

importància al treball de les altres- és realment esfereïdora: al matí al mercat i a la tarda al camp, quan no s'ha d'anar sovint al matí a primera hora al camp, després al mercat i a la tarda tornar-hi.

En general no venen només productes propis de l'explotació i això obliga a recórrer a tractants, detallistes, cooperatives, etc., per proveïr-se d'altres productes i poder oferir varietat. Són moltes les dones que diuen que aquesta feina és cosa seva i que amb les furgonetes van a proveïr-se; igualment, moltes diuen que per sort tenen carnet de conduir, ja que del contrari l'home hauria de "perdre temps".

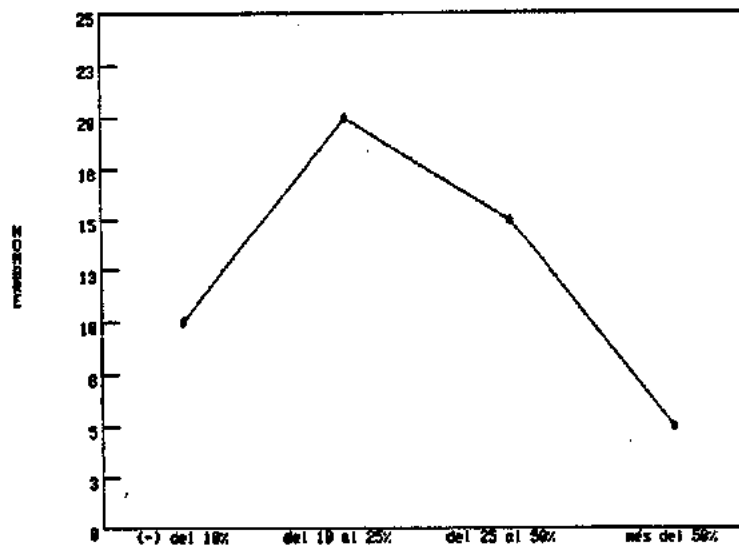
La idea de les esposes d'evitar que l'espòs "perdi temps" és en general molt acusada i això les porta, sovint de manera inconscient, a ampliar el seu nombre de tasques a l'explotació. Quan a les dones els vam preguntar quina era la seva feina a l'explotació, normalment la resposta era: l'home fa les que requereixen més força, portar el tractor, ruixar, regar, tractar (feines que a opinió nostra mereixen una reflexió en relació al criteri "força") i elles classificar, lligar (tomateres, enciams), encaixar, plantar i molt sovint esmentaven també, ajudar a ruixar i regar. Totes les dones insistien en dir que les feines són diferents, però també sempre afegien que, si cal, s'ha de fer el que sigui. Per la nostra part, i després de valorar les respostes, se'ns fa difícil dir que hi ha una divisió

clara del treball en aquestes explotacions per raó de sexe (segurament que la més clara és portar el tractor o el motocultor, feina normalment dels homes).

Altrament, i per citar un darrer exemple, 14 dones -no incloent les que venen directament productes en el mercat local o en la pròpia vivenda- diuen que sovint participen directament en la venda dels productes a les cooperatives, empreses, tractants, etc. De manera que si pensem que 9 dones no participen mai a l'explotació, 11 tenen cura de la venda de productes als mercats locals i 14 dones participen en la comercialització, podem concloure que el 60% de les esposes tenen -a partir de la comercialització- un paper molt important en la gestió econòmica de l'empresa familiar.

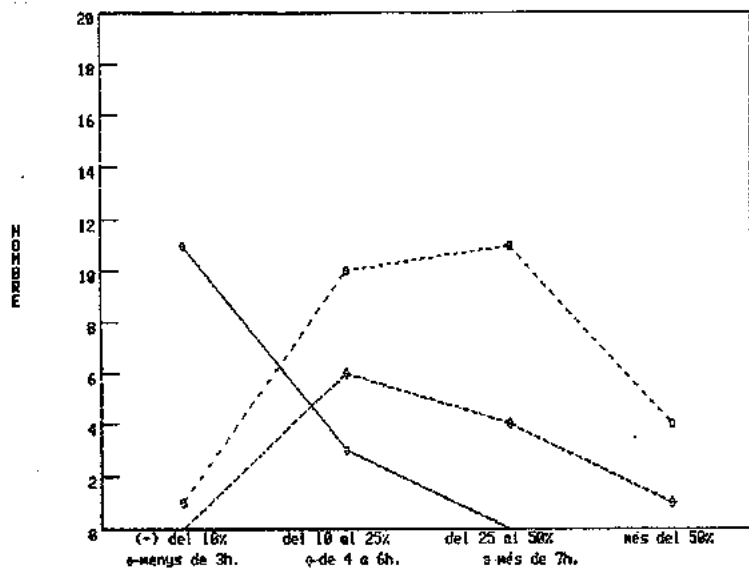
Valorar l'aportació que el treball de la dona representa sobre el total d'ingressos de l'explotació és una qüestió, a criteri nostre, amb una càrrega de subjectivitat gran. Malgrat això, hem creuat diferents variables per intentar justificar les respostes. Les dades recollides ens informen que per 5 dones (10%) la seva aportació significa el 50% dels ingressos totals, per 15 dones (30%) entre el 25 i el 50%, per 20 dones (40%) entre un 10 i un 25% i, per la resta, 10 dones (20%), menys del 10%. És en aquest darrer grup on la contesta és més clara: nou d'elles no participa en l'explotació (vegeu Gràfic 10).

GRAFIC.10 M-8:TREBALL DE LA DONA - % D'INGRESSOS

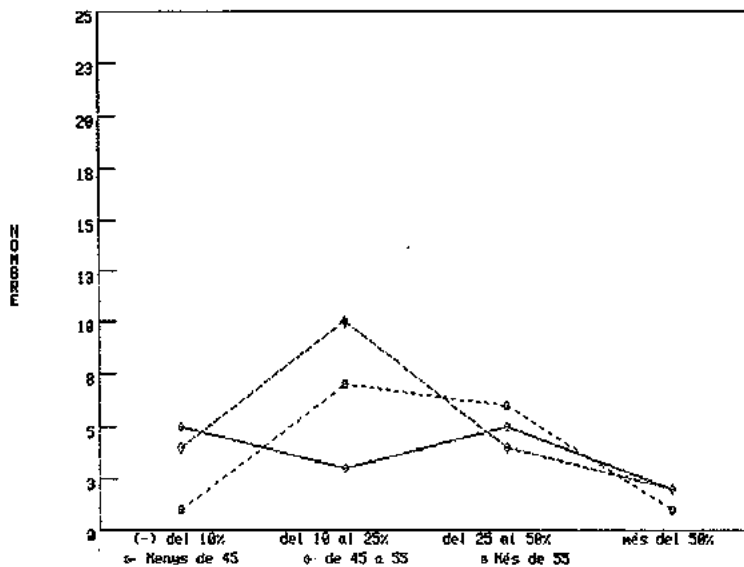

La primera variable introduïda és la d'hores declarades de treball a l'explotació i percentatge de participació sobre els ingressos (Gràfic 11). De les 25 dones que diuen dedicar-s'hi de mitjana al llarg de l'any més de 7 hores diàries, 11 diuen que el seu treball representa entre el 25 i 50% i només 4 valoren que la seva aportació significa més del 50%. No obstant, és molt elevat el nombre de dones (10) que, tot i treballar més de 7 hores de mitjana al dia, diuen només aportar-hi entre un 10 i un 25%. Quan les dones diuen dedicar-s'hi ATP (entre 4 i 6 hores), valoren preferentment la seva aportació entre un 10 i un 25%. Globalment, i més si pensem que un nombre important s'hi dediquen ATP, en principi els resultats ens informen d'una certa infravaloració del seu propi treball a l'explotació.

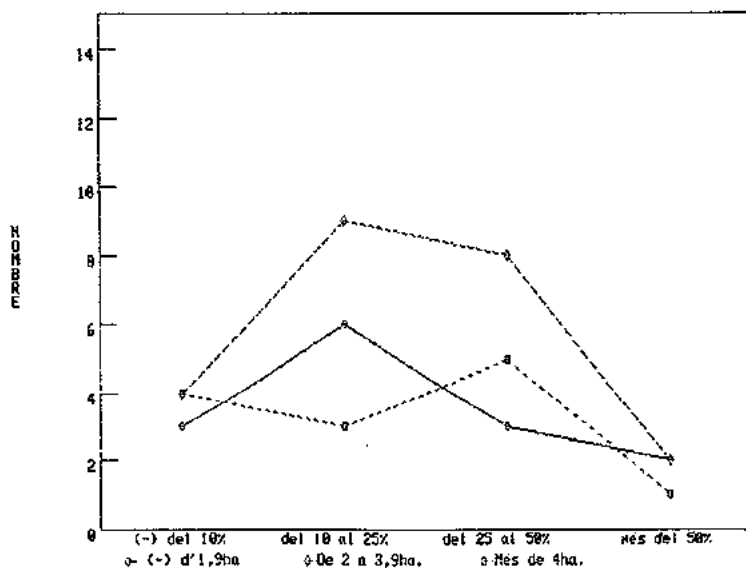
GRAFIC.11 M-S: HORES DE TREBALL A L'EXPLOTACIO - % D'INGRESSOS

GRAFIC.12 M-S: EDAT DE LA DONA - % D'INGRESSOS

GRAFIC.13 M-S: GRANDARIA DE L'EXPLOTACIO - % D'INGRESSOS

La segona variable analitzada és la de l'edat de les pageses i percentatge de participació sobre els ingressos (Gràfic 12). Un 46% de les dones de més de 55 anys (7 sobre 15) valoren la seva aportació entre un 10 i 25% i un altre 40% (6 sobre 15), entre un 25 i 50%; estranyament, són les dones amb més ajuda familiar dins l'explotació les que valoren més favorablement la seva aportació. La meitat de les dones entre 46 i 55 anys (10 sobre 20) diuen que la seva aportació representa entre un 10 i un 25%, i en aquest grup sembla que hi ha relació entre l'aportació de treball per part d'altres membres -no considerant el de l'espòs- i la valoració que la dona fa sobre la seva participació en els ingressos. És a dir, quan menys ajuda té l'explotació més positivament valoren en termes de diners la seva contribució laboral. Finalment, en el grup de dones menors de 45 anys les valoracions són molt diverses; de totes maneres, si no considerem el grup de dones que diuen no participar mai a l'explotació -d'aquestes, 5 tenen menys de 45 anys-, les dones d'aquest grup (7 sobre 15) estimen la seva aportació força elevada: 5 entre 25 i 50% i 2 més del 50%.

En definitiva, quan més aportació de treball hi ha -a més dels esposos, altres familiars-, més baixa és la valoració que fan les dones de la seva aportació; no obstant, i considerant les hores de treball declarades per les dones de més edat i el baix nombre de mà d'obra familiar en aquestes explotacions, pensem que la seva auto-valoració és baixa. Amb

tot, sembla que és entre les dones més joves a on les hores de treball i la contribució en els ingressos té una valoració més encertada, tot i que l'ajuda familiar sigui més elevada.

La tercera variable mesurada ha estat la grandària de l'explotació en relació al percentatge d'ingressos (Gràfic 13). Són les dones de les explotacions més petites les que fan la valoració més baixa; tanmateix, el que sembla que no valoren aquestes dones són les activitats productives complementàries; per exemple, tenir cura del bestiar menut, activitat que és en aquest tipus d'explotacions on és més significativa. En les explotacions de 2 a 3,9 ha. l'aportació es valora força equitativament entre un 10 i un 25% (el 39% de les dones) i entre 25 i 50% (el 35% de les dones); segurament, el treball aportat per altres membres influeix en aquesta valoració (recordem que és en el grup de 2 a 2,9 ha. on hem localitzat un percentatge més important de dones ocupades ATP a l'explotació). Finalment, és en les explotacions més grans on, percentualment, les dones que participen en el treball a l'explotació (tot i l'alta participació de treball familiar i assalariat) valoren la seva aportació més positivament.

En resum, dedicar-se ATC a l'explotació no significa per les dones una alta aportació en els ingressos de l'explotació. Per les dones de 45 a 55 anys sembla que hi ha una relació inversa entre participació en els ingressos i treball familiar: quan més col.laboració hi ha, la seva contribució

tendeix a valorar-se a la baixa. Les dones més grans per norma valoren baixa la seva aportació; contràriament, les dones joves, hi hagi o no treball familiar i assalariat, consideren la seva contribució de forma elevada. Tot i que la mitjana d'aportació en el total d'ingressos a l'explotació se situa entre 10 i 25%, és en les explotacions petites on la valoració és més baixa. A mesura que s'incrementa la grandària de l'explotació, el grau d'ocupació declarada per les dones -independentment de si hi ha o no treball familiar i assalariat- i la valoració que fan elles sobre els ingressos semblen anar directament relacionats.

c) La situació de les esposes en altres activitats econòmiques

Tal com dèiem en l'apartat 6.1.2.1.d), moltes són les dones del Maresme Nord-Selva que són filles de pagès. Segons hem estimat a partir de la resposta sobre quina era la seva feina abans de casar-se, un 56% (28 dones) van esmentar: ajuda a l'explotació familiar. No obstant, 9 d'elles alternaven aquesta ajuda amb una feina remunerada fora de la llar familiar i aquesta era de fet la seva situació laboral principal; d'aquesta manera, podem dir que el 62% (31) de les dones gaudien d'una feina remunerada abans d'arribar al matrimoni. Després de contraure matrimoni 10 van mantenir la seva feina de soltera; ara, d'aquestes avui només tres la continuen (una mestra i dues administratives). La causa del cessament va ésser produïda pel

naixement dels fills (2), per malaltia d'algun familiar (sogres, pares, 3 casos) o perquè la seva presència era necessària a l'explotació (2).

Considerant, però, totes les situacions de treball de les dones -abans i després del matrimoni-, observem que només quatre dones diuen no haver participat mai en les tasques de l'explotació: dues que treballaven, una en una oficina i l'altra a la fàbrica, poc després de casades, van obrir una botiga i dues no han deixat la seva feina de solteres (malgrat que una és filla de pagesos). La conclusió és força clara: per 19 dones (38%) el matrimoni significa, majoritàriament, un canvi d'explotació -de la dels pares a la dels sogres-, i podem dir que la seva principal professió ha estat sempre la de pagesa. D'altra banda, 27 dones (8 d'elles filles de pagès), laboralment provenen d'altres sectors econòmics, el que ens porta a dir que el 54% de les dones s'inicien en la professió a partir del matrimoni.

En la Taula 12 es pot consultar la situació actual de les esposes. Un primer cop d'ull ens mostra la diversitat de situacions que es tradueix en una elevada complexitat d'activitat. En primer lloc, totes les dones es declaren mestresses de la llar, però només en 5 casos aquesta és, actualment, la seva única activitat. Altrament, només quatre dones tenen una altra activitat econòmica que no té cap relació

amb l'explotació familiar. Així, el 82% de les dones enquestades, s'ocupin com a primera ocupació o no a l'explotació, mantenen una relació amb aquesta.

TAULA.12

M-S: SITUACIÓ LABORAL DE LES ESPOSES

				Nombre	Percentatge
			
ACTIVITAT PRINCIPAL	Mestressa de casa (90%)	+EFA		26	52
		+EFA + Mercat/Botiga casa		8	16
		+EFA + Altr. Activ. Econ.		4	8
		+Botiga a casa		2	4
		+Cap altra ocupació		5	10
Assalariada Indústria/Serveis	(10%)	+Mestressa + EFA		1	2
		+Mestressa		4	8
			TOTAL	50	100

El que s'ha de posar al descobert de les dones del Maresme Nord-Selva és l'elevat nombre d'elles que fan dos o tres activitats de manera simultània al llarg del dia. D'una banda, com s'ha comentat, un nombre important d'esposes que fan mercat o venen productes a casa i treballen regularment al camp; d'altra, dones que, a més de participar de forma permanent a l'explotació, practiquen alguna altra activitat econòmica (una té una petita botiga -merceria- a la pròpia vivenda; una té una bodega als baixos de la casa, una ajuda al bar familiar i una altra fa d'administrativa molt puntualment, en especial a l'hivern, en el seu antic lloc de treball). En general, aquests treballs no responen tant a una necessitat econòmica per millorar les rendes

familiars, com a un "sentimentalisme" per conservar una activitat que els era pròpia. En algun cas, la seva primera feina és fora de l'explotació, per exemple el cas d'una dona mestra; ara, aquesta feina no és excusa per no participar a l'explotació, sinó que per les característiques del treball, especialment a l'estiu, pot integrar-se plenament en les feines de l'explotació.

En resum, les dones pageses del Maresme Nord-Selva arriben a l'explotació, preferentment, a partir del matrimoni, siguin o no filles de la casa. L'elevat percentatge de dones que treballen a l'explotació o que hi han treballat en algun moment de la seva vida, després de la unió marital, ens indica que la dona és una peça important d'aquestes explotacions agràries. Tenir cura de la llar, participar a l'explotació i gaudir d'una feina, normalment ATP, fora de la llar, no són per aquestes dones tasques incompatibles.

d) La jornada de les dones

En la taula 13 hem classificat la jornada segons les hores dedicades al treball domèstic, la participació a les tasques de l'explotació i/o altres activitats econòmiques.

TAULA.13

M-S: HORES DEDICADES A LA LLAR EN RELACIO
A ALTRES ACTIVITATS ECONOMIQUES

HORES LLAR	HORES EXPLOTACIO	MESTRESSA LLAR	MESTRESSA EXPLOTACIO	MESTRESSA EXPLOTACIO MERCAT	MESTRESSA EXPLOTACIO ALTRES ACT.	MESTRESSA BOTIGA VERDURES	MESTRESSA ALTRES ACTIVITATS	TOTAL	PERCENT.
4 hores	Cap						1	1	2
	menys 3h.							0	0
	de 4 a 6h.			4	2			6	12
	més de 7h.		4	1				5	10
de 5 a 6h.	Cap	1				2	2	5	10
	menys 3h.		2					2	4
	de 4 a 6h.		6					6	12
	més de 7h.		11	2	2			15	30
Més de 7h.	Cap	4					1	5	10
	menys 3h.		2		1			3	6
	de 4 a 6h.				1			1	2
	més de 7h.		1					1	2
	TOTAL	5	26	7	6	2	4	50	100
	PERCENTAT.	10	52	14	12	4	8	100	

Les dones d'aquesta zona d'estudi s'identifiquen molt com a dones treballadores, sigui en les tasques productives de l'explotació o en una altra activitat econòmica. El seu dinamisme és tradueix, globalment, en una "teòrica" baixa dedicació a les tasques domèstiques. Un 56% diuen dedicar-se a la llar entre 5 o 6 hores i un 24% menys de 4 hores al dia. La majoria d'aquestes dones s'ocupen -de mitjana diària a l'any- més de 7 hores a l'explotació o a altres activitats productives (Explotació-mercat/ explotació-botiga/ altres activitats econòmiques). Per tant, hi ha una relació força inversa en hores

treballades fora de la llar i hores de dedicació en el treball domèstic. No sembla que per aquestes dones hi hagi una relació entre treball a la llar i càrregues familiars, en tot cas, si hi ha fills en edat escolar, la seva feina a l'explotació l'organitza en funció dels horaris d'aquells.

En general les dones diuen que durant la setmana, i especialment a l'estiu, a la llar fan l'imprescindible i és el dissabte i el diumenge quan posen "al dia" la llar. La neteja més profunda, "fer dissabte", que vol dir fregar, netejar vidres, etc., són feines que es reserven pel cap de setmana o per l'hivern. Tanmateix, s'hi dediquin més o menys hores ningú les excusa de les feines diàries, corrents: fer el dinar, escombrar, planxar, rentar...; tasques que, generalment, assumeixen i s'atribueixen com a responsables úniques. En poques explotacions les dones diuen tenir ajuda de forma permanent en aquestes feines i, normalment, les mares excusen a les filles: elles més val que estudiïn; elles tenen la seva feina...; consideracions aquestes que ni es plantegen en cas dels fills.

El fet que les dones tinguin molt assumida la "professió" de pageses, d'autodefinir-se com a co-explotadores, explica que restin importància a les feines domèstiques, dient sovint que elles fan "el normal". El "quid" de la qüestió és que són moltes les que prefereixen més anar al camp que quedar-se a casa i tenir només cura de la llar: "Allà hi veus els resultats

del teu treball, a casa no."[25]

[25] Amb diferents paraules, aquesta opinió ha estat expressada per moltes dones del Maresme Nord-Selva.

6.1.2.6. Recapitulació

El 66% de la població pagesa que hem enquestat resideix habitualment dins el nucli urbà dels diferents municipis i té els seus camps de cultiu a un distància mitjana de 3.8 Km. També, un nombre important de pagesos tenen l'explotació (masia-camps) ubicada dins el perímetre pròpiament urbà o les terres a menys d'un km. del nucli urbà. El nivell de parcel·lació del conjunt d'explotacions estudiades és molt baix, però, en tot cas, els diferents troços són relativament pròxims entre ells. En definitiva, ens trobem en una comarca d'agricultura periurbana i com a tal s'organitza en funció del proveïment del mercat urbà de productes frescos.

Les terres agrícoles es destinen quasi exclusivament a hortalisses amb un domini total de terres de regadiu. La mitjana de les explotacions és 2,68 ha. per explotació, amb tendència a explotacions menors d'aquesta dimensió.

La limitada grandària de les explotacions, provocada per la pressió de l'expansió urbana, obliga a què la via de l'"ampliació" tingui en aquesta zona només una direcció: la intensificació de l'explotació. Avançar calendaris de producció i/o retardar-los per guanyar cotes de mercat significa, a més de realitzar importants inversions -sobretot en hivernacles i tècniques de regatge-, disposar de mà d'obra de forma regular a al llarg de l'any.

El motocultor ha estat des de sempre l'eina comuna de les explotacions hortícoles i és en les petites explotacions -menors d'una ha.- on aquest és l'eina preferent. Progressivament, però, els tractors es van imposant. En el darrer quinquenni dels anys setanta hi va haver una important renovació de motocultors i en la dècada dels vuitanta un important recanvi o compra de tractors. L'elevada renovació d'aquestes màquines, substituïdes per eines a les quals s'hi pot acoplar un equip d'accessoris més ampli i perfeccionat, ens indica el grau de dinamisme d'aquestes explotacions.

Independentment de qui n'ostenti la titularitat de la terra, la funció de Cap d'explotació recau sobre l'espòs. El nombre elevat d'homes que ostenten la funció de Cap i de Titular de l'explotació pot induïr-nos a una interpretació errònia sobre l'edat d'accés a la Titularitat legal d'aquestes explotacions. Són moltes les explotacions en les que juntament amb els pares hi treballen fills casats amb residència pròpia, i ambdós es consideren cap d'explotació. És a dir, tots els enquestats, n'ostentin la titularita legal o no i treballin sols o amb els pares o amb germans, tots s'auto-defineixen com a caps d'explotació.

Que la transmissió patrimonial té una línia clarament masculina queda demostrat quan es comprova que de les 28 dones (56%) que són filles de pagès, només 9 (18%) en seran o són les successores legals. Tot plegat ens confirma l'exclusió de la dona com hereva de l'explotació familiar.

En el conjunt de les llars estudiades -no de les explotacions- hi conviuen a grans trets dues generacions: els pares i els fills. La segona generació -la dels pares- assoleix una edat mitjana de 53 anys els homes i 50 anys la dona, població que es pot qualificar de madura-gran. La tercera generació -la dels fills-, que conviu amb els pares, té de mitjana d'edat 19 anys els nois i 16 les noies. Considerant l'edat dels progenitors, l'any de casament i els possibles natalicis, hi ha un clar buit en la piràmide d'edat de les generacions que tenen entre 20 i 35 anys, buit més acusat en les noies que en els nois i que correspon a població que ha sortit de la llar familiar preferentment per raons de matrimoni.

La característica de les llars estudiades ve marcada per un nombre important de famílies nuclears estrictes (formades pel matrimoni sol) o per aquelles en les quals hi resta un fill/a, el qual majoritàriament es tracta d'un segon fill molt proper a l'edat mitjana de sortida (prenent com a referència l'edat de sortida dels seus predecessors). Així, sembla que aquestes llars es troben en un procés transitori de descomposició a causa de l'edat assolida pels fills.

Una de les principals preocupacions dels pagesos d'aquesta zona és que, independentment de la professió que acabin escollin els fills/es, aquests assoleixin un bon nivell d'instrucció. No obstant, sembla que són les noies, més freqüentment, les que orienten la seva formació acadèmica cap a estudis de grau superior.

En relació a l'aportació de treball és clar que ens trobem amb una zona amb un elevat grau d'ocupació. Tot indica que l'horticultura permet al cap d'explotació dedicar-se exclusivament a aquest treball. No obstant, el que és discutible és que la feina d'aquestes explotacions la pugui fer un home sol.

En efecte, analitzada tota la càrrega de treballadors (mà d'obra familiar i no familiar), tot indica que es tracta d'una zona amb una alta intensitat de treball (de mitjana el conjunt d'explotacions ocupen 2,2 persones ATC i 1,2 persones ATP). Independentment del tipus de treballadors, domina l'aportació de treball masculí (el 66% és aportat per homes). El desequilibri per sexes prové bàsicament de la baixa contractació de treball assalariat femení.

El 75% del treball familiar a l'explotació és ocupat ATC. Són les dones les que percentualment s'ocupen més freqüentment ATP (el 35% tenen aquest tipus d'ocupació).

L'aportació de treball a l'explotació va directament relacionat amb la grandària. Tanmateix, l'ocupació per sexes, i en especial el treball de les esposes, sembla anar més relacionat amb la disponibilitat de treball familiar. De totes maneres, a mesura que incrementa la grandària de l'explotació i independentment de l'aportació de treball familiar (en especial fills i pares), la dona té un lloc fonamental en el conjunt d'explotacions.

Tot indica que la generació que avui té al seu càrrec les explotacions va incorporar-s'hi de manera decisiva en els anys 1956-1965, en el moment de canvis més significatius del sector agrari català. Ara, l'edat mitjana dels Caps d'Explotació ens indica que en el seu conjunt ha arribat l'hora de donar entrada a noves generacions.

Analitzant l'edat de les esposes i l'any de matrimoni, en aquest conjunt d'explotacions podem diferenciar dos grans grups d'explotacions que ens permeten aproximar-nos al seu possible relleu generacional.

Del 76% d'explotacions amb dones majors de 42 anys -totes amb fills/es dins o fora de l'explotació majors de 18 anys-, l'actual situació en relació al treball aportat pels fills/es apunta que en un 52,5% no està assegurada la continuïtat, en un 39,5% hi ha actualment un o més fills/es -de

dins o fora de la llar familiar- que treballen ATC a l'explotació i, finalment, en un 8% els fills/es no han assolit l'edat estimada per conèixer el seu futur professional.

Pel que fa al grup d'esposes de menys de 41 anys -cap té fills majors de 18 anys-, que representen el 24% de les explotacions, els esposos s'hi han incorporat en la dècada dels setanta o vuitanta, el que ens fa dir que aquestes són ja noves generacions incorporades.

Ateses, doncs, les possibles incorporacions i les recentment incorporades, tot sembla indicar que en el 54% de les explotacions del Maresme Nord-Selva la supervivència futura està assegurada. Tanmateix, tot sembla indicar que la variable "grandària d'explotació" hi juga un paper important, en la possible continuïtat.

Considerant doncs el nombre d'explotacions co-explotades per pares-fills (dins o fora de la llar familiar) i també, com hem destacat, aquelles co-explotades per més d'una família (normalment germans), tot indica que les EFAs d'aquesta zona tendeixen cap a explotacions familiars extenses en treball. Així, sense perdre el caràcter familiar, podem dir que l'estructura social d'aquestes empreses és qualitativament d'interès per explicar-nos l'actual dinàmica de l'agricultura d'aquesta zona.

La dona-esposa té molt clar quin és el seu paper en l'explotació. L'estatut professional d'ajuda familiar en el que sovint s'auto-classifica respon més a la manca d'una terminologia precisa per identificar-se que a la condició real que, com a treballadora, assumeix. La dona del Maresme Nord-Selva, independentment de la condició legal que l'acull, és per damunt de tot "pagesa".

Per moltes dones pageses participar a l'explotació té un doble sentit: treballar-hi directament i vendre els productes al mercat local, tasca aquesta darrera exclusivament femenina.

Totes les dones insisteixen en dir que en les explotacions hi ha unes feines pels homes i unes feines per les dones. No obstant, quan cal classificar-les, la resposta final és: si cal, s'ha de fer el que sigui. L'excepció més esmentada és la de portar el tractor i el motocultor, tasca aquesta preferentment masculina.

La dona juga també un paper important en la comercialització dels productes. Així, si considerem les que venen directament al mercat i/o a la pròpia vivenda i les que participen en la venda a peu d'explotació, podem dir que el 60% participa de forma directa en la gestió econòmica de l'empresa familiar.

En primer lloc totes les dones es declaren mestresses de la llar, però el 82% d'aquestes, s'ocupin com a primera activitat o no a l'explotació, mantenen una important relació amb aquesta darrera. De manera que ésser mestressa de la llar, gaudir d'una feina remunerada fora de l'explotació -en especial si és ATP- i treballar a l'explotació no són per a aquestes dones tasques incompatibles.

La jornada de les dones és interminable. Malgrat tot elles fan un extraordinari esforç per fer-les compatibles. Segons elles, a la llar es fa "lo normal" adaptant les tasques domèstiques al ritme productiu de l'explotació i també, sovint, a l'horari escolar dels seus fills. La forta identificació que les esposes tenen amb la professió de pageses fa restar importància a les tasques domèstiques. En definitiva, diuen les dones, sempre hi ha el dissabte i el diumenge per dedicar-s'hi.

ANNEX ESTADISTIC
AL MAREME NORD-SELVA

TAULA.1A

M-S: REGIM DE TINENÇA DE LA TERRA

Nº EXPL.	ANY CAP	NAIXEMENT ESPOSA	GRAND. EXPL.	TERRES PROP.	TERRES ARREND	DONA PUBILLA	DONA FAMI. PAGESA	TITULAR DE L'EXPL.
40	1959	1961	2	si	no	no	no	Pare de l'espòs
23	1955	1961	1,60	si	si	no	no	Pare de l'espòs
26	1955	1955	4	si	no	no	no	Pare de l'espòs
39	1953	1954	4	si	si	no	no	Pare de l'espòs
28	1950	1952	6	si	no	no	no	Pare de l'espòs
41	1948	1952	1,60	si	no	no	no	Espòs
8	1948	1953	3	no	si	si	si	Pare de l'esposa
14	1947	1950	2	si	no	si	si	Esposa
42	1945	1954	2	si	no	no	no	Espòs
35	1944	1949	3,20	si	no	no	si	Espòs
2	1944	1948	4,90	si	si	no	no	Espòs
20	1943	1946	7	no	si	no	no	Espòs
37	1942	1946	6	si	no	si	si	Pare de l'esposa
32	1941	1937	2	si	no	no	no	Espòs
16	1940	1922	,90	si	si	no	no	Usufructuària
19	1940	1952	1	no	si	no	si	Espòs
18	1940	1944	2	si	no	no	si	Espòs
27	1938	1939	3	no	si	no	si	Espòs
21	1937	1941	4,60	no	si	no	si	Proindivís (dos germans)
49	1937	1940	3,60	si	si	no	no	Mare de l'espòs
30	1937	1937	3,60	si	no	no	no	Pare de l'espòs
5	1936	1941	1,30	si	si	si	no	Pare de l'esposa
25	1936	1940	3	no	si	no	no	Espòs
22	1936	1935	3	no	si	no	si	Espòs
12	1936	1940	8	si	no	no	no	Proindivís (dos germans)
15	1936	1936	8	si	no	no	si	Proindivís (dos germans)
48	1935	1937	3,20	si	si	no	no	Espòs
50	1935	1938	1,60	si	no	no	si	Espòs
6	1934	1936	2,60	si	no	si	si	Esposa
29	1934	1936	6,60	si	no	no	no	Espòs
38	1933	1939	1,30	si	no	no	si	Espòs
24	1933	1935	2	no	si	no	no	Espòs
7	1933	1934	4	si	no	no	si	Pare de l'espòs
43	1932	1928	,60	si	no	no	no	Espòs
44	1932	1932	2,30	si	si	no	si	Co-propietaris
47	1932	1932	3,30	si	no	no	no	Espòs
33	1931	1933	1	si	no	no	no	Espòs
31	1931	1935	2	si	no	no	si	Espòs
46	1930	1930	,50	no	si	si	si	Germanes
13	1930	1930	1	no	si	no	si	Espòs
34	1928	1928	5	si	no	si	si	Esposa
9	1928	1936	2,50	si	no	no	si	Espòs
4	1926	1932	3,50	si	no	si	si	Mare de l'esposa
36	1926	1935	5	si	no	no	si	Espòs
11	1926	1932	2,90	si	si	no	si	Co-propietaris
3	1926	1931	2,10	no	si	no	si	Espòs
10	1925	1928	1,30	no	si	no	no	Espòs
1	1923	1922	1,30	si	no	no	si	Espòs
17	1923	1930	1	si	no	no	no	Espòs
45	1918	1918	2	si	si	no	si	Espòs

TAULA.2A

M-S: CAP D'EXPLOTACIÓ
(Any naixement, condició i activitat,
jornades i nivell d'instrucció)

Nº EXPL.	ANY NAIX.	GRANDAR. EXPLOT.	CONDICIO/ ACTIV.AGR. (1/2)	HORES ESTIU	HORES HIVERN	NIVELL INSTRUC. (3)
45	1918	2	4/1	15	10	8
17	1923	1	4/1	15	11	8
1	1923	1,30	4/1	10	6	9
10	1925	1,30	6/1	12	8	8
3	1926	2,10	6/1	13	10	8
36	1926	5	6/1	11	8	8
4	1926	3,50	6/1	8	4	8
34	1928	5	1/2	3	3	8
9	1928	2,50	6/1	10	8	8
11	1928	2,90	6/1	15	11	8
13	1930	1	6/1	12	8	8
46	1930	,50	6/1 (dona)	10	7	8
31	1931	2	6/1	11	10	8
33	1931	1	6/1	11	8	8
47	1932	3,30	6/1	15	9	8
43	1932	,60	6/1	15	8	8
44	1932	2,30	6/1	12	8	8
7	1933	4	6/1	13	9	8
38	1933	1,30	6/1	15	8	8
24	1933	2	6/1	12	8	8
29	1934	6,60	6/1	10	8	8
6	1934	2,60	6/1	12	10	8
50	1935	1,60	6/1	12	9	8
48	1935	3,20	6/1	12	8	8
15	1936	8	6/1	11	8	8
25	1936	3	6/1	14	10	8
12	1936	8	6/1	12	8	8
22	1936	3	6/1	15	11	8
5	1936	1,30	6/1	14	9	8
30	1937	3,60	6/1	10	8	8
49	1937	3,60	6/1	16	12	8
21	1937	4,60	6/1	16	10	9
27	1938	3	6/1	13	8	8
18	1940	2	6/3	1	1	8
32	1941	2	6/2	6	2	8
37	1942	6	6/1	18	12	8
20	1943	7	2/1	8	8	8
2	1944	4,90	6/1	13	10	5
35	1944	3,20	6/1	10	9	8
42	1945	2	6/1	16	8	8
14	1947	2	6/1	14	8	8
41	1948	1,60	6/2	5	4	8
8	1948	3	6/1	11	8	8
16	1949	,90	6/1 (fill)	15	12	8
28	1950	6	6/1	11	10	5
19	1950	1	6/1	15	11	8
39	1953	4	6/1	15	9	6
26	1955	4	6/1	13	8	8
23	1955	1,60	6/1	14	8	8
40	1959	2	6/1	10	8	8

- (1/) Condicció Laboral
en l'agricultura
1= empresari
2= assalariat fix
3= assal. eventual
4= pensionista
6= autònom
- (2/) Dedicació
1= ATC
2= ATP
3= estacional
- (3) Nivell estudis
5= secundaris
6= superiors
8= primaris
9= sense estudis

TAULA.3A

M-S: MA D'OBRA FAMILIAR I NO FAMILIAR

Nº EXPL.	EDAT CAP.	GRAND. EXPL.	TREBALL FAMILIAR DINS DE L'EXPLOT.		TREBALL FAMILIAR FORA de L'EXPL.	TREBALL ASSALARIAT	
			Fills	Avis	Típus d'ajuda (1)	Fix	Eventual
40	30	2	no	no	sf (pare (1) mare (2))	-	-
26	34	4	no	no	sf (pare (1) mare (2) germà (1))	-	-
23	34	1,60	no	no	no	-	1H
39	36	4	no	no	sf (pare (2) mare (2))	-	2H
19	39	1	no	no	no	-	-
28	39	6	no	no	sf (pare (2) un matrimoni (1))	1H	1H
16	40	,90	no	no	no	-	-
41	41	1,60	no	no	no	-	-
8	41	3	no	Aví (1)	no	-	-
14	42	2	no	no	no	-	-
42	44	2	no	Avia (3)	no	-	-
2	45	4,90	sf	Aví (2)	no	1H	1H
35	45	3,20	sf	no	no	-	-
20	46	7	no	no	no	-	-
37	47	6	sf	no	no	-	-
32	48	2	no	no	no	-	1H
18	49	2	no	no	no	-	-
27	51	3	no	no	no	-	2H
30	52	3,60	sf	no	no	-	3H
21	52	4,60	sf	no	sf (germà (1) cunyada (1))	-	-
49	52	3,60	no	Avia/tia(2)	no	-	-
15	53	8	sf	no	sf (germà (1))	1H	-
22	53	3	no	no	sf (fill (1))	-	-
12	53	8	no	no	sf (germà (1) cunyada (2) nebot (1))	1H	-
25	53	3	sf	no	no	1D	-
5	53	1,30	sf	Avis (2)	no	-	-
50	54	1,60	no	no	sf (fill (3))	-	-
48	54	3,20	sf	no	no	1H	-
29	55	6,60	no	no	sf (fill (1))	-	4H/5D
6	55	2,60	sf	no	no	-	-
7	56	4	no	Avi (2)	sf (germà i cunyada (1))	-	-
24	56	2	sf	no	no	-	-
38	56	1,30	no	no	sf (Fill (1) jove (1))	-	-
47	57	3,30	no	no	sf (Fill (1))	-	-
44	57	2,30	no	no	sf (fill (1))	-	-
43	57	,60	no	no	no	-	-
31	58	2	sf	no	no	-	-
33	58	1	no	no	no	-	-
13	59	1	sf	no	no	-	-
46	59	,50	no	Germana (1)	no	-	-
11	61	2,90	no	no	sf (fill (1) jove (2))	-	-
9	61	2,50	sf	no	no	2H	-
34	61	5	no	no	no	1H	2H
3	63	2,10	sf	no	no	-	-
36	63	5	sf	no	no	-	-
4	63	3,50	no	no	sf (fill (3))	-	-
10	64	1,30	no	no	sf (fills (3))	-	-
17	66	1	sf	no	no	-	-
1	66	1,30	no	no	sf (filles (3)/gendres (2))	-	-
45	71	2	no	no	no	1 matrim.	2H

(1) 1= ATC / 2= ATP / 3= estacional

TAULA.4A N-S: FILLES QUE VIUEN A L'EXPLOTACIO

Nº EXPL.	ANY NAIX.	GRAND. EXPL.	NIVELL INSTRUC. (1)	ACTIVIT. AGRIC. (2/3)	ALTRES ACT./SITS. (4/5)
30	1961	3,60	8	6/1	-
36	1962	5	5	4/1	-
11	1963	2,90	2	4/3	3/2
3	1964	2,10	6	4/3	3/3
9	1965	2,50	4	4/4	3/2
24	1966	2	3	4/4	3/3
38	1968	1,30	5	4/4	3/3
5	1969	1,30	6	4/3	Estudia
6	1970	2,60	6	4/4	Estudia
5	1970	1,30	6	4/3	Estudia
27	1970	3	2	4/5	2/3
25	1970	3	2	4/3	3/3
2	1971	4,90	6	4/2	Estudia
20	1971	7	2	4/4	3/3
32	1972	2	5	4/4	Estudia
29	1973	6,60	3	4/5	Estudia
25	1974	3	2	4/3	3/3
5	1975	1,30	3	4/3	Estudia
35	1975	3,20	2	4/4	3/2
42	1975	2	3	4/4	Escolar
19	1975	1	2	4/4	Escolar
19	1977	1	2	4/4	Escolar
32	1978	2	2	4/5	Escolar
23	1979	1,60	1	4/5	Escolar
39	1979	4	2	4/5	Escolar
35	1979	3,20	2	4/4	Escolar
8	1979	3	2	4/5	Escolar
26	1981	4	1	4/5	Escolar
39	1982	4	1	4/5	Escolar
14	1982	2	2	4/5	Escolar
28	1982	6	1	4/5	Escolar
41	1988	1,60	2	4/5	Escolar

- (1) 1 i 2= EGB / 3= BUP / 4= COU / 5= FP / 6= universitària
 (2/) 4= ajuda familiar / 6= autònoma
 (/3) 1= ATC / 2= ATP / 3= estacional / 4= ocasional / 5= mai
 (4/) 2= indústria / 3= serveis
 (/5) 2= assalariada fixa / 3= assalariada eventual

TAULA.5A M-S: FILLS QUE VIUEN A L'EXPLOTACIO

Nº EXPL.	ANY NAIX.	GRAND. EXPL.	NIVELL INSTRUC. (1)	ACTIVIT. AGRIC. (2/3)	ALTRES ACT./SITS. (4/5)
16	1961	,90	4	4/5	3/2
9	1961	2,50	4	4/1	-
6	1964	2,60	2	4/1	-
48	1964	3,20	2	4/4	3/2
18	1965	2	5	4/5	3/2
49	1965	3,60	3	4/4	3/2
21	1965	4,60	2	6/1	-
12	1965	8	3	4/5	Estudia
36	1965	5	5	4/1	-
6	1966	2,60	2	4/1	-
31	1967	2	5	6/1	-
15	1967	8	5	4/1	-
49	1967	3,60	2	4/4	2/2
37	1967	6	6	4/2	Estudia
30	1968	3,60	5	4/2	Estudia
13	1968	1	5	4/4	3/2
12	1969	8	6	4/5	Estudia
48	1970	3,20	2	4/1	-
13	1970	1	3	4/3	Estudia
25	1972	3	2	4/3	3/2
2	1973	4,90	5	4/2	Estudia
37	1973	6	5	4/2	Estudia
35	1974	3,20	2	4/4	3/2
48	1974	3,20	2	4/4	Estudia
15	1975	8	4	4/3	Escolar
42	1976	2	2	4/4	Escolar
14	1977	2	2	4/5	Escolar
41	1977	1,60	2	4/5	Escolar
20	1978	7	2	4/5	Escolar
27	1978	3	2	4/5	Escolar
28	1980	6	1	4/5	Escolar
42	1984	2	1	4/5	Escolar
40	1986	2	1	4/5	Escolar

(1) 1 i 2= EGB / 3= BUP / 4= COU / 5= FP / 6= universitari

(2/) 4= ajuda familiar / 6= autònom

(/3) 1= ATC / 2= ATP / 3= estacional / 4= ocasional / 5= mai

(4/) 2= indústria / 3= serveis

(/5) 2= assalariat fix / 3= assalariat eventual

TAULA.6A

M-S: CARACTERISTIQUES GENERALS DE LES ESPOSES

Nº EXPL.	ANY NAIX.	ANY MATRI.	ANY ARR.EXP.	CONDICIO/ ACT.AGRI (1/2-3)	ALTRES ACTIV. (4/5)	ACTIV. SOLTERA (6)	ASSAL. (7)	TIPUS ACTIV.	ACTIV. ACTUAL (8)	TIPUS ACTIV.
45	1918	1957	1957	4/1-1	-	3	-	-	3	-
16	1922	1942	1942	4/5-1	3/1	5	-	-	4	Botiga
1	1922	1946	1946	4/1-1	-	3	-	-	3	-
43	1928	1960	1960	4/3-1	-	2	2m	Fàbrica	3	-
10	1928	1953	1953	6/2-1	-	3	-	-	3	-
34	1928	1953	1928	4/5-1	-	3	-	-	5	-
17	1930	1956	1956	4/1-1	-	9	-	-	3	-
46	1930	-	1930	6/1-1	-	3	-	-	3	-
13	1930	1954	1954	4/1-1	-	3	-	-	3	-
3	1931	1956	1956	4/1-1	-	2/5	-	-	3	-
11	1932	1951	1951	6/2-1	-	3	-	-	3	-
44	1932	1956	1956	6/1-1	-	3	-	-	3	-
47	1932	1956	1956	4/1-1	-	2	2m	Fàbrica	3	-
4	1932	1956	1932	6/1-1	-	3	-	-	3	-
33	1933	1957	1957	4/5-1	-	2	3m	Fàbrica	5	-
7	1934	1957	1957	4/1-1	-	3	-	-	3	-
22	1935	1962	1962	4/2-1	-	3	-	-	3	-
36	1935	1960	1960	4/1-1	-	3	-	-	3	-
24	1935	1957	1957	4/5-1	-	2	3a	Botiga	5	-
31	1935	1961	1961	4/1-1	-	3	-	-	3	-
15	1936	1960	1960	6/2-1	-	2/3	2m	Fàbrica	3	-
29	1936	1963	1963	4/2-1	-	9	-	-	3	-
6	1936	1960	1936	4/4-1	3/1	3	-	-	4	Botiga
9	1936	1960	1960	4/3-1	-	2/3	2m	Fàbrica	3	-
30	1937	1960	1960	6/1-1	-	2	3m	Botiga	3	-
48	1937	1960	1960	4/1-1	-	3	-	-	3	-
32	1937	1971	1971	4/1-1	-	2	2m	Fàbrica	3/4	Botiga
50	1938	1959	1959	4/1-1	-	3	-	-	3	-
27	1939	1962	1962	6/1-1	-	2/3	2m	Fàbrica	3	-
38	1939	1960	1960	4/1-1	-	3	-	-	3	-
25	1940	1969	1969	4/2-1	-	2/3	2m	Fàbrica	3	-
12	1940	1964	1964	4/5-1	3/1	2	3a	Oficina	4	Botiga
49	1940	1963	1963	4/3-1	3/2	2	3	Nestra	3/4	Nestra
21	1941	1963	1963	4/1-1	-	3	-	-	3	-
5	1941	1968	1941	4/1-1	-	2	3f	Oficina	3/4	Merceria
18	1944	1963	1963	4/2-1	3/4	2/3	2m	Fàbrica	3/4	Bar
20	1946	1966	1987	2/2-1	-	2	2m	Fàbrica	3	-
37	1946	1966	1946	4/5-1	-	2/3	2m	Fàbrica	5	-
2	1948	1970	1970	4/1-1	-	2	3m	Botiga	3	-
35	1949	1970	1970	4/1-1	-	2/3	3a	Botiga	3	-
14	1950	1976	1950	4/1-1	-	2/3	3m	Oficina	3	Botiga
28	1952	1976	1979	6/1-1	-	2	3a	Adminis.	3	Adminis.
41	1952	1974	1974	4/3-1	-	2	2m	Fàbrica	3	-
19	1952	1974	1974	4/5-1	-	3	-	-	5	-
8	1953	1977	1953	4/1-1	-	2/3	2m	Fàbrica	3	-
42	1954	1975	1975	4/1-1	-	2	3m	Botiga	3	-
39	1954	1975	1975	4/1-1	-	2	3a	Botiga	3	-
26	1955	1979	1979	4/5-1	3/2	2	3	Gestor.	4	Gestor.
23	1961	1978	1981	4/5-1	3/3	2	2a	Fàbrica	4	Botiga
40	1961	1983	1983	4/5-1	3/2	2	3	Adminis.	4	Adminis.

(Veure llegendes al darrera)

(1/) Condició en l'agricultura:

1= empresari	4= ajuda familiar
2= assalariada fixa	5= no participa
3= assalariada eventual	6= autònoma

(2) Dedicació:

1= ATC	4= ocasionalment
2= ATP	5= mai
3= estacionalment	

(-3) Altres condicions:

- 1= mestressa de casa

(4/) Altres activitats:

- 2= indústria
3= serveis

(5) Situació laboral:

1= empresari	4= ajuda familiar
2= assalariada fixa	6= autònoma
3= assalariada eventual	

(6) Activitat econòmica de soltera:

- 2= assalariada en indústria o serveis
3= ajuda a l'explotació familiar
5= sense ocupació
9= altres situacions

(7) Tipus d'activitat:

2= indústria	3= serveis
m= cessament per matrimoni	
f= cessament per fills	
a= cessament per altres motius	

(8) Activitat econòmica actual:

- 3= treball a l'EFA
4= treball a l'EFA més altres activitats
5= mestressa de casa

TAULA.7A

M-S: TREBALL A L'EXPLOTACIÓ I A LA LLAR

Nº EXPL.	HORES ESTIU	HORES HIVERN	MERCAT ESTIU	MERCAT HIVERN	CAUSES PARTIC. (1)	GRAU APORT. (2)	MES MENYS (3)	HORES LLAR	CARREGA FAMILIAR
37	-	-	-	-	-	1	2	8.3	avis
43	3	1	-	-	3	2	2	8	
24	-	-	-	-	-	1	2	8	
29	9	5	-	-	3	2	3	8	
23	-	-	-	-	-	1	2	7.3	avis-fills
18	4	4	-	-	3	3	2	7.3	avis
15	4	-	-	-	2	2	3	7	
19	-	-	-	-	-	1	2	7	
49	-	-	4	-	2	1	3	7	avis
22	9	3	-	-	2	2	2	6.6	
44	12	8	-	-	1/2	3	1	6.3	
25	8,30	3,30	-	-	1/3	2	3	6.3	
20	3	3	-	-	2	2	3	6.3	
27	10	7	-	-	1/2	3	3	6.3	
12	-	-	-	-	-	1	3	6	
36	10	6	-	-	2/3	3	3	6	
39	6	3	6	6	2	4	1	6	
31	7	5	-	-	2	2	3	6	
8	6	4	-	-	2	2	1	6	avis-fills
48	7	4	-	-	1	2	3	6	
26	-	-	-	-	-	1	3	6	fills
50	7	4	-	-	1	3	3	6	
17	11	8	-	-	3	3	3	6	
38	6	3	5	5	1/3	4	3	6	
16	-	-	5	5	-	1	3	5.3	
35	12	10	-	-	1	4	3	5.3	
6	-	-	3	3	3	1	2	5.3	
32	6	3	-	-	3	4	3	5.3	
46	10	7	-	-	1/2	4	3	5	
5	7	3	-	-	1/2	2	1	5	avis
10	4	2	-	-	3/4	2	2	5	
28	10	5	-	-	2	3	3	5	fills
41	3	1	-	-	4	2	2	5	fills
11	4	2	-	-	3	2	2	5	
9	5	1	-	-	2/3	1	1	5	
34	-	-	-	-	-	1	2	5	
45	5	5	-	-	1/2	3	2	5	
42	4	2	7	6	3	3	2	4.6	avis-fills
7	11	7	-	-	1	3	1	4.45	avis
30	9	2	-	-	3	2	3	4.3	
21	11	9	-	-	3	3	3	4	
14	5	3	-	-	2/3	3	1	4	fills
47	6	3	4	4	2	3	3	4	
1	8	5	-	-	1/2/3	2	2	4	
2	6	4	6	6	2	3	1	3.6	avis-fills
40	-	-	-	-	-	1	3	3.3	fills
4	5	0	3	3	3	2	2	3.3	avis
13	4	6	6	1	2	3	3	3	
3	4	1	4	3	1/2/3	2	2	2.3	
33	-	-	-	-	-	1	3	10	

(Veure llegendes al darrera)

(1) Causas de participació en l'EFA:

- 1= necessitat econòmica
- 2= per gust
- 3= ajuda al marit
- 4= per necessitat puntual

(2) Grau d'aportació:

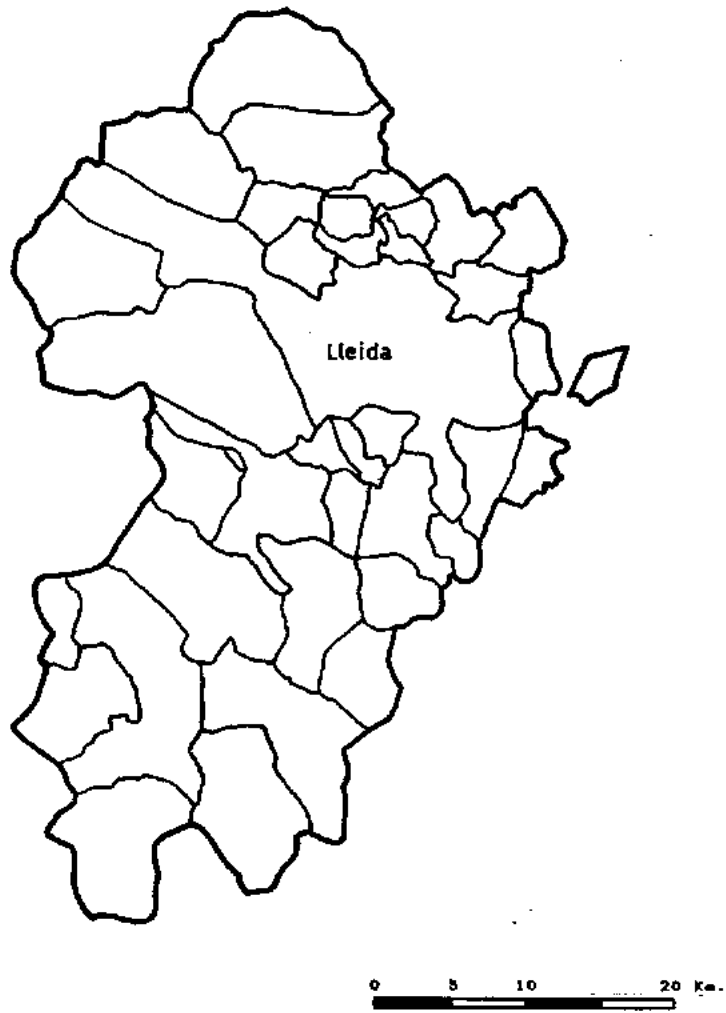
- 1= menys del 10%
- 2= del 10 al 25%
- 3= del 25 al 50%
- 4= més del 50%

(3) Més o menys participació en l'EFA

durant els darrers 10 anys:

- 1= realitza més treball
- 2= realitza menys treball
- 3= realitza el mateix treball

PLA DE LLEIDA

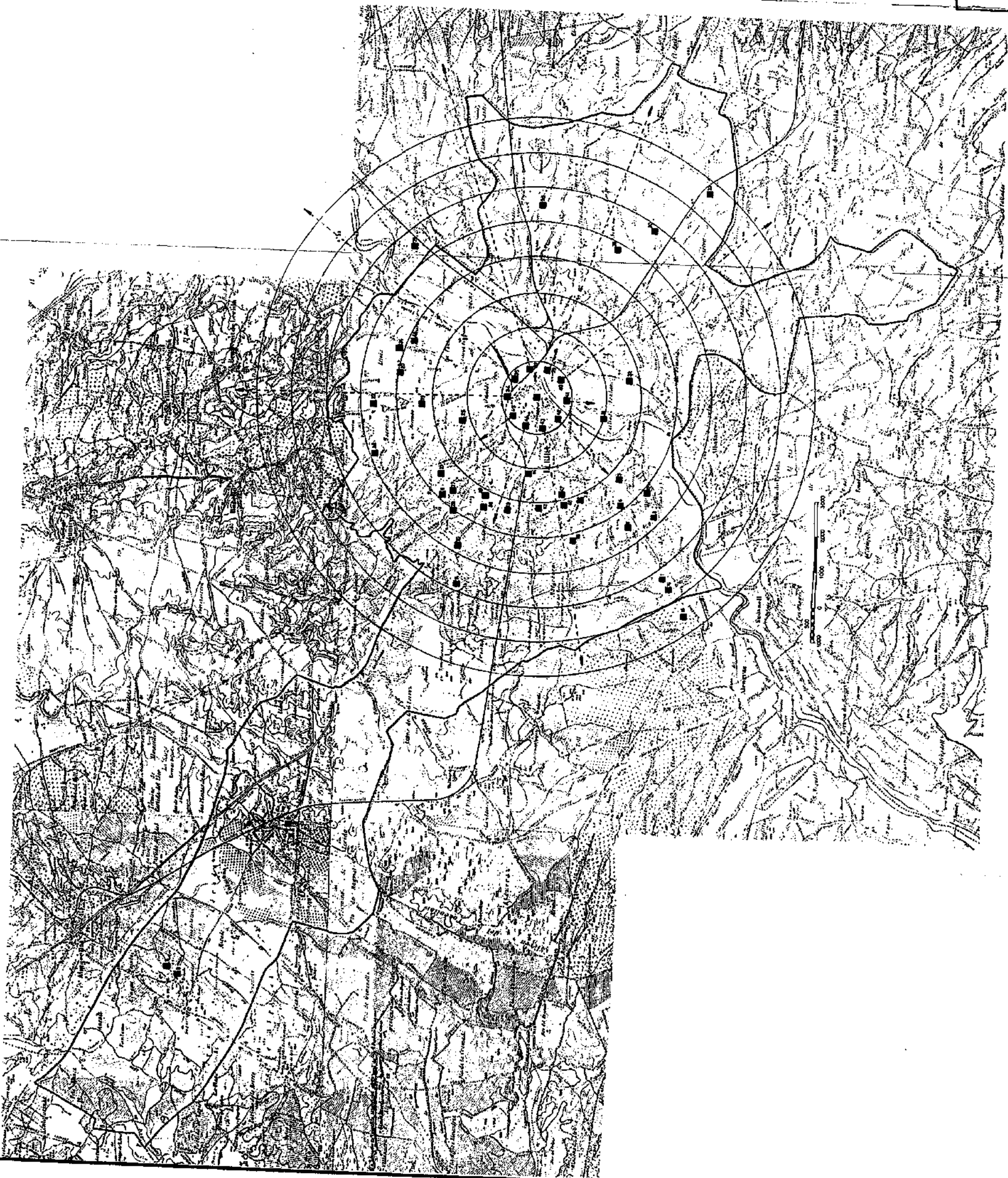
6.1.3. El Pla de Lleida

6.1.3.1. Característiques generals de les explotacions

a) Tipus d'hàbitat

En el mapa 1 hem localitzat la vivenda de cada família pagesa i, en els casos que la família resideix en el nucli urbà, hem indicat la direcció-situació dels camps. El 80% de les explotacions objecte d'aquest estudi són ubicades de forma dispersa pel terme municipal de Lleida, el que vol dir que majoritàriament aquesta població pagesa té els seus camps a prop o al voltant de les "torres"^[26]. Ara, això no vol dir que sempre els camps dels pagesos formin un continu entorn de l'explotació-vivenda, sinó que el nivell de fragmentació de les finques és, pel conjunt, important. Malgrat tot, i a opinió dels pagesos, la parcel·lació de terres, en produccions fructícoles,

[26] Les cases ocupades pels pagesos són conegudes a la zona de Lleida amb el nom de les "torres". En general es tracta de construccions relativament noves i, majoritàriament, destinades a vivendes de manera habitual pels pagesos cap als anys 40-50. Segons expliquen ells mateixos, és normal que els pagesos que viuen dins el nucli pròpiament urbà de Lleida gaudeixin també d'una "torre" en el lloc on tenen situats els camps i freqüentment les ocupen durant el període de més feina (l'estiu).

■ LLEIDA

LLEIDA
LOCALITZACIÓ DE LA MASIA-CAMP

no significa un destorb important pel desenvolupament i la viabilitat d'aquestes explotacions^[27].

Globalment, i malgrat els inconvenients de desplaçament (sovint les esposes diuen que l'aïllament dificulta les relacions socials o condiciona les possibles activitats dels seus fills o d'elles mateixes), viure fora del nucli urbà de Lleida no és valorat pel conjunt d'aquesta població com un fet negatiu (un 72% de les dones valoren favorablement el fet de viure a pagès, tot i que un 58% esmenta, però, que el problema principal és la manca de protecció davant la delinqüència), ja que les distàncies no són molt llargues i, normalment, les "partides"^[28] tenen una bona xarxa de camins d'accés a Lleida.

Els pagesos que resideixen habitualment en el nucli urbà de Lleida (un 20%), en general, tenen les terres fora d'aquest terme municipal (6 dels 10 casos localitzat). Per aquests, la distància vivenda-camps és, sovint, francament elevada; per exemple: una explotació té la major part de terres de cultiu (destinades a cereals) a uns 60 km. de la ciutat de Lleida, en direcció cap a Almacelles, prop de la província d'Osca; ara, aquesta té, també, una petita superfície de terra de

[27] Els pagesos expliquen que sempre és preferible tenir les terres properes, però tenir-les separades és un mal menor. Les seves preocupacions, avui per avui, se centren en els problemes generals que pateix el sector; de manera molt especial, tots fan referència a la forta caiguda dels preus i tots mostren un cert pessimisme davant del futur del sector.

[28] Els diferents disseminats es coneixen amb el nom de "partides".

cultiu, destinada a fruita, molt propera al nucli urbà de Lleida i aquí hi té ubicades les granges de porcs. Una altra explotació -la més gran censada en la nostra recerca, amb 136 ha. de cultiu-, té una part de les terres destinades a cereals-farratges (el 56% de les terres de cultius), situades fora del terme municipal en direcció cap a Alfarràs, lloc a on té, també, les granges de porcs, però a més té una altra part important de les terres (el 44%), destinades a oliveres, situades cap a la zona de les Garrigues segrianenques. Ambdues famílies disposen d'una "torre" en el lloc a on tenen els camps i generalment l'ocupen a l'estiu^[29]. Els pagesos que tenen les terres allunyades, tot i que la majoria disposen de "torres" a peu d'explotació, expliquen que prefereixen viure a Lleida per les facilitats que la ciutat ofereix, i més quan els fills són petits.

En resum, salvant els casos de les famílies que tenen les terres fora del terme municipal de Lleida i, també, els de tres explotacions força allunyades (una ubicada a l'antic municipi de Raimat i dues en el de Sucs), la distància mitjana d'aquestes explotacions al nucli urbà de Lleida és de 3,9 km. Una zona amb un hàbitat dispers, però molt proper a una àrea altament urbanitzada; el que vol dir que, per a la majoria de població enquestada, hi ha una alta associació espacial entre la unitat de

[29] Es tracta de les explotacions 43 i 34, vegeu Mapa 1 i Taula 1A.

producció familiar (lloc a on es desenvolupen les activitats domèstiques) i l'explotació (lloc a on es desenvolupen les activitats productives).

b) Superfície i orientació productiva de les explotacions.

En primer lloc, volem esmenar, en part, el que en l'apartat 4.3.4 anotàvem com a supòsit per justificar el nostre interès en aquesta àrea d'estudi. A nivell d'hipòtesi hem apuntat el següent: "La dimensió reduïda de les explotacions fructícoles ha obligat un gran nombre d'empreses a complementar l'activitat agrícola amb la ramaderia monogàstrica (...). Aquesta dualitat productiva, sens dubte, ofereix una estratègia familiar, quan a treball, d'una gran complexitat i tot fa entreveure que els ingressos aliens a la terra són extraordinàriament importants". Les explotacions localitzades, objecte del nostre estudi, en principi, com ara explicarem, semblen "negar" o, potser és més correcte, "matisar" la hipòtesi de partida. Tanmateix, i això ho volem recalcar, la "distorsió" sorgida no resta de cap manera importància a la zona escollida, sinó que l'enriqueix notablement.

Com es pot llegir a la Taula.1A, gairebé el 48% de les terres censades són destinades a cereals/farratges (298,25ha.) i el 40% a fruiters de regadiu (251,45 ha.). Segons la

localització d'aquest conjunt de terres podem diferenciar, a grans trets, dos grans "cinturons" de localització territorial d'aquests cultius, prenen com a centre de difusió la ciutat de Lleida. Les terres destinades a cereals/farratges, generalment, són ubicades a banda i banda dels límits del terme municipal de la capital, amb una major presència cap a terres de ponent i en algun cas les terres censades són fora d'aquest municipi^[30]. Contràriament, les terres de fructicultura formen un gran cinturó que envolta la ciutat donant lloc a un vertader espai "fructícola-urbà". En part, la distància al "centre" marca la disponibilitat de terres que cada pagès reuneix: d'un cert minifundisme fructícola es passa, progressivament, a unes explotacions de grandària estimable. No obstant, això no vol dir que les explotacions fructícoles grans que hem localitzat estiguin situades a la perifèria del primer cinturó, sinó que les terres reunides per cada família, i molt especialment les de fruita, són en general fragmentades i disseminades sobre aquest espai. Tanmateix, i com ja hem anotat, la parcel·lació en produccions fructícoles -sempre segons els nostres informats- no significa un destorb important pel desenvolupament i la viabilitat d'aquestes explotacions.

Les superfícies censades ens indiquen que ens trobem en un terme, el de Lleida, on hi ha una clara dualitat de conreus, dualitat, però, que no es dona, de manera general, en l'anàlisi

[30] Per exemple, i com hem esmentat en l'apartat anterior, aquest és el cas de l'explotació núm. 43 i també de l'explotació núm. 34 (vegeu Taula.1A).

individual de cada explotació. Globalment, com es pot consultar a la Taula.1A, cada unitat productiva presenta una clara especialització agrícola; només 5 explotacions destinen part de les seves terres a cereals i part a fruita (considerant, en aquest darrer cultiu, les explotacions que en reuneixen més 0,6 ha., ja que és normal que totes les explotacions tinguin arbres fruiters per l'autoconsum familiar). Per contra, trobem 8 explotacions especialitzades en cereals i farratges i, en aquest grup, hi ha quatre de les explotacions més grans localitzades. D'altra banda, en 36 explotacions els arbres fruiters en són la base de la seva economia, el que significa que un 72% de les explotacions estan especialitzades en aquests conreus.

La pràctica d'ambdues agricultures provoca que el desglossament de les explotacions segons la seva grandària mostri una distribució molt desigual. La mitjana de les explotacions fructícoles -considerant tant les explotacions que hi destinen totes les terres com les que només hi destinen una part- és de 5,7 ha. amb una tendència cap a les menors d'aquesta dimensió i, en tot cas, cap supera les 21 ha. La mitjana de les explotacions cerealístiques és de 20 ha.; ara bé, és en aquesta especialització a on localitzem diferències més accentuades (segons només s'ocupin en aquest cultiu o segons destinin una part de les terres a arbres fruiters) (Vegeu Taula.1).

L'especialització fruitera de les explotacions és caracteritzada per un policultiu d'arbres: el 52% orienten les seves produccions cap a la pera i la poma i un 40% a pera, poma i

TAULA.1

LL: GRANDARIA DE LES EXPLOTACIONS
I DISTRIBUCIO PER CULTIUS

GRANDARIA EXPL.(en ha.)	FRUITERS	CEREALS/ FARRATGES	TOTAL CONREUS
DE 0,5 A 1,9	12	0	7
DE 2 A 4,9	13	4	13
DE 5 A 9,9	9	1	11
DE 10 A 19,9	8	4	11
DE 20 A 29,9	2	2	5
MES DE 30	0	3	3
TOTAL	44	14	50

TAULA.2

LL: GRANDARIA DE LES EXPLOTACIONS
I CARREGA RAMADERA

GRANDARIA EXPL.(en ha.)	PORCI	VACU	OVI
DE 0,5 A 1,9	1	0	0
DE 2 A 4,9	0	2	3
DE 5 A 9,9	3	2	0
DE 10 A 19,9	2	1	0
DE 20 A 29,9	0	1	0
MES DE 30	2	1	0
TOTAL	8	7	3

préssec; amb tot, la pera i la poma (amb un important nombre de varietats) són la fruita dolça protagonista de la nostra zona d'estudi.

En relació a la ramaderia, les dades ens indiquen que no sembla actuar tant com a recurs complementari de les petites explotacions, sinó que la distribució ramadera segons la grandària de les explotacions sembla assenyalar que aquesta activitat -especialment la porcina- es practica en explotacions mitjanes o grans, les quals disposen de granges de capacitat molt important. Les vuit granges de porcí localitzades s'orienten preferentment a cicle de producció tancat -6- (considerant com a tals les que tenen reproductores) i aquesta és en general una activitat que requereix força mà d'obra; dues granges de 1200 i 800 caps, respectivament, són d'engreix, activitat aquesta que generalment no requereix tant treball i és més compatible amb les tasques agrícoles. En tres explotacions es combina la producció cerealística amb la ramaderia porcina i en cinc, fruiters i porcí.

El bestiar vacú té dues orientacions clares: la llet i l'engreix de vedells, i la seva capacitat és també estimable (més de 30 vaques de llet i una d'engreix de vedells té més de 600 caps); de fet, només dues explotacions tenen una capacitat reduïda (tres i set vaques de llet). En tres explotacions de vacú -les més grans-, aquesta n'és l'activitat principal i les terres de cultiu van destinades a l'alimentació d'aquest bestiar. La poca terra ocupada per fruita és per al consum familiar.

Altrament, hem localitzat tres explotacions de vocació fructícola, de dimensió reduïda, que complementen aquesta activitat agrícola amb la cria de xais, explotacions que reuneixen un nombre important de caps (300 caps cadascuna) (vegeu Taula.2).

Globalment podem dir que el 36% de les explotacions practiquen algun tipus d'activitat ramadera; ara, com dèiem a l'inici d'aquest apartat les nostres dades no ens informen que aquesta activitat hagi assolit en les explotacions petites una importància rellevant.

Finalment, en totes les explotacions es reserva una petita part de terra que es destina al cultiu d'horta i en el 52% de les explotacions hi ha bestiar menut (conills i aviram), produccions que són per al consum familiar. Ambdues activitats són tasques que practiquen de forma comuna les esposes i les mares-sogres de les explotacions.

c) La mecanització.

L'índex de mecanització d'aquestes explotacions és extraordinàriament elevat: 1,4 tractors i 0,3 motocultors per explotació, només una explotació diu no disposar de cap d'ambdues eines. Les dades ens indiquen que el tractor n'és en aquestes explotacions la màquina principal; en canvi, el motocultor no sembla ésser un element clau de les explotacions lleidatanes. La

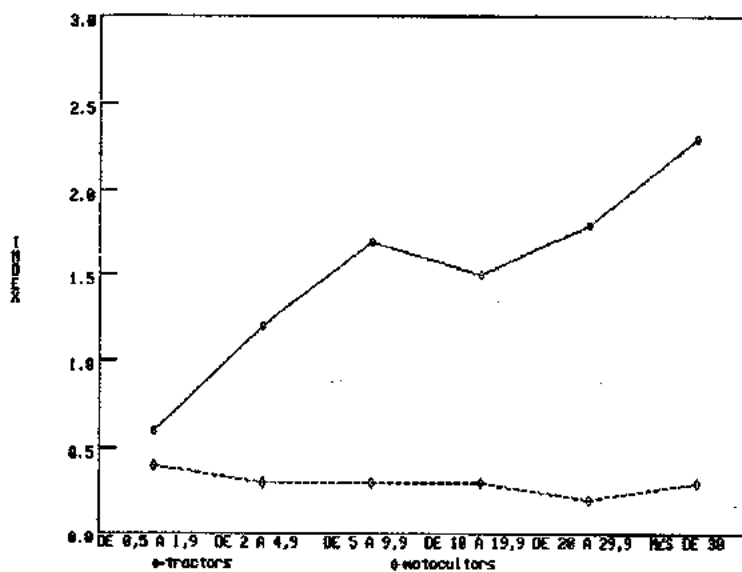
distribució de la maquinària segons la dimensió de les explotacions ens mostra que l'índex de màquines es correlaciona directament amb la disponibilitat de terra de conreu i que a partir de dues ha. les explotacions comencen a disposar de més d'un tractor (vegeu Taula.3 i Gràfic.1). Tanmateix, segurament el cavallatge dels tractors -informació de la qual no disposem- seria una variable que matisaria l'elevat grau de mecanització.

En relació a l'any d'adquisició dels tractors, cal dir, en primer lloc, que en 4 explotacions (que reuneixen plegades 5 tractors) les esposes no recordaven quan es produí la compra, i en general la resposta era: "fa molts anys". Dels 65 tractors restants, només de 47 (el 72%) en disposem de la data de compra i, normalment, la data recollida és la del tractor més nou. Dit això, en el Gràfic.2 es pot consultar que el 47% d'aquestes màquines han estat adquirides pels pagesos en la dècada dels vuitanta. La compra de tractors, en aquesta darrera dècada, es correlaciona directament amb la disponibilitat de terres que reuneixen els diferents pagesos, de manera que el 20% han estat comprats per pagesos amb explotacions de 5 a 9,9 ha.; el 29% pels que tenen de 10 a 19,9 ha. i el 25% pels que reuneixen més de 20 ha. Tanmateix, en els dos darrers casos, la compra ha implicat més del 60% dels pagesos que tenen explotacions d'aquesta grandària i, a més, en el cas d'explotacions grans (més de 30 ha.) tots els pagesos han adquirit un nou tractor en aquest període. Tot plegat ens assenyala l'elevat dinamisme del sector i que les noves compres s'esdevenen preferentment en les empreses econòmicament més rendibles.

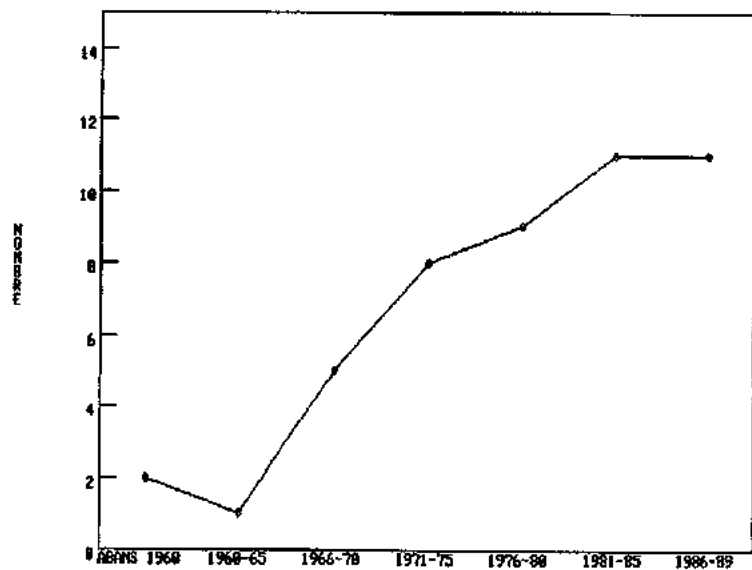
TAULA.3 LL: GRANDARIA DE LES EXPLOTACIONS
I MAQUINARIA

GRANDARIA EXPL.(en ha.)	TRACTORS	MOTOCULTORS
DE 0,5 A 1,9	4	3
DE 2 A 4,9	15	4
DE 5 A 9,9	19	3
DE 10 A 19,9	17	3
DE 20 A 29,9	9	1
MES DE 30	7	1
TOTAL	70	14

GRAFIC.1 LL: GRANDARIA EXPLOTACIONS - INDEX DE MECANITZACIO

GRAFIC.2 LL: ANY DE COMPRA DELS TRACTORS

Segurament una informació que milloraria substancialment el grau de mecanització d'aquest àmbit d'estudi seria la disponibilitat de dades sobre eines accessòries o d'instal·lacions ramaderes, especialment; ara, en el moment censal no resulta sempre fàcil de copçar-la. Malgrat això, hem comprovat que el 42% de les explotacions diuen tenir segadores; un 28%, atomitzadores; un 24%, ensulfatadores; un 22%, instal·lacions de reg de goteig; un 22%, "toro"; un 8%, herbicides; etc. Aquestes dades segurament són infraestimades, però indiquen que l'equip de maquinària reunida, globalment, és molt elevat.

d) Titularitat de les explotacions.

El règim d'explotació directa té en aquest àmbit un clar domini: el 78% de les explotacions. Només dues explotacions, una destinada íntegrament a cereals-farratges (de 19 ha.) i una a fruiters (de 5,6 ha.), diuen tenir totes les terres en règim d'arrendament. Altrament, hi ha 8 explotacions en les quals es donen ambdós règims, però, en general, en aquestes explotacions hi ha més terres en propietat que en arrendament. Tot plegat fa pensar que les zones fructícoles -cultius permanents que fins passats quatre o cinc anys de plantació no entren en plena

TAULA.4

LL: REGIM DE TINENÇA DE LES TERRES

			Nombre	Percentatges	
			-----	-----	
EXPLOTACIO EN PROPIETAT	39 (78%)	Pare de l'espòs	5		
		Mare de l'espòs	0	66	
		Espòs	25		
		Germans	3		
		Pare de l'esposa	2		
		Mare de l'esposa	0	10	
		Esposa	3 (1 usufruc.)		
		Germanes	0		
		Copropietaris	1	2	
EXPLOTACIO EN ARRENDAMENT	2 (4%)	Pare de l'espòs	1		
		Mare de l'espòs	0	4	
		Espòs	1		
		Germans	0		
		Pare de l'esposa	0		
		Mare de l'esposa	0	0	
		Esposa	0		
		Germanes	0		
EXPL. PROPIETAT + ARREND.	8 (16%)	Pare de l'espòs	1		
		Mare de l'espòs	1	10	
		Espòs	2		
		Germans	1		
		Pare de l'esposa	0		
		Mare de l'esposa	0	2	
		Esposa	1		
		Germanes	0		
		Copropietaris	2	4	
TERRES CEDIDES	1 (2%)	Empresa	1	2	

producció i, per tant, no es comença a recuperar la inversió- no són favorables a qualsevol altre règim que no sigui el de propietat (Taula 2.A). Com a cas excepcional cal comentar el d'una petita explotació de fruita (0,50 ha.) que el pagès la té en règim de cessió. Es tracta d'un pagès que treballa com a jornalier fix en una empresa gran de la comarca (RAIMAT) i aquesta li ha cedit -sembla que és costum de l'empresa- una petita part de terra per al consum familiar.

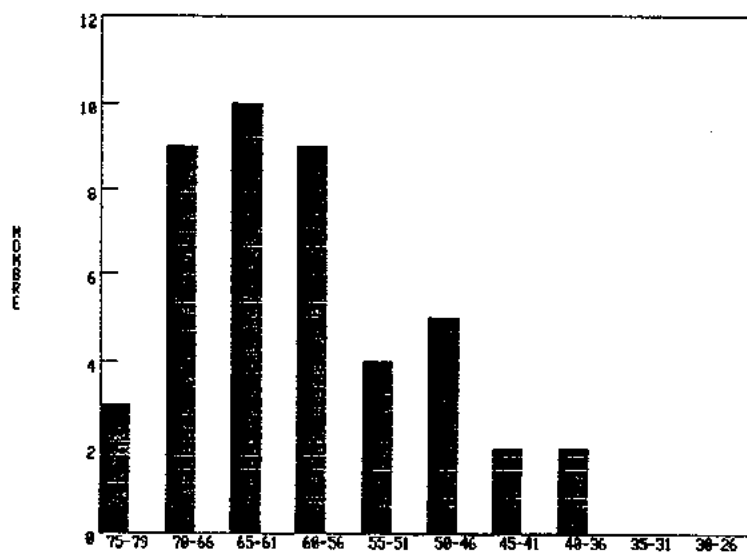
La transmissió patrimonial de les terres té, també aquí, una línia clarament masculina. Com es pot consultar a la Taula.4, del total d'explotacions censades 41 són a mans d'homes, però distribuïdes de la següent manera: de vint-i-nou, en són titulars els caps d'explotació; de set explotacions, el pare del cap d'explotació; d'una, la mare del cap d'explotació que en gaudeix l'usdefruit, i de quatre el cap d'explotació comparteix la titularitat amb un germà. Tanmateix, però -i com s'ha comentat repetidament-, l'atribuició de la figura de cap d'explotació és molt subjectiva. En general totes les dones -independentment de qui sigui la persona que gaudeix de la titularitat legal o que l'explotació sigui compartida per pares-fills, germans, etc.- atribueixen aquesta funció al seu espòs. Certament, però, és en aquesta zona on la dificultat a l'accés de la titularitat i fins i tot a cap d'explotació -en el sentit de dirigir-la i gestionar-la- ha estat una de les qüestions més esmentades per les esposes com a problemàtiques, sobretot quan l'explotació és portada, conjuntament, per pares i fills casats.

En els Gràfics 3 i 4 hem dibuixat, en el primer, l'edat dels titulars legals de les explotacions i en el segon, l'edat dels caps d'explotació, simulant en aquest cas que aquesta figura l'ostenti l'home més jove casat de cada explotació que hi treballa ATC (visqui o no a la llar del titular legal). En el gràfic.3 es pot veure que el 70% de la terra és a mans de titulars que tenen més de 57 anys^[31]; ara, en el gràfic.4 veiem que dels 18 casos localitzats que són fills casats que treballen ATC a l'explotació familiar, l'edat de 17 homes oscil.la entre 26 i 45 anys, i tot indica que és a partir dels 40-45 anys quan el relleu generacional legal es comença a fer efectiu. En un cas, que el cap d'explotació no en disfruta de la titularitat (un home de 52 anys), l'esposa es lamenta de què el sogre no vulgui testar; explica que són diversos germans (dos també pagesos) i això provoca una forta inseguretad. Ella comenta que el seu fill, que li agrada l'ofici, avui té una altra activitat i això és francament llastimós després de l'esforç que ells hi han dedicat.

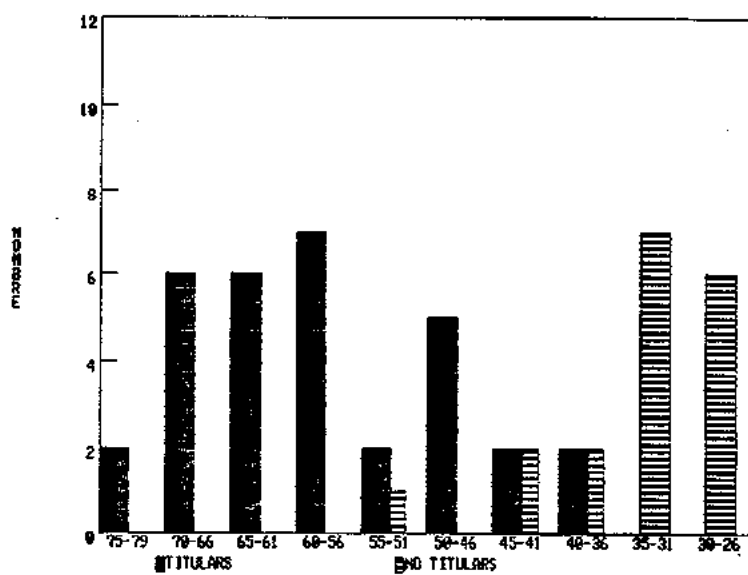
La dependència familiar i l'accés a l'explotació que ve determinat per l'herència planteja sovint greus problemes inter-generacionals: financers, d'organització, etc. En el moment de l'enquesta moltes esposes joves (fins i tot algunes que no

[31] Les dades fan referència a 44 casos, doncs, en cinc explotacions, els caps treballen a l'explotació familiar, però, no conviuen amb els pares i per tant no disposem de les dades personals d'aquesta població. Altrament, no hem considerat els cap d'explotació que porta terres cedides per una empresa, per considerar que aquests és un cas diferent.

GRAFIC.3 LL: EDAT DELS TITULARS LEGALS

GRAFIC.4 LL: EDAT DELS CAPS D'EXPLOTACIO

compartien la vivenda amb els sogres) van atribuir la figura de cap d'explotació a l'avi (pare de l'espòs). Altrament, sovint les joves ens remetien a la sogra, argumentant que "ella és la mestressa"; de manera que, malgrat la insistència en el sentit que ens interessava la seva opinió, no va ésser possible convèncer-les. A més, quan l'enquesta era contestada per la sogra, per norma, aquesta no donava cap tipus d'informació sobre el paper de la "esposa-jove" a l'explotació. Així, tot i que moltes dones grans esmentaven les dificultats que van patir quan arribaren a l'explotació -en relació a la seva sogra-, sembla que el problema generacional en aquesta zona no és només pare-fill, sinó també sogra-jove, conflictes que, generalment, es plantegen en termes diferents.

Només 6 esposes són titulars d'explotacions. En una d'elles l'accés no s'ha fet efectiu i en una altra la dona és vídua i n'és la usufructuària (aquesta dona considerarà que l'actual cap d'explotació és el fill gran). Tanmateix, 19 dones (el 38% de les enquestades) diuen que abans de casar-se ajudaven a la explotació familiar; ara, una d'elles -filla de la casa- esmentà no haver-hi participat mai abans de contraure matrimoni. En resum, només el 10% de les dones han portat terres pròpies procedents de l'herència familiar, xifra que permet afirmar que en aquesta zona, caracteritzada per una economia de base agrària, la dona com a futura hereva del patrimoni familiar en queda exclosa.

Finalment, en tres explotacions, els esposos diuen ser-ne co-propietaris, i són pagesos que han comprat tota la terra o una part important d'aquesta després del matrimoni.

6.1.3.2 Característiques generals de la unitat familiar

En el total de llars hi conviuen 204 persones, de les quals un 53% són homes i un 46% dones, diferència per sexes molt notable: set punts a favor de la població masculina. El predomini del component masculí s'explica pel fort desequilibri que hi ha entre els fills i les filles que viuen a la llar materna. Els nois representen el 23,53% del total de població censada i les noies el 14,71%, el que vol dir que la diferència entre ambdós grups és de 8,8 punts. Un element important a assenyalar és que dins el grup qualificat com a tercera generació hi ha comptats tres fills de la casa casats i un gendre i, igualment, hi ha tres "joves" i una filla de la casa, població que treballa a l'explotació familiar^[32].

[32] El nostre propòsit era entrevistar en aquestes explotacions a aquesta població, ja que per norma enquestàvem la dona-esposa més jove; ara, en tres d'aquests casos, en els quals les noies són sobrevingudes, la resposta va ser que fóra millor enquestar la sogra, tot dient: "Ella és la mestressa", qüestió aquesta que hem comentat anteriorment. En relació a la noia casada filla de la casa, la resposta va ésser que ella no hi ha participat mai a l'explotació i que la seva feina és fora de l'explotació, i digué: "Parleu amb la meva mare, ella sí que és pagesa, jo no". En preguntar a la mare per la filla, assenyala: "No, ella no vol ésser pagesa i fa bé.... per això, li hem donat estudis".

TAULA.5

LL: COMPOSICIO FAMILIAR DE LES EXPLOTACIONS
(Per generacions, sexe i estat civil)

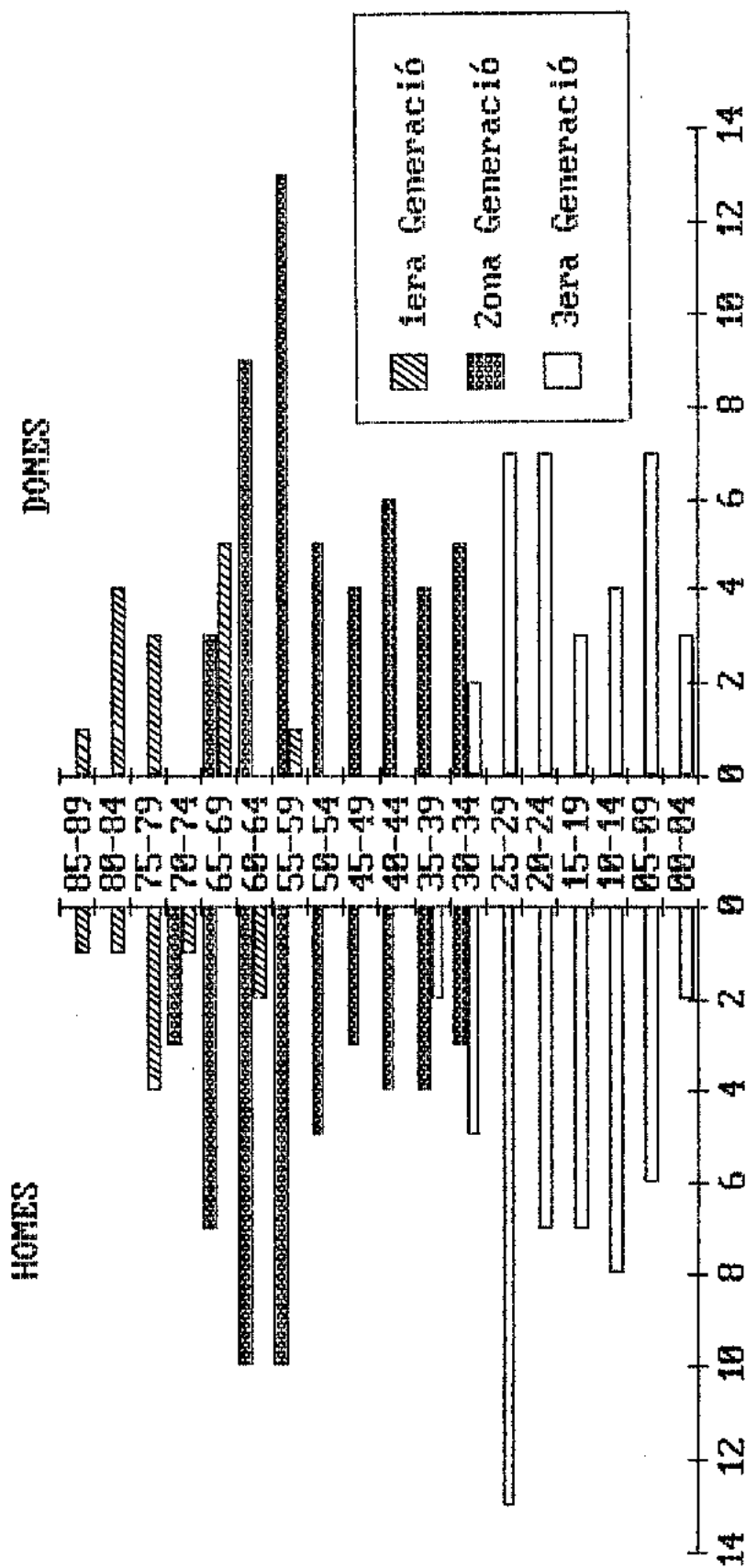
	Nombre	Sexe %	Total %		Nombre	
	-----	-----	-----		-----	
1a.GENERACIO	AVIS	9	8,26	4,41	CASATS	7
					SOLTERS	1 (oncle)
					VIDUS	1
	AVIES	14	14,74	6,86	CASADES	7
					SOLTERES	1 (tieta)
					VIDUES	6
2a.GENERACIO	CAPS D'EXPL.	50	45,87	24,51	CASATS	48
					SOLTERS	1 (fill)
					VIDUS	1
	ESPOSES	49	51,58	24,02	CASADES	48
					SOLTERES	0
					VIDUES	1
3a.GENERACIO	FILLS	48	44,04	23,53	CASATS	4 (un gendre)
					SOLTERS	44
					VIDUS	0
	FILLES	30	31,58	14,71	CASADES	4 (tres joves)
					SOLTERES	26
					VIDUES	0
4a.GENERACIO	NETS	2	1,83	,98	CASATS	0
					SOLTERS	2
					VIDUS	0
	NETES	2	2,11	,98	CASADES	0
					SOLTERES	2
					VIDUES	0
TOTAL	204					

La primera generació representa l'11,27% del total de població censada i el desequilibri per sexes és també considerable, a causa d'una major presència de dones vídues (nou homes i catorze dones).

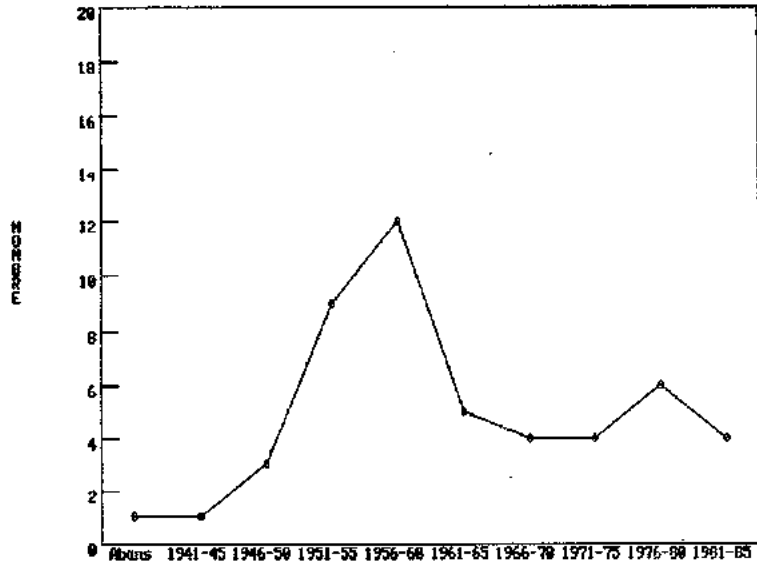
L'edat mitjana de la segona generació és de 55 anys els homes i 51 anys les dones, població madura gran nascuda entre 1925-1935 i amb una presència important d'homes de la dècada anterior, el que significa que en molts casos el cicle intergenèsic és acabat. Els esposos de les explotacions enquestades arribaren a aquestes -entenent com a data d'incorporació l'any de matrimoni- majoritàriament entre els anys 1951-1960, i en les dècades posteriors (des de 1961 a 1990) s'hi han anat incorporant una mitjana de 4 cònjuges per dècada. Segons aquesta informació és d'esperar que la dècada 1955-65 fos un període de natalicis importants (Gràfic.5).

La piràmide ens indica un important desequilibri per sexes entre els joves que resten a la llar: l'edat mitjana dels nois és de 21 anys i la de les noies de 18, desfassament produït pel contingent important de nois que viuen amb els seus progenitors i que són nascuts entre els anys 1961-65. El Gràfic.6 clarifica aquests desajustaments, en el qual s'observa que un nombre important de noies han deixat la llar materna entre els 20 i 22 anys i, contràriament, l'edat mitjana de sortida dels nois és als 25 anys. El matrimoni és la principal raó que explica la sortida d'aquesta població; ara, en quatre casos (una noia de 18 anys i tres nois, de 16, 18 i 23 anys) han abandonat la llar

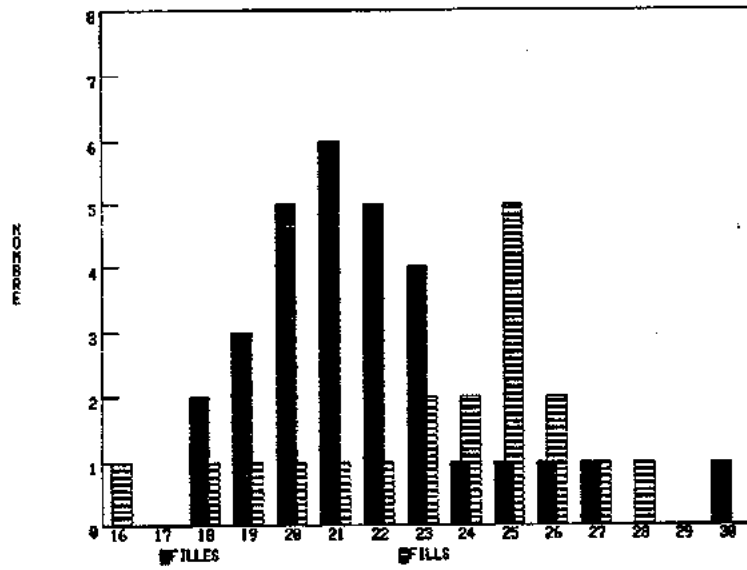
PIRAMIDE DE POBLACIO DEL PLA DE LLEIDA

GRAFIC.5 LL: Zona GENERACIO ANY DE MATRIMONI

GRAFIC.6 LL: EDAT DE SORTIDA DELS FILLS/ES

per motius de treball. Tanmateix, segons la nostra documentació, l'elevat nombre de fills entre 25 i 29 anys que resten dins la llar familiar assenyala un cert retardament de sortida per part d'aquesta població.

Dels 122 fills/es nascuts en aquestes llars (2,4 per família), en resten a casa 74 (1,5 per família), el que vol dir que 48 han format, majoritàriament, una família pròpia i d'aquests un 63% són noies i un 37%, nois. Malgrat el retardament de sortida que sembla observar-se en els nois, tot tendeix a indicar que en la dècada dels noranta un potencial important pot abandonar la casa familiar. En definitiva, com es pot veure a la Taula.6, l'estructura familiar del conjunt va evolucionant segons avança l'edat dels fills/es. Així, en una zona a on originàriament un 48% de famílies reunien dos fills per llar i un 40% més de tres fills/es, actualment, en un 50% de les llars o bé només hi resta un fill/a o són formades pel matrimoni sol, dades que assenyalen la seva important descomposició (vegeu Taula.6 i Gràfic.7).

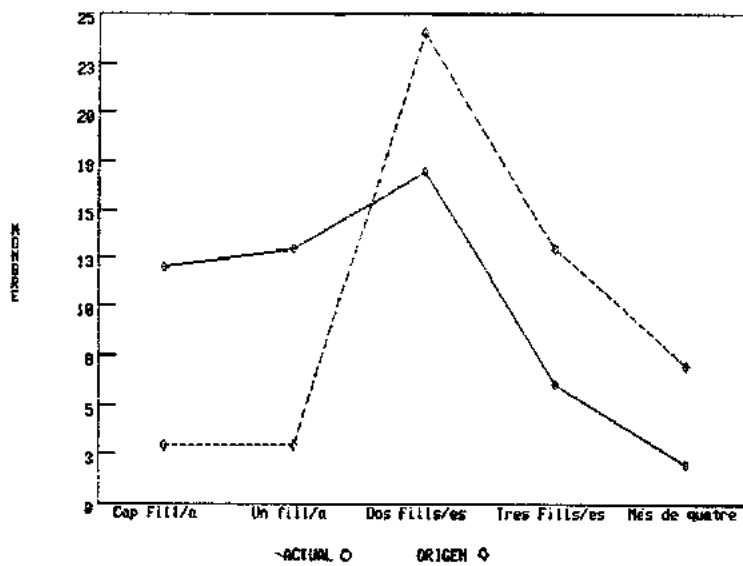
L'estudi de l'actual tipologia de les llars (Taula.7) assenyala que el model més estès és l'uninuclear (64%). No obstant, contrastant el pes percentual d'aquesta tipologia amb el model català (en el qual el 70,15% de les llars són d'aquest tipus o el 60,32% considerant només les zones rurals), tot indica que la zona d'estudi es troba dins un model que podríem qualificar de tipus intermedi o transitori. De fet, nou de les llars de tipus extens (la meitat de les famílies extenses

TAULA.6 LL: ESTRUCTURA FAMILIAR SEGONS NOMBRE DE FILLS/ES

2na.GENERACIO

	ACTUAL COMPOSICIO		COMPOSICIO D'ORIGEN	
	Famílies nombre	Percentatge total	Famílies nombre	Percentatge total
Cap fill/a	12	24	3	6
Un fill/a	13	26	3	6
Dos fills/es	17	34	24	48
Tres fills/es	6	12	13	26
Més de quatre	2	4	7	14
Total Famílies	50	100	50	100

GRAFIC.7 LL: ESTRUCTURA FAMILIAR SEGONS NÚM. FILLS/ES

TAULA.7

LL: TIPOLOGIA DE LES LLARS

		PERCENTATGES						
		Nº de llars	Ambit d' estudi	Provín. Lleida*	Catalunya*	Espanya	CEE	
		-----	-----	-----	-----	-----	-----	
L L A R S	UNINUCLEARS 32 (64%)	MATRIMONI SENSE						
		FILLS SOLTERS						
		I CAP ALTRA	11	22	17,82	19,23	15,72	21,10
		PERSONA			17,86	18,03		
		MATRIMONI AMB						
		FILLS SOLTERS						
		I CAP ALTRA	19	38	42,66	45,93	49,89	39,63
		PERSONA			33,92	37,58		
		MARE/PARE SOLS						
		AMB FILLS SOLTERS						
	I CAP ALTRA	2	4	4,86	4,99	5,66	5,32	
	PERSONA			4,76	4,71			
	EXTENSES 18 (36%)	MATRIMONI SENSE						
		FILLS SOLTERS						
I AMB ALTRES		5	10	2,85	2,80	2,21	1,73	
PERSONES				3,55	3,28			
MATRIMONI AMB								
FILLS SOLTERS								
I AMB ALTRES	13	26	10,52	9,40	8,19	3,50		
PERSONES			13,19	10,63				
MARE/PARE SOLS								
AMB FILLS SOLTERS								
I AMB ALTRES	0	0	1,21	1,20	1,45	1,29		
PERSONES			1,12	1,24				
ALTRES								
SITUACIONS	0	0	20,10	16,45	16,88	27,43		
			25,60	24,53				

Font: elaboració pròpia a partir de les enquestes i Solsona & Treviño (1990).

* El primer percentatge fa referència a la distribució de les llars tipus i el segon a l'estructura de les llars en les zones rurals.

localitzades) són formades per matrimonis joves -els esposos tenen menys de 40 anys-, el que ens fa dir que el nivell de convivència intrageneracional és encara important i el sistema de formació de la família és patrilocal^[33]. Igualment, si analitzem el model dominant a la província de Lleida (65,34% tipus i 56,54% rural), s'observa que l'estructura de llars múltiples és superior a la mitjana catalana i que la presència d'aquest tipus de llar, segurament lligat a la importància que el sector agrari té en la seva estructura productiva, és encara un element a valorar. El fet que les explotacions objecte d'estudi es situïn dins aquest model transitori (rural-urbà) s'explica, segurament, per la seva localització territorial: el Pla de Lleida, lloc de màxima urbanització dins el conjunt provincial.

Finalment, en la Taula.8, es pot conèixer el nivell d'instrucció de la població. En primer lloc cal recordar que ens movem dins un nivell de mostra relativament petita, però, en tot cas, sembla que, en relació al nivell d'alfabetització, entre la primera i la segona generació hi ha 10 persones -i entre aquestes quatre de les esposes enquestades: una de 49 anys, dues de 61 i una de 66- que diuen no tenir cap tipus d'estudis. D'altra banda, dins la segona generació trobem, també, un nombre important de cònjuges amb estudis secundaris i superiors. La comparació en percentatges és força significatiu: 16% d'homes

[33] Un element important a comentar és que si en aquest conjunt de matrimonis joves haguéssim entrevistat els pares que conviuen amb ells, la quarta generació, que en la Taula.5 només està formada quatre néts, seria força més elevada.

TAULA.8

LL: NIVELL D'INSTRUCCIO DELS COMPONENTS FAMILIARS
(Per generacions i sexe)

		Nombre	Percentatge		
		-----	-----		
1ra. GENERACIO	AVIS	Estudis Prim.	6	66,67	
		Grau mig	0	0	
		Superiors	0	0	
		Sense Estud.	3	33,33	
	AVIES	Estudis Prim.	12	85,71	
		Grau mig	0	0	
		Superiors	0	0	
		Sense Estud.	2	14,29	
2na. GENERACIO	HOMES	Estudis Prim.	41	82	
		Grau mig	7	14	
		Superiors	1	2	
		Sense Estud.	1	2	
	DONES	Estudis Prim.	31	63,27	
		Grau mig	14	28,57	
		Superiors	0	0	
		Sense Estud.	4	8,16	
3ra. GENERACIO	FILLS	No tenen edat	4	8,16	(un nét)
		1er Grau EGB	6	12,24	(un nét)
		2on Grau EGB	16	32,65	
		Secundaris	19	38,78	(un gendre)
		Superiors	4	8,16	
	FILLES	No tenen edat	3	9,38	(dos nétes)
		1er Grau EGB	7	21,88	
		2on Grau EGB	9	28,13	(una jove)
		Secundaris	6	18,75	(dues joves)
		Superiors	7	21,88	

(vuit casos) i un 28,57% de dones (14 casos); són doncs les esposes les que gaudeixen d'un millor nivell de formació. En relació als fills/es, com se sap, el nivell d'instrucció va directament relacionat amb l'edat. No obstant, cal anotar que el 72% de les noies que viuen a la llar i que tenen més de 16 anys realitzen o han realitzat estudis de Formació Professional o BUP o estan realitzant estudis universitaris (set casos). En el cas dels nois, els percentatges que assoleixen aquests nivells d'instrucció són relativament menors (un 70%) i també lleugerament inferior el nombre de fills que opten per estudis superiors. Tot plegat sembla que el nivell d'instrucció, tant per la segona generació com per la tercera, és relativament alt (caldría veure, sobretot en el cas dels esposos-homes i dels fills, si el fet d'haver-hi a Lleida una escola d'agrònoms influeix sobre aquest grau d'instrucció). Tanmateix, però, són les dones (esposes i filles) les que percentualment presenten un nivell de formació més favorable.

6.1.3.3. L'aportació de treball dels caps d'explotació

En la Taula.3A es pot consultar la condició socio-econòmica dels caps d'explotació i el seu grau d'ocupació. Un 78% dels caps d'explotació són treballadors pel seu compte a l'agricultura i tots s'ocupen ATC a l'explotació agrària familiar. L'observació més important a comentar d'aquest grup de pagesos és l'elevat nombre, un 20% -10 casos-, la situació dels quals és la de jubilats però que es declaren actius a l'agricultura^[34].

El grau de dedicació a l'explotació d'aquests pagesos jubilats, sempre segons la seva informació, sembla anar directament relacionada amb les possibilitats de relleu generacional de les explotacions i, també, amb la grandària d'aquestes. Pel que fa a quatre homes que diuen estar abandonant l'explotació i ocupar-se actualment només ATP a l'agricultura, la dimensió de la seva explotació no supera en cap cas les 2 hectàrees; d'aquests, dos no tenen fills, un només noies i l'altre un noi i dues noies però cap té intenció

[34] L'elevat nombre de jubilats censats s'explica, d'una banda, perquè la nostra font de documentació per localitzar aquesta població va ésser el Padró d'Habitants de 1986 i, d'altra, perquè en quatre casos la població que havia d'ésser enquestada era l'esposa jove, però en conviure amb els sogres (pares del noi) aquestes ens van remetre a la sogra.

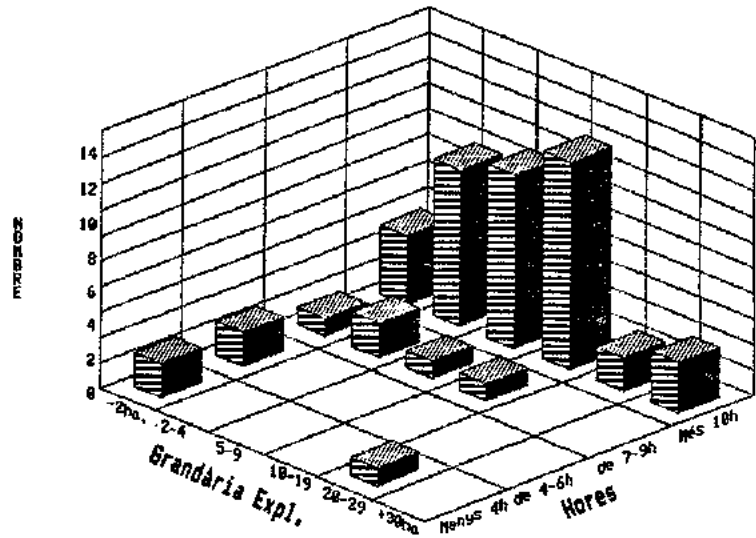
de continuar l'activitat. Contràriament, pel que fa a sis homes amb explotacions grans o que complementen l'activitat agrícola amb la pecuària i que diuen ocupar-se ATC (4) o ATP (1) i eventualment per malaltia (1), tots tenen fills que treballen ATC a l'explotació familiar. Aquesta darrera informació ens revela el retard generacional, no només legal, sinó en l'accés dels fills a caps d'explotació, qüestió aquesta que, com s'ha dit, les esposes esmenten com un dels problemes greus d'aquesta zona.

D'altra banda hi ha dos homes, caps d'explotacions agràries petites (0,5 ha.), que es declaren assalariats en l'agricultura. Un d'ells treballa com assalariat fix en l'empresa RAIMAT i l'altre fa jornals a explotacions agrícoles d'altri.

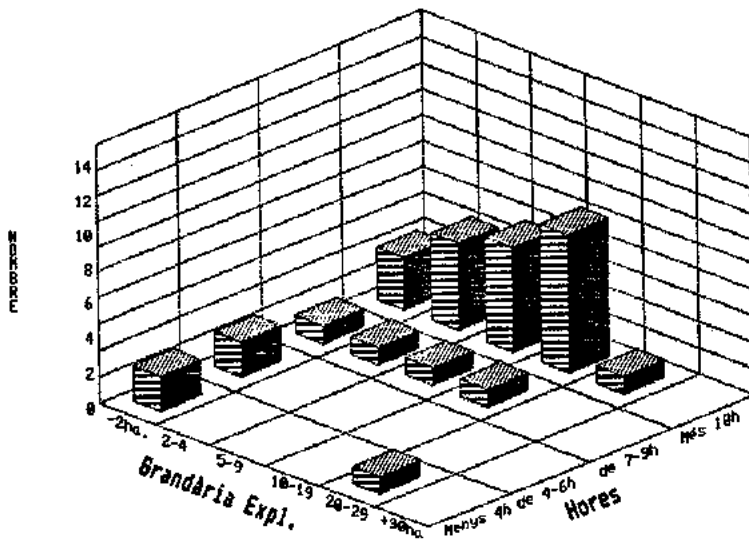
Conèixer les jornades laborals de tota aquesta població és complex ja que, per una banda, cal veure l'aportació de treball dels altres membres familiars -que serà analitzat en el proper apartat- i, d'altra, l'especialització agrària de cada explotació.

En els Gràfics 8 i 11 hem dibuixat la jornada de cada cap d'explotació segons hores diàries treballades a l'estiu o a l'hivern en relació a la grandària de l'explotació i en els Gràfics 9, 10, 12 i 13 l'estacionalitat del treball relacionada amb la grandària d'explotació i segons tinguin bestiar o no.

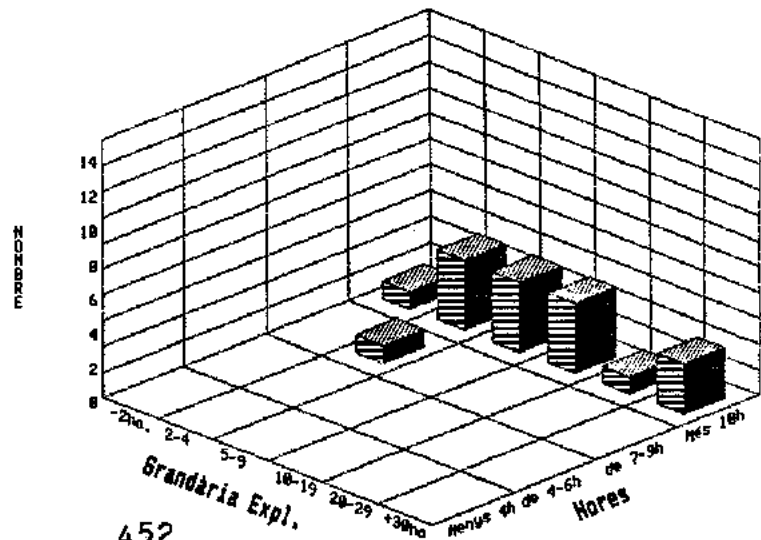
GRAFIC.8 LL: HORES DE TREBALL ESTIU : TOTAL EXPLOTACIONS

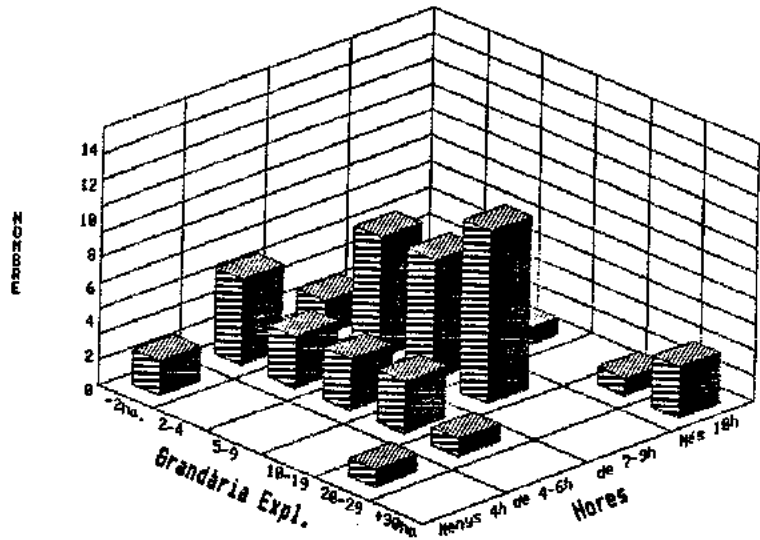
GRAFIC.9 LL: HORES DE TREBALL ESTIU : TOTAL EXPL. SENSE BESTIAR

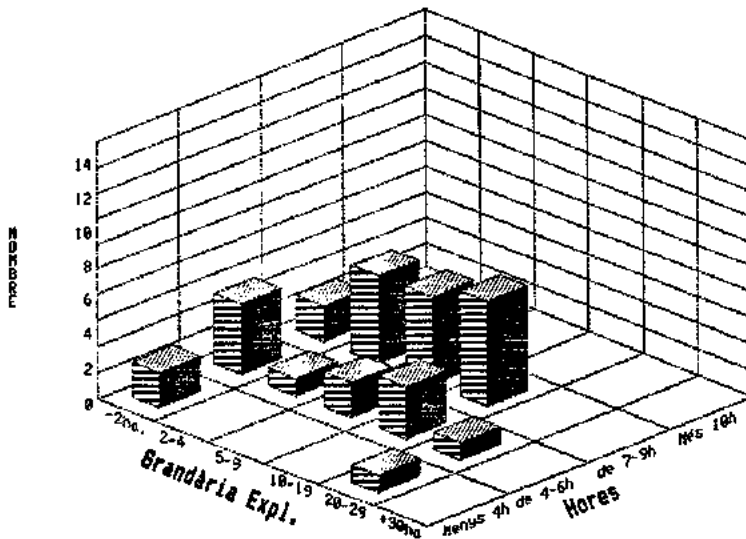
GRAFIC.10 LL: HORES DE TREBALL ESTIU : TOTAL EXPL. AMB BESTIAR

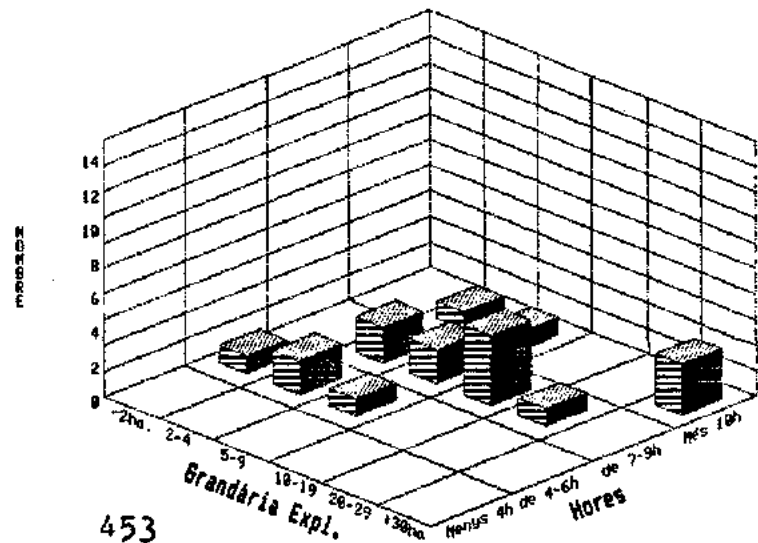
GRAFIC.11 LL: HORES DE TREBALL HIVERN: TOTAL EXPLOTACIONS

GRAFIC.12 LL: HORES DE TREBALL HIVERN : TOTAL EXPL. SENSE BESTIAR

GRAFIC.13 LL: HORES DE TREBALL HIVERN : TOTAL EXPL. AMB BESTIAR

Un 80% dels caps d'explotació diuen ocupar-se més de 10 hores diàries a l'estiu a les feines agràries i d'aquests 26 homes (el 65%) diuen que la jornada és de més de 12 hores. La reduïda jornada de treball que alguns caps d'explotació diuen fer a l'estiu (cinc casos treballen menys de 6 hores) sembla anar directament relacionada amb la seva situació socio-econòmica, amb la grandària de l'explotació i amb les possibilitats de continuïtat generacional de l'explotació. En efecte, en tres casos tots són jubilats, un d'ells no treballa directament a l'explotació per malaltia, però diu ésser-ne el cap d'explotació malgrat que dos fills hi treballen ATC; en dos casos són explotacions de dimensió reduïda i cap fill hi aporta treball. Els altres casos, són dos homes, caps d'explotacions de reduïdes dimensions (0,5 ha.), que treballen com assalariats fixos a l'agricultura. En resum, globalment en el Pla de Lleida, a l'estiu, el grau de dedicació dels caps d'explotació, tinguin o no bestiar i independentment de la grandària de les seves terres, és molt elevat.

A l'hivern la jornada laboral del conjunt es redueix, de manera que un 52% diuen treballar-hi entre 7 i 9 hores diàries i per un 30% de pagesos la jornada és de 4 a 6 hores. Ara, tenir bestiar o no tenir-ne sembla que influeix en la jornada de treball hivernal. Com es pot consultar en el Gràfic 12, en les 32 explotacions que no tenen bestiar la jornada no supera les 9 hores i la tendència és cap a jornades laborals més curtes. Per contra, les explotacions amb bestiar, tot i que la majoria diuen ocupar-s'hi entre 7 i 9 hores, la tendència és cap

a jornades més perllongades (Gràfic.13). No obstant, en 4 explotacions agropecuàries els caps d'explotació diuen ocupar-s'hi ATP; en tres d'elles es tracta d'homes en situació de jubilació i en totes hi ha fills que hi treballen ATC.

En resum, en el conjunt d'explotacions s'observa una important oscil·lació de l'aportació de treball lligada a la canviant intensitat de treball anual que requereixen les diferents pràctiques culturals dels cultius. En les explotacions agropecuàries el grau d'ocupació presenta, també, una intensitat diferent segons el període de l'any; ara, tot i que a l'hivern es redueix la jornada, globalment, és en aquestes explotacions força més llarga. En els casos que el cap d'explotació és jubilat, la seva dedicació sembla anar relacionada amb l'aportació de treball d'altres membres de la família, especialment amb la dels fills. Per a tots els jubilats la jornada laboral a l'estiu és llarga; ara, a l'hivern, en les explotacions amb bestiar, la jornada és per ells més reposada quan hi ha fills que hi treballen ATC. Malgrat tot, les jornades hivernals tenen un ritme de treball distint que va relacionat amb la grandària d'explotació i, sobretot, amb el nombre de caps de bestiar reunits.

6.1.3.4. Aportació de treball: mà d'obra familiar i no familiar

En la Taula.9 es pot consultar tota l'aportació de treball en les explotacions del Pla de Lleida, diferenciant pels treballadors familiars entre ocupats ATC o ATP a l'explotació. Entenem com a treballadors ATC els membres de la família (de dins o fora de la llar) que de mitjana diària a l'any s'ocupen més de 6 hores i treballadors ATP quan la mitjana anual és entre 4 i 6 hores. Dins la mà d'obra familiar s'anota el que aporta el cap d'explotació -analitzat en l'apartat anterior-, el de l'esposa -que serà tractat més extensament en el proper apartat-, el dels fills/es, el dels avis -en ambdós casos tant si viuen a la llar del cap d'explotació com fora d'ella- i la d'altres familiars, normalment germans, que són co-explotadors. En tots els casos es mesura l'aportació de treball segons la jornada diària esmerçada en l'explotació familiar^[35].

[35] En relació a les esposes hem de dir que aquestes diuen ocupar-se ATC a l'explotació quan la seva participació a l'hivern -moment en què hi ha menys aportació de treball- és superior a cinc hores diàries, o quan ajuden a portar algun negoci familiar relacionat amb l'explotació (per exemple, compra-venda de fruites); en canvi, s'ocupen ATP a l'explotació quan a l'hivern destinen d'1 a 4 hores diàries a feines relacionades amb l'explotació. En aquest sentit, cal dir que el terme ATC o ATP respon a una dedicació, si bé desigual al llarg de l'any, regular en el sentit de participar-hi diàriament. Així, en el cas de les dones no és mesurada la mitjana d'hores diàries ocupades al llarg de l'any, sinó la participació continuada, ja que com veurem en el proper apartat l'oscil·lació d'hores ocupades a l'estiu o a l'hivern a l'explotació és molt estimable.

TAULA.9

LL: APORTACIO DE TREBALL A LES EXPLOTACIONS
(segons grau de dedicació, grandària d'explotació i sexe)

GRAND. EXPL.	GRAU D'Ocup.	SEXE	CAP EXPL.	CONJUGE	FILLS DINS	FILLS FORA	AVIS DINS	AVIS FORA	ALTRES FAMIL.	ASSALARIATS FIXOS	ASSALARIATS EVENT.	TOTAL
MENYS D'1,9 HA.	ATC	HOMES	3	0	0	0	0	0	0	0	0	3
		DONES	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	ATP	HOMES	4	0	0	0	0	0	0	0	2	6
		DONES	0	4	0	0	0	0	0	0	0	4
DE 2 A 4,9 HA.	ATC	HOMES	13	0	4	2	0	1	2	0	0	22
		DONES	0	0	0	0	0	1	1	0	0	2
	ATP	HOMES	0	0	0	2	0	0	0	0	9	11
		DONES	0	6	0	0	0	0	1	0	3	10
DE 5 A 9,9 HA.	ATC	HOMES	10	0	6	0	0	0	1	1	0	18
		DONES	0	2	0	0	2	0	0	0	0	4
	ATP	HOMES	1	0	0	1	0	0	0	0	17	19
		DONES	0	4	0	0	1	0	2	0	3	10
DE 10 A 19,9 HA.	ATC	HOMES	11	0	4	1	2	0	0	3	0	21
		DONES	0	5	0	0	0	0	0	2	0	7
	ATP	HOMES	0	0	3	0	0	0	0	0	24	27
		DONES	0	3	1	0	2	0	0	0	5	11
DE MES DE 20 HA.	ATC	HOMES	7	0	8	0	1	0	1	2	0	19
		DONES	0	3	0	0	0	0	0	0	0	3
	ATP	HOMES	0	0	0	1	0	1	0	0	23	25
		DONES	0	2	0	0	0	0	1	0	0	3
		TOTAL	49	29	26	7	8	3	9	8	86	225

En relació al treball no familiar, considerem ocupats ATC a l'explotació tots els treballadors assalariats fixos i ocupats ATP els treballadors assalariats eventuais. En relació a aquests darrers, dues són les observacions a fer: en primer lloc que possiblement es tracta de treballadors "estacionals" i, per tant, la seva aportació se centra preferentment en el període de la recollida de la fruita, no obstant, no es pot descartar que una part d'ells s'ocupin de forma quasi permanent al llarg de l'any a l'explotació i/o que es contractin en altres moments importants com és en el temps de poda; en segon lloc, no hi ha cap dubte que el nombre de treballadors eventuais censats és molt per sota de la mobilitat real de població que aquestes explotacions ocupen en el període de recol·lecció^[36].

a) El grau d'ocupació dels treballadors.

El conjunt de població ocupada en aquestes explotacions és de 225 persones, de les quals 131 (58%) són mà d'obra familiar i 94 (el 42%) treballadors assalariats. La mà d'obra familiar, sigui ATC o ATP, és distribuïda de la següent manera: un 37% correspon als caps d'explotació, un 22% a les esposes, un

[36] En algunes explotacions que, a més d'ésser enquestades, han estat, també, entrevistades, vam poder comprovar que, quan les esposes ens comentaven que una de les seves principals tasques de l'explotació és la de tenir cura dels jornalers (menjar, organitzar les colles...), el nombre esmentat era extraordinàriament més elevat en l'entrevista que no pas en el moment de l'enquesta. D'altra banda, és sobradament coneguda l'alta mobilitat, especialment, de nordafricans en la zona de Lleida en el moment de la recollida de la fruita.

25,3% a fills/es (que viuen o no a la llar familiar), un 8,4% als avis/es (que comparteixen o no la vivenda amb els caps d'explotació) i un 7% és d'altres familiars (generalment germans co-explotadors). En relació al treball no familiar hem comptabilitzat, com s'ha dit, un total de 94 treballadors, 8 dels quals són treballadors fixos i la resta -86- treballadors eventuais.

En el conjunt d'explotacions, independentment del tipus de treballadors (mà d'obra familiar o no familiar), hi ha un aclaparador domini de treball masculí: un 76% és aportat per homes. La baixa participació femenina -recordem que estem parlant d'una ocupació més o menys intensa però continua al llarg de l'any- prové de la baixa contractació de treball assalariat femení, però, també, d'una baixa participació en el treball familiar de les dones (esposes, àvies, filles). En la Taula.9 es pot consultar que el treball assalariat femení només representa el 14% de tot el treball contractat i el 31% del treball familiar.

De tot el treball familiar -131 persones-, el 69,5% treballa ATC a l'explotació (91 persones) i el 30,5% ATP (40 persones). Les dones són les que presenten un percentatge més elevat de treball a l'explotació ATP. De les 41 dones localitzades que aporten treball, el 66% té aquest grau d'ocupació, percentatge que pels homes és del 14,4%. Les dades ens informen que el conjunt d'esposes d'aquestes explotacions tenen un pes poc important si valorem, com fem en aquest apartat,

la seva aportació continua al llarg de l'any. Així, de les 49 esposes censades -una de les dones censades és la filla gran d'un cap d'explotació vidu, i aquesta diu no participar-hi mai-, només 29 hi participen de manera regular i, d'aquestes, 10 diuen ocupar-se ATC i 19 ATP.

El gruix important d'aportació de treball en aquestes explotacions prové de la participació dels fills: dels 33 nois que hi treballen, 25 s'ocupen ATC i 8 ATP. En aquest conjunt d'explotacions els nois que conviuen a la llar familiar hi tenen un paper preferent, ja que representen el 79% del total de fills ocupats. El tret més significatiu és que 16 nois sobre 26 (que és el total de fills que viuen a la llar familiar i que hi participen) tenen la condició de treballadors pel seu compte, és a dir, són donats d'alta en el REASS, el que, a opinió nostra, denota una certa estabilitat com a treballadors del sector agrari. Igualment, si consultem la Taula.6A, observarem que dels 32 nois que viuen a la llar familiar i que tenen més de 16 anys, un 66% (21 nois) diu ocupar-se ATC a l'explotació familiar i un 12,5% (4 nois) ocupar-s'hi regularment ATP; tanmateix, pràcticament la totalitat dels fills a partir d'onze anys diuen ajudar ocasionalment o en períodes punta a l'explotació familiar. Contràriament, el lloc de les filles en el treball de l'explotació familiar és poc rellevant. Només una diu ocupar-s'hi regularment ATP i el nivell d'aportació de les restants és, percentualment, molt poc significatiu (Taula 5A). En resum, i com comentarem més endavant, l'alta aportació de treball dels fills

en les explotacions del Pla de Lleida pot explicar, en part, la baixa participació, regular i continua al llarg de l'any, del treball de les mares-esposes.

b) Grandària de les explotacions i aportació de treball.

En aquest apartat valorem la mitjana de treballadors ocupats a l'explotació ATC o ATP. Si bé comptabilitzem aquí els treballadors assalariats fixos, no considerem els treballadors assalariats eventuais. Com hem explicat abans, per les característiques agrícoles de la zona ben segur que el nombre de treballadors d'aquesta categoria és molt més elevat i, tot i que una part d'aquesta població pot ésser eventual en termes contractuals, és difícil amb la nostra documentació tenir-ne coneixement del seu abast.

El conjunt d'aquestes explotacions ocupen 1,94 persones regularment ATC i 0,84 persones regularment ATP, aportació de treball que analitzada per sexes ens informa d'un aclaparador domini de treball masculí: 1,66 homes i 0,3 dones ATC i 0,3 homes i 0,54 dones ATP.

L'estudi del grau d'ocupació dels treballadors en relació a la grandària de l'explotació assenyala que entre ambdós variables hi ha una relació força directa; incidència, però, que també sembla anar relacionada amb la càrrega ramadera de cada explotació. El total d'explotacions agropecuàries ocupen 2,2 treballadors ATC i 0,7 ATP.

La Taula.9 ens informa que el nivell d'ocupació és molt baix en les explotacions petites (menys 1,9 ha.), en les quals hi ha un domini clar d'explotacions portades ATP. Una dada estimable és que, quan l'espòs diu ocupar-se ATC a l'explotació, el treball de la dona-esposa, regularment al llarg de l'any, és baix; ara, quan l'espòs diu ocupar-se ATP a l'agricultura, la participació de la dona tendeix a incrementar. En aquest conjunt d'explotacions, l'ajuda per part d'altres membres de la família, de forma regular, és nul.la.

A partir de 2 ha. i fins a 9,9 ha. hi ha una ocupació molt similar: d'1,8 a 2 persones ATC i 0,7 o 0,8 ATP, segons va incrementant la grandària de les explotacions. L'aportació de treball per part dels fills o germans és molt notable, en especial en les explotacions agropecuàries. En un 50% d'aquestes explotacions les esposes diuen participar-hi regularment ATP i, segons la nostra informació, sembla que no hi ha massa relació entre la seva participació i el fet de treballar-hi altres membres de la família. Tanmateix, el que sembla observar-se és que la seva col.laboració augmenta quan en les explotacions hi ha bestiar. De les 12 explotacions d'aquesta grandària (de 2 a 9,9 ha.) que tenen bestiar, en cinc explotacions la dona-esposa diu participar-hi ATP i en dues ATC.

Les explotacions de més de 10 ha. ocupen de mitjana 2,6 persones ATC i 0,7 ATP, participació que incrementa segons la disponibilitat de terra i, també, de bestiar. La presència de treball femení incrementa en aquestes explotacions (1 dona per

explotació, preferentment ocupada ATP en les explotacions de 10 a 20 ha.). L'excepció quan a participació de les esposes en aquest grup d'explotacions és en les dues explotacions més grans localitzades: una explotació de 136 ha. de cultiu (cereals) amb una granja d'engreix de porcs (1200 caps), en la qual a més d'aportar-hi treball el pare-espòs i un fill-casat ATC hi ha un assalariat fix al llarg de l'any, i una explotació de 56 ha. de cereals-farratges amb una granja de vedells (més de 600 caps), en la qual hi treballen el pare-espòs, un fill solter, dos homes i una dona com assalariats fixos, tots ells ATC; en ambdós casos les esposes van respondre que mai han tingut la necessitat de treballar-hi^[37].

En resum, l'aportació de treball és globalment molt elevada. La participació per part dels diferents membres de la família va directament relacionada amb la disponibilitat de terres i també de bestiar. Si no considerem les explotacions petites (menys d'1,9 ha.) en les quals només hi treballen els esposos, en la resta d'explotacions -33- hi treballen, plegats, els pares i algun fill. En efecte, en 26 explotacions, l'aportació del pare i del fill (o més d'un fill) és ATC i en 7 un dels dos hi participa ATP i l'altre ATC. El treball de les dones, valorant la seva participació regular i continua al llarg de l'any, és baix i en tot cas la seva aportació és preferentment

[37] Per les característiques d'aquestes dues explotacions, cal entendre-les més com a "empreses agràries" en el sentit més capitalista del terme i no com explotacions pròpiament familiars.

ATP. Tanmateix, sembla que en el conjunt d'aquestes explotacions són sobretot les dones-esposes de mitjana edat (de 45 a 55 anys) les que aporten més treball.

c) El relleu generacional de les explotacions

En la Taula.10 hem ordenat el conjunt d'explotacions enquestades segons l'edat de les esposes i, també, segons els anys d'unió matrimonial. En aquest apartat partim de la hipòtesi que entre un any o dos després del matrimoni és possible el naixement del primer fill/a i que a partir dels anys d'unió podem apropar-nos a conèixer la futura continuïtat d'aquestes explotacions. A la mateixa Taula es pot llegir l'aportació de treball de cada membre de la família segons el criteri, de grau d'ocupació, definit en l'apartat anterior. Per indagar el possible relleu generacional hem diferenciat el conjunt d'esposes segons tinguin més de 42 anys o menys d'aquesta edat.

El grup format per les esposes de més de 42 anys aplega 38 explotacions (un 76%) i segons l'actual situació laboral dels fills/es podem fer la següent classificació:

a) Explotacions en les quals no hi ha possibilitat de relleu generacional per no haver-hi cap fill/a dins o fora de l'explotació, és a dir, són matrimonis grans sense fills/es: tres explotacions (6%).

TAULA.10

LL: APORTACIO DE TREBALL A LES EXPLOTACIONS

Nº EXPL.	EDAT ESPOSA	ANYS MATR.	GRAND. EXPL.	APORTACIO DE DINS LA LLAR FAMILIAR				APORTACIO DE FORA LA LLAR FAMILIAR							
				Espòs	Esposa	Fills/es		Avis		Fills/es		Avis		Altres F.	
						ATC	ATP	ATC	ATP	ATC	ATP	ATC	ATP	ATC	ATP
47	69	44	1,20	2	2										
28	66	35	1,80	1	2										
9	65	30	21	4	2	2H									
34	64	49	136	1	5			1H							
41	63	39	14	1	5			1H							
17	62	37	2	1	2	1H									
4	62	50	8	1	4	2H									
25	62	41	1,80	1	2										
2	62	43	,50	2	3										
29	61	5	,80	2	4										
22	60	39	2	1	3				1H						
32	60	32	4	1	2										1H
20	59	35	5,50	2	2	1H									
33	58	31	8,40	1	1	1H									1D
31	58	35	5,60	1	3										
27	57	33	,80	1	2										
23	57	34	13	1	2										
14	57	34	4	1	3										1D
11	56	23	4	1	2			1H							
50	56	30	15,20	1	2										
49	56	30	50,50	1	5	1H									
35	56	35	4,80	1	5	1H									
48	55	32	10,50	1	1	2H	1H								
46	55	30	2,25	1	2	1H									
10	55	36	6	1	2										
8	54	32	17,50	1	1										
26	54	32	9,40	1	1	2H									
3	52	28	20	1	1	3H									
36	51	32	2,60	1	3										1H
24	50	28	2,70	1	2	1H		1H							
18	49	26	11	1	3	1H									
1	48	29	8	1	2										
44	47	26	22,20	1	4	2H									
13	47	22	7	1	3										1H 1D
40	44	15	4	1	2										1H 1D
30	43	22	19	1	1		1H								
7	43	15	23	1	1										
38	41	23	12,80	1	1	1H									1D
45	41	18	6	1	3										
15	40	16	19	1	2			1H							1D
37	39	13	4,80	1	4										
43	37	14	46	1	1								1H	1H	1D
6	35	14	13	1	1										
21	35	12	5,50	1	2										
12	34	8	20	1	2										
19	33	9	3	1	3										
16	33	12	8	1	3								1H/1D		
39	32	11	4,80	1	4										1H 1D
5	30	7	10,60	1	3			1H							1D
42	28	-	,50	2	5										

b) Explotacions en què cap fill/a resideix a la llar materna i que cap aporta treball ATC a l'explotació: cinc explotacions (10%).

c) Explotacions en les quals cap fill/a resideix a la llar materna, però algun aporta treball ATC a l'explotació: cap explotació.

d) Explotacions amb fills/es dins i fora de la llar materna que tenen edat per treballar-hi (més de 18 anys), però que cap hi participa ATC: set explotacions (14%).

e) Explotacions amb fills/es dins i fora de la llar materna que tenen edat per treballar-hi (més de 18 anys) i algun d'ells hi participa ATC: divuit explotacions (36%).

f) Explotacions en què, tot i que les esposes tenen més de 42 anys, cap fill/a assoleix l'edat estimada per conèixer el seu futur professional: cinc explotacions (10%) [38].

En resum, i considerant que en moltes explotacions hi resten fills/es en edat inferior a 18 anys que són estudiants o població escolar, podem estimar que en els subgrups

[38] Es tracta de les següents explotacions: Exp. 7 i 40, en ambdós casos els esposos fa 15 anys que van contraure matrimoni; Exp. 30, el fill més gran té 17 anys, estudia agrònom i participa ATP a l'explotació familiar; Exp. 50, el fill més gran té 17 anys, estudia FP i participa ATP a l'explotació; Expl. 13, el fill més gran té 15 anys i estudia FP i participa en períodes punta a l'explotació.

d'explotacions descrits en els punts a), b) i d) la continuïtat de l'explotació no és en principi assegurada, explotacions que representen el 30% del total estudiat. En els subgrups descrits en els apartats c) i e) la continuïtat de l'explotació pot valorar-se favorablement, ja que en totes elles hi ha un o més d'un fill treballant-hi ATC, explotacions que representen el 36% del total estudiat. En totes elles el relleu generacional que s'hi ha donat o es perfila serà via masculina, ja que en cap d'elles hi ha noies que treballin ATC o ATP a l'explotació.

Totes les dades indiquen que, tot i haver-hi filles a la casa, el relleu generacional és per regla general via masculina. No obstant, pot ésser d'interès comentar el cas de dues explotacions en les quals només hi ha filles. En una explotació amb tres noies casades que viuen fora de la llar materna, un gendre treballa ATC a l'explotació dels sogres, mentre que la seva dona (filla de la casa) té una feina fora i no participa en les tasques de l'explotació; igualment, en una altra explotació en què hi ha dues filles, una d'elles és casada i viu a l'explotació familiar, ella diu no participar-hi i tenir una feina pròpia fora de l'explotació; ara, el marit, que també treballa fora, participa ATP a l'explotació dels sogres. Aquests dos casos, malgrat el seu reduït nombre, poden indicar-nos que és difícil copçar la futura continuïtat de les explotacions quan en aquestes només hi ha noies, ja que, com hem vist, cap filla soltera hi participa i no queda clar, actualment, que en el moment del matrimoni -quan la noia és filla de la casa- aquesta s'incorpori a les tasques de l'explotació. La poca informació que

les sogres ens han donat de les joves i, contràriament, la insistència de les mares quan la filla resta a casa en clarificar que aquestes no hi participen, ens obre un interrogant que seria d'interès investigar. Les mares mostren una certa complicitat cap a les filles que sembla convidar-les a no participar a l'explotació, complicitat que no es deixa entreveure entre la sogra i la jove de la casa.

Pel que fa al grup d'esposes de menys de 41 anys, només en una explotació hi ha un fill de més de 18 anys que hi treballa ATC; en la resta de llars cap fill/a assoleix l'edat estimada i en cap cas els anys de matrimoni superen els 18 anys. El conjunt d'aquestes explotacions, en total 12 (24%), són a opinió nostra generacions joves incorporades i que per tant la continuïtat generacional ja s'ha fet efectiva. Un tret important a assenyalar és que en cinc d'aquestes explotacions els actuals esposos -que en teoria en són els responsables, malgrat que en cap d'elles els caps en són els titulars legals- conviuen amb els avis -pares de l'espòs-, fet que ens indica, com hem assenyalat en l'apartat anterior, que en el Pla de Lleida hi ha encara una important tendència a formar famílies extenses.

Finalment, si prenem com a vàlides les observacions anotades en el primer grup analitzat i considerem el segon grup com a explotacions generacionalment renovades, es pot afirmar que en el 60% de les explotacions del Pla de Lleida la continuïtat

futura està assegurada. Tanmateix, potser és d'interès apuntar que en cap explotació menor d'1,9 ha. (el 14% del total) es perfila la seva continuïtat.

6.1.3.5 L'aportació de treball de les esposes

a) Condició sòcio-econòmica de les esposes i grau d'ocupació en les EFA.

El nombre de dones que són treballadores pel seu compte a l'agricultura és en aquesta zona força estimable: el 30% del total. En general són les esposes més grans, de més de 50 anys, les que tenen aquesta condició professional; ara, hi ha també cinc esposes entre 33 i 44 anys que tenen aquesta condició i, majoritàriament, totes s'ocupen ATC o ATP a l'explotació familiar. És, però, la classificació d'ajuda familiar la condició més estesa (60%), i el seu grau de participació a l'explotació es reparteix equitativament entre les dones que s'ocupen de forma regular al llarg de l'any (15 esposes) i les que ho fan de forma estacional o ocasional (15 casos).

Com s'ha comentat, globalment, la participació de les dones a l'explotació familiar, de forma regular al llarg de l'any, és baixa i com es pot veure a la Taula.11 les hores de treball esmerçades és molt desigual. Altrament, i pel tipus de tasques que realitzen, en especial a l'hivern, la resposta del conjunt sobre el seu grau de dedicació a l'explotació ha de matisar-se.

L'estacionalitat de treball en les explotacions lleidatanes sembla afectar, de manera especial, el treball femení, discontinuïtat que va íntimament relacionada amb la principal activitat productiva d'aquest àmbit: la fructicultura. En el Gràfic.14 es pot consultar l'extraordinària oscil.lació de treball que al llarg de l'any es dona en les explotacions del Pla de Lleida. A l'estiu, un 52% de les esposes s'ocupen més de 7 hores diàries a l'explotació (26 dones) i un 24% entre 4 i 6 hores (12 dones). Contràriament, a l'hivern, el nivell de participació es redueix notablement: el 22% diuen ocupar-s'hi entre 4 i 7 hores al dia (11 dones), el 44% entre 1 i 4 hores (22 dones) i, per tant, el 34% no hi fan cap tipus d'activitat (17 dones).

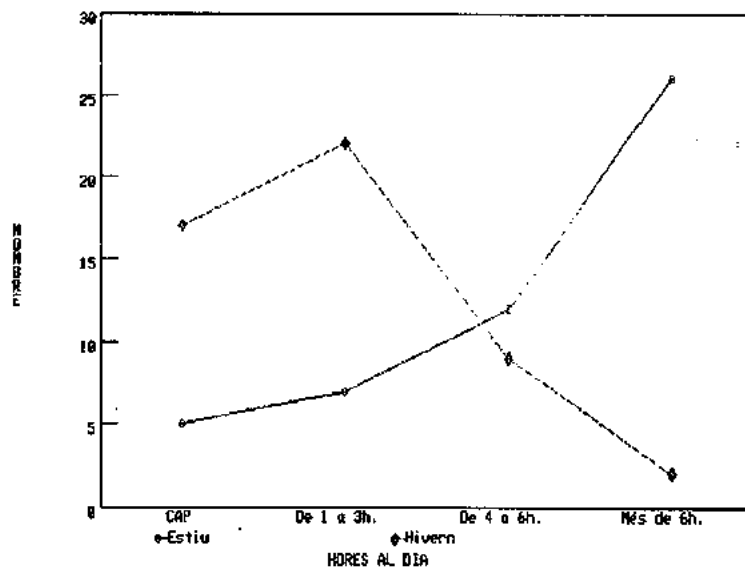
En el conjunt d'aquestes explotacions només cinc dones diuen no participar mai en les tasques agràries. En dos casos es tracta d'explotacions grans dedicades a cereals-farratges que reuneixen, a més, un nombre important de caps de bestiar^[39]; un altre cas és el d'una dona jove assalariada; un altre, una noia soltera filla d'un home vidu (d'una explotació petita) i ella té cura de la llar, i el darrer cas és el d'una dona que havia participat activament a l'explotació, però que, a causa d'un accident -fa cinc anys que és invàlida-, òbviament, no pot participar-hi. En resum, les situacions són molt diverses, però potser és d'interès destacar que, quan l'explotació té un caràcter plenament empresarial (per

[39] Es tracta de les explotacions núm. 34 i 49 (vegeu taula.1A).

TAULA.11 LL: CONDICIO SOCIO-ECONOMICA DE LES ESPOSES I GRAU D'OCUPACIO

Condicció socio-econòmica de les actives agràries		Grau de dedicació a l'explotació familiar		
		nombre	percentatge	
Autònoma (30%)		ATC	7	14
		ATP	7	14
		Estacionalment	1	2
		Ocasionalment	0	0
Ajuda Familiar (60%)		ATC	3	6
		ATP	12	24
		Estacionalment	10	20
		Ocasionalment	5	10
Assalariada (0%)		Fixa	0	0
		Eventual	0	0
Sense Classificar (10%)		No participa	5	10

GRAFIC.14 LL: PARTICIPACIO A L'EXPLOTACIO

la grandària, especialització agrícola i/o per un cabal ramader important), la dona-esposa en resta al marge, de l'activitat de l'explotació.

Quan les esposes diuen ocupar-se a l'explotació de manera continuada i regular al llarg de l'any -en el sentit de participar-hi diàriament-, la seva jornada presenta, també, fortes oscil·lacions. Pel que fa a les dones que valoren el seu grau de participació regularment ATC a l'explotació -10 dones-, la seva jornada en el període hivernal es pot estimar entre 5 i 7 hores al dia, i pel que fa a les que valoren el seu grau de participació a l'explotació regularment ATP -19 dones-, entre 1 i 4 hores. Ara, hem d'esmentar que hi ha dones que, tot i que diuen ocupar-se només ocasionalment a l'explotació, diàriament hi acudeixen entre 1 i 3 hores. No és fàcil explicar quins són els treballs que el conjunt de dones d'aquesta zona tenen encomanats, ja que la seva aportació no sembla estar directament relacionada amb la grandària de l'explotació, ni tampoc és molt clar que la seva participació tingui relació amb el fet d'haver-hi altres membres de la família que treballin permanentment a l'explotació.

En general, la participació de les dones a l'explotació familiar se centra en la recollida de la fruita; no obstant, sembla que moltes dones tenen un paper molt important en tasques relacionades amb els temporers: organitzar i dirigir la "colla" de jornalers en els camps, supervisar la feina d'aquests; molt sovint, també, cuinar per a tots; preparar i portar el

menjar als camps, etc. Algunes esposes -en general les més joves- són també les responsables de transportar els jornalers d'un camp a l'altre o des del lloc de residència als camps.

Ressenyant totes les tasques que les dones citen com a principals en el període hivernal -feines que també fan a l'estiu i que alteren la jornada de la dona a causa de la seva participació en la recol·lecció de fruita-, és possible aproximar-nos al lloc de les dones en l'agricultura del Pla de Lleida. En la Taula.12, en la qual recollim tot el conjunt de tasques realitzades a l'hivern, observem que el 66% de les esposes -33- realitzen alguna feina relacionada amb l'explotació, tasques globalment molt diverses: per a 14 dones (el 42% de les que aporten treball) la tasca principal és la de tenir cura de l'hort i/o del bestiar menut; per a 10 dones (30%), feines relacionades amb bestiar gros (porcs, vaques, xais) i, a més, l'hort i/o el bestiar menut; per a 9 dones (27%) el seu treball està relacionat amb la plantació de fruiters (aclarir, collir branques, ajudar amb els tractaments, etc.) i, a més, també en algun cas, l'hort familiar. En resum, el tret més comú pel conjunt de dones és el de tenir cura de l'hort i del bestiar menut (25 dones, el 76% de les que diuen treballar de forma regular a l'explotació)^[40]. D'altra banda, 11 dones -sis de les quals realitzen algunes de les tasques ressenyades- participen,

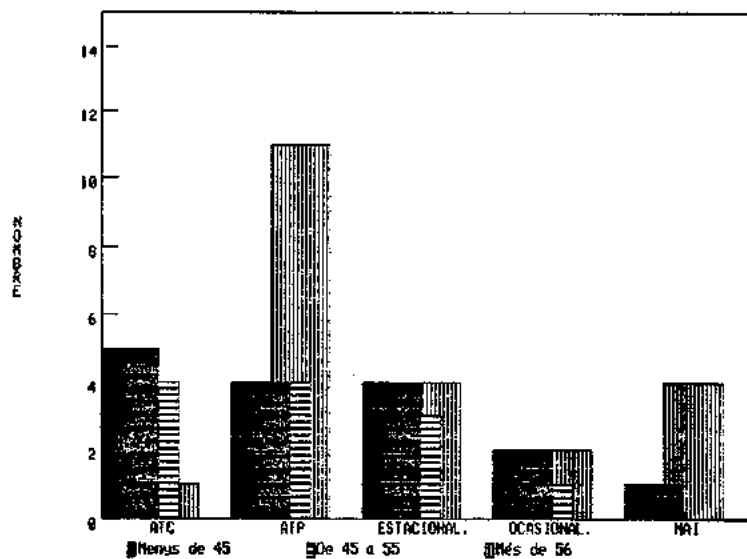
[40] És d'interès aquest tipus de treball declarat per les dones del Pla de Lleida ja que en la resta de zones d'estudi, en general, les dones no comptabilitzaven aquestes tasques dins la seva jornada de treball a l'explotació.

TAULA.12

LL: TASQUES DE LA DONA A L'EXPLOTACIO A L'HIVERN

	Hort	Fruita	Bestiar M.	Porcs	Vacú	Xais	Llet	B.M.+H.	TOTAL
Hort	5		8						13
Fruita	2	6						1	9
Bestiar M.			1						1
Porcs								5	5
Vacú								3	3
Xais						1			1
Llet							1		1
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----
TOTAL	7	6	9	0	0	1	1	9	33

GRAFIC.15 LL: EDAT DE LES DONES I PARTICIPACIO A L'HIVERN

a més, activament en algun negoci familiar relacionat amb l'explotació: compra-venda de fruita, venda de productes de l'explotació ja sigui en una botiga pròpia o al mercat local, venda de llet, etc.

L'anàlisi de l'aportació de treball segons l'edat de les esposes assenyala també una forta diversitat. No obstant, l'estudi per grups permet fer algunes consideracions. En el Gràfic.15 es pot veure que les esposes joves (menors de 45 anys) tenen un comportament molt desigual, però l'anàlisi individual indica que quan les dones tenen una activitat econòmica no relacionada amb l'explotació familiar la seva participació és estacional o ocasional (5 dones sobre 6); contràriament, quan les esposes resten a l'explotació la seva contribució -quan a les tasques de l'explotació- és continuada i en general mostren una elevada disponibilitat per a treballar-hi sempre que són requerides a fer-ho (9 dones sobre 10). Tanmateix, la seva participació està relacionada, preferentment, amb treball pròpiament productiu: la plantació de fruiters i/o amb el bestiar gros (7 dones).

Les dones de mitjana edat, entre 45 i 55 anys, són les que, globalment, tenen una participació més regular a l'explotació. De les 12 dones d'aquests grup d'edat, dues s'ocupen del bestiar gros; tres de feines relacionades amb la plantació de fruiters i cinc participen activament en algun negoci familiar relacionat amb l'activitat de l'explotació.

A mesura que incrementa l'edat les esposes sembla que la seva participació va minvant, i en especial en les tasques pròpiament productives. Del total de dones que tenen més de 56 anys -22 dones-, 15 s'ocupen regularment a l'explotació; d'aquestes, quatre s'ocupen en les granges; tres en els fruiters; dues participen activament en algun negoci familiar i sis tenen cura de l'hort i/o del bestiar menut, tasques aquestes que la majoria de dones citades d'aquest col·lectiu també realitzen. En general, en aquestes explotacions, quan algun fill hi treballa ATC, les mares van reduint la seva participació, conservant, però, les feines de l'hort i/ o del bestiar menut.

Valorant tota l'aportació de treball, la nostra conclusió és que en conjunt les dones del Pla de Lleida, una bona part de l'any, tenen una baixa participació en les tasques pròpiament productives de l'explotació. Certament, el treball de la dona és molt sovint de gran interès per l'estalvi familiar, però, atenint-nos a l'edat de les esposes que tenen cura d'aquest, tot indica que aquesta aportació és cada dia més residual.

Per acabar, i considerant el tipus de treball aportat per les esposes i l'edat d'aquestes, les dades semblen apuntar que en aquesta zona es dona un progressiu relleu generacional en l'aportació de treball, recanvi que afecta de manera directa les esposes. Així, les dones joves van substituint progressivament les sogres, en les tasques més directament relacionades amb el treball productiu de l'explotació, conservant

aquestes darreres les tasques més residuals (el bestiar menut i/o l'hort). Les dones de 45 a 55 anys, grup de participació més regular i intensa, són les que més freqüentment tenen un paper més rellevant en feines de gestió de l'explotació: qüestions bancàries, gestions telefòniques, contractes dels jornalers, etc., feines que algunes dones qualificaven amb els següents termes: "Nosaltres som secretàries sense sou". A partir dels 56 anys, aproximadament, i més quan a l'explotació hi resta algun fill -força freqüent en aquest àmbit d'estudi-, s'inicia un clar procés de relleu que afecta clarament les mares-esposes. Tanmateix, i malgrat que les dones més grans enquestades no van ésser massa clares en les respostes sobre el paper de les esposes-joves a l'explotació, nosaltres entenem que el relleu arriba amb l'entrada i progressiva incorporació d'aquestes dones més que per la incorporació del fill.

b) La situació de les esposes en altres activitats econòmiques.

El 32% de les esposes, abans de casar-se, tenien com a activitat principal l'ajuda a l'explotació familiar; el 4% gaudia d'una feina fora del sector agrari, a més d'ajudar a l'explotació familiar, i el 16% de les dones enquestades no tenien cap tipus d'ocupació ni retributiva ni familiar, malgrat que totes ajudaven a les taques domèstiques de la llar. D'altra banda, el 46% de les dones, abans de contraure matrimoni, eren assalariades en el sector serveis o industrial.

TAULA.13 LL: SITUACIÓ LABORAL DE LES ESPOSES

				Nombre	Percentatge
				-----	-----
ACTIVITAT PRINCIPAL	Mestressa de casa (90%)	+EFA		28	56
		+EFA + Negoci familiar		11	22
		+EFA + Altr. Activ.Econ.		2	4
		+Cap altra ocupació		4	8
	Assalariada Indústria/Serveis (10%)	+Mestressa + EFA		4	8
		+Mestressa		1	2
TOTAL			50	100	

Del conjunt de dones que disfrutaven d'una feina remunerada fixa -26 dones-, només cinc conserven, actualment, l'activitat de soltera; la resta va abandonar-la en el moment del matrimoni (14 dones) o progressivament quan van néixer els fills (2 dones), per motius de salut (2 dones) o per haver de cuidar els avis (3 dones). Són poques, doncs, les dones que com a activat principal -a més d'ésser mestressa de casa i de participar de forma estacional o ocasional a l'explotació familiar- estan assalariades al sector serveis i, en tot cas, són de les més joves del col·lectiu estudiat (les edats oscil·len entre 30 i 41 anys).

L'activitat principal de les esposes del Pla de Lleida és, doncs, avui, la d'ésser metressa de la llar i la de participar de forma més o menys intensiva en les tasques de l'explotació. Com es pot consultar a la Taula.13, el 56% aporten treball a l'explotació; el 22%, a més d'aportar treball a l'explotació, participen en algun negoci de la família (compra i venda de fruites, botiga de fruites i verdures, venda de llet a domicili, etc.), i el 4%, a més de l'explotació, treballen de manera irregular en una activitat externa (una fa d'administrativa i una altra fa neteja en altres llars).

Només cinc dones diuen no participar mai a l'explotació, i per a quatre la seva activitat principal és la d'ésser mestressa de la llar: dues diuen que mai ha estat necessària la seva participació; una noia soltera -filla d'un cap d'explotació vidu- diu que tampoc; una esposa jove, assalariada,

diu que de moment no cal i una dona no hi participa per ésser invàlida. El resultat és que el 56% de les esposes van introduir-se a la professió de pageses a partir del matrimoni, que el 36% coneixien la professió per ésser filles de pagès i que avui el 90% té assumida aquesta professió.

c) La jornada de les dones.

En la Taula.14 hem classificat la jornada segons les hores dedicades al treball domèstic, la participació a les tasques de l'explotació i/o altres activitats econòmiques.

Un 40% de les esposes destinen entre 5 i 6 hores diàries a les feines de la llar i la tendència del conjunt és la de jornades de treball domèstic més reduïdes: el 32% menys de 4 hores al dia i el 18% més de 7 hores. A grans trets podem dir que hi ha una certa correlació entre hores dedicades al treball domèstic i altres activitat econòmiques; és a dir, quan la dona té una altra feina productiva o participa activament en un negoci familiar relacionat amb l'explotació, la jornada de treball a la llar tendeix a reduir-se; no obstant, aquesta correlació sembla molt clara entre la dones més joves, a causa, possiblement, de què són aquestes les que més sovint tenen una feina remunerada fora de la llar.

TAULA.14

LL: HORES DEDICADES A LA LLAR EN RELACIO A ALTRES ACTIVITATS ECONOMIQUES

HORES LLAR	HORES EXPLOT. HIVERN	MESTRESSA LLAR	MESTRESSA EXPLOTACIO FAMILIAR	MESTRESSA NEGOCI FAMILIAR	MESTRESSA EXPLOTACIO ALTR. ACT.	MESTRESSA ALTRES ACTIVITATS	TOTAL	PERCENTATGE
4 hores	Cap	2		2		3	7	14
	menys 3h.		2	3		1	6	12
	de 4 a 6h. més de 7h.		1	2			3	6
de 5 a 6h.	Cap	1	4	2		1	8	16
	menys 3h.		7		1		8	16
	de 4 a 6h.		2		1		3	6
	més de 7h.		1				1	2
Més de 7h.	Cap	1	2				3	6
	menys 3h.		5	2			7	14
	de 4 a 6h.		3				3	6
	més de 7h.		1				1	2
	TOTAL	4	28	11	2	5	50	100
	PERCENTATGE	8	56	22	4	10	100	

L'anàlisi de la jornada dedicada a les activitats domèstiques més les hores diàries aportades a la llar o en altres treballs productius ens porta a dir que, pel conjunt, la jornada estimada, i ens referim a l'hivern, no és desmesurada. A nivell d'hipòtesi, nosaltres apuntem que aquesta coincidència entre jornades reduïdes de treball productiu a l'explotació i treball domèstic té com a principal factor explicatiu el lloc de residència d'aquesta població. Com hem anotat a l'inici d'aquest capítol, el 80% de la població viu habitualment en "torres", habitatges ubicats de forma dispersa per les diferents partides del municipi de Lleida, i en la majoria dels casos la vivenda i l'explotació coincideixen espacialment. D'altra banda, i considerant que un nombre important d'aquestes dones tenen cura de l'hort i/o del bestiar menut, a més d'altres tasques de gestió de l'empresa familiar, el nostre supòsit és que en aquesta zona la jornada de treball compleix una elevada funció polivalent. El fet que les dones siguin sempre a l'explotació, la seva permanència, porta cap a una elevada discontinuïtat de la seva jornada, però en definitiva la suma de tots els treballs porta, també aquí, cap a jornades força interminables.

6.1.3.6 Recapitulació

El 80% de les explotacions localitzades són disseminades pel terme municipal i la distància mitjana d'aquestes explotacions al nucli urbà de Lleida és de 3,9 Km. Normalment, els camps són situats a peu de les "torres"; ara bé, això no vol dir que totes les terres reunides per cada pagès formin un continu, sinó que sovint el nivell de parcel·lació de les finques és elevat. Viure a pagès no comporta per la majoria d'aquesta població massa inconvenients, ja que les "partides" tenen, en general, una bona xarxa de camins d'accés al nucli urbà de Lleida. Tot i la dispersió territorial d'aquestes explotacions (vivenda-camps), es pot afirmar que ens trobem en una zona de forta influència urbana.

Les terres de cultiu es destinen a cereals-farratges (el 48%) i a fruiters de regadiu (el 40%), i segons la localització d'aquestes terres es poden diferenciar dos grans cinturons agrícoles, prenent com a centre de difusió la ciutat de Lleida. Les terres de fructicultura formen un gran cinturó que envolta el nucli urbà, donant lloc a un vertader espai "fructícola-urbà"; els cereals i els farratges es conreen a banda i banda dels límits municipals, transpassant-los molt freqüentment.

Aquesta dualitat de cultius no es dona en l'ànalisi individual de cada explotació, doncs el 72% només té arbres fruiters, el 16% només cereals-farratges i el 10% combinen ambdues produccions. La pràctica d'un o altre tipus d'agricultura provoca una distribució de les explotacions, segons grandària, molt desigual. La mitjana de les explotacions de fruita és de 5,7 ha., amb tendència a dimensions menors, i la de les cerealístiques és de 20 ha., si bé és en aquestes explotacions on hi ha diferències més acusades.

La ramaderia no sembla actuar tant com a recurs complementari de les petites explotacions, sinó que la distribució ramadera, segons la grandària d'explotacions, assenyala que aquesta activitat -en especial la porcina- es practica en explotacions mitjanes-grans, amb granges de capacitat molt important. De totes les explotacions, només el 36% practica algun tipus d'activitat ramadera.

L'índex de mecanització és extraordinàriament elevat: 1,4 tractors i 0,3 motocultors. Les dades indiquen que el tractor n'és, en aquestes explotacions, la màquina principal. La compra de tractors en la darrera dècada es correlaciona directament amb la disponibilitat de terres de conreu que reuneix cada pagès. En les explotacions de més de 10 ha., el 60% dels pagesos han adquirit un nou tractor en aquest període.

El règim de propietat té en aquest àmbit un clar domini: el 78% de les terres de les explotacions. Tot fa pensar que les explotacions fructícoles no són favorables a cap altre règim que no sigui el de propietat.

La transmissió patrimonial de les terres té una línia clarament masculina. Només 6 dones de les 20 que hem constatat que són filles de pagès han aportat terra a l'explotació a partir de l'herència, el que ens fa dir que en aquesta zona -caracteritzada per una economia de base agrària- la dona queda exclosa com a futura hereva del patrimoni familiar. L'accés a cap d'explotació planteja sovint problemes inter-generacionals importants entre pares-fills, problemes molt sentits per les esposes (en especial les més joves), que es tradueixen, també, en un elevat grau de conflictivitat entre la sogra i la jove, tot i que aquesta es planteja en termes diferents.

L'edat mitjana de la segona generació que viu en aquestes explotacions és de 55 anys els homes i 51 anys les dones, població madura gran, el que significa que en molt casos el cicle intergenèsic és acabat. La piràmide d'edat ens informa d'un fort desequilibri entre fills i filles que viuen a la llar materna a causa d'un avançament important de l'edat de sortida de les noies i, contràriament, d'un retard important dels nois.

En l'estudi de la tipologia de les llars s'observa que el model més estès és l'uninuclear (un 64% de les llars); ara, contrastant el percentatge de famílies d'aquest tipus amb la

mitjana de Catalunya, les dades ens indiquen que el model del Pla de Lleida és de tipus transitori. El percentatge de llars múltiples és força superior a la mitjana catalana i el nivell de convivència intrageneracional, entre matrimonis joves i pares, és en conjunt força elevat.

El nivell d'instrucció d'aquesta població, tant per la segona generació com per la tercera, és alt; tanmateix, però, són les dones (esposes i filles) les que percentualment presenten un nivell de formació més favorable.

Segons la condició socio-econòmica dels caps d'explotació i el seu grau d'ocupació, el 78% dels caps d'explotació són treballadors pel seu compte que s'ocupen ATC a l'explotació agrària familiar. Hi ha, però, un nombre elevat de pagesos que es declaren caps d'explotació (10 casos) la situació dels quals és la de jubilats, població que majoritàriament comparteix el treball de l'explotació amb un fill -de dins o fora de la llar-, el que ens revela el retard generacional, no només legal, sinó, també, en l'accés dels fills a caps d'explotació.

L'aportació de treball dels caps d'explotació presenta fortes oscil·lacions a causa de l'estacionalitat de les pràctiques culturals que requereixen els cultius, especialment la fructicultura. En les explotacions agropecuàries el grau d'ocupació d'aquesta població presenta, també, una intensitat diferent segons el període de l'any, però globalment és en aquestes on l'aportació de treball és més regular.

L'anàlisi de la càrrega de treballadors en aquestes explotacions assenyala que en el conjunt d'explotacions s'ocupen 1,94 persones regularment ATC i 0,84 persones regularment ATP, aportació de treball que, analitzat per sexes, ens informa d'un aclaparador domini de treball masculí. El gruix important de treball familiar -no considerant el cap d'explotació- prové de la participació dels fills, en especial de nois que viuen a la llar familiar. L'aportació de treball va directament relacionada amb la grandària de les explotacions i, també, amb la càrrega ramadera. Ara, com s'ha dit, són les explotacions mitjanes i grans, preferentment, les que tenen aquestes tipus d'activitat.

Les possibilitats de continuïtat d'aquestes explotacions, considerant el nombre de fills que s'ocupen ATC i les explotacions generacionalment renovades (explotacions en les quals les esposes tenen menys de 42 anys), és elevat: pel 60% de les explotacions del Pla de Lleida sembla que la continuïtat és assegurada. La supervivència d'aquestes explotacions, però, sembla anar lligada a la grandària de les explotacions, ja que en cap explotació menor d'1,9 ha. (el 14% del total) es perfila la seva continuïtat.

Tot i que el nombre de dones que declaren ésser treballadores pel seu compte a l'agricultura és elevat (el 30%) i que aquestes, més un nombre important d'esposes que s'auto-classifiquen com ajuda a l'explotació (30%), diuen

ocupar-se ATC o ATP a l'explotació familiar, globalment, la participació de les dones de forma regular al llarg de l'any, atenint-nos a les hores declarades, es pot qualificar de baixa.

L'estacionalitat de treball, directament relacionada amb la principal activitat productiva d'aquesta zona, afecta de manera important el treball de les dones. A l'estiu, es pot parlar d'una alta participació i d'una ocupació força intensiva. Contràriament, la participació a l'hivern, en especial a tasques pròpiament "productives", és baixa.

El 66% de les dones diuen treballar regularment al llarg de l'any a l'explotació. Ara, analitzant totes les tasques que les dones realitzen a l'explotació durant l'hivern, trobem que el tret més comú és el de tenir cura de l'hort o del bestiar menut (el 76% de les dones que hi participen). No obstant, l'estudi d'aportació de treball per grups d'edat apunta que hi ha certa relació entre treball productiu i edat: com més jove es la dona-esposa la seva participació se centra, preferentment, en activitats pròpiament productives i, contràriament, són les dones més grans les que dediquen més temps a treballs secundaris (hort o bestiar menut), treball més lligat a l'estalvi familiar que al pròpiament productiu. Són, però, les dones de mitjana edat (de 45 a 55 anys) les que hi participen de manera més regular i intensiva, a l'explotació, i són aquestes les que més sovint fan feines de gestió de l'explotació i/o participen activament en negocis familiars relacionats amb l'explotació.

A grans trets, sembla que hi ha una certa correlació entre hores dedicades al treball domèstic i altres activitats econòmiques: feines productives fora de la llar i en la participació directa d'algun negoci familiar; en aquests casos, la jornada de treball a la llar tendeix a reduir-se. No obstant, la jornada declarada pel conjunt de dones del Pla de Lleida, segons hores destinades a la llar i hores destinades a l'explotació a l'hivern -sigui en activitats pròpiament productives o d'estalvi familiar-, no és desmesurada. El nostre supòsit és que en aquesta zona -d'hàbitat dispers- la dona té una funció clarament polivalent. El fet que la dona resti permanentment a l'explotació porta a una elevada discontinuïtat de les feines, siguin de la llar, productives o d'estalvi familiar. En definitiva, la dona té un clar paper de "comodí" familiar.

**ANNEX ESTADISTIC
AL PLA DE LLEIDA**

TAULA.1A

LLEIDA: PRODUCCIONS DE LES EXPLOTACIONS (EN HA.)

DISTRIBUCIO DE LES SUPERFICIES					CAPS DE BESTIAR	
Nº EXPL.	Cereals/ Farratges	Fruita	Horta	Altres Cultius	Total Cultius	TIPUS I NOMBRE
34	75,80		,20	60	136	PORCS (1200 d'engreix)
49	50		,50		50,50	VAQUES (600 vedells/400 de 6m a 1a/60 adultes)
43	45,20	,60	,20		46	PORCS (90 reproductores/600 engreix)
7	23				23	
44	20	2	,20		22,20	VAQUES (25 vedells/25 de 6m a 1a/ 30 de llet)
9		20,50	,50		21	
3		20			20	
12	15,90	3,90	,20		20	
30	14	5			19	
15		18,50	,50		19	
8	17		,50		17,50	PORCS (10 reproductores/100 engreix)
50		15	,20		15,20	
41		14			14	
23		12,75	,25		13	
6		12	1		13	
38	12		,80		12,80	VAQUES (6 vedells/ 12 de 6m a 1a/ 50 vaques (let)
18		10,75	,25		11	PORCS (40 reproductores/320 garrins/320 engreix)
5		10	,60		10,60	
48		10	,50		10,50	
26	9	,20	,20		9,40	VAQUES (50 vaques de llet)
33	4,20	4	,20		8,40	PORCS (30 reproductores/240 garrins)
4		8			8	
16	3,75	4	,25		8	VAQUES (16 vaques de llet)
1		6	2		8	
13		6,75	,25		7	
10		6			6	
45		5,80	,20		6	
31		5,40	,20		5,60	
20		5,30	,20		5,50	PORCS (20 reproductores/50 garrins)
21		5,25	,25		5,50	PORCS (800 engreix)
35		4,80			4,80	
37		4,60	,20		4,80	XAIS (300 de cria)
39	4,80				4,80	
32		3,80	,20		4	XAIS (300 de cria)
40	3,60	,20	,20		4	XAIS (300 de cria)
11		3	1		4	VAQUES (3 de llet)
14		3,75	,25		4	VAQUES (7 de llet, 5 vedells)
19		2,75	,25		3	
24		2,50	,25		2,75	
36		2,60			2,60	
46		2	,25		2,25	
17		1,75	,25		2	
22		1,75	,25		2	
28		1,70	,10		1,80	PORCS (10 reproductores)
25		1,40	,20	,20	1,80	
47		1	,20		1,20	
27		,70	,10		,80	
29		,80			,80	
2		,25		,25	,50	
42		,40	,10		,50	
TOTAL	298,25	251,45	13,95	60,45	624,10	
%	47,79	40,29	2,24	9,69	100	

TAULA.2A

LL: REGIM DE TINENÇA DE LA TERRA

Nº EXPL.	ANY CAP	NAIXEMENT ESPOSA	GRAND. EXPLLOT.	TERRES		DONA PUBILLA	DONA FAM. PAGESA	TITULAR DE L'EXPLOTACIO
				PROP.	ARREN.			
48	1963	1935	10,50	sí	no	no	sí	Usufructuària
12	1958	1956	20	sí	no	no	sí	Pare de l'espòs
5	1957	1960	10,60	sí	no	no	-	Pare de l'espòs
19	1956	1957	3	sí	no	sí	sí	Pare de l'espòs
39	1955	1958	4,80	sí	no	no	sí	Pare de l'espòs
21	1954	1955	5,50	sí	sí	no	sí	Mare de l'espòs
6	1952	1955	13	sí	sí	no	-	Copropietat
43	1951	1953	46	sí	sí	no	-	Germans
15	1949	1950	19	sí	no	no	-	Pare de l'espòs
38	1949	1949	12,80	sí	no	no	-	Espòs
45	1949	1949	6	sí	no	sí	sí	Esposa
16	1948	1957	8	sí	no	no	-	Pare de l'espòs
37	1943	1951	4,80	sí	no	no	-	Espòs
13	1943	1943	7	sí	no	no	-	Germans
30	1941	1947	19	no	sí	no	-	Espòs
40	1940	1946	4	sí	no	no	-	Germans
18	1940	1941	11	sí	no	sí	sí	Esposa
7	1939	1947	23	sí	no	no	-	Espòs
1	1937	1942	8	sí	sí	no	-	Pare de l'espòs
3	1937	1938	20	sí	no	no	-	Copropietat
24	1935	1940	2,75	sí	no	no	sí	Espòs
35	1933	1934	4,80	sí	no	no	-	Espòs
10	1933	1935	6	sí	no	sí	sí	Esposa
36	1932	1939	2,60	sí	no	no	sí	Germans
42	1931	1962	,50	sí	no	no	-	Espòs
44	1931	1943	22,20	sí	no	no	-	Espòs
49	1931	1934	50,50	sí	no	no	-	Espòs
50	1931	1934	15,20	sí	no	no	-	Espòs
26	1931	1936	9,40	sí	sí	no	sí	Espòs
31	1931	1932	5,60	no	sí	no	-	Pare de l'espòs
33	1930	1932	8,40	sí	no	no	sí	Espòs
23	1929	1933	13	sí	no	no	-	Espòs
17	1928	1928	2	sí	no	no	-	Espòs
11	1928	1934	4	sí	no	no	sí	Espòs
46	1928	1935	2,25	sí	no	no	-	Espòs
27	1928	1933	,80	sí	sí	sí	sí	Esposa
8	1927	1936	17,50	sí	no	no	sí	Esposa
2	1927	1928	,50	no	sí	no	-	Empresa
41	1927	1927	14	sí	sí	no	sí	Copropietat
32	1926	1930	4	sí	no	no	-	Espòs
29	1925	1929	,80	sí	no	no	-	Espòs
34	1924	1926	136	sí	no	no	sí	Espòs
22	1924	1930	2	sí	no	no	-	Espòs
14	1924	1933	4	sí	no	no	-	Espòs
9	1923	1925	21	sí	no	no	sí	Espòs
28	1922	1924	1,80	sí	no	no	sí	Espòs
25	1921	1928	1,80	sí	no	no	sí	Espòs
20	1920	1931	5,50	sí	sí	no	sí	Espòs
47	1919	1921	1,20	sí	no	no	-	Espòs
4	1917	1928	8	sí	no	no	-	Espòs

TAULA.3A LL: SITUACIO LABORAL DELS CAPS D'EXPLOTACIO
(Any naixement, condició i activitat, jornades
i nivell d'instrucció)

Nº EXPL.	ANY NAIX.	GRANDAR. EXPLOT.	CONDICIO/ ACTIV.AGR.	HORES ESTIU	HORES HIVERN	NIVELL INSTRUC.
4	1917	8	4/1	10	6	8
47	1919	1,20	4/2	6	4	8
20	1920	5,50	4/2	8	6	8
25	1921	1,80	4/2	8	3	8
28	1922	1,80	4/1	10	6	8
9	1923	21	4/4	0	0	8
34	1924	136	4/1	10	10	5
14	1924	4	4/1	12	6	8
22	1924	2	4/1	10	6	8
29	1925	,80	4/2	4	2	9
32	1926	4	1/1	12	8	8
41	1927	14	1/1	12	8	8
2	1927	,50	2/2	6	4	8
8	1927	17,50	1/1	12	7	8
27	1928	,80	1/1	10	4	8
11	1928	4	1/1	10	6	8
46	1928	2,25	1/1	12	8	8
17	1928	2	1/1	12	9	8
23	1929	13	1/1	12	8	8
33	1930	8,40	1/1	15	8	8
44	1931	22,20	1/1	14	10	8
50	1931	15,20	1/1	9	6	8
26	1931	9,40	1/1	10	8	8
31	1931	5,60	1/1	8	8	8
42	1931	,50	1/2	4	8	8
49	1931	50,50	1/1	10	10	6
36	1932	2,60	1/1	9	4	8
10	1933	6	1/1	10	6	8
35	1933	4,80	1/1	12	8	8
24	1935	2,75	1/1	10	7	8
1	1937	8	1/1	15	9	8
3	1937	20	1/1	12	6	8
7	1939	23	1/1	12	6	8
40	1940	4	1/1	10	8	8
18	1940	11	1/1	13	7	5
30	1941	19	1/1	12	8	8
37	1943	4,80	1/1	12	10	5
13	1943	7	1/1	12	6	8
16	1948	8	1/1	18	12	8
38	1949	12,80	1/1	10	8	8
45	1949	6	1/1	12	8	8
15	1949	19	1/1	12	7	5
43	1951	45	1/1	14	10	8
6	1952	13	1/1	10	6	8
21	1954	5,50	1/1	12	6	8
39	1955	4,80	1/1	11	8	8
19	1956	3	1/1	12	7	5
5	1957	10,60	1/1	12	8	5
12	1958	20	1/1	12	9	5
48	1963	10,50	1/1	10	8	8

TAULA.4A

LL: MA D'OBRA FAMILIAR I NO FAMILIAR

Nº EXPL.	EDAT CAP.	GRAND. EXPL.	TREBALL FAMILIAR DINS DE L'EXPL.		TREBALL FAMILIAR FORA DE L'EXPL.	TREBALL ASSALARIAT	
			Fills	Avis (1)	Tipus d'ajuda (1)	Fix	Eventual
1	53	8	no	no	sí (fill (2))	-	2H
2	63	,50	no	no	no	-	-
3	53	20	sí	no	no	-	3H
4	73	8	sí	no	no	-	2H
5	33	10,60	sí	Avis (1)(2)	no	-	3H
6	38	13	sí	no	no	-	6H/2D
7	51	23	sí	no	no	-	-
8	63	17,50	no	no	sí (fill (3))	-	-
9	67	21	sí	no	no	-	7H
10	57	6	sí	no	no	-	4H
11	62	4	no	no	sí (fill (1))	-	-
12	32	20	sí	Avi (2)	no	-	2H
13	47	7	sí	no	sí (germà (1) cunyada (2))	1H	-
14	66	4	sí	no	SI (fill (2))	-	1H
15	41	19	sí	Avis (1)(2)	no	-	4H
16	42	8	no	Avis (2)	no	-	2H
17	62	2	sí	no	no	-	1H/2D
18	50	11	sí	no	no	-	6H
19	34	3	no	no	sí (Avis (1))	-	-
20	70	5,50	sí	no	no	-	1H
21	36	5,50	no	no	sí (sogra (3))	-	-
22	66	2	no	no	sí (fill (2))	-	-
23	61	13	no	no	no	1H/1D	1H
24	55	2,70	sí	no	sí (fill (1))	-	2H
25	69	1,80	no	no	no	-	-
26	59	9,40	sí	no	no	-	-
27	62	,80	no	no	no	-	-
28	68	1,80	no	no	no	-	2
29	65	,80	no	no	no	-	-
30	49	19	sí	no	no	-	-
31	59	5,60	sí	no	no	-	2H/3D
32	64	4	no	no	sí (fill (3))	-	3H/3D
33	60	8,40	sí	no	no	-	-
34	66	136	no	no	sí (fill (1))	-	10H
35	57	4,80	sí	no	no	-	-
36	58	2,60	no	no	sí (gendre (1))	-	-
37	47	4,80	no	no	no	-	-
38	41	12,80	sí	no	no	-	-
39	35	4,80	no	no	no	-	-
40	50	4	no	no	sí (germà (1) cunyada (2))	-	-
41	63	14	no	no	sí (fill (1))	-	-
42	59	,50	no	no	no	-	-
43	39	46	sí	no	sí (germà (1))	1H	-
44	59	22,20	sí	no	no	-	-
45	41	6	no	Avi (2)	no	-	4H
46	62	2,25	sí	no	no	-	2H/1D
47	71	1,20	no	no	sí (fills (3))	-	-
48	27	10,50	sí	no	no	-	2H/2D
49	59	50,50	sí	no	no	2H/1D	1H
50	59	15,20	sí	no	no	-	2H/1D

(1) 1= ATC / 2= ATP / 3= estacional

TAULA.5A LL: FILLES QUE VIUEN A L'EXPLOTACIO

Nº EXPL.	ANY NAIX.	GRAND. EXPL.	NIVELL INSTRUC. (1)	ACTIVIT. AGRIC. (2/3)	ALTRES ACT./SIT. (4/5)
5	1988	3	9	-	-
12	1986	20	2	-	Escolar
12	1985	20	2	-	Escolar
16	1983	8	1	-	Escolar
21	1983	5,50	1	-	Escolar
6	1981	13	2	-	Escolar
40	1981	4	1	-	Escolar
43	1981	46	2	-	Escolar
43	1980	46	2	-	Escolar
6	1978	13	2	4/3	Escolar
15	1977	19	3	4/3	Escolar
7	1976	23	2	4/3	Escolar
27	1973	,80	2	-	3/2
45	1973	6	5	4/4	Estudiant
13	1971	7	6	4/3	Estudiant
30	1970	19	6	4/3	Estudiant
13	1969	7	6	-	3/2
1	1969	8	8	-	3/4
38	1968	12,80	8	4/2	3/2
44	1967	22,20	5	-	3/2
18	1967	11	6	-	3/2
24	1966	2,70	5	4/4	3/2
50	1965	15,20	5	-	3/2
32	1963	4	6	-	3/2
42	1962	,50	8	-	3/2
14	1961	4	6	4/3	3/2
32	* 1960	4	6	-	3/2

* Casada

- (1) 1 i 2= EGB / 3= BUP / 4= COU / 5= FP / 6= universitària
 (2/) 4= ajuda familiar / 6= autònoma
 (/3) 1= ATC / 2= ATP / 3= estacional / 4= ocasional / 5= mai
 (4/) 2= indústria / 3= serveis
 (/5) 2= assalariada fixa / 3= assalariada eventual

TAULA.6A LL: FILLS QUE VIUEN A L'EXPLOTACIO

Nº EXPL.	ANY NAIX.	GRAND. EXPL.	NIVELL INSTRUC. (1)	ACTIVIT. AGRIC. (2/3)	ALTRES ACT./SIT. (4/5)
43	1988	46	9	-	-
12	1988	20	9	-	-
39	1985	4,80	1	-	Escolar
19	1984	3	1	-	Escolar
19	1982	3	1	-	Escolar
15	1981	19	2	-	Escolar
7	1980	23	1	-	Escolar
16	1979	8	2	-	Escolar
43	1979	46	2	4/5	Escolar
21	1979	5,50	1	-	Escolar
43	1977	46	2	4/3	Escolar
45	1977	6	2	4/4	Escolar
10	1977	6	2	4/3	Escolar
40	1976	4	2	4/5	Escolar
13	1975	7	5	4/3	Estudiant
3	1974	20	8	4/1	-
50	1974	15,20	3	4/3	Estudiant
30	1973	19	5	4/2	Estudiant
44	1972	22,20	7	6/1	-
44	1971	22,20	7	6/1	-
38	1971	12,80	8	6/1	-
46	1969	2,25	6	4/1	-
3	1967	20	5	4/1	-
48	1967	10,50	8	6/1	-
35	1967	4,80	8	6/1	-
42	1966	,50	8	-	3/2
44	1966	22,20	5	-	3/2
26	1966	9,40	8	6/1	-
18	1965	11	5	6/1	-
3	1965	20	8	4/1	-
24	1965	2,70	5	6/1	-
41	1964	14	9	-	-
9	1964	21	7	6/1	-
24	1964	2,70	5	4/4	3/2
48	1963	10,50	8	6/1	-
49	1962	50,50	6	6/1	-
33	* 1962	8,40	5	6/1	-
9	1961	21	7	6/1	-
20	1961	5,50	5	6/1	-
49	1961	50,50	4	4/4	3/2
26	* 1960	9,40	5	6/1	-
48	1958	10,50	6	4/2	3/3
31	1957	5,60	5	4/3	3/2
17	* 1956	2	5	6/1	-
4	1955	8	8	4/1	-
4	1954	8	6	3/2	-
4	1945	8	8	4/1	-

* Casat

(1) 1 i 2= EGB / 3= BUP / 4= COU / 5= FP / 6= universitari

(2/) 4= ajuda familiar / 6= autònom

(/3) 1= ATC / 2= ATP / 3= estacional / 4= ocasional / 5= mai

(4/) 2= indústria / 3= serveis

(/5) 2= assalariat fix / 3= assalariat eventual

TAULA.7A

LL: CARACTERISTIQUES GENERALS DE LES ESPOSES

Nº EXPL.	ANY NAIX.	ANY MATRI.	ANY ARR.EXP.	CONDICIO/ ACT.AGRI. (1/2-3)	ALTRES ACTIV. (4/5)	ACTIV. SOLTERA (6)	ASSAL. (7)	TIPUS ACTIV.	ACTIV. ACTUAL (8)	TIPUS ACTIV.
1	1942	1961	1961	4/2-1	3/1	2	3	Depend.	3/4	Botiga pròpia
2	1928	1947	1947	4/3-1		2	2	Fàbrica	3	
3	1938	1962	1962	6/1-1		5			3/4	Negoci familiar
4	1928	1940	1940	4/4-1		5			3	
5	1960	1983	1983	4/3-1	3/2	2	3	Administr.	3/4	Administr.
6	1955	1976	1976	6/1-1		2	3	Administr.	3	
7	1947	1975	1975	4/1-1		2/3	2	Fàbrica	3	
8	1936	1958	1958	4/1-1		3			3	
9	1925	1960	1960	4/2-1		5			3	
10	1935	1954	1935	6/2-1		3			3	
11	1934	1967	1967	4/2-1		3			3	
12	1956	1982	1982	4/2-1		2	3	Administr.	3	Mercat local
13	1943	1968	1968	4/3-1	3/1	2	3	Depend.	3/4	Botiga pròpia
14	1933	1956	1956	4/3-1		5			3	Venda llet casa
15	1950	1974	1974	4/2-1		2	3	Administr.	3	
16	1957	1978	1978	4/3-1	3/2	2	3	Administr.	3/4	Administrativa
17	1928	1953	1953	4/2-1		3			3/4	Negoci familiar
18	1941	1964	1941	4/3-1		3			3	
19	1957	1981	1957	6/3-1		3			3	
20	1931	1955	1955	4/2-1		3			3	
21	1955	1978	1978	4/2-1		2	2	Escorxadador	3	
22	1930	1951	1951	4/3-1		2	3	Sastressa	3	
23	1933	1956	1956	4/2-1		3			3	
24	1940	1962	1962	4/2-1		3			3	
25	1928	1949	1949	6/2-1		3			3	
26	1936	1958	1958	6/1-1		3			3	
27	1933	1957	1933	4/2-1		2/3	2	Fàbrica	3	
28	1924	1955	1955	6/2-1		2	3	Minyona	3	
29	1929	1985	1985	4/4-1		2	2	Fàbrica	5	
30	1947	1968	1968	6/1-1		2	3	Administr.	3/4	Administrativa
31	1932	1955	1955	4/3-1		2	3	Modista	3	
32	1930	1958	1958	6/2-1		3			3	
33	1932	1959	1959	6/1-1		3			3	
34	1926	1941	1941	4/5-1		5			5	
35	1934	1955	1955	4/5-1	3/1	2/3	3	Dependen.	4	Botiga pròpia
36	1939	1958	1958	4/3-1		2	3	Minyona	3	Negoci familiar
37	1951	1977	1977	4/4-1	3/2	2	3	Infermera	4	Infermera
38	1949	1967	1967	4/1-1	3/1	3	3	Depend.	3/4	Botiga pròpia
39	1958	1979	1979	4/4-1	3/2	2	3	Administr.	4	Administrativa
40	1946	1975	1975	6/2-1		3			3/4	Neteja
41	1927	1951	1951	4/5-1		2	3	Minyona	5	
42	1962	-	-	4/5-1		5			5	
43	1953	1976	1976	6/1-1		2	3	Perruquera	3	
44	1943	1964	1964	4/4-1		2	3	Administr.	3	Venda llet casa
45	1949	1972	1949	4/3-1	3/2	2	3	Modista	3/4	Modista
46	1935	1960	1960	6/2-1		2	3	Administr.	3	
47	1921	1946	1946	6/2-1		2	3	Minyona	3	
48	1935	1958	1958	6/1-1		3			3	
49	1934	1960	1960	4/5-1		5			5	
50	1934	1960	1960	4/2-1		5			3	Negoci familiar

(Veure llegenda al darrera)

- (1/) Condició en l'agricultura:
 1= empresari 4= ajuda familiar
 2= assalariada fixa 5= no participa
 3= assalariada eventual 6= autònoma
- (/2) Dedicació:
 1= ATC 4= ocasionalment
 2= ATP 5= mai
 3= estacionalment
- (-3) Altres condicions:
 1= mestressa de casa
- (4/) Altres activitats:
 2= indústria
 3= serveis
- (/5) Situació laboral:
 1= empresari 4= ajuda familiar
 2= assalariada fixa 6= autònoma
 3= assalariada eventual
- (6) Activitat econòmica de soltera:
 2= assalariada en indústria o serveis
 3= ajuda a l'explotació familiar
 5= sense ocupació
 9= altres situacions
- (7) Tipus d'activitat:
 2= indústria 3= serveis
 m= cessament per matrimoni
 f= cessament per fills
 a= cessament per altres motius
- (8) Activitat econòmica actual:
 3= treball a l'EFA
 4= treball a l'EFA més altres activitats
 5= mestressa de casa

TAULA.8A LL: TREBALL A L'EXPLOTACIO I A LA LLAR

Nº EXPL.	HORES ESTIU	HORES HIVERN	CAUSES PARTIC. (1)	GRAU APORT. (2)	MES MENYS (3)	HORES LLAR	CARREGA FAMILIAR*
1	9	3	1	4	1	3	
2	4	1	1	1	3	7	néts
3	8	3	2	4	1	8	
4	2	0	1	1	2	9	
5	4	3	3	2	3	4	fills
6	10	6	1	4	1	4	fills
7	7	4	2/3	2	2	8	fills
8	9	6	1	4	1	5	
9	6	2	1/3	2	2	6	
10	8	1	1	2	1	7	
11	11	4	1/3	2	2	7	
12	5	4	2/3	3	3	3	fills
13	3	0	1	2	2	2	
14	5	3	1/2	2	2	3	
15	8	1	1	2	1	7	fills
16	4	0	1/2	1	2	6	fills
17	9	2	3	3	3	3	néts
18	6	0	3	1	2	5	
19	10	0	3	2	3	7	fills
20	11	4	3	2	2	7	
21	8	2	3	2	3	6	fills
22	8	0	1	2	3	5	
23	12	3	1/3	3	3	5	
24	6	1	1	2	1	6	
25	8	2	1	4	2	5	
26	7	7	3	3	2	5	
27	5	1	2	2	2	4	
28	11	2	2	3	3	3	
29	2	0	1	1	3	5	
30	10	4	1	2	1	6	
31	2	1	1	1	2	5	
32	6	3	1/3	2	3	7	néts
33	10	5	3	2	3	5	
34	0	0	-	1	3	6	
35	0	0	-	1	3	6	
36	9	0	3	2	3	6	néts
37	2	0	1/3	1	3	3	
38	7	5	1/3	2	1	4	
39	1	0	1	1	2	4	fills
40	6	1	3	2	3	5	fills
41	0	0	-	1	2	0	invàlida
42	0	0	-	1	3	4	
43	10	7	2/3	2	2	8	fills
44	2	2	1	1	3	11	
45	10	0	1/3	2	3	4	
46	12	2	3	2	2	4	
47	9	3	2	3	2	5	néts
48	12	3	1	2	2	7	
49	0	0	-	1	3	7	
50	6	0	3	2	3	6	

(1) Causes de participació en l'EFA:

- 1= necessitat econòmica
- 2= per gust
- 3= ajuda al marit
- 4= per necessitat puntual

(2) Grau d'aportació:

- 1= menys del 10%
- 2= del 10 al 25%
- 3= del 25 al 50%
- 4= més del 50%

(3) Més o menys participació en l'EFA

durant els darrers 10 anys:

- 1= realitza més treball
- 2= realitza menys treball
- 3= realitza el mateix treball

* Fills menors de 10 anys

6.2. ANALISI DE LES ENTREVISTES EN PROFUNDITAT

L'objectiu d'aquest apartat és l'anàlisi de les 10 entrevistes en profunditat per cada una de les zones pilot. En primer lloc presentem una breu informació sobre les característiques agrícoles i socials de les explotacions entrevistades . A continuació es fa una anàlisi sistemàtica de les entrevistes sobre el treball de la dona en les explotacions familiars agràries a partir dels set conceptes seleccionats. Tal com hem exposat en l'apartat metodològic 5.4.2., una anàlisi amb la utilització de més conceptes seria, òbviament, de molt interès, no obstant l'elecció realitzada ens sembla suficient pel nostre objectiu i per mesurar les possibilitats de la metodologia emprada. La finalitat és aconseguir una informació de tipus qualitatiu i, per tant, difícilment quantificable, que no queda reflexada en altres fonts, i així poder completar i interpretar més correctament les dades extretes de les enquestes.

6.2.1. Característiques de la mostra de les entrevistades

Com ja s'ha especificat en l'apartat de metodologia, cada una de les 30 entrevistades-conversa disposa d'una fitxa que resumeix les característiques personals i familiars de les dones entrevistades i el tipus d'explotació de què es tracta. Aquestes fitxes han estat condensades en les Taules que aportem en les pàgines següents per facilitar la identificació de cada cas i poder contrastar les dades amb les referències que es donen en els apartats 6.2.2, 6.2.3 i 6.2.4., en els quals es realitza una anàlisi en profunditat de les entrevistades.

A continuació fem una descripció conjunta de les fitxes-resum que, com hem dit, ens proporcionen les característiques bàsiques de les dones i explotacions entrevistades en cada zona.

Com a trets comuns podem dir que totes les dones de les tres mostres realitzades són casades (només hi ha un cas d'una dona vídua), amb una mitjana d'edat d'uns 40 anys (la més jove té 28 anys i la més gran, com a cas únic, en té 71) i amb un promig de dos-tres fills. El nivell d'estudis de les entrevistades sol ésser de grau elemental. Al Maresme i al Segrià quatre de les sis entrevistades tenen estudis secundaris (B.U.P.-C.O.U. o Formació Professional) i al Priorat només dues. L'activitat

FITXES-RESUM. PRIORAT

ENTREV. NUM.	EDAT	ESTAT CIVIL	NIVELL ESTUDIS	ACTIVITAT PRINCIPAL	DEDICACIO AGRICULT.	FILLS NUM.	EDAT MITJA	ACTIVITAT MARIT	EXPLOT. (HA)	CULTIUS	REGIM TINENÇA
P03	60	C	primaris	M.C. bar	puntual	3	22	pagès	10	F.S.	propietat ús del comú
P08	47	C	primaris	M.C. pagesa C.D.	T.P.	1	19	pagès	12,5	F.S. aviram	propietat
P09	36	C	batxiller	assal. indústria	T.P.	2	10	pagès	14	F.S. Vin. Ol.	propietat
P10	60	V	primaris	pagesa aguatzil bar	T.P.	4	27,2	-	9	F.S.	propietat usdefruit
P15	34	C	primaris	M.C. pagesa C.D.	T.P.	2	11	pagès	6	Vin. Ol. porcf	propietat ús del comú
P20	56	C	primaris	M.C. pagesa	puntual	5	23,6	pagès	14,5	F.S. Ol.	propietat
P24	37	C	primaris	M.C. pagesa	puntual	2	10	pagès	3,5	F.S. Vin. Ol.	propietat
P29	51	C	primaris	M.C. pagesa	T.P.	1	29	pagès	30	F.S. Vin. Ol.	propietat
P42	38	C	primaris	assel. indústria	puntual	1	15	pagès	17,5	F.S. Vin. Ol.	propietat
P50	28	C	C.O.U.	assal. indústria	puntual	-	-	pagès i camioner	16	F.S. Vín. Ol.	ús del comú

C.D. = confecció a domicili
 F.S. = fruita seca (ametllers, avellaners,...)
 M.C. = mestressa de casa
 Ol. = oliveres

T.C. = a temps complet
 T.P. = a temps parcial
 Vín. = vinya

FITXES-RESUM. MARESME

ENTREV. NUM.	EDAT	ESTAT CIVIL	NIVELL ESTUDIS	ACTIVITAT PRINCIPAL	DEDICACIO AGRICULT.	FILLS NUM.	EDAT MITJA	ACTIVITAT MARIT	EXPLOT. (HA)	CULTIUS	REGIM TINENÇA
M01	71	C	primaris	pagesa	T.C.	3	40,6	pagès jubilat	1,3	horta	propietat
M02	42	C	primaris	pagesa	T.C. M.L.	2	18	pagès	5,9	horta	propietat arrendam.
M05	49	C	primaris	pagesa	T.C.	3	18,6	pagès	1,3	horta	propietat
M14	40	C	F.P.	pagesa	T.C.	2	10,5	pagès	2	horta	propietat
M23	29	C	primaris	assal. serveis	-	1	11	pagès	1,6	horta	propietat arrendam.
M28	38	C	F.P.	pagesa	T.C.	2	9	pagès	6	horta	propietat
M32	53	C	primaris	M.C. pagesa	T.P.	2	15	pagès assal. serveis	2	horta	propietat
M35	41	C	primaris	pagesa	T.C.	3	14,3	pagès	3,3	horta cereals vedells	propietat
M51	34	C	C.O.U. Puericult.	pagesa	T.C.	2	11	pagès	4	horta	propietat arrendam.
M52	39	C	batxill.	pagesa	T.C. M.L.	2	11,5	pagès	2	horta fruiters	propietat

M.C. = mestressa de casa
M.L. = venda al mercat local
T.C. = a temps complert
T.P. = a temps parcial

FITXES-RESUM. LLEIDA

ENTREV. NUM.	EDAT	ESTAT CIVIL	NIVELL ESTUDIS	ACTIVITAT PRINCIPAL	DEDICACIO AGRICULT.	FILLS NUM.	EDAT MITJA	ACTIVITAT MARIT	EXPLOT. (HA.)	CULTIUS	REGIM TINENÇA
LL04	52	C	primaris	pagesa	T.C.	5	23	pagès	20	fruiters	propietat
LL06	35	C	Batxill.	pagesa	T.C.	2	10,5	pagès	13	fruiters horta	propietat arrendam.
LL16	40	C	F.P.	M.C. pagesa	T.P.	2	11	pagès	19	fruiters	propietat
LL18	39	C	primaris	M.C.	puntual	2	22	pagès	11	fruiters porcí	propietat
LL21	35	C	F.P.	M.C. pagesa	T.P.	2	9	pagès	5,5	fruiters porcí	propietat arrendam.
LL25	50	C	primaris	M.C. pagesa	T.P.	3	25	pagès	2,75	fruiters	propietat
LL30	43	C	primaris	pagesa	T.C.	2	18,5	pagès	19	fruiters cereals	arrendam.
LL36	51	C	primaris	M.C. pagesa	puntual	2	29,5	pagès	2,6	fruiters	propietat
LL43	37	C	primaris	M.C. pagesa	T.P.	5	9	pagès	46	cereals porcí	propietat arrendam.
LL44	47	C	F.P.	M.C.	puntual	4	21	pagès	22,4	vacú farratges	propietat

M.C. = mestressa de casa

T.C. = a temps complert

T.P. = a temps parcial

principal del marit en tots els casos és la de pagès; només en un cas al Maresme i en un altre al Priorat l'home té una segona dedicació (al sector serveis i al transport, respectivament).

Una de les primeres diferències que trobem entre les mostres de cadascuna de les comarques d'estudi ve donada per l'activitat i tipus de dedicació de les entrevistades. Al Segrià la major part de les dones es declaren "mestresses de casa" i "pageses". Un tipus de feina molt estacional, concentrada especialment en la recol·lecció de la fruita, fa que la dona lleidatana consideri puntual o a temps parcial la seva participació en les tasques agrícoles. Només tres de les dones d'aquesta zona afirmen dedicar-se a l'explotació a ple temps.

Al Maresme quasi la totalitat de les dones es declaren pageses manifestant com a activitat principal, amb una dedicació a ple temps, l'agricultura. Només hi ha una dona que no participa en les tasques de l'explotació per treballar com assalariada al sector serveis. Pel contrari, al Priorat ens trobem amb un tipus d'agricultura que no permet una dedicació exclusiva dels dos membres del matrimoni i, en aquest cas, és la dona la que sol tenir una feina no relacionada amb l'explotació. Així, tres dones treballen com assalariades en el sector industrial, però sense deixar de participar puntualment en l'explotació, i quatre, a més de dedicar-se puntualment o a temps parcial a l'agricultura, tenen una segona ocupació exterior a l'explotació (bar propi, treball de confecció a domicili, etc.). En cap cas, però, hi ha una dedicació exclusiva -a temps complet- a l'agricultura.

Evidentment, una altra de les diferències que trobem, si donem un cop d'ull a les fitxes-resum de cada zona, és el tipus de conreu i la grandària de les explotacions, que reflexen les característiques agrícoles de cada una de les zones. Al Maresme, les explotacions de la mostra, d'acord amb el tipus de conreu preponderant -l'horta-, tenen una extensió "petita", amb un promig de 3,3 ha., essent la més gran de 6 ha. i la menys extensa de 1,3 ha. D'altra banda, el tipus de tinença de la terra sol ésser el de propietat o, en tres casos, una combinació entre propietat i arrendament.

Al Priorat i al Segrià el promig d'hectàrees de les explotacions de la mostra és bastant més alt que al Maresme: 13,3ha. i 15,1ha., respectivament. No obstant és en aquestes dues comarques on es dona una major disparitat entre les explotacions de la mateixa zona. Al Priorat l'explotació més petita té 6ha. i la més gran 30ha. A la zona lleidatana l'oscil·lació està entre 2,6ha i, com a cas extrem, 46ha. Al Priorat els tipus de conreu preponderants són els fruits secs, la vinya i l'olivera. Quan al tipus de tinença, és en aquest cas on es complica la cosa: la majoria de les terres són en propietat; en tres casos, es combinen terres en propietat i terres en usdefruit o ús del comú, i en una explotació les terres es tenen en règim d'ús del comú.

Al Segrià, vuit de les deu explotacions són de fruiters; quatre d'aquestes, però, ho complementen amb altres productes o bestiar (cereals, horta i bestiar porcí). Les altres

dues explotacions entrevistades, les més extenses, es dediquen al bestiar combinat amb un conreu (porcí-cereals i farratges-vacú). El règim de tinença dominant és també la propietat o la propietat i arrendament. Només en un cas totes les terres són arrendades.

6.2.2. Baix Priorat

6.2.2.1. Jornada laboral

Les jornades laborals de les dones agricultores del Priorat venen marcades pel seu treball extern a l'explotació. Es pot dir que totes les dones han treballat com assalariades en algun moment i la majoria encara ho fan.

La impossibilitat de viure únicament del camp (explotacions d'ametllers, avellaners, oliveres i vinya) obliga les famílies a buscar una segona font complementària d'ingressos, fet que majoritàriament implica a la dona.

Les entrevistades i, en general, les dones dels pobles del Priorat acostumen a treballar en fàbriques i tallers de confecció, "un recurs fàcil per la dona" (P42), com assalariades fixes o eventuais realitzant treball a domicili (tallar fils). També es troben dones que treballen o han treballat en el sector dels serveis (menjadors escolars, centrals telefòniques, servei domèstic, bars, perruqueries,...) i alguna ha fet de jornalera agrària.

El recurs a un salari extern segur implica també als homes, depenent però del grau de rendabilitat de la finca. Així, doncs, en el cas que aquesta no doni el suficient per viure, l'home es lloga com assalariat agrícola eventual en altres explotacions, i en algun cas com assalariat fix en un altre

sector.

Tot i que de les dones entrevistades cinc tenen una feina fixa fora de l'explotació i fan notar aquesta feina en primer lloc, n'hi ha d'altres que també treballen fora, encara que a temps parcial o a domicili, però cal deduir aquest treball en el transcurs de la conversa.

Totes les dones, sense excepcions, treballen també al camp i a la llar. La majoria responen que el seu treball a l'agricultura és "a temporades", però una d'elles afegeix, amb gran encert, que "al camp hi ha moltes temporades: l'avellana, l'ametlla, l'oliva..."; i que "entre una i l'altra s'ha d'esplugar, esperonar,... i s'ajunten" (P03). No obstant, l'època més intensa sembla ésser de maig a desembre, els mesos de la verema i la recol·lecció.

Una de les dones ens descriu un dia qualsevol de feina:

"A l'estiu, al fer-se clar més aviat... vas a treballar més aviat... a l'hivern també treballes, perquè si m'aixeco a les 6h... de 6h a 8h tallo fils... són dues hores (...) A les 8h, 8.15h deixo els fils, els poso a la caixa, ho endreço, faig l'esmorzar pel meu home... ell s'aixeca, li faig l'esmorzar... i abans que ell marxi agafo el cotxe i vaig a portar el treball que he fet, me'n donen més, arribo a casa, ell ja ha esmorzat... faig els llits,... a les 9h, 9.30h vaig a comprar i poso el dinar a punt... rento la roba, l'estenc... dinem, rento els plats,... vaig a la granja, agafo els ous, els arreglo, els vaig a repartir a les botigues, a Marçà i a alguns particulars i a partir de les 6h de la tarda, a les 6.30h de la tarda venen... vaig preparant el sopar i tallant fils... però quan arriba les 11h... et diré la veritat, haig de fer grans esforços per netejar els últims plats del dia, al matí sóc una dona valenta, però a la nit no serveixo per res. Tinc tots els horaris." (P08)

Com veiem, la intensitat de la jornada i l'alternància i simultaneïtat de les feines és més que perceptible. Però aquestes característiques no només es donen en les dones amb un treball a domicili, sinó que el fraccionament de les activitats també és freqüent en dones que realitzen part de la jornada fora de casa:

"El Café l'obriem a les 8h. del vespre, de les 8h. del vespre fins a l'1h... el meu fill i jo, llavors tancàvem... tancàvem a l'1h., anàvem a dormir i a les 7h m'aixecava perquè a les 7.30h el meu fill havia... havia d'anar a col·legi a Falset, el cotxe de la Generalitat passava per aquí. Llavors jo anava al camp per treballar les dues finques que tinc... primer feia el que havia de fer com agutzil i llavors, si podia anar-hi dues hores, hi anava dues hores. I que després de treballar tantes hores i tant i tant, treballar tant... perquè ser agutzil d'un poble és ésser, ja t'ho he dit... fer tot el treball de tot, tant del cementiri... si s'ha enterrat un mort l'he vestit, l'he despullat, l'he... A mi m'ha tocat fer de tot, mentre el meu marit va viure, ho va fer ell, però quan el meu marit va morir ho vaig haver de fer jo, perquè jo no podia deixar... jo no podia deixar de ser agutzil perquè necessitàvem les 14.000 pessetes que cobràvem. Així que... vols que t'expliqui més, filla meva?" (P10)

El treball de la llar (netejar, rentar...) es fa sovint al vespre -algunes dones diuen que també cuinen al vespre-, encara que el fet que l'horari de les fàbriques sigui partit (de 8h a 1.30h i de 3h a 6.30h) permet a la dona preparar el dinar i el sopar, i fins i tot anar a comprar.[1]

[1] Al tractar-se de fàbriques i tallers que pràcticament només tenen mà d'obra femenina, hem de pensar que s'adapten a l'horari habitual de les mestresses de casa.

6.2.2.2. Divisió sexual del treball

La divisió sexual de les feines, tan a l'explotació com a la llar es percep bastant clarament en el cas de les dones entrevistades.

En primer lloc, cal dir que la part més important del treball del camp recau sempre sobre l'home, donat que és la dona la que treballa més fora de l'explotació. Una altra de les seves feines, i quasi en exclusivitat, és la cura de l'hort que tenen totes les explotacions per autoconsum. No obstant, les dones també realitzen moltes feines al camp, les més comunes són : veremar, esperonar, esporgar, recol·lectar (ametlles, avellanes... productes hortícoles), etc.

"Jo hi vaig per la collita i si em diuen : -Has de rasclar els avellaners-, doncs vinga, a rasclar els avellaners, o em diuen: -Tu al tractor i jo a la màquina de xuclar-, doncs bueno, jo pujo al tractor i ells amb la màquina,... amb la manguera... ell i la sogra. I durant l'època de l'oliva, doncs també, tots a recollir olives i la temporada de l'ametlla un pica i els altres recullen les ametlles. Són feines que entre tots ho fem tot. És diferent de l'hort, en el que pots fer una cosa o una altra, un fa això i l'altre fa allò, aquí no, totes les feines es poden fer entre tots...". (P50)

En general, les dones reconeixen que l'home és el que té més feina al camp, i que és un treball, d'altra banda, més propi d'ells.

"El meu marit en aquest moment està recollint les olives, després haurà d'esporgar, llavors jo iré a collir les branques, esplugar, i hi ha molta... l'home no para: llaurar, ara no es fa tant perquè hi ha l'herbicida, però també es... és igual, sempre hi ha... l'home sempre... sempre té molta feina." (P15)

"Aquí el treball del camp és més pels homes que per les dones. (...) L'agricultura és molt més dura aquí." (P15)

No obstant, totes reconeixen que els homes sols no podrien fer totes les feines i que haurien de contractar un jornalero. Per aquest motiu valoren la seva ajuda a l'explotació, afegint que el treball agrícola és cosa de tots els membres de la família.

"Ai! Ell sol no... és això... hem fet molt, hem fet molt i estem molt contents perquè hem pogut donar estudis, hem pogut fer... durant les temporades han vingut... ens ho hem fet com hem pogut, però... sí, ha estat dur. Si no hagués sigut així!... Si haguéssim tingut d'assalarinar! Ai Déu meu!" (P20)

"Un home sol no, si no tingués res sí, si només tingués una quartera d'oliveres, però si té molt, impossible. Per veremar i aquestes coses hauria de llogar algú, és clar... però pel demés pots allargar el dia, a més són pocs dies, però per l'oliva no, cap a les 5h. ja has de plegar i si has de pagar salaris és impossible..." (P29)

Moltes dones saben conduir el tractor i ho fan algun cop, però també creuen que és una feina més d'homes que de dones. En general, es pot afirmar que la divisió sexual de certes feines està ben interioritzada en moltes de les entrevistades:

"Vaig anar-hi aquell dia perquè vaig dir: -Vinga, n'has d'apendre, el portaré-, però per anar-hi jo, no. És per allò que dius: -Si un dia passa alguna cosa, doncs ho podré fer-, però per norma no, per norma no crec... crec que és una feina d'homes... m'és igual fer-ho o no, però a més em fa vergonya perquè crec que és un treball d'homes." (P50)

"Les feines fortes les fan els homes i les altres coses, nosaltres. (...) Les tasques de les dones són difícils de mecanitzar." (P15)

En relació a la valoració del treball de la dona al camp cal dir que tan és valorat per elles com pels seus marits. Elles consideren que és un treball intens, i que tenen l'obligació de fer-l'ho, però el que consideren realment un incordi i molt pesat és carregar amb el treball domèstic quan arriben a casa. En aquest sentit, cal destacar que els homes gairebé no col·laboren en les feines reproductives de la llar; només ajuden en algun treball puntual i en el cas que la dona treballi fora. No obstant, molts es treuen aquest treball de sobre dient-els a elles que tampoc no el facin o que el deixin per un altre dia.

"...Treballes més que les altres perquè les temporades que vas a fora treballes com una negra, perquè arribes i has de fer la feina de casa, has de comprar, fer el dinar... no tens minyona, ho has de fer tot perquè no pots tenir minyona." (P29)

"Sí, sí, perquè quan no... suposem... a vegades, quan no vas al camp i arriba i la taula no està parada i: -Què feu?-, però si vas al camp, no... ara que veremàvem m'ajudava i parava taula, les estovalles i... t'ajuda en qualsevol cosa, si s'han de pelar patates les pela, no sé... això si vaig al camp, s'entén?, si et quedes a casa no, però si vas al camp... i a la feina... fer el llit i això, diu: -No t'atabalis, si no es pot fer no es fa-, i aixecar-te al

matí i fer el llit entre tots dos, doncs sí, t'ajuda... quan t'aixeques i no pots fer el llit i endreçar-ho una mica... no cal que li demani, no et dirà pas: -Ja t'ho faràs- ... ho reconeix. (...) Arribàvem, paràvem taula entre tots i et deia: -No rentis els plats, ja els rentaràs al vespre, vés a reposar..." (P03)

Al llarg de la conversa alguna de les entrevistades es pronuncia explícitament sobre el paper de la dona en aquest tipus d'explotacions agràries. El paper d'ajuda familiar i l'ofici de "comodí" és encara molt present en les seves apreciacions, i una d'elles fa un comentari molt significatiu:

"La meva mare també ho deia moltes vegades: -Som les dones les que tenim els mals de cap, els homes treballen i tenen l'obligació de treballar, però les que tenim els mals de cap som les dones-." (P24)

D'alguna manera sembla que s'identifiqui l'home amb el treball físicament més dur, i la dona amb un treball -al nostre parer més important- d'organitzar i supervisar tota l'unitat familiar; en definitiva, vetllar continuament perquè tot funcioni. Una idea que creiem certa en molts casos i que contradiu el fet que la dona es continui autodefensant com una ajuda al marit.

6.2.2.3. Influència del treball reproductiu sobre el treball productiu

El treball reproductiu de la dona a la llar i la cura dels fills no ha suposat cap impediment perquè aquesta pugui continuar amb el seu treball a l'explotació.

En primer lloc, s'ha de tenir en compte que el seu treball al camp és molt important, encara més quan no pot ésser substituïda ni pels fills (si són grans treballen en un altre sector) ni per jornalers assalariats. D'altra banda, l'ajuda familiar reproductiva de les mares, sogres, i també pares i sogres, ha estat de gran eficàcia, facilitant la continuïtat de la dona en el treball agrícola.

Un dels problemes més importants d'aquestes explotacions és la impossibilitat de contractar assalariats agrícoles, encara que només sigui puntualment. Totes les dones es lamenten del fet de no poder pagar jornalers i de la manca d'oferta d'aquesta mà d'obra. En aquest sentit, moltes explotacions contracten persones grans que, més com a favor que com a negoci, participen en els moments punta de la collita.

"...el meu home està sol, tampoc es troba gaire bé, és clar, l'has d'anar a ajudar... no hi ha braços, necessites treballadors i encara que vulguis pagar no trobes a ningú... és que no trobes a ningú... (...) Gent soltera, gran i jubilada... però penses, pagant fas un favor molt gran, i molta gent que ve així, jubilats, però vénen per fer-te un favor (...) tot gent gran." (P03)

"De cinquanta anys per amunt. Vénen dos o tres dies a la setmana, depèn de l'època de l'any, perquè cada dia tampoc... Abans els tenia cada dia fins que li vaig dir: -Noi!-. Però ell no vol deixar la terra, no vol deixar la terra." (P09)

"...ara no els podríem tenir... millor que marxessin perquè ara no els podríem tenir... tenir tres o quatre homes com teníem, pagant la Seguretat Social i... que tot sortís del camp... no, no, impossible." (P29)

El tenir a prop els pares o els sogres ha estat de gran ajuda per la dona, permetent-li anar al camp i estalviant una persona assalariada. Els pares o sogres que viuen amb els matrimonis, o que resideixen a prop, sovint els ajuden en les feines de l'hort (el pare o sogre) i també en alguna feina de la casa (dinars), especialment en els períodes de major activitat agrícola. La disponibilitat dels avis també és molt valuosa quan els fills són petits. En cap entrevista ens hem trobat amb ajuda que no sigui familiar o d'amistat. Totes les dones reconeixen haver utilitzat l'ajuda dels pares o sogres per cuidar els fills (en cas que manqui l'àvia és l'avi qui es queda amb els nens).

"...tenia el meu pare que era molt gran, i també es quedava i jo marxava al camp a ajudar el meu marit (...) si marxàvem al camp jo sabia que hi havia el meu pare que els pararia la taula i ja s'ho farien." (P03)

"...Després marxava al camp i deixava la mainada aquí amb les àvies... àvies sempre n'hi han hagut moltes." (P09)

"Tenia la sogra. Es quedava la sogra i li deixava la nena i... jo només hi anava a temporades..." (P29)

"Tinc la meva cunyada, tinc una cunyada soltera i arribo i el sopar està fet, no haig de preocupar-me ... perquè quan pleguem hem de netejar les olives (...) quan arribem a casa les estirem, les netejem, les posem en sacs, perquè cada dia s'han de portar al molí... del sindicat..." (P29)

Aquesta invariabilitat en les tasques productives de l'explotació, fins i tot quan les dones han tingut fills petits, també es fa extensible al seu treball assalariat. Només en un cas una dona decideix deixar la seva feina a la fàbrica tèxtil per cuidar del seu fill i anar al camp, potser encara més hores.

6.2.2.4. Gestió econòmica de l'explotació i de la llar

A la pregunta de qui porta la gestió de l'explotació i, per tant, qui té més poder de decisió sobre les qüestions relacionades amb ella, les dones sempre responen que és el marit el principal responsable. No obstant, aquesta pregunta se'ls fa de manera directa quan ja han estat introduïdes al tema parlant de qüestions econòmiques com les inversions realitzades, la comercialització dels productes, la negociació dels preus agrícoles, etc. Dins d'aquesta mena de preàmbul, les dones realitzen vertaders discursos, demostrant un sorprenent coneixement del tema; parlen molt de la problemàtica del sector agrícola del fruit sec, de no poder treure els productes a l'exterior, i dels preus irrisoris que els paguen; de la seva desprotecció davant les autoritats governamentals; del mal que pot fer una tempesta de pluja o de pedra a destemps i del tema de les assegurances agràries... i en general, del desànim que els

causa el no poder viure del que realment els agrada.

Davant un coneixement tant clar, és sorprenent que la dona es refereixi automàticament al marit com el principal gestor de l'explotació. Aquest fet demostra que la divisió sexual del treball es manifesta també d'una manera tradicional en aquest aspecte. En general, les dones reconeixen que, tot i parlar entre ells dels temes referents a la marxa de l'explotació, els qui més decideixen són els homes; paral·lelament, en l'àmbit privat de la llar, són les dones les que ostenten major poder decisor. Capacitat i poder de decisió que en aquesta zona es correspon amb portar la comptabilitat, les assegurances, les rendes, etc.

"En parlem, d'aquest tema de la inversió en parlem, però jo, vull dir jo... no tinc ni idea, -Jo et recolzaré, però ets tu qui ho ha de decidir, tu tens més vista, tu ets pagès-." (P50)

"La del camp ell, jo la de casa i ell la del camp. (...) La guardiola de casa sóc jo, ell porta el sobre i jo dispo. Ell sap el que faig i el que gasto, però sóc jo. I al camp ell, al camp és clar. Cadascú sap quin és el seu lloc... al camp ell diu: -S'ha de fer això o allò-, doncs bueno, endavant!, i a casa jo dic: -Què et sembla si fèssim això o allò?-, diu: -Doncs bé-." (P50)

"La comptabilitat la porta ell... ell la porta i jo tot el de casa, com per exemple, el dia de cap d'any ens vam ajuntar tots tres ... i vam dir: -Bé, més o menys... per tenir una idea... a casa quins gastos hi ha?-..." (P08)

"Sí, normalment som les dones més que els homes... de la terra se'n preocupen més els homes i de la casa se'n preocupen més les dones (...) sí, però, vull dir que són coses que es parlen i es decideixen entre tots." (P29)

Conseqüentment, la venda i comercialització dels productes també és cosa dels homes. És aquest qui gestiona la mercaderia amb el sindicat (o cooperativa local), lloc des d'on es distribueix a les principals cases comercials.

"No, sempre ho ha fet ell. Nosaltres sempre havíem venut al mateix perquè era un meu cunyat que comprava i sempre ho veníem a ell, no miràvem el preu a què anava... una pesseta més o menys... però sempre ha sigut el meu marit. Però allò de dir-me: -Què et sembla si venem?-, i jo, és clar: -Mira, venem, fés el que vulguis-, és clar, tu no ho saps, és ell qui... abans ho preguntava, ara ja no m'ho pot preguntar perquè tot ja està..." (P03)

Generalment, la dona, "que és més pessetera; és la que va a comprar i veu com el diner baixa" (P42), és la que s'ha preocupat en cercar una segona font d'ingressos a l'exterior. En aquest sentit, també és ella qui administra aquest diner complementari:

"...ell treballa al camp i jo treballa al taller, un salari el guardes i l'altre és el que gastes, vas menjant i vas vivint..." (P42)

"El que fem és: la meva nòmina per viure i la seva per guardar o per alguna despesa que... si has comprat alguna cosa o alguna factura grossa o el que sigui, doncs llavors ho treiem d'allà. Però en fem dues." (P50)

Així, doncs, la divisió sexual del treball que es manifesta en les explotacions, i per la qual és l'home qui més es dedica a l'activitat agrícola, es tradueix en una divisió sexual del poder decisor i gestió general de l'explotació. No

obstant, queda ben clar que la dona és tota una experta en el tema, el que demostra que el seu treball assalariat és quelcom necessari, però sense oblidar que el seu interès pel camp és molt notori. D'altra banda, l'àmbit domèstic extensible a l'administració de la unitat familiar en general (l'home porta la comptabilitat de l'explotació, però és la dona qui fa i desfà amb els diners que ingressen) és ara per ara un reducte de la dona.

6.2.2.5. Idea sobre el salari

Demandar l'opinió de les dones sobre la idea de cobrar un salari és una pregunta quasi gratuïta per la nostra banda, tenint en compte la caracterització que venim fent de la situació econòmica familiar en general.

Les dones d'aquests municipis del Priorat necessiten un salari per viure i en les seves paraules queda ben reflexat aquest sentiment:

"Per necessitat, no pas per gust... no crec que hi hagi ningú amb vocació per la feina de fàbrica. Per altres feines potser sí, però per treballar en una fàbrica... no és pas per vocació, és per necessitat." (P09)

(Va tornar a la fàbrica) "Pel calè, pels diners... perquè només de la terra no es podia viure... senzillament per això... pel diner." (P42)

"Perquè, senzillament, no és rentable... però així tenim un salari i almenys... poder dependre del meu, podem viure millor. En aquesta situació m'he estimat més anar al taller que quedar-me a casa treballant tots dos. (...) És això, és això... tot per culpa del diner." (P42)

Amb l'opinió de la dona sobre cobrar un salari obtenim més la idea d'una voluntat econòmica de treure endavant la família que d'una vocació sobre el seu treball o del grau de dependència de l'home, com passava en altres àrees agrícoles. En cap cas s'observa que la dona treballi per disposar d'un salari propi i ser més independent del marit; en tot cas, aquest pot ésser un sentiment secundari precedit per l'obligatorietat. D'altra banda, si tenim en compte quin tipus d'oferta de treball existeix per la dona en aquesta zona, compendrem que l'activitat laboral no suposi un atractiu pel seu enriquiment personal, ni presenti cap possibilitat d'aprenentatge ni de promoció laboral. Les dones més privilegiades són aquelles que disposen d'un treball fix en una fàbrica tèxtil; la resta han de recórrer a tota una sèrie d'activitats marginals, moltes d'elles dins de l'economia submergida.

"La submergida i la que es veu sembla molt bona però a l'hora de la veritat no... Podriem dir que la legal és la "Falvar" on cobres cada quinze dies o cada mes i és segur que cobres, però en les altres els hi deuen hores, els hi deuen vacances... no fan vacances, paguen quan volen, els hi prometen 'l'oro i el moro', però a l'hora de la veritat res." (P09)

"Jo ho vaig fer i vaig decidir deixar-ho i fer de dona de la neteja i uns dies a la setmana anava a netejar a altres cases, per estar aquí! feia la mateixa feina que a casa...(...) havia de treballar dues hores però guanyava més que anant cada tarda a tallar fils." (P09)

El nivell salarial és un altre dels grans problemes de la zona. En primer lloc, el jornal del treball assalariat del camp s'ha incrementat considerablement, mentre que el preu de la fruita seca es manté o fins i tot ha baixat en relació a altres anys. Això suposa que el pagès no pot viure del que ven i no pot contractar personal per la recol·lecció (alguna dona diu que és millor deixar els fruits als arbres que perdre temps en recollir-los). D'altra banda, les alternatives de treball en altres sectors són molt minces, tan per la dona com per l'home ("L'home, doncs bé, hi ha la nuclear ... però no hi ha indústria, has de fer de peó." P42), i a més, els salaris no es poden comparar amb els d'altres àrees ("Aquí el salari d'un home és el salari d'una dona a Barcelona. A més et tenen... no ets res. Qui creus que ets? Els hi has de donar les gràcies per donar-te feina. Van en aquest pla." P09).

En general, les dones entrevistades coincideixen en la necessitat de tenir un sou fix, i si bé en la majoria dels casos són elles les que treballen fora, també hi ha explotacions en les que el sou procedeix d'altres membres de la família (pensions dels avis, fills, etc.):

"Que treballin i que visquin del camp... que visquin... perquè, qui és que no té una persona gran al costat?... també és un altre salari... qui no té un germà... o un altre parent a la família que no tingui un sou?... que visquin únicament de la terra només n'hi ha dos... només hi

ha dues persones en tot el poble... abans això era impossible, tots anaven al camp, i ara ningú va al camp..." (P42)

En molts pocs casos se cita l'avantatge de ser propietari de l'explotació i de treballar per un mateix, i només en una de les entrevistes la dona explicita que el diner que obtenen ella i el marit dels seus respectius treballs fora de l'explotació es destina a invertir en el camp. (Cal dir que en aquest cas es tracta d'una finca de producció molt diversificada i amb presència de fruiters -pressequers, cirerers- i de bestiar porcí).

6.2.2.6. Continuitat de l'explotació

Cap de les dones entrevistades desitja que algun dels seus fills o filles continuï amb l'explotació a temps complet. Ara bé, moltes d'elles estan d'acord en què la terra no es perdi i que es dediquin a ella els caps de setmana, com complement d'altres activitats remunerades.

D'altra banda, la gran part dels fills de les entrevistades estudien o ja treballen en altres sectors: en una fàbrica, en la nuclear, etc. Només un d'ells sembla decidit a continuar amb l'explotació en exclusivitat i per a ell han realitzat algunes inversions com la compra de conilles o la instal·lació d'un regadiu. No obstant, la mare veu amb pessimisme el seu futur:

"...a vegades li dic: -Xavier, em fas llàstima... em fas llàstima perquè no queda res-, perquè qualsevol amic seu no té el patrimoni que tenim nosaltres en aquesta casa, eh?, i els veus amb una moto grossa o amb un cotxe gros i nosaltres semblen uns pobres. (...) Ho provarem, que va bé... perfecte, que no va bé, doncs... és un noi jove i sempre es pot espabilar." (P08)

La primera resposta que obtenim respecte al desig de continuïtat de l'explotació per part dels fills és sempre negativa. Més endavant, suposem que per la interiorització que fan del concepte d'unitat i de patrimoni familiar, treuen l'idea de no voler desfer-se de la propietat:

"No, no, jo a vegades dic: -Quin dels tres serà el desgraciat que es quedí?-" (P03)

"No, no, no, perquè jo... jo els hi he dit sempre: -Jo mai he tingut un duro-, doncs, fora, fora!" (P10)

"Ah no!, pagesos no. (...) Que facin un ofici, que estudiïn, que fasin el que vulguin. (...) Sí, sí que sap greu... si volen continuar, vull dir, portant la terra sí, però que tinguin un salari segur." (P24)

"Que conservin la terra, si poden, però que no siguin pagesos (...) si volen menjar no poden ser pagesos, és un ofici molt maco però no et dóna per menjar i al cap i a la fi has d'emplenar el plat." (P09)

6.2.2.7. Lleure i relacions socials

Una constatació general en totes les entrevistes és que gairebé no hi ha lloc per l'oci, les activitats socials o les relacions. Se'n parla molt poc d'aquest tema i quan es fa, potser

d'una manera inconscient, les dones porten el fil de la conversa més cap a la idea de viure en el camp que dels seus entreteniments personals.

Moltes dones de les entrevistades es queixen del canvi produït en el món rural a nivell de relacions socials. En general, troben a faltar el contacte verbal diari amb altres dones, altres pagesos, gent del poble i nens, i coincideixen en què ara tothom va més a la seva. També troben a faltar la tranquil·litat que hi havia anys enrera, tan al camp com al poble, quan la problemàtica actual encara es desconeixia:

"...quan veus que estàs allà, en un tros i veus que al teu cantó les terres estan quasi perdudes... no quasi, perdudes del tot... i tu estàs allà treballant sol... abans...abans senties que un portava la mula per llaurar, al veí del costat que cantava i era una cosa més maca i es vivia feliç... ara no, ara amb tot el que es vol tenir i tot el 'desespero'..." (P08)

D'altra banda, les dones senten que es discrimini i es menyspreï la gent del camp i, sobre tot, que la gent consideri que als pagesos no els és propi gaudir de certes comoditats:

"Ens estan discriminant... un pagès és com si veiessis un gitano... ens tenen com una cosa així, perquè un pagès actualment ja no és res... no som res, i quan dius a la gent: -El meu fill vol ser pagès-, es queden bocabadats i diuen: -Pagès?- (amb menyspreu)." (P08)

"El veterinari, el veterinari de Falset... no sé si encara hi és. -Què vols dir?- -Abans els pagesos... com voleu tenir calés si abans amb una bombeta passàveu i ara voleu

una làmpara, voleu neveres, voleu rentadores i coses maques?-, -No tinc dret a viure?-. Vull dir que emmarquen al pagès i l'emmarquen pobre." (P42)

La majoria de les entrevistades gairebé no parlen de les vacances, ni de les seves activitats d'oci. De la informació que disposem deduïm que no realitzen vacances, excepte algun cap de setmana esporàdic, i que algunes, aprofitant el període vacacional de les fàbriques o d'altres feines, realitzen més treball al camp o a casa:

"...la setmana que al taller fèiem vacances l'he aprofitat per ajudar al camp i avançar feina. A més, altra cosa, la setmana que tinc de vacances no és per anar d'excursió, per anar d'un cantó a l'altre, és per pintar, empaperar, netejar la casa a fons... és per treballar més a casa... si no hi ha feina al camp." (P42)

6.2.3. Maresme Nord - Selva

6.2.3.1. Jornada laboral

La jornada laboral de la dona de l'explotació familiar al Maresme és, en general, molt extensa. No obstant, tan la quantitat d'hores de treball com el tipus de tasques són diferents segons sigui l'hivern o l'estiu.

Tenint en compte que tractem amb explotacions dedicades a l'agricultura de regadiu (productes hortícoles destinats a la venda al mercat) i que la majoria d'elles no tenen bestiar[2], la major part del treball a l'explotació es concentra en els mesos d'estiu (de juny a setembre), allargant-se, en tot cas, des d'abril o maig fins a finals d'octubre. La diferenciació estacional del treball constitueix una de les primeres respostes que s'obtenen en preguntar per la jornada laboral, diferenciació que s'explica tan per motius d'insolació com pel tipus de feines:

"A l'estiu són totes les hores del dia i a l'hivern les hores de sol. Com a l'estiu el dia és més llarg i hi ha molta més feina, doncs a l'estiu aprofites totes les hores."
(M23)

[2] Ens referim al vacú o porcí destinat a la comercialització, i no al bestiar menut per al consum domèstic, activitat habitual en la zona.

"A la primavera i a la tardor el dia s'escurça, pel que moltes vegades et veus obligat a acabar molt abans. A l'hivern l'horari depèn de la classe de treball.(...) Com veus, sempre en funció del moment." (M28)

No obstant, encara que pel tipus d'agricultura l'estiu sigui l'estació més important, per les respostes veiem que el nombre d'hores de la jornada de treball no difereix tant de les de l'hivern, tot i referir-nos només al nombre d'hores dedicades a l'explotació. En general, la dona dedica el mateix temps al treball domèstic i canvia el tipus d'activitat al camp, adaptant-se al clima, horari i producció hivernals. En aquest sentit, si la primera impressió és de molta menys feina, en una segona lectura es veu que la quantitat d'hores és semblant i que, en tot cas, la jornada se'ls fa més lleugera per dedicar-se a tasques més puntuals.

Entrevistadora: "¿A l'hivern també fan aquestes jornades tan llargues?"

"No tant, però a l'hivern també resulta que tenim blat i l'hem d'arreglar, espellofar"...i és clar, de dia si vas a buscar-lo, després tens el bestiar, i si no ho fas per la nit... aquest any fins i tot els diumenges ens ha tocat fer-ho, espellofar-lo i arreglar-lo i després, ¡mira! A l'hivern molt. Quan canvien l'hora nosaltres diem que ens quedem igual perquè anem sempre tard igualment, a les 12h., abans de les 12h. mai." (M35)

"A l'hivern, l'horari depèn de la classe de treball. Per exemple, ara estem posant bosses als apis i per això durant quinze dies treballarem només per les tardes perquè no hi ha més feina. La propera setmana ja començarem a treballar matí i tarda." (M28)

Segons les respostes obtingudes, la dona treballa una mitjana de 15 hores diàries (la majoria comença la jornada cap a les 7 i l'acaba cap a les 11 o les 12 de la nit). D'aquest temps,

el treball a l'explotació és molt important, i ocupa sempre les hores centrals del dia (matí i tarda-nit).

"Sí, nosaltres sí, nosaltres hi anem força, sí, hi anem a les 7, 8, 9, 10, 11, 12 i a la tarda cinc hores més, nosaltres estem deu hores al camp. Nosaltres sí. Moltes... quasi normalment les dones, per aquí, veig que lliuren més aviat, a les 11, fan un altre... fan menys hores al matí, suposo que és per anar a comprar i això. Però nosaltres normalment ens quedem fins a les 12." (M51)

En qualsevol cas, la jornada laboral de la dona és sempre irregular i discontinua, alternant tot tipus de feines tant de l'esfera de la producció (ja sigui al camp o a la casa) com de la reproducció. En aquest sentit, és sempre la dona la que realitza el treball domèstic i organitza el seu horari diari de forma que pugui compaginar ambdues tasques. En general, a totes les explotacions, la dona s'incorpora més tard a l'activitat agrícola, la interromp amb més freqüència i l'acaba una mica abans que l'home, a causa de les feines domèstiques.

"Fem el mateix horari. La única diferència és que a l'arribar la nit jo acabo abans i vinc aquí i començo a preparar les coses. Ells es queden a regar." (M28)

Un exemple típic de distribució del temps en funció de les activitats és el següent:

"Em llevo cada dia a les 7 i després preparo una mica l'esmorzar d'ells que han d'anar-se'n, després ja me'n vaig a ajudar als estables: treure els fems... Cap a les 8,30 ella se'n va a l'escola, la crido i se'n va i després acabo d'arreglar-les. (...) I després torno per acabar d'ajudar:

se'ls hi ha de portar aigua. Després arreglar els pollastres i, quan acabem, esmorzem i rento els plats de l'esmorzar, escombros, deixo la casa una mica endreçada per dins, i després el que s'hagi de fer al camp, i si he pogut fer el dia abans el dinar i si no el preparo una mica perquè quan tornem a la 1h. només s'hagi d'escalfar. Anem al camp a fer el que sigui, de vegades toca una cosa o altra segons el dia. I després al migdia venim, mengem tots, i a la tarda una altra vegada, després de rentar els plats. A les 7 més o menys hem d'anar amb el bestiar. I fins que acabem, a les 9 o ... i ara encaixant pèsols i una cosa i una altra, ... l'altre dia a les 11 encara erem al carrer, i al dia són moltes hores." (M35)

Però la jornada de treball de la dona en aquesta zona és, amb molta freqüència, triple. Set de les deu dones entrevistades realitzen un altre treball al marge de les tasques agràries i domèstiques. D'aquestes set, només dues es dediquen a la venda dels productes agrícoles al mercat municipal, la qual cosa indica que la meitat de les entrevistades realitza un treball assalariat fora de l'agricultura familiar (dues treballen en una oficina, dues porten una botiga i una treballa en un magatzem de paper). Però, per les respostes s'observa que es tracta de treballs a temps parcial (unes hores al dia i/o uns dies per setmana), que representen un complement al treball prioritari en l'explotació (la dona assalariada en el magatzem de paper seria, en aquest sentit, una excepció)[3].

[3] En alguns casos es tracta de treballs que la dona ja realitzava abans de casar-se i que ha anat mantenint, encara que amb un horari molt més reduït.

"A l'estiu m'aixeco una mica abans, a les sis o sis i quart, a l'hivern a les set i mitja. Quan vaig al camp -que són molts dies- procuro anar-hi després de llevar-me, amb el meu marit. Cap a les deu o deu i mitja arribo a casa, em quedo a fer la feina de casa i atendre una mica la botiga. Després de dinar torno al camp. Torno per obrir la botiga cap a les sis, però a vegades ho fan les nenes i jo no torno a casa fins a les vuit, les nou o a vegades fins a les deu de la nit (especialment quan és la temporada de les tomates). És a dir, ho faig una mica com puc. Lo ideal seria que pogués deixar el camp o la botiga, però em sap greu fer-ho. El camp no el puc deixar, perquè d'ell vivim i la botiga és una qüestió sentimental la que m'impedeix deixar-la." (M05)

En general, en totes les entrevistes es constaten les següents apreciacions: en primer lloc, és molt freqüent que la dona adapti la seva jornada de treball a la del seu marit i a la dels seus fills. Així, s'organitza segons l'horari de treball de l'espòs (normalment això suposa tenir el menjar preparat a una hora determinada) i varia la temporalitat de les seves activitats segons sigui període escolar o no.

"M'aixeco i porto el noi a buscar l'autobús per anar a l'escola. Arribo a casa aproximadament a les set menys quart, i aprofito per netejar una mica. El meu marit s'aixeca i es prepara per carregar la furgoneta, ja que nosaltres fem mercat diàriament. Esmorzo, faig els llits, penjo la roba o poso la rentadora, i després vaig al mercat..." (M02)

"(...) Nosaltres comencem a dos quarts de vuit, quan els nens pugen a l'autobús per anar a l'escola, i treballem fins a la una. A aquesta hora arriben els nens, i dinem..." (M28)

"(...) El meu marit també va al camp, a l'estiu a les set, que ja és de dia, i torna per esmorzar just quan se'n van les nenes. A les nou obre el magatzem, després aprofito per anar a comprar o fer les feines de la casa i el que hagi d'organitzar. A la una dinem, les nenes tornen a l'escola i nosaltres anem al camp." (M32)

"(...) Per exemple, comprar, jo vinc una hora abans, a les dotze, comencem a la mateixa hora però jo marxo una hora abans per fer el dinar i tot, jo crec que durant aquesta hora ... en una hora faig el dinar, vaig a comprar ... després ell, per exemple, es posa a dormir una mica, jo no dormo perquè no vull deixar els plats sense fregar i frego els plats i abans d'anar-me'n ja he escombrat..." (M51)

D'altra banda, s'observa que al detallar el seu treball en un dia qualsevol rarament esmenten l'ajuda o el repartiment regular de tasques amb algun familiar (per exemple, la mare, la sogra o filles) en el treball domèstic i, si ho fan, és per indicar més una substitució puntual que un repartiment habitual del treball. Aquest fet que, en principi, pot revelar que es tracta de famílies majoritàriament nuclears també pot ser un bon indicador per mostrar que la dona coneix perfectament la seva funció en la unitat familiar i la porta a terme en exclusiva fins al final.

Finalment, constatem que la jornada laboral de les dones en aquestes explotacions s'allarga des que s'aixequen fins que van a dormir, en el sentit que mai s'esmenta una interrupció per dedicar-se a alguna activitat d'oci o simplement de descans. És més, en el curt marge de temps entre una activitat i altra (per exemple, després d'esmorzar, abans de tornar al camp; o després de sopar, abans d'anar a dormir), les entrevistades apunten qualsevol activitat -normalment reproductiva- idònia per realitzar en aquest breu espai de temps. Així, són freqüents expressions com aquesta:

"(...) El temps que em queda, per si he de rentar, guardar la roba, o arreglar una mica la casa." (M52)

6.2.3.2. Divisió sexual del treball

En general, quan es pregunta per la divisió sexual del treball, les dones es remeten al treball productiu a l'explotació i quasi mai parlen d'un repartiment de tasques a la llar. Aquesta observació ens dóna a entendre, en principi, que no hi ha una divisió sexual del treball productiu a l'explotació i reproductiu a la llar en els que la "titularitat" recaigui en l'home i la dona respectivament.

No obstant, quan l'entrevistadora qüestiona directament la divisió del treball a la llar, la majoria de les dones diuen fer-lo elles soles, sense ajuda del marit, i en algun cas amb la col.laboració d'altres dones (mare, sogra, filla o alguna assalariada domèstica molt puntualment[4]). Aquest fet ens confirma la idea que les dones assumeixen de forma generalitzada l'exclusivitat femenina del treball domèstic. En relació al treball productiu a l'explotació, les dones identifiquen de manera ràpida i espontània el seu treball i el dels seus marits. Totes les entrevistades són capaces d'especificar les tasques diferenciades que fan i en les que totes coincideixen. Collir i encaixar els productes sembla ser el treball agrícola femení per

[4] És freqüent que la mare o la sogra elaborin conserves, congelin algun producte..., o tinguin cura dels nens mentre elles treballen.

excel·lència, ja que totes el fan i així el consideren, però a més les dones solen lligar els enciams, treure fulles, aclarir, seleccionar les verdures, etc. D'altra banda, els homes són els responsables de "tractar la terra" (M01), portar la maquinària (tractor, motocultor...), regar, ruixar, abonar, sembrar, etc., en general, "tot el que és de conreu directe" (M52).

De totes les dones entrevistades, n'hi ha que, a més d'especificar treballs diferenciats, reconeixen explícitament l'existència de treballs d'"homes" i treballs de "dones" en l'explotació. En alguns casos, en la seva resposta destaquen aquesta apreciació: "(...) en general, els homes porten les màquines, menen els tractors, els motocultors, ... i les dones ens dediquem preferentment a la recollida o a plantar" (M28); altres afirmen rotundament la diferenciació del treball per raó de sexe i algunes creuen que és una mostra de respecte de l'home cap a la dona el no deixar que facin treballs que per la seva condició no li corresponen; i més encara, consideren que quan la dona els realitza automàticament es desprestigia:

"(...) Conec moltes dones que no són capaces d'anar ni tan sols a recollir les verdures del camp, és a dir, que ni tan sols fan les coses pròpies de les dones d'aquesta zona."
(M05)

"Ell és molt respectuós amb això, així com hi ha noies que les he vist fer treballs de noi ... hi ha noies al camp que han fet coses d'home, jo no. (...) A més, a ell no li agrada ... però hi ha noies que sí, que veus que ho fan i n'hi ha que ho volen fer ..., vull dir que, al contrari, desprestigien el que fa l'home per fer-ho elles." (M14)

Si bé no els resulta fàcil explicar el perquè de la divisió sexual, gairebé totes coincideixen en considerar que les feines que l'home fa són més pesades físicament:

"Jo feia els treballs més lleugers, collia o plantava (...). Ell feia el treball possiblement més pesat: sembrar, regar, ruixar i tot això." (M23)

"(...) Si jo hagués d'aixecar totes les caixes que ell aixeca, no ho aguantaria. Ells són per naturalesa més forts. Però si s'han d'aixecar caixes també ho faig." (M28)

Aquesta darrera afirmació reflexa una de les contradiccions més comunes amb què ens trobem. En aquest sentit, sota l'ampli i confús concepte d'"ajuda", ens adonem que la dona fa moltes més tasques a l'explotació de les que especifica com a pròpies.

És molt freqüent, al llarg de la conversa, trobar dones que també sembrin, ruixin, abonin ... fins i tot portin maquinària, malgrat que elles considerin que només ajuden, pel fet d'aguantar la manguera en la feina de ruixar, arrencar les plantes menys dures, etc.

Una dona, al ser preguntada sobre quins són els treballs que fa exclusivament el marit, respon:

"Portar el motocultor, ... Són pocs perquè generalment jo també hi col.laboro. Però hi ha alguns treballs més durs que, si els faig (per exemple, regar), els faig durant una estona, el suficient perquè el meu home avanci una altra cosa. De seguida que pot ve a substituir-me." (M05)

La comercialització, en general, i la venda directa al mercat, en particular, és una de les tasques en què la dona participa més activament. Nou de les deu entrevistades col·laboren en la venda dels productes agraris, i cinc d'elles la realitzen en solitari. Un dels aspectes de la comercialització que consideren com a propi de la dona és la venda directa al mercat local. Bastants dones venen, ja sigui de forma esporàdica o bé constant, alguns productes al mercat o en alguna botiga del poble més proper. En aquest sentit, el fet de tenir permís de conduir és determinant i, per aquesta raó, algunes s'enorgulleixen de poder ser més independents i treure feina al seu marit.

L'afirmació que "vendre al mercat no és cosa d'homes" és compartida, creiem, implícitament per totes les dones; no obstant, una d'elles ho reconeix obertament:

"(...) un home a la venda no... no hi ha cap pagès que li agradi, al mercat tots el que hi vénen, hi vénen perquè la dona ha hagut d'anar a ... o la dona vindrà una mica més tard, aleshores sí que s'hi queden, però si no, eviten haver de quedar-s'hi." (M52)

Una de les idees que homogeneïtzen la forma de pensar de les dones d'aquesta zona és considerar el seu treball com a molt important per al conjunt de la unitat familiar.

És perfectament perceptible la idea que el seu treball productiu a l'explotació forma part de les seves responsabilitats familiars com esposa, i tota tasca, prevista o imprevista, que pugui realitzar per treure feina al seu marit és entesa com una obligació i acceptada de bon grat.

"(...) aquest any he anat a vendre sola, perquè normalment tenia la... ara tinc una furgoneta més gran i puc carregar més, però abans tenia un cotxe més petit i l'havia de portar el meu marit, perdre de set a nou per portar-lo, descarregar-lo i anar a repartir i després venia una altra vegada a les dotze per a recollir; era temps que perdia ell. Ara, com ho faig jo sola, són hores que ell ha guanyat per a l'explotació." (M52)

"Sí, que la dona ajudi, sí. I que no li posin obstacles, perquè altres parelles, jo veig que... aquesta que us he comentat que... després n'hi ha una altra que, ja pot sembrar el que vulgui aquell noi que després ella ho ha de repassar, li ha de dir que allò està mal fet..." (M14)

"Hi ha algunes feines del camp que prefereixo no fer perquè són molt pesades. No vull dir que el que faig sigui descansat, però crec que aquelles són més pròpies de l'home, i tot allò que aparentment és més secundari és més natural que ho faci jo. (...) Hi ha alguns treballs més durs que, si els faig (per exemple, regar), els realitzo durant poc temps, el suficient perquè el meu marit avanci una altra cosa." (M05)

Les dones entrevistades són conscients que treballen molt a l'explotació i reconeixen que sense elles s'hauria de contractar un treballador (sempre esmenten un home, fet

sorprenent ja que consideren propi d'una dona el seu treball)[5]. Quan se'ls pregunta si es consideren una ajuda o un treballador més, algunes responen d'entrada que representen una ajuda per al seu marit, encara que en el transcurs de la conversa van matisant la seva resposta inicial destacant que la seva tasca és tot un treball:

"Jo considero que treballo, perquè aquest estiu, quan havia passat moltes hores allà, una dona em diu: -Ah! vas a ajudar el teu marit-, i jo li vaig dir: -Crec que és alguna cosa més que una ajuda-, perquè després de tot un dia l'ajuda es converteix en mal d'esquena. (...) A més, el treball que faig a casa també és una ajuda a l'explotació, el no haver de comprar roba i tot és una ajuda, un estalvi." (M52)

"Si tinc molta feina no tinc perquè ajudar-los, que vinguin ells perquè jo també en tinc." (M51)

No obstant, hi ha dones que, malgrat tot el treball productiu que realitzen a l'explotació, encara s'autodefineixen com mestresses de casa:

"Potser sóc més mestressa de casa que pagesa, em sembla, perquè no són moltes les hores que estic al camp."

Entrevistadora: -;Però és molt el treball que fa!

"Sí, és clar. El treball de recolecció el faig jo; si no hi fos només podrien fer cereals." (M32)

[5] En aquest sentit, es pot interpretar que, inconscientment, la dona equipara la seva categoria "secundària" dins de l'explotació familiar amb la d'un assalariat baró, consideració que val la pena tenir en compte en la mesura que s'encreuen les variables de gènere i de classe.

Algunes de les dones entrevistades reconeixen no només la seva feina sinó també la de la dona, en general, dins de l'explotació familiar:

Entrevistadora: -Així, vostè es considera una peça clau dins l'explotació.

"No jo sola. La dona a l'explotació, si ajuda, funciona. Si no és així, a llarg termini, no funciona." (M02)

"Faig el treball del camp amb orgull... (...) Considero que la dona de pagès, si la seva casa funciona, és una dona que val!" (M05)

Precisament aquesta és una idea que sol repetir-se a la majoria d'entrevistes, i que enllaça amb la ja esmentada del concepte d'unitat familiar. Sens dubte, la dona pagesa del Maresme treballa amb l'objectiu a curt termini d'ajudar i alleugerir la feina del seu marit -el cap d'explotació-, però a llarg termini la finalitat principal és "tirar la casa endavant" (M05). Si el treball és entès d'aquesta manera, producció i reproducció es confonen en un treball continu en el temps i discontinu en l'activitat de la dona pagesa.

També s'ha de destacar que, si bé en la majoria dels casos és la dona "principal" la que es dedica prioritàriament al treball en l'explotació, en les famílies de més membres (pares, sogres) la mare/sogra sol ajudar-la en el seu treball. Paral·lelament, en aquests casos de família extensa, el pare (sogre de la dona) és qui ajuda el marit en les tasques del camp.

6.2.3.3. Influència del treball reproductiu sobre el treball productiu

La dona pagesa del Maresme reparteix la seva jornada laboral entre el seu treball a l'explotació i la seva dedicació a la casa i als fills. Si bé en moltes entrevistes es constata que rep ajuda (familiar o assalariada) en els àmbits productiu i reproductiu, s'ha de destacar que a través de les respostes entenem que es tracta només d'això, d'una ajuda, pel que el pes fonamental de les tasques en ambdues esferes recau sobre la seva persona.

En el transcurs de la conversa es fa palès que les dones consideren prioritari el seu treball al camp, i que no el deixen ni el deixarien per a dedicar-se exclusivament a la cura de la casa[6]. Més d'una respon que viuen del camp i, per tant, el seu treball és allà.

Cap de les dones entrevistades disposa d'ajuda assalariada reproductiva, tot adduint que les hores estan a uns preus altíssims que no poden -o no volen- pagar. Però amb força

[6] Aquesta afirmació es pot corroborar si s'observa la distribució de la jornada laboral de la dona, sobretot considerant que l'espai de temps dedicat a la casa és sempre marginal en relació al que s'esmerça al camp.

freqüència (en sis entrevistes, com a mínim) la dona principal substitueix la dona de fer feines per la "col.laboració" assídua de la mare o la sogra. En la majoria dels casos, al ser aquesta persona gran la que es queda a casa (unitat domèstica que inclou el corral i l'hort), és qui l'ajuda, sobretot, en la elaboració d'aliments per a l'autoconsum (conserves, congelats...) i en la cria del bestiar menut, també de consum particular. En relació a la cura de la casa (rentar, planxar...) i la preparació del menjar, l'ajuda és potser menys freqüent, sobretot en aquest últim aspecte. En les entrevistes restants (quatre), la raó per no "aprofitar" aquesta ajuda és que es tracta majoritàriament de famílies nuclears i, en algun cas, de matrimonis que conviuen amb el pare o el sogre.

Cinc de les deu entrevistes disposen d'ajuda assalariada productiva, és a dir, de treballadors assalariats a l'explotació. D'aquestes cinc, només en un cas els treballadors (dos africans) substitueixen el treball de la dona principal perquè aquesta es dedica durant un any a la cura d'un nadó (un cas excepcional). En la resta de casos, el treball assalariat a l'explotació s'entén com un complement -normalment al treball de la dona (recollir, sobretot)- però no li redueix la seva jornada laboral productiva al camp.

Si en aquest sentit queda clar que el treball reproductiu actual de la dona a casa no la condiciona especialment en el seu treball a l'explotació, no es pot dir el

mateix quan les dones estaven embarassades o tenien fills petits. En aquestes circumstàncies, en set de les deu entrevistes es constata que el ritme i activitat productiva es modificaren substancialment, encara que mai s'abandonà el treball a l'explotació. En la majoria dels casos la dona ha aprofitat l'ajuda de la mare o de la sogra (que ha tingut cura dels nens) mentre ella ha seguit treballant al camp.

"Jo vaig començar a treballar aquí quan estava embarassada. Vaig deixar la feina d'abans i vaig començar a ajudar-los una mica. Només a ajudar-los perquè aleshores l'embaràs estava molt avançat. Després vaig tenir els nens, la meua mare s'encarregava del meu fill alguna estona i jo continuava anant a l'explotació. Després del nen va venir la nena i vaig seguir amb la feina." (M28)

"Sí, vaig tenir la sort de comptar amb l'àvia, ella es quedava a casa amb les nenes; al matí no, però a la tarda anava a treballar al camp." (M32)

En dos casos, la dona ha utilitzat ajuda assalariada reproductiva per guardar els nens:

"(...) Quan va néixer el nen, com que l'àvia ja no hi era, durant tres anys vaig tenir una noia que se l'emportava al matí i el tornava a l'hora de dinar." (M02)

"(...) A l'estiu tenia una noia que estudiava i que em guardava la mainada quan jo me n'anava... (...) de les nou a la una, els arreglava i se n'anaven a la platja si feia bon temps, i si no, es quedaven al pis o feien un tomb, la qüestió és que a dos quarts d'una venia i els dutxava i res més, els dutxava i prou." (M14)

També era freqüent emportar-se'ls al camp, sobretot quan eren més grans, però en algun cas també de petits:

"(...) Me'ls emportava molt sovint al camp. Mira, a l'hora de sembrar, tenim un camp de blat de moro, me'ls emportava i duiem el dinar o el berenar... es posaven sota una ombra i ¡vinga!" (M35)

Però les estratègies de la dona per no abandonar l'explotació són d'allò més variat. Una d'elles comptava amb la col.laboració d'una veïna:

"(...) Quan la Sandra era petita tenia una veïna, ara ja no viu aquí; jo tenia un aparell a l'habitació i quan me n'anava al matí el posava a la cuina de la veïna, aleshores quan es despertava plorava i ella venia, l'aixecava i se l'emportava..." (M52)

De totes maneres, s'observa que tenir i criar els fills ha condicionat d'una forma o altra la feina de la dona al camp, fins el punt que, en algun cas, s'ha canviat la producció o no s'han fet ampliacions a l'explotació per veure's reduïda temporalment la possibilitat de treball de la dona:

"... i m'he quedat a casa i han procurat sembrar menys, sembrar coses amb les quals no els calgués mà d'obra..." (M51)

"Quan vam fer l'hivernacle, ho vam discutir; aleshores el fill ja era gran. Mentre era petit ja ho havíem pensat, però en aquell moment jo no hagués pogut anar-hi sempre que calgués. Ara sí que ho puc fer..." (M02)

6.2.3.4. Gestió econòmica de l'explotació i de la llar

Al referir-nos a la gestió econòmica de l'explotació i de la llar és imprescindible distingir entre el que serien les decisions respecte a la producció agrícola, les inversions, la comercialització, o les despeses, inversions, reparacions de la casa -és a dir, la idea de portar la direcció d'un àmbit o altre- i portar la comptabilitat, que inclouria des d'encarregar-se de les entrades i sortides, el contracte dels treballadors, les qüestions fiscals, l'administració de la casa, etc.

En aquest sentit, s'ha de destacar que en la majoria de casos (sis) és la dona qui porta la comptabilitat de l'explotació en solitari. Paral·lelament, com sol ser habitual, també porta, en exclusiva, la de la casa.

"No. El meu marit treballa molt però d'aquestes coses no en vol saber res. (...) Al meu marit li costa molt realitzar qualsevol gestió: anar al banc, a un gestor, la declaració de la renda... tot això m'ho deixa a mi." (M05)

"... Bé, el que faig jo és portar tota la gestió de la comptabilitat, per exemple, si tenim assegurat el 'moreno': fer els papers, fer l'assegurança, anar aquí, anar allà, si s'ha de... jo què sé... tot això ho porto jo... el que portem a la cooperativa, passar els albarans, repassar quan cobrem, tot això..." (M51)

"Sí, sí, jo m'encarrego de la gestió i sempre hi vaig jo, tenim un talonari per si ell ha de fer... perquè ell, quan paga, mai no paga amb diners, va sempre amb el taló i aleshores, doncs jo sempre sóc la que va a la caixa. (...) Jo tinc els diners i ell me'n demana o bé fa un taló, però... no, ell mai va a la caixa, ni res d'això, i també ara... ara que s'estan a casa sempre sóc jo la que hi va inclús per als meus pares." (M51)

Aquest fet, que contribueix a donar una imatge de la dona més activa i independent, és potser més valorat per nosaltres -els observadors externs- que per la mateixa dona, que en general considera aquesta tasca com una activitat força pesada que val la pena estalviar-la al marit.

Les decisions respecte a la gestió de l'explotació (planificació de la producció, inversions, etc.) corresponen generalment a l'home, encara que a vegades la dona respon que les prenen tots dos, la qual cosa sembla bastant certa si tenim en compte la participació activa de la dona i el coneixement que té de qualsevol activitat agrícola.

En l'àmbit concret de la comercialització sol donar-se un repartiment de tasques força clar. Totes les explotacions venen els seus productes a cooperatives o magatzems per a ésser venuts de nou als grans mercats de Barcelona o, en algun cas, de Girona o Badalona. Alhora, la majoria d'elles venen alguns productes en el mercat municipal o en el camp mateix. Així, el diferent destí de la producció té una correspondència directa amb una divisió sexual del treball. D'aquesta manera, la dona s'encarrega dels tractes de la venda en el mercat i l'home, dels de la cooperativa. També hi ha explotacions en les quals ambdós cònjuges són els qui gestionen la venda a les cambres agràries, però rarament és la dona qui ho fa en solitari. També és freqüent que la dona substitueixi al pare o al sogre, ja jubilat,

en la gestió de l'explotació i/o comercialització dels productes.

"Entre tots dos. Abans que vinguin ells a recollir-ho acordem el preu de venda. Depèn del preu que es fixi a Mercabarna. Abans, quan jo no hi anava tan sovint, ho feien entre el meu pare i el meu marit." (M05)

La casa se segueix mostrant com un feu típicament femení i, generalment, la dona és qui hi pren les decisions o en porta la comptabilitat. En totes les entrevistes es nota una administració molt acurada de la llar i un esperit estalviador força acusat:

"Quan t'has de comprar alguna cosa, sigui per la casa o pel camp, t'ho has de pensar molt de temps. No pots comprar-t'ho de seguida, no. Has de procurar no gastar en això o en allò per, després, poder fer aquella inversió. En canvi, en qualsevol altra professió, quan se'ls acudeix alguna cosa -mentre no es tracti de molts diners- poden comprar-ho al moment. Moltes persones de professions liberals surten els divendres a sopar, els diumenges també, van a esquiar, al teatre. (...) Si nosaltres visquéssim d'aquesta manera no tindriem prou diners per viure."

"En canvi, quan fem una celebració la fem a casa, encara que haguem de rentar els plats i preparar les coses (...) estalvies molts diners fent-ho a casa. I en lloc de sortir a sopar a fora els divendres, ens quedem a casa veient la televisió." (M05)

Resumint, encara que en aquest camp és perceptible una divisió sexual del treball, veiem que les dones entrevistades participen molt activament en la gestió i administració de l'explotació, la qual cosa les converteix més en co-explotadores que no una simple ajuda familiar. No obstant, aquest fet no suposa en cap cas que perdin el control de l'àmbit domèstic, sinó que sols corrobora la idea espontània per la qual la doble -o

triple- jornada laboral és visible arreu.

6.2.3.5. Opinió sobre el salari

En primer lloc, cal insistir en el fet que moltes de les explotacions analitzades tenen ingressos procedents de l'exterior. Encara que aquests suposen un complement a la renda familiar (com ja hem apuntat, el treball extern a l'explotació és sempre a temps parcial o esporàdic), la dona pot comparar i té més elements per jutjar el que més l'interessa. D'altra banda, moltes de les dones van treballar a fora abans de casar-se o abans de tenir fills, i en general totes tenen la possibilitat de triar entre treballar al camp o a fora d'aquest, ja que hi ha a la zona oportunitats de feina en altres sectors. Fetes aquestes precisions, és molt clar que la idea que pot tenir la dona de rebre un sou pel seu treball serà molt diferent de la d'una altra que no tingui, o no hagi tingut, aquestes possibilitats d'elecció.

Un tret comú a totes les entrevistades és que estan treballant a l'explotació perquè volen i els agrada, encara que no s'ha de negar que la majoria va arribar al treball al camp a través del matrimoni i, per tant, és possible que en algun cas obligació i devoció hagin anat lligades.

"A qui li agrada treballar en un bar, s'ho passa molt bé. En el meu cas crec que el fet que li agradi tant al meu marit ha influït molt. A ell sempre li ha agradat." (M02)

"La meva germana està treballant a l'administració local, a Santa Susanna. El seu marit no treballa ni ha treballat mai al camp. Seria el mateix cas si el meu marit no hagués treballat mai al camp: jo hagués continuat treballant a la cambra agrària." (M05)

De totes maneres, a través de les respostes es nota que, en general, les explotacions funcionen bé econòmicament i la prova és que majoritàriament les dones han escollit o prioritzat el seu treball al camp respecte al d'altres sectors:

"Jo sóc pagesa, els meus pares eren pagesos; aleshores, al casar-me vaig deixar de ser pagesa. Treballàvem amb ordinadors, passant dades i això, i vam veure com a sortida provar el camp i fou quan tornàrem." (M51)

"Jo treballava al turisme." Entrevistadora: -Un gran canvi, ¿no?-. "Sí, però no me'n penedeixo, m'agrada." (M52)

Entrevistadora: -Si a la llarga et funcionés allò del vi, deixaries el camp?- "No ho sé, és una cosa que ja la irem veient. Deixar el camp, evidentment que no, el que passa és que ens ho plantejarem combinant les dues coses." (M14)

No obstant, en quasi totes les entrevistes apareixen idees contradictòries. D'una banda, les dones estimen la vida i el treball al camp, i no els agradaria deixar-ho, però, d'una altra, veuen que en altres sectors guanyarien molts més diners:

"La botiga sí que és un treball esclavitzant, penso que és pitjor que el camp. Tens un horari estricte; en canvi, al camp t'ho pots combinar: pots llevar-te a les sis del matí, fer la feina i després fer una altra cosa. (...) Em va agradar tant que m'he quedat. (...) Acabes dient que a Barcelona guanyaràs més, però aquí viuràs millor." (M28)

"No, no canviaria, perquè també, a on hauria d'anar a aquesta edat, i no, ho he anat fent sempre i... encara que veus que... amb altres coses guanyaria més que amb això."
(M35)

D'altra banda, malgrat que hi ha queixes sobre els problemes del sector agrícola (el baix preu de venda dels productes, la competència exterior, els intermediaris, la manca de terra, etc.), això no impedeix a alguna dona valorar positivament el seu nivell de vida:

"Tothom fa hores, és clar que fem moltes hores, no guanyem prou?, ja ho sé, si has de comptar les hores pel sou que et surt, és clar que no guanyes, això ja ho sabem! Però no em diguis que no guanyes diners, un pagès en guanya de diners!, però t'hi has de dedicar i passar pel que sigui." (M14)

En conjunt, cap de les dones entrevistades respon directament sobre si li agradaria o no cobrar un salari pel seu treball. Una d'elles reconeix que li vindria molt bé però que no pot ser degut a la inestabilitat dels preus agrícoles, tot afirmant rotundament que "el salari no lliga amb la terra" (M02).

Aquesta idea mostra la comuna interiorització de la lògica de l'explotació agrària familiar a través de la reducció dels costos salarials, repetint-se la idea del fons comú (encara que elles disposin del seu propi salari fruit del seu treball en altres sectors) i de treballar conjuntament per tirar endavant la unitat familiar.

"No és només l'home o la dona, és el conjunt" (M02)

"Sí, la llibreta està a nom de tots dos, i inclús fa poc que em va dir: -T'has d'apendre el número i aprendre a...-, perquè de vegades em falten diners i he d'anar a la Caixa i he d'estar-hi molta estona. (...) L'ajuntem tot." (M32)

"... Tot va al mateix lloc. Hi ha qui diu: -El del despatx te'l quedes tu-, no, ¿què m'he de guardar jo?, és una ajuda, sí que és una ajuda, però sempre hem tingut un fons comú i ara amb la botiga és una sola caixa." (M14)

En resum, malgrat les contradiccions que hi ha entre l'estima a l'explotació i un millor salari a l'exterior en relació al nombre d'hores treballades, el nivell de vida de què gaudeixen les famílies és el que determina que la dona no es plantegi la possibilitat de canvi, tot i tenir oportunitats de treball en altres sectors.

6.2.3.6. Continuitat de l'explotació

"Veuen que, a la terra, s'ha de suar massa. A més, cases de pagès, nois, nascuts a la casa, no treballen a l'explotació, menys un al que li vingui de nou. La terra és massa explotadora, no recompensa, ... quan un producte val, no en tens; quan no n'hi ha gaire, aleshores val; hi ha molt per collir, en tens molt; i això t'ho fa avorrir, perquè dius: -Ara que tinc això per collir, ara no val res-, ara ve el de fora o el que han enviat d'aquí i d'allà, i ¡tururut!, i això és el que t'ho fa avorrir, això és el que fa avorrir els joves, inclús els que han nascut a cases de pagès... Es busquen un altre treball perquè saben que al cap de setmana cobraran i prou. N'hi ha molt pocs a Blanes, nois de pares pagesos que treballin el camp, molt pocs, molt pocs. Així les terres s'aniran perdent, perdent." (M01)

Encara que aquesta és una versió un xic pessimista en relació a la continuïtat de les explotacions per part dels fills, reflexa una mica la realitat de les famílies entrevistades.

S'ha de dir que, de les deu entrevistes, només en un cas s'observa l'orientació clara dels fills cap a la continuació del treball dels pares. La majoria dels altres són encara molt joves i no han decidit res sobre el seu futur professional.

Quan es pregunta les dones si els agradaria que algun dels seus fills/filles continués amb l'explotació, generalment responen que facin el que els agradi però sobretot que estudiïn. També fan referència al fet que és un treball pesat i que si es vol fer bé s'ha d'invertir molt en maquinària, regadiu... i dedicar-s'hi intensament i exclusivament. No obstant, davant la insistència de l'entrevistadora, les dones diuen que en el fons els agradaria (i molt més als seus marits) que algun d'ells continués, encara que queda ben clar que ells -els pares- no volen insistir-hi.

"No, no, l'únic que ens hem plantejat és que ha de fer el que li agradi a ell, però primer han de tenir una base d'estudis, això no hi ha qui li tregui, han de tenir una base d'estudis i després, doncs mira, el que ell vulgui."
(M14)

"Un dia em va dir que li faria il.lusió estudiar enginyer agrònom. A nosaltres ens agradaria, però... encara està estudiant primer de B.U.P. La veritat és que no té cap relació estudiar enginyer agrònom i treballar al camp, sinó que és molt diferent. Però passa que si tens una mica de terra i una d'elles és enginyer agrònom... sembla que tinguis una mica més d'il.lusió." (M05)

D'entrada no es veu de forma clara que considerin la continuïtat de l'explotació com una activitat més pròpia dels fills que de les filles. Alguna vegada, si una dona fa referència

a aquest fet, quan se li pregunta si les seves filles volen continuar mai respon que no sigui propi d'elles, o que les noies, per la seva condició femenina, se les hagi d'educar per a altres fins.

"... Però si hagués estat un noi, és clar, si li hagués fet il·lusió, mira, jo crec que al meu marit li haguera agradat."

"... Elles res, ni veure-ho, veuen que són moltes hores i que és una feina bastant pesadeta, perquè a l'estiu mateix, amb aquella calor has de ser-hi collint mongetes, i és clar, ¡se'n cansen! [amb ironia]" (M32)

A opinió de les dones, i a vegades amb paraules dels propis fills, a aquests no els entusiasma massa la idea de portar l'explotació. Aquest fet potser es deu a què viuen molt a prop de la ciutat o inclús dins de pobles grans, i per tant tenen accés fàcil a l'educació (tots estudien o ho han fet, i molts d'ells fan activitats educatives complementàries, com piano, dibuix, idiomes...), tenen moltes probabilitats de trobar feina fora del camp i porten un ritme i estil de vida pràcticament urbà, la qual cosa implica que en ampliar-se el seu entorn social també tinguin més possibilitats de casar-se amb persones que no pertanyen al medi rural.

Són poques les entrevistades que esmenten l'aspecte econòmic, com a mínim com a raó prioritària, per no continuar amb l'explotació. En tot cas, adverteixen que "potser" en un altre sector guanyarien més. En aquest sentit, no es nota que els pares pressionin els fills per buscar un treball assalariat

extern, ni tampoc que se'ls insisteixi en continuar el negoci familiar, que se suposa que funciona bé en aquesta zona. En relació a aquesta idea, és significatiu que en cap de les entrevistes no s'aprecïi, ni de forma explícita ni implícita, la expressió o el comentari tan típic dels pagesos del "lligam amb la terra".

6.2.3.7. Lleure i relacions socials

Les activitats de lleure, les relacions socials i, en general, la vida al camp de les dones del Maresme són, a grans trets, més semblants a les de la dona urbana que a les de la dona rural, entenent per aquesta darrera la dona que viu en una casa de pagès aïllada uns quants quilòmetres dels municipis habitats.

Tots els indicadors utilitzats per a aquesta anàlisi (activitats de lleure, vacances, relacions socials, idea de viure al camp, valoració de ser pagesa, cura personal) corroboren la idea per la qual la dona gaudeix, sigui de forma regular o esporàdicament, d'uns dies o d'unes hores de temps lliure per realitzar altres activitats que ella considera de lleure.

En primer lloc, totes les entrevistades han fet vacances alguna vegada, encara que només sigui un dia durant la festa major o casos similars. La majoria pot realitzar entre quatre i deu dies de vacances, que solen fer entre octubre i

gener, els mesos més tranquils al camp. En tots aquests casos l'explotació queda a cura -mínima- dels pares o sogres o bé d'algun assalariat, encara que alguna dona es queixa perquè al tornar tenen més feina.

"Sí, és clar, com que tenim els meus pares, ens ho combinem i normalment pel gener fem... sí, uns dies de vacances, per Nadal, o després de Nadal, sempre anem a Lleida a passar dues setmanes i després, doncs mira, anem a la Vall d'Aran o... sempre fem alguna cosa." (M51)

"... Anar-nos-en quinze dies potser no, una setmana jo crec que sí. L'estiu passat vam decidir fer-ho els dissabtes, i cada dissabte marxàvem. Així no hem d'agafar dos mesos d'estiu, cada dissabte anàvem a un lloc diferent. Hi anàvem tots quatre, a les noies també els feia il.lusió." (M05)

El temps de lleure és força important per les dones de la zona en general. Els seus "hobbies" o aficions es converteixen freqüentment en activitats socials i educatives, aquestes últimes relacionades directament amb el seu treball a l'explotació.

És sorprenent la gran activitat social d'algunes de les entrevistades, el que demostra, a més d'un caràcter extrovertit i una gran capacitat de treball i organització, una màxima integració al poble al qual pertanyen. Una de les entrevistades (M14) és membre de l'associació de pares de l'escola dels seus fills; és, amb el seu marit, fundadora i directora del grup d'animació infantil "Rialles"; col.labora activament amb el centre parroquial; és membre del grup excursionista i juvenil "escolta", etc. Però el seu cas no és excepcional; altres dones són del "Casal" parroquial o municipal, canten amb corals,

pertanyen al club de patinatge, ballen sardanes, van al teatre, etc. I moltes d'elles comparteixen aficions com viatjar o cosir.

Pel cap baix, la meitat de les dones entrevistades han realitzat els cursos de les "200 hores de la dona al camp", especialment orientats a l'aprenentatge de comptabilitat, horticultura, ramaderia, genètica, medi ambient, i també de llengua catalana o cuina, entre d'altres. I en general, la dona valora molt aquestes activitats de formació continua, amb les que obté a curt termini uns amplis coneixements teòrics i pràctics sobre temes que els interessin i, a la llarga, una autonomia professional més gran al poder crear i portar a terme activitats productives en solitari. Els cursos, a més, són també apreciats perquè serveixen per fer amistats i relacionar-se, i és freqüent que a rel d'aquestes trobades periòdiques s'organitzin sopars o excursions.

"Sí, la relació que vam tenir fou molt maca i un grup de cinc hem continuat... malgrat que s'hagin acabat els cursos ens veiem dos, tres vegades l'any. (...) Ens trobem, passem un dia junts o una nit, si hi anem de dia, amb els nens i... ha estat molt bonic per tot això, i a més com ells, per exemple la Montse tenen fruita, doncs el dia que ens trobem: -¿Com ha anat aquest any? o ¿Heu fet aquest tractament o aquest altre? Ens ha sortit aquesta plaga-. Parles del treball si vols, però pots compaginar altres idees, altres experiències." (M52)

En algun cas, s'observa el fet, bastant habitual, pel qual el dia de lleure per al matrimoni -per exemple un diumenge- sigui en realitat lleure per a l'home i treball reproductiu per a

la dona:

"... el diumenge no anàvem mai al camp, el diumenge a casa. El diumenge hi havia feina: rentar, cosir, fer moltes coses." Respecte al marit: "El diumenge se'n va a Tordera a esmorzar i després descansa, una migdiada i a descansar. El diumenge no treballem." (M01)

D'altra banda, pràcticament totes les entrevistades coincideixen en destacar els avantatges de viure al camp i no se senten discriminades pel fet de ser pageses. Normalment totes consideren la llibertat, l'horari flexible i la independència com els principals avantatges de ser pageses, encara que s'ha de tenir en compte que tractem unes pageses força excepcionals per la seva estreta vinculació amb el medi urbà. En aquest sentit, una de les dones fa aquesta apreciació:

(Respecte a si existeix una millor qualitat de vida) "Jo penso que sí, especialment aquí. No em refereixo a un poblet del Pirineu o Pre-Pirineu... que és una altra cosa. I no sé què passa a Galícia. Aquí, al Maresme concretament, jo crec que sí, que s'hi està bé, perquè tens Barcelona a 60 kms. i pots anar-hi quan vols." (M28)

No obstant, per altres, generalment les més grans, la proximitat i l'estil de vida urbà han comportat més d'un inconvenient:

(Sobre la diferència entre la vida al camp d'abans i l'actual) "No ho sé, potser sí, abans millor, potser no es necessitaven tantes coses per viure. Ara com tot va... va canviant tot, és clar, vols seguir i tot costa més." (M35)

"Sí, abans hi havia... no ho sé... més convivència entre pagesos i no pagesos, hi havia més convivència, ara la gent viu més... no ho sé, més atabalada, més a la seva i prou."

"(...) Ara la gent és molt més borda. Sí, ara no s'ajuden, ara no s'ajuden en res, cadascú va a la seva." (M01)

Però, en general, s'ha de reconèixer que tant l'entorn físic com el tipus d'agricultura, més pròxima a la agro-indústria que al conreu tradicional, i consegüentment el nivell econòmic familiar, han contribuït, a través de l'accés fàcil a les relacions socials i, sobretot, a l'educació (sis dones tenen estudis primaris i la resta, secundaris), a la no marginació de la dona pagesa i a què no s'estableixin comparacions despectives respecte a les altres dones.

"Abans hi havia la idea que el pagès era aquell que baixava de la muntanya, que no havia vist mai el poble, no sabia el que era una màquina, que vivia entre quatre animals, (...) diríem que quan a algú se li diu "pagès" amb un to menyspreatiu es refereix a aquesta idea, no a l'agricultor. És completament diferent, ara és un treball com un altre..." (M52)

"No, jo no la veig aquesta diferència. Hi ha gent que sí que es veu... però és gent que no només no ha evolucionat com a pagesos sinó tampoc com a persones. Aquesta gent s'ha anat sentint marginada, però no perquè sigui pagesa, sinó pel seu nivell cultural." (M28)

"El desprestigi del treball al camp l'ha creat la gent que no hi viu." (M28)

No obstant, la majoria d'entrevistades sí que reconeixen una diferència entre la seva forma de vida i la de les pageses de l'interior, tant pel tipus d'activitat (aquestes tenen bestiar vacú, molt més esclavitzant en relació a l'horari de treball) com per l'estil de vida i, fins i tot, la forma de pensar i de cuidar-se. En aquest sentit, si la cura personal és

una cosa normal i habitual en les entrevistades, sembla ser, segons elles, una cosa poc freqüent en les dones de l'interior. Com veurem en una de les cites següents, no es canviarien per elles sense comptar amb les comoditats a què estan acostumades (i de les quals potser moltes dones de ciutat no gaudeixen!).

"Són unes diferències enormes. A la mateixa província de Girona, quan t'endinses un mica cap a l'interior, la dona la veus com a típicament pagesa. En canvi, aquí, la dona surt més, té més roba, inclús el color de la cara canvia molt, perquè viure en una masia o viure aquí al poble és molt diferent." (M02)

"... En el cas que siguin explotacions que s'hagin anat modernitzant... no els hi veig tantes diferències. Em costaria acostumar-m'hi, perquè jo no he viscut mai al que es diu pròpiament "a pagès". Però segur que al final m'hi acostumaria, sempre i quan pogués tenir calefacció, un cotxe "tot terreny" per poder sortir de casa..." (M05)

6.2.4. Pla de Lleida

6.2.4.1. Jornada laboral

La jornada laboral de la dona en l'explotació familiar agrària de Lleida és de difícil definició, tan per la nostra banda com per part de les mateixes dones. El seu treball és "un no parar" durant tot el dia, barrejant continuament les feines productives del camp o de la llar amb les pròpiament reproductives com tenir cura de la casa i dels fills.

Cal tenir en compte que el seu treball directe a l'explotació -a la terra- és molt estacional: els mesos d'estiu, entre juny i setembre, època en què col.labora en la recollida i classificació de la fruita. Durant aquest temps la seva jornada és especialment dura degut a què compagina totes les feines domèstiques reproductives i productives amb un treball intens al camp; un treball que, a més, s'ha de realitzar amb rapidesa per la por a una inoportuna tempesta de pedra.

Però, la característica més destacada de la jornada laboral de les dones és la importància, tan en treball com en nombre d'hores, de les feines domèstiques productives; és a dir, la preparació dels menjars i, en alguns casos, els llits, la roba, etc. dels jornalers de l'explotació. I es pot dir, segons les seves respostes, que es tracta d'un dels principals treballs de la dona al camp (fer tres menjars diaris suposa, a més de

passar-se moltes estones a la cuina, anar a comprar i portar al camp el menjar dels treballadors).

"...s'aixequen i prenen un café amb llet i galetes i s'emporten un entrepà i després els faig el plat de dinar, sigui arròs, macarrons..., tinc un fill que si faig arròs mitja hora abans hi tira l'aigua, perquè no es desplacin, perquè es desplacen a 30 kms. Si són aquí vaig a comprar, vaig a fer encàrrecs i a l'hora de dinar pugem i dinem, perquè aquí també tenim terra. Però si són a l'altra finca els hi dono preparat, mengen i al vespre em porten una caixa, una cassola, plats, tot per rentar i torna a preparar-ho tot per l'endemà i aquesta és la vida de la pagesa." (LL04)

Tan la dona que té explotació només de fruiters com la que també té animals i hort, la seva jornada laboral és molt llarga. Normalment s'aixequen cap a les 7h. del matí i van a dormir cap a les 12h. de la nit. Encara que el tipus d'activitat difereix una mica -especialment entre les de les explotacions més grans, més rendibles econòmicament, i les més petites- la distribució de les feines sol anar en funció del treball dels homes, i en cas de tenir fills en edat escolar, també d'aquests. Així, la dona ha d'organitzar-se el dia segons l'horari de col·legi dels nens -ella els hi porta i els va a buscar cada dia- i segons les necessitats del marit (per exemple, realitzar gestions administratives o bancàries, esperar el camió per carregar la fruita, traslladar els jornalers al camp, desplaçar-se a Lleida a comprar algun producte, etc.). En aquest sentit, potser la dona d'una explotació més petita, i per tant de producció més diversificada (al tenir poca terra dedicada als fruiters ha de complementar la font d'ingressos amb bestiar,

aviram o hort), tingui unes feines més pròpies amb les que pugui organitzar-se amb més independència.[7]

6.2.4.2. Divisió sexual del treball

En les explotacions familiars agràries de Lleida, és un fet clar que la mecanització i, en general, les noves tecnologies agrícoles han contribuït directament a la divisió sexual de les activitats. Aquesta és, a jutjar pels resultats de les entrevistes, la principal raó per la qual el treball directe de la dona en el camp és cada cop menor.

Així, doncs, i fent referència a les explotacions bàsicament fruïteres, el treball de la dona consisteix en col.laborar en la recol.lecció i classificació de la fruita, i en alguns casos, organitzar, coordinar i controlar directament el treball dels jornalers, el que suposa una tasca concentrada en els mesos d'estiu. L'home, per la seva part, és l'encarregat de tractar els arbres: esporgar, ensulfatar..., atendre la granja si n'hi ha i realitzar la comercialització dels productes.

Quan les explotacions són més petites (aproximadament

[7] Si l'explotació té animals de corral o un hort, és normalment la dona qui s'hi dedica quasi exclusivament; per tant, ja no depèn tant del que el seu marit necessita a la seva feina.

menors de 5 ha) [8], el tipus de cultiu varia i, amb ell, el treball de la dona. En aquest cas sol haver-hi algun complement a l'agricultura: bestiar porcí, animals de corral (gallines i conills) i també es cultiven alguns productes hortícoles destinats al consum familiar. En aquesta situació, la divisió sexual del treball també es percep en la mesura que la feina dels porcs (treball mecanitzat) la realitza l'home, i el treball esporàdic del camp (recollir branques, aclarir la fruita, etc.), així com tenir cura dels animals petits i de l'hort, queden per la dona; en definitiva, un treball molt menys estacional.

Quasi totes les dones coincideixen a afirmar la diferència entre el treball anterior i posterior a la mecanització, i afegeixen que abans, degut a què tot el treball era manual, hi havia més feines per a elles. Així mateix, moltes de les entrevistades refusen aprendre el funcionament de la maquinària per considerar-ho més propi dels homes i també per raons de comoditat. No obstant, pràcticament totes reconeixen que si volguessin serien tan capaces d'utilitzar-la com els homes.

"Ui! Abans estàvem amb els arbres... ara hi han atomitzadores, no?, abans es feia amb pistola, amb una goma, jo estirava de la goma perquè al meu marit no li costés tant, tot el dia, tot el dia treballant. Ara les coses han canviat, ens hem pogut situar una mica bé, pots portar una vida una mica millor." (LL36)

[8] La superfície mitjana d'aquestes explotacions és d'unes 16 ha.

"Abans hi havia molt poca terra, tot era molt manual i sempre hi havia alguna cosa que la dona podia fer, si podies anar a treballar dues hores podies anar a recollir branquetes... Ara no, ara quan s'esporga, si tu vos esporgar has de portar l'automàtica i, sinó, no pots anar a esporgar." (LL06)

"És que s'ha de tenir en compte la mecanització. El treball que tu pots fer manualment és mínim. Ara a l'hivern, què fan? esporguen, no aniràs allà a esporgar amb unes estidores de... si tenen un compressor que ells tots dos ja avancen... només empenyaries". (LL18)

"...a l'estiu quedes tan saturada que després ja no vull saber res més, perquè com més en saps més t'obligues. A vegades diuen: -Vine, que t'ensenyaré el tractor-. -No, no-." (LL16)

"Sí, sí, de segur que quan et figures en una cosa, llavors et diuen: -Mira, saps què?, continua-. I si no la toques ja no et diuen res." (LL43)

"Sí, és evident que ara les dones ja poden fer-ho tot, no?, perquè si avui la dona, en altres facetes de la vida que no són del camp, estan preparades per a tot, la pagesia també." (LL04)

El bon rendiment de les grans explotacions fruïteres ha permès la contractació d'uns quants jornalers (amb freqüència nordafricans), especialment durant l'època de la recol·lecció, substituint el treball que, en menys mesura, abans realitzava la dona principal.

Però el treball de la dona en el conjunt de l'explotació abasta moltes més funcions i moltes més hores que les feines dedicades exclusivament al camp. És la dona la que, com ella mateixa diu, fa "de secretària, de cuinera, ... de tot" (LL43). És molt habitual que la dona es desplaci cap a altres

finques (normalment allunyades de les cases) per encarregar-se directament del "manteniment" dels homes, ja siguin familiars o jornalers, aquests últims en diversos casos es queden a menjar i a dormir. D'altra banda, també és la secretària fixa de l'explotació, encarregant-se principalment d'atendre les trucades telefòniques molt importants per realitzar les comandes o tractar les vendes. A més, és la dona principal la que, tot sovint, trasllada els treballadors (en el cas que no dormin a les torres) des de les seves cases fins a les terres -que poden estar separades uns quants quilòmetres- i viceversa. Cal destacar que gairebé totes les dones -almenys les de les explotacions més grans- tenen carnet de conduir, el que suposa, més que un avantatge, una necessitat.

"És clar, i si ell marxa al matí jo ja haig de preparar-li el menjar, llavors, a quina hora puc anar a treballar?... i si és per aquí, si fa lo de Lleida, està esporgant o a la granja, tampoc puc anar-me'n, perquè potser és a la granja i em crida i em diu: -Vine a buscar-me amb... que tinc el camió aquí-, o -Vine a buscar-me a tal lloc-, o... és clar, has d'estar una mica..., o sigui, no treballem però ens necessiten, en certa manera ens necessiten i no ens necessiten, no sé... Si ell marxa i jo me'n vaig a Lleida, estic tan tranquil·la, però si ell és per aquí i en un moment donat em necessita, haig d'ésser aquí. (...) I és clar, a mí només em faltaria anar a treballar." (LL43)

Expressions o idees com aquestes són normals en algunes de les dones entrevistades que, en general, identifiquen el "treball" amb les tasques de tracte directe amb la terra com la recol·lecció; i reconeixen que el treball de la dona per excel·lència a l'agricultura és l'horta i no els fruiters o les

granges integrades (que associen a mecanització). La majoria de les entrevistades reconeixen la seva posició de "comodí", i l'haver d'estar sempre "a punt pel que toqui". Però, encara que no vegin el seu treball com a real, consideren que si elles no hi fossin haurien de contractar una altra persona.

"Hi ha cops que la meva filla em diu: -Mare ets tonta, si no pots...- (...) però jo he continuat -És que ets tonta, doncs no hi vagis, que agafi a algú-, però filla meva, vosaltres ho veieu molt clar, i a més, a mi també m'agrada, no és per dir: -oh, jo treballo!-, no, no, però si durant el dia ens hem estalviat, posem 5.000 pessetes, bones són!." (LL30)

"... sinó, es necessitaria una altra persona (...) Al meu cas, si jo no hi fos, el meu marit hauria de tenir una altra persona que li fes el dinar, la comptabilitat del dia o... Perquè ell, al marxar a les set del matí i tornar a les onze de la nit no ho podria fer tot..." (LL43)

D'altra banda, les dones són les que realitzen les tasques reproductives, tenint cura de la llar i dels fills, feines en les quals els seus marits no intervenen. En general s'observa una estructura patriarcal força acusada i amb freqüència es repeteixen actituds "masclistes" tan per part de l'home com de la dona: la idea d'estar sempre disponible, el considerar la seva feina com una ajuda o complement, la idea que les màquines no lliguen amb les dones, l'"obligació" i "titularitat" femenina del treball domèstic... i, fins i tot, s'observa una relació matrimonial una mica jeràrquica: "el meu marit, si veu que no és necessari, tampoc m'hi fa anar". (LL18)

La idea que la dona és la mestressa de la casa en un sentit ample, és a dir, la que porta els fils de la unitat familiar, és molt perceptible en els casos en els que el matrimoni és propietari de l'explotació.

A Lleida, el patrimoni familiar és una qüestió molt important, que no només incideix en els aspectes legals i econòmics, sinó també en la vida familiar en general. Moltes de les explotacions pertanyen als sogres -que viuen amb ells-, i les relacions entre ambdós, i especialment entre els sogres i la dona principal, són realment tibants. Per tant, en aquestes circumstàncies la situació de la dona dins d'una unitat familiar on el sentit de l'autoritat és molt acusat és especialment difícil, trobant-se tot sovint fora de lloc. La seva submissió ha de ser llavors doble, al marit i als sogres, perquè aquests són els propietaris i poden recordar-li en qualsevol moment que ella és la "nouvinguda" i, per tant, sense gaires drets a exigir:

"...el meu marit porta les coses, però és clar, no es pot dir realment que les porti ell, és un portar-les entre tots, entre ells tres. El que sap greu a la dona pagesa és que realment no comptes amb gairebé res. Tu pots fer un comentari amb el teu home i tal, no?, però sempre hi ha allò de què no hi comptes prou, saps?, no hi acabes de comptar. En això jo marco una gran diferència entre la dona pagesa propietària i la dona pagesa com jo, introduïda, hi ha una gran diferència." (LL16)

Però quan la dona pot portar el timó, el seu paper com mestressa, organitzadora i supervisora és d'admirar. Una d'elles

va encarrilar el seu home al treball així:

"El meu marit estava acostumat que tenia dos germans i un pare i treballaven tres o quatre tots junts, però quan es va casar, es posava a esporgar allà a l'altra finca, pujava al bancal, no?, feia dos cops d'estisora i ja baixava; això ho vaig veure aviat i vaig pensar: -"Malo"-, perquè deia: -Me'n vaig a Lleida-, però, a on anava?, doncs anava al bar o al café, i jo... què haig de fer si ell no vol treballar sol? Jo agafava i me n'anava tot el dia darrera d'ell, encara que estigués allà assegudeta al seu cantó, parlant tots dos, parlant, fins que es va acostumar i ja està. (...) fent jersei, o ganxet, jo allà... i així vaig passar molt de temps." (LL36)

En un altre cas s'observa com aquesta feina especial de la dona pagesa es transmet de sogres a joves, corroborant novament l'important paper de l'autoritat generacional, present en aquestes famílies:

"Quan vaig arribar aquí la meva sogra em va donar un paper i jo -què em dona ara aquesta dona?-, i eren els manaments de l'esposa perfecta." (LL30)

6.2.4.3. Influència del treball reproductiu sobre el treball productiu

De les deu entrevistes analitzades en cap trobem una dona que deixi o hagi deixat la seva feina a l'explotació per atendre millor la llar i els fills. No obstant, s'ha de tenir en compte que l'ajuda d'altres familiars, tan productiva com reproductiva, és habitual en aquesta zona interior catalana, i

això pot explicar el no deixar les feines agrícoles.

D'una banda, les famílies solen ésser extenses, per tant és molt fàcil que els pares (els sogres de la dona) col.laborin en l'explotació, i en el cas de la sogra a la llar. En nou de les deu explotacions la presència d'algun avi ha estat fonamental per a feines directament relacionades amb el camp (portar el tractor, esporgar,...) i amb l'explotació en general (per exemple, traslladar jornalers); i en el cas de les àvies, per ajudar en el treball de la dona principal: fer el menjar, netejar la casa, cuidar els nens, recol.lectar, etc. En algunes famílies hi ha fills que també ajuden, especialment a l'estiu, i en certs casos l'ajuda familiar també es pot estendre al gendre o cunyat. En general, el treball de tots els membres de la família és molt important tan econòmicament -suposa l'estalvi d'un o varis salaris-, com pel correcte funcionament de la finca en general. En aquest sentit, moltes de les dones entrevistades valoren el fet que el delicat treball de seleccionar, classificar i encaixar la fruita sempre és millor que el realitzi o el supervisi una persona directament interessada.

"La gent, per més que els hi diguis, n'hi ha que sí que ho fan bé, però n'hi ha d'altres que diuen: -Em diuen així, doncs jo ho faig axàs-, no tenen tant d'interès com un de la casa, i les coses s'han de fer bé." (LL36)

"El personal de fora és una mica... no és una persona qualificada, la major part són persones que vénen a guanyar un sou diari, però a molts no els hi expliques com fas la feina, saps?, reconec que s'ha d'estar al damunt i s'ha de

mirar, perquè hi haurà tres que et faran bé la feina, però per poc que t'endescuidis, ja t'han llençat un quilo per terra i vinga..." (LL16)

"Sí, ve un d'a fora... ara perquè hi ha la padrina, sinó hauríem d'agafar algú." (LL21)

L'ajuda en el treball de les explotacions familiars lleidatanes també corre a càrrec dels treballadors assalariats, alguns fixos i la majoria temporals, durant l'època de més activitat. Sis de les deu explotacions tenen jornalers, que solen ésser "estudiants, moros o negres" (LL16). Algunes només contracten una o dues persones per ajudar a la recollida o per netejar les soques dels arbres, mentre que les explotacions més extenses contracten fins a 15 treballadors, també per recollir, a més de portar els tractors, etc.

Cal destacar que els jornalers són sovint homes, cosa que abans no succeïa. Pel contrari, abans era freqüent que les dones es lloguessin estacionalment en la recollida de fruita, com encara passa en altres zones agrícoles del país. En general, les entrevistades assenyalen com a raons principals de la seva absència la duresa del treball i la competència d'altres sectors alternatius, especialment en relació al preu de les hores.

"Dones?, quina ximpleria, però penses que les dones, que ja no els hi agrada la pagesia... i després hi ha cinquanta mil coses per fer. Nosaltres, aquí a Lleida, ho tenim molt malament perquè hi ha moltes fàbriques, i en les fàbriques de la General de Confiteria, bueno, treballen d'Alcarràs, de Lleida, de... Treballa moltíssima gent. Abans sí que hi anaven les dones, quan no hi havia res per fer, la que sabia cosir anava a cosir i la que no, esperava a collir fruita.

Abans s'agafaven a les dones per collir, ara les dones s'han espabilat molt i una fa una escala dues hores i guanya 1.500 pessetes, i apa!, que al camp fa molta calor!" (LL04)

No és gens freqüent que les dones contractin mà d'obra assalariada per realitzar el treball domèstic (fer menjars, netejar, rentar,...), encara que davant de la pregunta de l'entrevistadora algunes responen que, pel treball que tenen, no seria pas mala idea. D'altra banda, totes coincideixen en destacar la prioritat del seu treball a l'explotació:

"Vas atrafegada per la terra però per les altres coses no, les altres coses les deixes a la bona de Déu, dius -si no es fa avui es fa demà-, el que interessa és la feina de fora." (LL21)

"El treball de casa no compte, és el de l'explotació." (LL18)

Però quan parlem de la influència del treball reproductiu sobre el treball domèstic ens referim, a part del treball de la casa, a la cura dels fills. La impressió que deduem a partir de les entrevistes és que les dones s'han organitzat molt bé perquè l'atenció als fills no els impedeixi continuar la seva activitat, utilitzant com a estratègia recórrer a les mares, contractar una mainadera i emportar-se els nens al camp.

"Mira, amb una manta a terra, i allà sentadetes jugant amb un gosset que els hi feia companyia, i així ho anàvem fent." (LL36)

6.2.4.4. Gestió econòmica de l'explotació i de la llar

Un dels fets que més crida l'atenció en les dones entrevistades és el seu gran coneixement de les gestions i del funcionament de l'explotació. Pràcticament totes estan al cas dels comptes, les inversions realitzades, la comercialització, els projectes, etc., i generalment totes aprofiten la insistència de l'entrevistadora per explicar els seus problemes amb els intermediaris, el baix preu de la fruita, la necessitat d'invertir continuament, la manca de diners de forma periòdica, el problema de no poder fer sortir el bestiar vacú en alguns casos i, en general, la situació per la qual el pagès ha d'invertir molt sense estar segur de poder obtenir un benefici a canvi; en paraules d'una dona: "En el món de l'agricultura, tants en fas, tants se'n van" (LL16).

Quan es pregunta qui realitza les gestions de l'explotació, pràcticament totes les dones responen que és l'home qui les fa. Certament, les activitats relacionades directament amb el funcionament i organització agrícola semblen ésser del domini de l'home. Aquestes activitats es fan extensibles a la comercialització, majoritàriament per cooperatives o societats agràries. En alguns casos, la dona cita els sogres com part integrant del poder decisorí en aquest sentit.

"...Doncs el meu marit no, això sí que ho té, és molt valent, no s'espanta mai. Ell ho va renovar tot, ho va plantar tot i... en aquesta finca hi havia set o vuit bancals però ho va fer tot un i... per això hem millorat, perquè hem sigut constants." (LL36)

"Sí, bueno, ara és més el meu home, però de fet el món agrícola està molt tibet per les persones grans (...) És un problema generacional i molt fort, aquí, potser, és el problema més gran." (LL16)

Com hem dit, la comercialització la sol fer també l'home. Normalment és ell qui fa els tractes de venda, ja sigui a les cooperatives o amb els compradors directes. Només en un cas ens trobem que sigui la dona sola la que realitza la compra-venda dels productes. Es tracta d'una petita empresa on la dona porta la fruita pròpia a la cooperativa i també compra a altres pagesos la que no produeixen per vendre-la:

"Compren, comercialitzem tot lo nostre, però llavors comprem moltes coses que no tenim, i del que fem nosaltres, si per exemple fem 80.000 quilos d'una especialitat i en necessitem 150.000, no hi ha dubte que ho hem de comprar, no?. (...) A mi sempre m'ha agradat comprar i vendre, més que al meu home, a ell no li agrada tant parlar." (LL04)

No obstant, és indubtable que la dona viu molt a prop l'administració de la casa, concepte que, aplicat a aquest context es refereix a la globalitat de la unitat familiar. En aquest sentit, sol ésser ella la qui porta les feines de l'administració i de la comptabilitat, i encara que es vegi com a secretària, pensem que el seu paper en les decisions respecte a aquests temes és molt rellevant.

"Sí, també col.laboro, a vegades de secretària, de tot una mica. Ajudes al marit, no és que tingui unes hores i m'hi tingui que dedicar, perquè si hi ha el gestor, puc anar-hi durant el dia, m'ho combino, quan els nens surten del col.legi aprofito i... Però si la gestió s'ha de fer un dia, no la puc deixar per l'endemà." (LL43)

"Bueno, especialment s'encarreguen ells, però jo sóc la que vaig al banc a pagar i quan haig d'anar a buscar coses de... rebuts o algun gènere... ho faig jo. Faig d'administrativa sense cobrar." (LL18)

"...Jo porto la comptabilitat de la casa, els llibres, els follons, els "lios", els bancs, ara s'ha d'anar al gestor, ara al notari pel canvi de nom d'això... escolta, en tot això es perden moltes hores, eh?, o sigui, jo no treballo però em faig un fart, pluriempleo saps?." (LL44)

La idea de la importància de portar una bona administració és constant en totes les entrevistades. Les dones insisteixen en el fet que "en l'agricultura no es cobra cap sou i s'han de passar mesos treient del que hi ha al banc" (LL25). Aquest factor, juntament amb la idea que avui dia tothom porta un ritme de vida molt elevat -començant pels fills-, porten a la conclusió que la dona ha de saber distribuir molt bé les despeses de la casa, cosa que evidentment també està a càrrec de la dona.[9]

[9] En aquesta activitat mai es cita la interferència de les sogres encara que visquin amb ells.

6.2.4.5. Idea sobre el salari

Quasi totes les dones entrevistades han treballat com assalariades fora de l'explotació abans de casar-se, i algunes després del matrimoni. Oficines, comerços, fàbriques o empreses relacionades amb l'alimentació han estat els llocs de treball més comuns d'aquestes dones, feines que si bé algunes han conservat fins l'arribada dels fills, actualment ja no mantenen.

En general, les dones coincideixen en què les seves raons per deixar el treball assalariat van ser : poder ajudar més al marit en les explotacions i no haver de contractar personal de fora; poder introduir-se millor en la família política i algunes es refereixen a què no ho necessitaven econòmicament.

"...i no m'interessava per diverses raons (...), econòmicament sembla que no ho necessitem, que podem viure bé de l'agricultura i, de fet, un home pagès necessita tenir una dona al costat, semblava que estaves més introduïda en la família, en aquest món..." (LL16)

Algunes citen el fet que el marit no les hauria deixat anar a treballar i manifesten que si haguessin continuat ara serien més independents i també més respectades pels marits:

"Em vaig casar, em vaig casar a gust i sempre ho he acceptat, però al mateix temps m'he estat rebel·lant sempre contra aquesta situació. (...) La dona que treballa disposa d'uns diners, és més autònoma, és... fins i tot, els marits les respecten més per allò de -Escolta, ull eh?-" (LL44)

Les entrevistades van invertir, doncs, el seu temps i el seu treball en l'explotació perquè aquesta anés progressant. Ara bé, amb el pas del temps i davant la pregunta de si els agradaria treballar fora per poder obtenir un salari, les seves respostes tendeixen a destacar l'esforç per treure endavant l'explotació i veuen força millor el fet de cobrar regularment un sou.

Una de les respostes més normals és la impossibilitat de viure de la terra amb poques hectàrees. Amb aquest tipus d'agricultura, i amb l'escàs valor dels productes venuts en relació amb les inversions que s'han de realitzar, només poden viure del camp els pagesos que tenen molta terra o aquells que complementin la producció agrícola amb altres activitats (el bestiar porcí, per exemple).

"El pagès ja no compra terres; si pot es manté i molts han de vendre." (LL04)

"Un matrimoni i dos fills amb poca terra no pot viure, nosaltres podem viure perquè tenim deu jornals i el porc ens ajuda, perquè amb deu jornals no podríem viure de la terra." (LL21)

"Aquí, tants en fas tants inverteixes; i malament si no ho fessis, quedaries endarrerit." (LL16)

La dona, a partir de la seva experiència, analitza el valor del treball, al marge de l'explotació familiar, especialment en relació a la independència que aquest li

aportaria. Algunes de les entrevistades consideren un error haver deixat la feina, però no totes estarien disposades a tornar a començar. En aquest sentit, algunes encara assenyalen la necessitat d'alleugerir de feina al marit, i per tant, l'obligació de quedar-se a casa.

"M'agradaria però no puc deixar-la, ja me n'ha sortit, ja, perquè ara, en aquell escorxador on treballava volen posar més turnos (...) Era de dos a deu de la nit i havia de deixar el dinar fet i el meu home havia de cuidar els nens, portar-los a dormir (...) i és clar, el meu home havia de fer tot això i no podia encarregar-se de la terra. (...) A més, els camions, quan els porcs són grossos, els camions truquen aquí perquè vagis a buscar-los o perquè vénen a carregar i has de vigilar el telèfon, sinó hi hauria d'haver el meu marit. Així li treus hores de feina..." (LL21)

No obstant, el sentiment de dependre del marit tan a nivell econòmic com personal, tot i el treball que realitzen, està present en bastants de les entrevistades. A més, cal tenir en compte que en molts casos, la dependència també és respecte als sogres, pel que la dona se sent, sovint, molt limitada i coaccionada. Algunes consideren una gran equivocació haver deixat el treball de fora.

"Tu has treballat tota la vida i realment no tens res (...) la dona, si arribés a tenir algun contratemps amb el marit doncs,..." (LL16)

"Hi ha cops que em fa por pensar que li pugui passar alguna cosa al meu marit; ja sé que els meus sogres no hem deixarien morir de gana, però és molt penós haver de dependre d'altres, no? (...) No pel fet de tenir sinó per la seguretat d'un mateix." (LL16)

"Ara, la major equivocació de la dona és deixar de treballar quan et cases. (...) Quedes anul.lada, no sé, ... i amb els sogres que no hi vagi a viure el jovent, ni amb els sogres ni amb els pares, eh?, és el major error que pot haver-hi en un matrimoni." (LL30)

Per aquestes raons les dones consideren que el seu treball no és valorat, però, pel contrari, ho estaria si cobressin un salari; encara que, davant la pregunta directa de percebre'l per les hores dedicades a l'explotació no s'ho prenen com quelcom probable i sempre tornen a insistir en la idea del treball exterior:

"Jo això ho trobo interessant, però no és valorat; però si anés a treballar fora de casa, com que tindria una nòmina i un sou, estaria més valorada. (...) Jo treballo més que si estigués fora, però no es valora, com el treball de la dona a casa, treballa molt més perquè no para, però no està valorat. Ara, la dona que treballa fora sí que es valora..." (LL21)

6.2.4.6. Continuitat de l'explotació

Quan al desig que les explotacions en el futur siguin portades per algun dels fills, s'observa una correlació directa entre el nombre d'hectàrees i el desig de continuïtat. Així, si una explotació és el suficientment gran per ésser viable econòmicament, la dona valora positivament que el seu fill o filla es quedi. Pel contrari, quan les explotacions són petites, els pares prefereixen que els fills trobin una feina al marge de l'explotació.

"Si a ells els hi agradés, sempre que ells ho fessin a gust no hem faria res, en el nostre cas, ara, en un altre cas que no tinguessin terres... nosaltres avui tenim molta terra i em sembla que els meus fills poden continuar bé." (LL43; 46ha.)

"No, no, em seria igual, mentre a ells els hi agradés. (...) Jo no trobo cap problema a ser pagès, sempre que es treballi a gust. (...) Hi ha molta gent, per exemple, que té menys terra que nosaltres i s'han de posar, a part de l'agricultura, han de tenir bestiar a casa i ... és molt sacrificat. Nosaltres encara tenim la sort de..., però si et fiques en altres coses és pitjor." (LL16; 19ha)

"No, no, perquè crec que és una feina que d'un any per altre has d'estar, no és un sou que cau al mes, no és segur." (LL21; 5,5ha)

"...tots han buscat la manera de poder tenir una cosa més segura, perquè això no és segur, arriba la primavera i ve una glaçada o pedra i ja tens la collita feta pols..." (LL25, 2,7ha)

Una de les dones entrevistades introdueix el concepte d'"arrelament a la terra" i de la necessitat de mantenir la propietat mitjançant les generacions. Es tracta d'una explotació de 20 ha. en la qual un dels fills sembla voler continuar amb el treball del camp. Davant d'aquesta situació, la seva mare arriba a una opinió una mica contradictòria. D'una banda, mira amb pessimisme el futur de la pagesia en aquesta zona donada la necessitat de grans extensions de terra per ésser viables; d'altra, considera quasi una obligació continuar amb la terra, amb un sentiment de l'herència molt arrelat; per acabar, fa tota una reflexió sobre l'estil de vida dels joves que no té res a veure amb l'estil de vida i de sacrifici del seu marit i d'ella:

"Llavors no em diguis que és perquè els hi agrada el camp, perquè els hi agrada el benestar, la tranquil·litat i les avantatges que té viure al camp, no sents sirenes, no sents policia, no sents ambulàncies... això és mitja vida (...). Però bueno, estic convençuda que aquestes noies, tan les que surten amb els meus fills com les que surten amb els fills del meu cunyat, totes voldrien tenir una xalet aquí. És clar, però si ara els hi dius si voldran aixecar-se a les set del matí i posar-se les botes d'aigua per anar a regar et diran -De què, morena?-. Això no és ésser pagesa..." (LL04)

"... sinó la pagesia s'acabaria ja, perquè és clar, això és hereditari. Per més que a tu no t'agradi, si els pares en un moment donat reparteixen i et diuen : -tu això i tu allò-, quina mala consciència pensar que allà hi ha la suor dels teus avis, dels teus besavis, dels teus pares i ara tu ho has de vendre... I llavors passa una altra cosa, que si ho vens has de marxar d'aquí, i marxar d'aquí és impossible, aquí has nascut i has tingut els teus fills." (LL04)

En algun cas, la titularitat de l'explotació representa un factor clau en el desig de continuïtat. D'una banda, si la dona ha viscut l'experiència de treballar a l'explotació dels sogres sense una relació d'igualtat, d'una manera o altra inculca als fills la idea de sortir d'allà. D'altra, el fet que els pares utilitzin el recurs de posar les finques en nom del fill que les vol continuar, produeix en aquest un efecte estimulants al veure que inverteix el seu treball en quelcom que li pertany.

"Com ella ha estat la primera i la més perjudicada, perquè ella ha sigut l'extranya de la casa i tothom l'ha manipulada, això és cert, no cal negar-ho, llavors ella opta i decideix pels seus fills." (LL06)

"...n'hi ha molts que ja són grans i no saben encara si els hi tocarà la finca del pare o la donaran a una germana que, potser, ha estat estudiant i a casa no ha rascat res, ni ha fet cap sacrifici de res... i això també..." (LL18)

Per últim, no observem que en cap cas les dones facin aparèixer el tema dels estudis i del treball professional com una alternativa a l'agricultura. Només en un cas una dona valora molt positivament que el seu fill estudiï, però per continuar al camp:

"Llavors va dir: -Jo faré agrònoms- bé, doncs fés agrònoms, tu saps que això sempre ho tens, els estudis sempre són bons... per a un pagès, perquè tal com anem ara qui no té estudis no va enlloc." (LL30)

6.2.4.7. Lleure i relacions socials

Cap de les dones entrevistades afirma haver fet vacances, almenys en el sentit en què elles semblen interpretar-les: deu o quinze dies de repòs fora de casa. Les raons que solen adduir és tenir alguna persona gran a casa (abans no sortien perquè tenien els fills petits i ara tampoc perquè han de cuidar els avis), o estimar-se més comprar alguna comoditat per la casa amb aquells diners. No obstant, n'hi ha alguna que afirma marxar algun dia cap a la platja amb els fills i/o amb algun familiar, o passar l'estiu o simplement els diumenges a les torres, en el cas que regularment visquin a Lleida:

"Sí, perquè a l'estiu la gent de les altres cases també... tots s'han arreglat la caseta i a l'estiu tots allà. Mira, una setmaneta vénen uns, una altra setmaneta vénen els altres... mira, com un poble d'estiu. És com si anessis d'estiueig." (LL43)

En general, la majoria de les dones realitzen alguna activitat o tenen algun moment d'oci. Algunes van al cinema, a passejar amb els amics, a sopar o a ballar amb altres matrimonis o familiars.

"Nosaltres algun dia marxem al cine, anem a fer un vol amb els amics, anem a pendre un tallat o a l'estiu un gelat, alguna cosa, i així ja surts una mica de la rutina i ja està." (LL18)

"... hi ha diumenges que també sortim, normalment a l'hivern els diumenges sí sortim, amb els nens una estona a la tarda... no sé, a vegades els nens es queden amb els de la meva cunyada i marxem tots quatre a sopar un dissabte o anem a ballar un diumenge a la tarda... també, tot no és treballar." (LL43)

Els cursets i formar part de les cooperatives representa una bona font de relació social entre les dones de la zona. No totes han realitzat cursos dedicats especialment a l'agricultura (només aquelles que tenen una participació directa més intensa) encara que algunes sí han anat a cursets de cuina, etc. i en general, aquests els han permès de relacionar-se amb altres dones i sortir de la monotonia diària:

"Jo, quan acabo, immediatament em busco una cosa o altra per distreure'm, ara faig un curset, i sinó les companyes d'escola, i sempre tinc relació amb noies de la meva edat..." (LL16)

"No, cursos no, però a la cooperativa ens relacionem, moltes ens coneixem, bueno, poc, però unes quantes sí que ens coneixem." (LL43)

"Sí, ens trobem. Mira, l'altre dia vam fer un sopar de la cooperativa de Lleida i erem unes tres-centes persones." (LL36)

Una de les dones (l'única que es considera co-explotadora juntament amb el seu marit) fa una dura crítica d'aquests cursos orientats especialment a les dones. Ella considera que els cursos han estat enfocats més per "dones" que per membres actius de l'explotació i, per tant, l'objectiu final és més entretenir al personal que instruir-les. En el seu llarg discurs sobre el paper de la dona en les explotacions familiars, la entrevistada critica la submissió de la dona assenyalant que, tot i tenir uns valors magnífics, la pagesa, condicionada per la por, els escrúpuls... i renunciant a la seva felicitat, no ha après a ser persona. També destaca la dispersió ideològica de les dones enfront a la unitat dels homes i les seves conversacions pobres i sempre basades en l'enveja o la traïció.

Al marge d'aquestes consideracions personals, en les quals no es pot jutjar el grau de subjectivitat, la mateixa persona fa una apreciació que introdueix un tema ja apuntat anteriorment i que pensem és interessant. Segons ella, "la dona pagesa evoluciona de diferent manera quan arriba a un estatus econòmic elevat" (LL06). Aquesta opinió ens fa veure un cert paral·lelisme entre la posició econòmica de la dona i la seva

concepció sobre considerar-se igual o no a les altres dones no pageses. En aquest sentit, moltes de les entrevistades no veuen diferències substancials, encara que reconeixen que abans sí que hi eren.[10]

"No, ara si es posa un mocador al cap és per fer la feina del camp; després arriba a casa, es dutxa i se'n va a Lleida, i és com qualsevol altra." (LL21)

"Abans es notava una mica més en el vestir, en anar arreglat, però ara jo no noto cap diferència." (LL36)

"...nosaltres tenim dos o tres amistats metges i són senzills com nosaltres, i tenen una carrera, una cultura i tot..." (LL18)

No obstant, alguna de les dones reconeix observar diferències en el caràcter molt més tancat de les pageses:

"Les dones del camp ,(...) quan més de pagès són, més tancades són. La que és de pagès és molt de pagès i punt. (...) La dona per trobar-se bé al camp hi ha de haver nascut i treballat en ell. Ara moltes noies filles de pagesos ja treballen fora. (...) La vida fàcil agrada molt, i la pagesia no la té fàcil." (LL04)

La vida al camp, segons les entrevistades, té alguns desavantatges; la soledat i l'aïllament en són els més destacats.

[10] Davant d'aquesta pregunta unes interpreten les diferències materials (casa, comoditats,...), altres l'aparença personal, i altres la manera de pensar.

Moltes dones reconeixen sentir-se soles i no tenir ni la meitat de relacions de les que tindrien si visquessin, per exemple, a Lleida. La distància entre les torres fa que les famílies no contactin massa i tot sovint suposa un fre a moltes activitats. En aquest sentit, una dona es queixa de què els seus fills han deixat d'anar a Lleida a fer activitats extraescolars complementàries degut als nombrosos desplaçaments.

No obstant, els inconvenients es compensen amb el sentiment de llibertat, la vida tranquil·la, l'aire net, la capacitat de decidir (més vinculada potser al fet d'ésser o no propietari) i viure en un bon entorn per criar els fills.

"Això mateix, perquè si el meu marit diu: -Avui no em convé anar allà- pel que sigui, no hi va, no passa res, ningú t'apreta ni et diu res, -i avui que sóc aquí, doncs mira, me'n vaig a comprar tota la tarda-, doncs vaig a Lleida tota la tarda i em passejo si em convé, no fa res que sigui dilluns o dimarts, aquesta és la llibertat. Això és el que més valoro." (LL43)

6.3 LA DONA PAGESA: L'OBLIDADA DE L'EXPLOTACIO AGRARIA FAMILIAR.

Aquest capítol es presenta com una recapitulació-contrastació de l'estudi de les tres àrees pilot, en el qual juxtaposem els resultats a partir de les enquestes (tècnica quantitativa) i de les entrevistes en profunditat (tècnica qualitativa). L'objectiu és compatibilitzar ambdós treballs de camp per tal d'apropar-nos a l'àmbit de la vida privada, característica que generalment és molt difícil d'aconseguir a partir dels materials estadístics habituals.

Si bé el capítol té caràcter de recapitulació, el nostre interès és fer "visibles" les "oblidades" dones de pagès. No només volem ressenyar el seu lloc en l'explotació familiar, sinó també mostrar el seu grau de coneixement en tots els esdeveniments de l'explotació. Altrament, volem apuntar que el seu "oblit" prové de la "marginació" social d'un ofici que fins i tot elles l'emmarquen molt sovint com a masculí (la integració de les dones no es tradueix en una integració de les filles) i, molt especialment, de les "opaques" fonts estadístiques que,

malgrat la insistència en definir les explotacions com a lloc de relacions de treball familiar, no han donat un lloc en les estadístiques perquè aquest pugui ésser avaluat.

Ha quedat clar que, intencionadament, hem buscat tres comarques catalanes amb sistemes agraris diferents i amb una localització territorial desigual. Si bé dues són les coincidències d'aquests tres àmbits territorials (domini d'explotacions familiars agràries i agricultura comercial -coincidències que poden ser extrapolables a moltes àrees de Catalunya-), la diferència rau, dins aquesta darrera, en la seva vocació comercial: arboris de secà, al Priorat; horta de regadiu, al Maresme, i arboris de regadius i herbacis-ramaderia, a Lleida).

L'especialització agrària del conjunt d'explotacions s'explica per un llarg procés històric, moldejat i estimulat pel procés de modernització o de capitalització de la nostra agricultura, però també ve condicionada per la seva situació en l'espai. La localització espacial, tot i que no la volem interpretar com una situació de causa-efecte, ha donat com a resultat, en els diferents àmbits d'estudi, l'adopció d'una estratègia de treball familiar distint amb el desig de fer rendibles o estabilitzar les explotacions agràries i, en definitiva, el patrimoni familiar.

Aquesta estratègia de "treball" és més una resposta induïda per factors externs a les pròpies explotacions que per factors interns a aquestes. No obstant, cal afegir que és l'adaptació de factors interns dins de cada explotació la que explica discordàncies dins els propis àmbits d'estudi. Per exemple, la intensificació de la producció -arboris de secà més ramaderia monogàstrica-, certament poc estesa en el Priorat, explica l'ajustament de "treball" diferent que hem observat en algunes explotacions d'aquest àmbit en relació a la tàctica més estesa observada en el conjunt. En resum, en el procés d'ajustament de "treball" s'han d'analitzar els factors endògens i exògens que incideixen sobre les explotacions familiars.

Les diferències socio-econòmiques entre les tres àrees d'estudi no s'expliquen pel tipus d'hàbitat dominant en cada una d'elles. Com s'ha vist, quasi el 100% dels pagesos del Priorat viuen en els nuclis de població de municipis de característiques claraments rurals; el 80% dels del Pla de Lleida viuen en un hàbitat dispers, però molt proper a una àrea altament urbanitzada; i pel que fa a la població del Maresme Nord-Selva, tot i que presenta una certa dualitat, el 66% resideix habitualment dins el nucli urbà i el 34% en masies aïllades, però en el seu conjunt es troben dins d'un espai altament urbanitzat. Nosaltres entenem que, globalment, les diferències entre elles provenen de la seva localització dins el territori català.

Quan a les entrevistes es pregunta a les dones per l'oci i per les relacions socials s'observen unes diferències molt acusades entre una comarca i altra. Aquestes diferències, tot i estar molt relacionades amb el nivell econòmic familiar, també estan directament vinculades a la influència de l'entorn social.

Les dones agricultores del Maresme Nord-Selva pràcticament no es distingeixen de les altres dones pel que fa a les seves estones d'oci, a les seves relacions socials o al període vacacional. Com es pot llegir a les entrevistes, totes fan uns dies de vacances i tenen moltes activitats d'oci, el que les permet de relacionar-se normalment amb altres persones de qualsevol àmbit social o laboral. Per les dones de Lleida, la proximitat o, fins i tot, en alguns casos, la residència dins la ciutat no ha tingut la mateixa influència que al Maresme respecte al temps lliure. La majoria tenen un àmbit de relacions que es limita estrictament al grup de pagesos associats a les cooperatives. No obstant, les dones destaquen que, encara que no tenen vacances, tenen la llibertat de poder sortir a comprar o fer altres coses quan volen o ho necessiten. En ambdues zones les entrevistades també coincideixen en dir que no observen diferències entre elles i les dones no pageses pel que fa a l'aspecte i cura personal.

Les que sí troben diferències són les pageses del Priorat. Si més no, diuen que es menysprea i discrimina el pagès. En realitat, aquesta forma inconscient d'autodefinició que

utilitzen mostra que la consideració de menyspreu del pagès i de la vida al camp, en general, només apareix quan es tracta de pagesos i d'agricultures pobres. Certament, les dones d'aquesta zona no tenen temps per l'oci, ni tan sols per parlar-ne a l'entrevista. Tanmateix, les diferències observades en les explicacions de les dones no provenen pas del fet que en el Priorat no s'hagin introduït formes urbanes de vida, sinó tot el contrari; les divergències provenen de la situació desfavorable de les explotacions en relació a la dinàmica global de l'agricultura, de les dificultats de resposta i adaptació a les canviants situacions del sector i, finalment, pel propi context socio-econòmic de la comarca.

En tot cas, la distribució de l'hàbitat sí que és una variable d'interès per facilitar-nos el coneixement del grau de dissociació espacial existent entre l'esfera domèstica i l'explotació, és a dir, entre l'espai a on es desenvolupen les tasques domèstiques i l'espai a on es desenvolupen les tasques productives, i per tant de gran interès per situar correctament la dona dins el procés de treball. En aquest sentit, és en la zona de Lleida -en la qual el 80% de la població enquestada viu en "torres"- on la coincidència espacial (llar-explotació) porta a una elevada discontinuïtat de les feines, siguin de la llar, productives o d'estalvi familiar, i és en aquesta zona a on la simultaneïtat de feines de la dona està més ben representada, degut a què una part molt important del seu treball productiu a les explotacions té com a marc l'àmbit de la llar (feines de gestió, cura dels jornaleros, etc.).

L'especialització agrària té un paper fonamental com a variable explicativa de l'aportació de treball a les explotacions, indicador, però, que va íntimament relacionat amb la intensificació productiva de les explotacions (agrícoles i/o ramaderes). Altrament, la grandària de l'explotació, dins cada sistema agrari, és també una de les variables importants a considerar; ara bé, aquesta no es pot pendre com a mesura de referència per explicar les desigualtats comarcals.

La base agrària del conjunt d'explotacions de cada zona explica l'estratègia familiar adoptada per tenir una certa viabilitat econòmica o estabilitat.

En el conjunt d'explotacions del Priorat, l'orientació productiva ve determinada per un clar predomini de conreus llenyosos de secà, en especial vinya i avellana, amb una grandària mitjana -del conjunt d'explotacions- d'entre 5 a 10 ha., però amb un nivell alt de parcel·lació. L'estudi d'aportació de treball dels caps d'explotació ens diu que un 52% dels pagesos s'ocupen regularment ATP a l'explotació, grau d'ocupació que té distints orígens d'explicació: d'una banda, perquè tots els caps d'explotació joves, menors de 38 anys, treballen de forma eventual com a assalariats en altres activitats econòmiques, constatant que per aquesta població -jove- no hi ha una relació directa entre grandària d'explotació i edat; d'altra, perquè sembla que la frontera entre ésser treballador ATC o treballador ATP passa per les explotacions de 5

ha. i, finalment, perquè pagesos amb explotacions petites tenen la condició de jubilats malgrat no assolir l'edat legal reglamentada. La baixa ocupació que globament s'enregistra en aquestes explotacions assenyala que la pluriactivitat és necessària per esmorteir la situació desfavorable. Donades aquestes circumstàncies hom es pregunta: quin és el lloc de les dones en aquestes explotacions?

Les dades de les enquestes ens revelaven que el 44% de les esposes tenen una ocupació plena o parcial fora de l'agricultura i, segons es desprèn de les entrevistes, la diferència entre les dones del Maresme i Lleida de les del Priorat és que les primeres han escollit lliurement treballar o no fora de l'explotació, mentre que les del Priorat han tingut la necessitat de llogar-se en altres sectors, i sempre amb unes condicions laborals i econòmiques molt precàries.

Tant de les enquestes com de les entrevistes es dedueix que algunes dones del Maresme han optat per continuar amb el treball -encara que a temps parcial- per fer-se amb un diner complementari; respecte a les lleidatanes, la majoria han decidit deixar-lo per dedicar-se més a ajudar el marit, ja que tampoc ho necessiten econòmicament. Aquestes diferències entre les motivacions per entrar o no en el mercat exterior de treball (realitzat dins o fora de la llar) explica que les dones del Priorat tinguin clar que treballen per ajudar, no al marit, sinó al funcionament general de la casa.

Precisament aquesta és una de les funcions que les dones del Priorat tenen molt assumida: l'"assalarització" d'algun membre de la família és un recurs necessari per mantenir -o perquè no es perdi, en paraules de les dones- el patrimoni familiar. La més elevada eventualitat del treball dels homes, segurament vinculada a l'especialització dels sectors industrials dominants, però també causada per la discontinuïtat de les pràctiques culturals que els cultius requereixen -que fan que no sigui necessària l'aportació de treball regular (diària), però que obliga a estar disponible en moments claus del cicle agrícola-, ens fa pensar que és la dona la persona més idònia per harmonitzar l'economia familiar.

Vol dir això que la dona del Priorat és al marge de l'activitat productiva de l'explotació? En primer lloc cal recordar que una de les condicions necessàries per la supervivència d'aquestes explotacions és l'alta mobilitat de treball familiar de dins o fora de la llar en els moments punta, en especial en la recol·lecció. Totes les dones tenen clar que, treballin o no en una activitat productiva fora de la llar o dins la pròpia llar, el seu treball en l'explotació és imprescindible, i més en una zona que per la seva situació econòmica no pot recórrer a treball assalariat.

La situació és extraordinàriament diferent en les altres àrees d'estudi. Al Maresme Nord-Selva, comarca d'agricultura periurbana en la qual les terres agrícoles es destinen quasi exclusivament a hortalisses amb un domini total de

terres de regadiu, el grau d'ocupació del cap d'explotació -independentment de la grandària de l'explotació i de l'edat- és molt elevat. Hem assenyalat que les dones d'aquesta zona són molt contundents en la seva resposta quan se'ls pregunta per la seva professió ("Es clar que sóc pagesa") i que també tenen clar que treballen a l'explotació no per ajudar al marit, sinó per ajudar al negoci familiar. En definitiva, de les respostes es desprèn una imatge de dones clarament co-explotadores juntament amb el marit. En les enquestes hem localitzat 54 dones que aporten treball a l'explotació, el que vol dir que a més d'esposes hi ha àvies, cunyades, joves i, en menor grau, filles i que el seu grau de dedicació és molt elevat: un 64,8% ATC i un 35,2% ATP. Atenint-nos a aquestes dades, podem afirmar que les dones ocupen un lloc important dins les tasques productives d'aquestes explotacions. A més, en l'apartat 6.1.2.3 b) ha quedat documentat que l'aportació del treball de la dona-esposa és, lleugerament, més elevada a mesura que incrementa la grandària de l'explotació, el que indica que és en les explotacions econòmicament més viables a on aquestes hi tenen un lloc preferent. L'aportació de treball per part d'altres membres, força important aquí, no allibera la dona de les tasques productives i és que la dona del Maresme és potser, dels àmbits estudiats, la que té un espai de treball més definit. A més, la dona pagesa té molt assumida la seva funció principal: "tirar la casa endavant".

En el cas de Lleida, les superfícies censades ens indiquen que ens trobem en un terme on hi ha una clara dualitat de conreus, dualitat, però, que no es dona, de manera general, en l'anàlisi individual de cada explotació: el 48% de les terres censades són destinades a cereals-farratges i el 40% a fruiters de regadiu; contràriament, només el 28% de les explotacions conreuen cereals-farratges i el 72% són especialitzades en arbres fruiters. En resum, la pràctica d'ambdues agricultures provoca que el desglossament de les explotacions segons grandària mostri una distribució molt desigual. Altrament, el 36% de les explotacions practiquen algun tipus d'activitat ramadera, activitat que assoleix més importància en les explotacions mitjanes-grans i, en especial, les destinades a produccions herbàcies.

Tot i que un 80% dels caps d'explotació diuen ocupar-se ATC a l'agricultura, i entre ells algun que té la condició de jubilat, en l'apartat 6.1.3.3 es pot observar la important oscil·lació d'aportació de treball lligada a la canviant intensitat de treball anual. Les diferències més importants entre explotacions, segons hores diàries destinades a l'explotació, es produeixen en el període hivernal, ritme de treball que va relacionat amb la grandària d'explotació, amb l'activitat ramadera, però sobretot, amb l'aportació de treball d'altres membres de la família (en especial fills). Hem constatat que la participació de les dones-esposes, regular al llarg de l'any, és baix -atenint-nos a les hores destinades a l'explotació i al tipus de tasques desenvolupades-. La baixa

participació de la dona sembla indicar que és aquí on la dona s'ha anat distanciant més de les feines productives de l'explotació, sigui per raons econòmiques o perquè, segons elles, la mecanització les ha apartat de certes feines o perquè la càrrega familiar de treball -especialment fills- és molt important.

Una de les constatacions més evidents sobre la jornada laboral de les dones de les tres àrees és que totes treballen molt intensament i que la distribució de les activitats és irregular i discontinua, fins i tot en aquelles (Priorat i, en menys grau, Maresme) que tenen un treball assalariat fora. Així, durant la jornada es poden alternar tres o més tipus de feina: productiva en l'explotació, productiva fora i productiva reproductiva dins la llar.

Tal i com es desprèn de les entrevistes, l'organització de la jornada laboral de les dones ve determinada en molta freqüència per la dels seus marits i fills, tant en la realització de les activitats productives com en el treball de l'explotació. La dona canviarà la seva activitat un dia qualsevol si el seu marit la necessita al camp o per fer un encàrrec o feina puntual (Lleida, Priorat). En aquest sentit cal dir que, quan més específic és el treball de la dona al camp, més gran és el seu grau d'independència en l'organització de la seva jornada laboral (Maresme).

Quan es pregunta sobre la divisió sexual del treball, totes les dones entenen la distribució de les tasques de l'explotació entre l'home i la dona, ja que dins la llar aquestes no es reparteixen mai. Normalment, les dones entrevistades identifiquen bastant ràpidament quines són les seves activitats principals al camp, distingint-les clarament de les del marit (Priorat i Lleida).

Al Maresme, encara que al principi també expliciten les seves feines més pròpies, al llarg de la conversa aquestes s'amplien tant que, en realitat, es dedueix que són poques les tasques en les quals no hi participen directament, constatació aquesta que es posa també de manifest en la resposta de les enquestes. La idea de les esposes d'evitar que l'espòs "perdi temps" és en general molt acusada, en especial per les dones que venen productes al mercat o a hotels o botigues del poble, i això les porta, sovint inconscientment, a ampliar el seu nombre de tasques a l'explotació. Totes les dones insisteixen en dir que les feines són diferents, però també sempre afegixen que, si cal, s'ha de fer el que sigui. No hi ha dubte que en el Maresme se'ns fa difícil de dir que hi ha una divisió clara del treball en les explotacions per raó de sexe (la més clara és portar el tractor o el motocultor, feina normalment dels homes).

En el cas de Lleida la situació de la dona sembla molt diferent. En les explotacions familiars lleidatanes, la dona, tal i com apuntàvem abans, sembla que s'ha anat distanciant del treball pròpiament productiu del camp, reduint-se a un període i

a unes activitats molt concretes; és potser per aquest motiu que és la zona on les dones es consideren més "ajuda" a la unitat familiar.

Cal esmentar que, en el moment de les enquestes, les dones de Lleida van ésser les úniques que dins el concepte de treball a l'explotació van incloure les tasques que nosaltres hem definit com d'"estalvi familiar": tenir cura de l'hort i de l'aviram. Contràriament, en el moment de l'entrevista, en general, associen el concepte de "treballar" amb el del treball productiu al camp, reduint la seva activitat a la categoria de "comodí". La distorsió d'aquesta resposta prové de l'edat de les dones entrevistades (les edats oscil·len entre 35 i 52 anys), ja que tal i com hem apuntat en l'apartat 6.1.3.5 a) sembla que, a mesura que incrementa l'edat, la participació de les dones va minvant, en especial en les tasques pròpiament productives, conservant, però, les feines de l'hort i/o del bestiar menut, tasques que, atenint-nos a l'edat de les esposes que les realitzen, semblen ésser cada dia més residuals (observació aquesta darrera que es fa extensible a totes les àrees d'estudi).

Es a Lleida on més s'aprecia el sentit de "casa" com a institució familiar. En aquest sentit es percep perfectament com la raó de la família s'imposa sempre sobre els interessos individuals, vinculant estretament la lògica de la producció i la de la reproducció. Aquest fet afavoreix la diferenciació i jerarquització dels papers masculins i femenins, subordinant-se sempre a la lògica del col·lectiu superior que és la "casa".

En general, la dona lleidatana actua com a mestressa d'una casa de pagès, i té molt assumit que a una dona pagesa se li exigeix una disponibilitat permanent per a l'explotació, paral·lela a la que té a l'esfera familiar. No obstant, estem convençuts que també té assumida, d'una manera més o menys implícita, la idea de la pagesa catalana tradicional per la qual les dones de casa "bona" no van al camp i, per tant, quedar-se a casa constitueix encara un signe de benestar material i de prestigi social, una idea que, contextualitzada en 1991, es traduiria en una col·laboració estacional en l'explotació i una extensió -productiva- del treball a la llar.

Ni en les entrevistes ni en les enquestes hem trobat cap dona, en les tres zones, que hagi deixat la seva feina a l'explotació per una major dedicació als fills i a la llar. Totes consideren prioritari el seu treball a l'explotació per damunt del de la llar -s'ha de tenir en compte que generalment tenen molt a prop i a la seva disposició l'ajuda familiar-. En les tres zones les esposes es consideren absolutament necessàries dins del funcionament de l'explotació, i repeteixen amb freqüència que el seu treball estalvia la contractació d'un assalariat.

És evident que totes les dones prioritzen el seu treball a l'explotació; no obstant, a la zona del Priorat això és més perceptible, tenint en compte que el seu nivell econòmic no els permet, com s'ha esmentat, ésser substituïdes per cap treballador assalariat. Al Maresme la contractació de jornalers

és habitual, però mai és utilitzat per substituir el treball de la dona. A Lleida, encara que una part important de les explotacions mitjanes-grans es podria pagar un jornalер per substituir el treball de la dona principal (i de fet hem vist que en les dues explotacions més grans així s'ha fet), la importància d'aquesta (és un treball delicat que requereix molta atenció i un control constants, referint-nos a les explotacions de fruita) i la interiorització que es fa d'ell com ajuda a la unitat familiar, en general, fan que sigui la dona qui el realitzi i, per tant, que també es consideri prioritari.

Una característica comuna de les tres àrees d'estudi que es palesa en les entrevistes és el fet de poder considerar les dones com vertaderes "mestresses de casa" en un sentit ample, d'organitzar i supervisar continuadament la marxa de la unitat familiar, concepte que en totes les explotacions familiars inclou tant l'àmbit de la producció com el de la reproducció. Una altra similitud és el seu grau de coneixement de tot el que fa referència al funcionament de l'explotació: planificació de la producció, tasques agrícoles, inversions, assalariats, projectes, comercialització, problemes del sector agrari, comptabilitat, etc., amb el que es deixa constància d'una total integració en ella. Ara bé, aquest coneixement que podríem considerar equiparable amb el de l'home no es tradueix en una participació equitativa en les gestions tant de l'explotació com de la llar.

En aquest sentit s'observa una diferenciació entre les dones del Maresme, per una banda, i les de Lleida i Priorat, per altra. En el primer cas, la igualtat en relació a la gestió de les tasques del camp és bastant perceptible i es podria afirmar que tant la gestió com l'administració d'aquestes feines és una activitat que és compartida entre els cònjuges. Una igualtat, no obstant, que no es correspon en el pla estrictament domèstic, del qual se n'encarrega exclusivament la dona. En les altres dues zones, tant la gestió com la comptabilitat de l'explotació semblen ésser més una cosa dels homes, encara que en el cas de Lleida la dona conegui tant o més el funcionament administratiu, ja que en molts casos -en especial en el cas de dones joves o de mitjana edat- són elles les que realitzen pràcticament totes les gestions. En aquest sentit, sembla existir una relació directa entre la participació de la dona en les tasques productives del camp i/o en la seva participació en algun negoci familiar i la seva participació en la gestió agrícola.

Però, independentment de què les dones tinguin o no l'última paraula en les gestions referents a la marxa de l'explotació, no hi ha dubte que la seva opinió és sempre molt influent, fet que pot ser degut al seu profund coneixement del negoci familiar, fruit de la interiorització del treball de la dona agricultora, de la mentalitat estalviadora i negociant. Aquesta característica, al marge de les diferències econòmiques i socials que existeixen entre les tres àrees i també entre les explotacions, es percep de manera molt acusada en totes les entrevistes. La presa de decisions respecte a l'organització,

gestió i administració de la llar és en tots tres casos un assumpte exclusiu de la dona, i en el qual l'home gairebé no intervé mai.

Una conclusió unànime en totes les zones és que hi ha un aclaparador domini d'explotacions a les quals s'hi ha accedit o s'hi accedirà per línia masculina; tanmateix, si la dona n'és l'hereva, de l'explotació, no dubta en afirmar que el cap de l'explotació és l'home. En aquest sentit un tret important a ressenyar és la diferència observada en aquests àmbits en relació a l'aportació de terres a l'explotació familiar procedents de l'herència per part de les dones. A partir de les enquestes es pot veure que el 46% de les dones del Priorat, el 56% del Maresme i el 38% de Lleida són filles de pagès, prenent com a dades de referència les de les dones que declaren que abans de casar-se ajudaven a l'explotació familiar. Tanmateix cal anotar que, tant en el cas del Maresme com en el cas de Lleida, hem localitzat dones pubilles de la casa que afirmen que abans de casar-se no col.laboraven mai en la feina de l'explotació. Aquesta dada pot indicar-nos que el nombre de dones, filles de pagès, pot ésser més elevada, i més si pensem que el nivell més baix de participació en l'agricultura abans de contraure matrimoni se situa en les dones d'edat més jove. No obstant, hem localitzat en el Priorat un 22% d'explotacions en les quals les dones són filles de la casa, en el Maresme el 18% i a Lleida el 10%. Les dades són significatives, ja que és en la zona productivament més marginal on la transmissió via femenina és percentualment més alta; contràriament, a Lleida, zona caracteritzada per una

economia de base agrària i d'estimable rendabilitat, la dona com a futura hereva del patrimoni familiar sembla restar-ne exclosa, afirmació que també es pot fer extensible al Maresme.

La tipologia de les llars presenta importants diferències intra-comarcals. En el Priorat, un 42% són famílies extenses; no obstant, hem constatat que són els matrimonis més joves els que presenten un índex de convivència amb la primera generació més baix, el que pot induir a pensar que el model familiar en aquesta zona està canviant. El grau de convivència intra-generacional té, també, certa importància a Lleida, on el 36% són famílies extenses, però, contràriament al que passa al Priorat, 9 de les 18 llars de tipus extens localitzades són formades per matrimonis joves. Finalment, en el Maresme, només un 22% són famílies extenses, el que vol dir que el model dominant és l'uninuclear.

Un fet remarcable tant en el Mareme com a Lleida és que un nombre important d'explotacions són co-explotades per pares-fills o per més d'una família (normalment germans) que no comparteixen la vivenda familiar (el 24% de les explotacions del Maresme i el 18% de les de Lleida). Tot indica que una part important de les explotacions familiars tendeixen cap a explotacions familiars extenses en treball. Així, sense perdre el caràcter familiar, podem dir que l'estructura social d'aquestes empreses és qualitativament d'interès per explicar-nos l'actual dinàmica de l'agricultura d'aquestes zones.

L'accés a la titularitat legal de les explotacions i el relleu generacional futur són, també, temes a considerar. L'accés a l'explotació ve determinat per l'herència i en les tres àrees s'observa un retard important en la titularitat jurídica de les explotacions. Hem d'advertir que una ullada a les tres Taules que en cada comarca ens informen sobre la Titularitat jurídica de les explotacions, ens pot induir a interpretacions errònies, doncs podríem deduir-ne que és a Lleida a on s'assoleix el nombre més elevat de titulars jurídics de la terra, certament, però aquesta és una variable íntimament relacionada amb l'edat dels caps d'explotació. És justament a Lleida a on hem pogut observar una més alta potencialitat de conflicte intergeneracional fortament denunciat per les dones. En les entrevistes s'entreu que el patrimoni familiar és a Lleida una qüestió molt important, que no només incideix en els aspectes legals i econòmics, sinó també en la vida familiar en general. Moltes explotacions pertanyen als sogres -que viuen amb ells-, i les relacions entre ambdues parelles, i especialment entre els sogres i la dona jove, són realment tibants.

Una informació que ens orienta sobre la viabilitat econòmica de les explotacions, no només a nivell intra-comarcal sino també dins de cada comarca, és la del futur relleu generacional previsible en el conjunt d'explotacions. Recordem que per estimar el futur relleu de les explotacions hem considerat, d'una banda, totes les explotacions en les quals les esposes tenen més de 42 anys i que diuen tenir fills (dins o fora de l'explotació) treballant ATC a l'explotació familiar, i

d'altra, hem considerat com explotacions generacionalment renovades aquelles les dones de les quals no superen l'edat apuntada. En el Priorat, el nombre de casos en què algun fill treballa ATC a l'explotació familiar només és de dos (explotacions que podríem qualificar de intermèdies-grans i en ambdues l'activitat agrícola es complementa amb la ramadera), i les explotacions generacionalment renovades representen el 32% de total; ara, en 7 de les 16 explotacions generacionalment renovades el cap d'explotació treballa ATP a l'explotació. En el el Maresme, el percentatge d'explotacions en les quals la supervivència futura sembla ésser assegurada és de l'ordre del 54%, i a Lleida, del 60%.

En les entrevistes es percep que el desig de continuïtat de l'explotació per part dels fills és quelcom estretament vinculat a la seva rendibilitat econòmica. No és estrany, per tant, que les dones del Priorat no vulguin que els seus fills es dediquin a ella íntegrament, i que les de Lleida facin aparèixer el tema de l'herència i de la necessitat de conservar les terres.

En general, a totes les dones els agradaria que algun dels seus fills o filles (en les entrevistes no es marquen diferències en aquest sentit, però en l'anàlisi de les enquestes queda clar, arreu, que el futur relleu de l'explotació té una clara línia masculina) continués amb l'explotació sempre que aquesta fos rendible econòmicament. Aquest sentiment, que és més visible a Lleida i al Priorat, no ho és tant al Maresme, comarca

on l'agricultura està molt modernitzada i on aquests valors tradicionals d'arrelament a la terra potser s'han anat erosionant degut a la possibilitat de donar a la terra una utilitat i un valor econòmic urbà. Aquesta "despreocupació" de la continuïtat de les explotacions en el Maresme es fa, en part, visible amb el nivell d'instrucció que adquireixen els fills. En tots els àmbits, el nivell d'instrucció és més favorable a les noies -són aquestes les que més freqüentment orienten la seva formació acadèmica cap a estudis de grau superior-; ara, l'estudi comparatiu entre sexes dins de cada àmbit assenyala un equilibri important en la comarca del Maresme. Una de les principals preocupacions dels pagesos d'aquesta zona, no observada en les altres, és que, independentment de la professió que acabin escollint els fills/es, el més important és que assoleixen un bon nivell d'instrucció.

CONCLUSIONS

7. CONCLUSIONS

La investigació realitzada ha demostrat que la dona té un lloc dins les explotacions familiars agràries, tant en les més residuals com en les econòmicament més viables. Tanmateix, tal i com ho hem plantejat en aquesta recerca, per situar correctament la dona és necessari fer-ho a partir de l'anàlisi comparativa dels rols de gènere assignats tant als homes com a les dones.

La confirmació -extraordinàriament documentada- de què la base de l'agricultura catalana són les explotacions agràries familiars obliga a una correcta identificació dels components que aporten treball a l'empresa agrària. La necessitat de conèixer detalladament els actius que realment treballen a l'agricultura i el seu grau de dedicació -inclosa, òbviament, la dona- s'ha posat de manifest en l'estudi dels tres casos elegits (el Baix Priorat, el Maresme Nord-Selva i Lleida). Aquest és un requisit indispensable que el cens agrari ha de recollir. Només així serà possible conèixer el nivell real de l'ocupació de l'agricultura catalana.

L'estratègia de treball familiar en les explotacions va íntimament relacionada amb l'especialització agrària. L'extraordinària heterogeneïtat de l'agricultura, clarament demostrada en aquest treball, assenyala que l'àmbit comarcal és el nivell territorial d'anàlisi idoni per abordar una correcta planificació de l'agricultura catalana.

Ha quedat clarament demostrat, en l'estudi del Priorat, que són les explotacions extensives, i dins d'aquestes, les de tipus més marginal, on el nivell de pluriactivitat, dins o fora de l'explotació, és més elevat. Aquesta pluriactivitat és el factor que permet el seu manteniment i la seva supervivència. La situació del sector agrari en aquesta comarca, un sector clarament en crisi -i més des de l'entrada d'Espanya al mercat comú-, impossibilita de viure únicament del camp i obliga les famílies a buscar una segona font complementària d'ingressos.

Tal com escriu Sabaté (1989), determinats tipus d'indústries tendeixen a situar-se en zones rurals, tot sovint introduint el sistema de treball a domicili fàcilment compatible amb les feines de la llar. La utilització, especialment, de mà d'obra femenina garanteix un baix cost salarial i la manca de problemes reivindicatius; aquesta és realment la situació que es dona en el Priorat. La dona d'aquesta comarca treballa per treure

endavant la família, i és en aquest sentit -però no exclusivament- que hem d'entendre la funció de la dona en l'explotació agrària familiar.

Com ja hem avançat en forma d'hipòtesi, la sortida de la dona de l'explotació no l'allibera del treball familiar, tant productiu com domèstic. Certament, totes les dones aporten treball a l'explotació, especialment en el període de recol·lecció. Cal recordar que moltes explotacions reuneixen un nombre variat de cultius: des de l'ametlla a l'oliva -per assenyalar el primer i el darrer cultiu del cicle de recol·lecció agrícola d'aquest àmbit-, el que vol dir que en el camp del Priorat hi ha moltes "temporades" per a la dona.

Les explotacions familiars intensives en cultius són, ahora, intensives en treball. Les millors aportacions de la tecnologia a l'agricultura catalana han estat precisament les innovacions *land-saving*, que permeten una ocupació més gran de treball i, al mateix temps, una producció superior per hectàrea (Benelbas, 1981). El Maresme n'és un exponent ben clar, d'aquesta agricultura, i l'estratègia familiar passa per utilitzar el factor treball. És en aquesta comarca on hi ha la màxima aportació de treball femení. La dona del Maresme té un clar paper de co-explotadora: no treballa per ajudar al marit, sinó per ajudar al negoci familiar. Malgrat la participació d'altres membres de la família (especialment fills), i fins i tot l'aportació de treball assalariat, això no significa la sortida

de la dona de l'explotació sinó tot el contrari. En efecte, la màxima aportació de treball de les dones en aquesta comarca es produeix en les explotacions de dimensió més gran. El que vol dir que una agricultura moderna i amb importants relacions de mercat, com és la del Mareme, reserva un paper important a la dona dins les activitats productives de l'agricultura.

Possiblement és a Lleida on resulta més difícil situar la dona dins l'agricultura. Es potser aquí on, per motius socials, econòmics i, probablement, també pel tipus de producció agrària, la dona s'ha anat distanciant més de les tasques pròpiament del camp. Es en aquesta comarca on el paper de l'home i el de la dona en el treball productiu de l'explotació són més diferents. La dificultat de valorar correctament el treball de la dona de Lleida prové, preferentment, del fet que la seva participació és intermitent i interrompuda i, més important encara, perquè la seva contribució al treball de l'explotació s'ha interioritzat dins la pròpia llar.

Un punt important a remarcar és que la incorporació femenina a l'activitat agrària es realitza mitjançant el matrimoni i poques vegades a través de l'herència. Hem assenyalat en la nostra investigació que el dret català, basat en la institució de l'hereu, ha afavorit un aclaparador predomini de la transmissió hereditària de la terra en línia masculina, punt que ha quedat demostrat en l'anàlisi de les àrees d'estudi. Tanmateix hem observat que el possible relleu d'aquestes explotacions

apunta també cap a aquesta via. Un punt important a ressaltar és, malgrat el baix nombre de dones "filles de la casa" localitzades en el conjunt de les àrees estudiades, que ha estat en el Priorat on un nombre més important d'explotacions han estat heretades per la dona. La marginalitat o viabilitat de les explotacions provoca un relleu generacional de les explotacions per raó de sexe.

Hem demostrat també que quan la dona és pubilla, usufructuària o co-proprietària no dubta en atribuir la funció de "cap d'explotació" -que a efectes censals es tradueix en titular d'explotació- a l'espòs o, en el cas de dones vídues, al fill. Es clar que la "cultura" social ha motivat el "costum" que el patrimoni familiar -en el nostre cas, l'explotació familiar- sigui cosa d'homes, afavorint l'ordre jeràrquic secularment establert. La renúncia a la titularitat ha provocat que la dona pagesa no gaudeixi de professió reconeguda i que la dona sigui primer esposa en el treball que no treballadora.

Una altra conclusió que val la pena d'anotar és que l'estructura familiar pagesa sembla trencar els vincles intrageneracionals de convivència. No obstant, el nombre d'explotacions co-explotades per pares-fills o per germans (en especial al Maresme, però també a Lleida) sembla indicar que les explotacions familiars econòmicament més viables tendeixen cap a explotacions familiars extenses en treball. Així, sense perdre el

caràcter familiar, podem dir que l'estructura social d'aquestes empreses és qualitativament de molt interès per explicar l'actual dinàmica de l'agricultura catalana.

No hi ha dubte que l'estructura i organització de la família és un factor primordial per entendre la dinàmica econòmica de les explotacions familiars. En la supervivència de les explotacions influeixen factors externs (la política de preus, els costos dels factors de producció, la política d'estructures, la seva localització geogràfica, etc.) que obliguen a considerar el context socio-econòmic en el qual es troba localitzada l'explotació, i factors interns (grandària d'explotació, tipus de producció, possibilitats de continuïtat per part de generacions joves, grau d'ocupació de la força de treball, etc), que són fruit de l'estratègia familiar. Es en aquest segon factor en el qual nosaltres hem volgut incidir, ja que pensem que no es pot explicar la dinàmica de les explotacions familiars agràries sense entendre les relacions patriarcal i de gènere que, en el seu si, s'hi estan donant.

Les relacions entre el resultat de la investigació i el mètode emprat ens fan concloure que la combinació de tècniques quantitatives i qualitatives no només és possible i coherent sinó també productiva i enriquidora. Mentre les enquestes permeten dir que les coses són d'una manera, les entrevistes diuen que es viuen i se senten d'aquesta manera. El treball de camp portat a terme ha permès, no només obtenir una informació més àmplia sobre

la dona, sinó simplement obtenir-ne; d'una altra forma, a partir de les fonts estadístiques existents no hauria estat possible presentar avui aquesta investigació.

BIBLIOGRAFIA

8. BIBLIOGRAFIA

8.1. BIBLIOGRAFIA CITADA

ALBENTOSA SANCHEZ, Luis. M. (1981) : "Proceso de desertización y desorganización social en una comarca agraria regresiva: el Priorat", a Tarraco. Cuadernos de Geografía, núm. 2, pp. 127-166.

ARISTEGI CARRAÑAGA, Maite (1989), El caserío Europa y las agricultoras vascas, Emakunde.

BACARIA, Jordi (1982), El sector agrari. Reconeixement Territorial de Catalunya. Vol. 3 Estructura Econòmica II. Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

- (1984), "Agricultura i canvi tecnològic. Les innovacions induïdes a l'agricultura catalana (1955-1980)", a Recerques, núm. 16, pp. 13-30.

BANCO DE BILBAO (1984), El Campo. Boletín de Información Agraria, núm. 95, monogràfic sobre Catalunya.

BARBIC, A. (1988), "Farm women in decision making processes: Yugoslav experience", a Sociologia Ruralis, XXVIII (4), pp. 293-299.

BARRERA GONZALEZ, Andrés (1990), Casa, herencia y familia en la Cataluña rural, Alianza Editorial, Madrid.

BARTHEZ, Alice (1981), Le rapport familial de travail dans l'agriculture, INRA, Dijon.

- (1982), Famille, travail et agriculture, Ed. Economica, Paris.

- (1982), "Femmes en agriculture : la confusion de la famille et du travail", a *Education Permanente*, núm. 64, pp.97-112.
- (1983), "Le travail familial et les rapports de domination dans l'agriculture", a *Nouvelles Questions Féministes*, núm. 5, pp. 19-46.
- (1984), "Femmes dans l'agriculture et travail familial", a *Sociologie du Travail*, núm. 3, pp. 255-266.
- (1986), "Ruptures et changements dans les familles paysannes", a *Groupe Familial*, núm. 110, La place des parents, 1986/01.

BENELBAS , León (1981), Economia agrària de Catalunya. Anàlisi del canvi a l'agricultura catalana, 1960-1975, Ed. Ketres, Barcelona.

BENERIA, Lourdes. (1979) "Reproduction, production and the sexual division of labor", a *Cambridge Journal of Economics*, núm. 3(3); (en castellà a *Mientras Tanto*, núm. 6, Barcelona, pp. 47-84, 1981).

- (Ed.) (1982), Women and development: the sexual division of labor in rural societies, New York, Praeger.

- (1987), "¿Patriarcado y sistema económico? Una discusión sobre dualismos metodológicos", a AMOROS et al., Mujeres: ciencia y práctica política, Debate, Madrid, pp. 39-54.

BERLAN, Martine (1984), "Mode d'organisation du travail familial en agriculture et gestion d'aléas: le rôle spécifique de la main-d'oeuvre familiale féminine", a MINISTERE DE LA RECHERCHE ET MINISTERE DES DROITS DES FEMMES, Femmes, féminisme et recherches, Actes du Colloque National, AFFER, Toulouse, pp.271-228.

- (1986), "Les problèmes de définition et d'identification liés aux catégories statistiques; le cas du travail familial féminin en agriculture", a *BIEF*, núm.17, pp. 55-71.

- (1987), "Le salaire de l'agricultrice : du vent?", a *Femmes Informations Bulletin du CODIF*, núm. 40, 1987/05, 1987/06, pp. 57-58.

- (1987), "Les manifestations de travailleuses agricoles; ambiguïtes d'une evolution culturelle", a *POUR*, núm. 108, 13 pp.

- (1988), "The division of labour and decision, marking in farming couples: powe and negotiation", a *Sociologia Ruralis*, vol. XXVIII, núm. 4.

- (1989), "Conocimientos y trayectorias socio-profesionales de las agricultoras", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp. 53-71.

BERLAN, Martine; PAIVIN, Rose M^a (1980), "Conditions de vie et de travail des femmes dans les exploitations en France", a *DGRST*, núm. 77, 123 pp.

- (1983), "Approche de la place de la femme dans les exploitations agricoles par l'évaluation du temps de travail", a XIIème Congrès Européen de Sociologie Rurale, 25-30 juillet 1983, Budapest.

BOKEMEIER, J.L. ; GARKOVICH, L. (1987), "Assessing the influence of farm women's self-identity on task allocation and decision-marking", a *Rural Sociology*, vol. 52 (1), pp.13-36.

BOSERUP, Esther (1970), La femme face au développement économique, P.U.F, Paris.

BOUQUET, M. (1982), "Production and reproduction on family farms in rural south-west England", a *Sociologia Ruralis*, núm. XX (3/4), pp. 227-244.

- (1984), "The differential integration of the rural family", a *Sociologia Ruralis*, núm. XXIV (1), pp. 65-77.

- (1986), Family, servants and visitors, Norwich, Geobooks.

BRUNET, J.M.; BUSON, I.; ESTEBANELL, E.; GRATACOS, A.; SOGUES, J.; (Fundació CEP) (1980), L'agricultura catalana. Estudi econòmic, Fundació Jaume Bofill; Banca Catalana, Barcelona.

CALATRAVA REQUENA, Javier ; VERICAT NUÑEZ, Mª Rosa (1987), "Trabajo femenino y agricultura marginal : la mujer en la explotación agraria de las Alpujarras", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm. 141 , pp. 65-84

CAMARERO, L.A; SAMPEDRO, M.R.; VICENTE-MAZARIEGOS, J. (1990), El círculo quebrado. Mujer y ruralidad en España, Instituto de la Mujer, Madrid.

CAMILLERI, Arturo (et alii) (1977), Situación y perspectivas de la agricultura familiar en España.

CANOVES, Gemma (1989), "El trabajo de la mujer en la explotación agraria familiar: el caso de dos comarcas catalanas", a XI Congreso Nacional de Geografía de la Asociación de Geógrafos Españoles. Geografía y Género, Madrid.

- (1989), "La actividad de la mujer en la explotación agraria familiar: una primera aproximación en las comarcas de Osona y del Gironès", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp.73-88.

- (1990), Mujer, trabajo y explotación agraria familiar: un análisis desde la geografía del género, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.

CANOVES, Gemma ; GARCIA RAMON, Mª Dolors, SOLSONA, Montserrat (1989), "Mujeres agricultoras, esposas agricultoras : un trabajo invisible en las explotaciones familiares", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm.147, pp. 45-76.

CASTAÑER, M.; CENTELLES, N. (1985), "La mujer y la geografía universitaria española", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm.7, Universitat Autònoma de Barcelona, pp. 103-140.

COBERTERA LAGUNA, E. (1982): "Aspectos generales de la geografía agraria de la provincia de Tarragona", a *Tarraco. Cuadernos de Geografía*, núm. 3, pp.59-89.

COMAS D'ARGEMIR, D.; CONTRERAS. J. (1990), "El proceso de cambio social", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 55.

CHECCHI, Alexandre (1984): El producte agrari a Catalunya. Reflexions entorn de la demanda i la producció agrària (1964-1979), Banca Catalana, Barcelona.

CHECCHI, Alexandre ; PEIX, Jordi (1979) : L'explotació pagesa a Catalunya. Anàlisi d'explotacions agràries a zones d'influència urbana, Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Barcelona, Ed. Vicens Vives, Barcelona.

DE LA FUENTE BLANCO, Gloria (1987), "Las jóvenes rurales en la encrucijada del cambio (el caso castellano)", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 42, pp. 47-72.

DEERE, Carmen D. (1976), "Rural women's subsistence production in the capitalist periphery", a *Review of Radical Political Economics*, vol. 8 (1), pp. 9-17.

- (1978), The division of labor by sex in agriculture: peasant women's subsistence production on the minifundes, Berkeley, University of California.

- (1978), "La mujer rural y la reproducción de las subsistencias en la periferia capitalista", a LEON, M. , Las trabajadoras del agro, Bogotá, Colombia.

- (1987), "The Latin American reform experience", a DEERE, Carmen D. ; LEON, Magdalena (Eds.), Rural women and state policy: feminist perspectives on Latin American agricultura development, Westview Press, Boulder, pp. 165-190.

DEERE, Carmen D. ; LEON, Magdalena (1979), "Measuring rural women's and class position", a *Studies in Family Planning*, vol. 10, núm. 11-12, pp. 370-373.

- (1982), "Producción campesina, proletarización y división sexual del trabajo en la zona andina", a LEON, Magdalena (Org.), Debate sobre la mujer en América Latina y el Caribe, ACEP, Bogotá.

- (1989), La mujer y la política agraria en América Latina, Asociación Colombiana para el Estudio de la Población, Siglo XXI.

- (1989), Mujer y capitalismo agrario, Asociación Colombiana para el Estudio de la Población.

DELPHY, C. (1983), "Agriculture et travail domestique: la réponse de la bergère a Engels", a *Nouvelles Questions Féministes*, núm. 5.

DIAZ MUÑOZ, A. ; RODRIGUEZ MOYA, J.M. (1989), "Movilidad femenina y medio urbano", a IX Congreso Nacional de Geografía AGE, Geografía y Género, Madrid.

DIRECCIO GENERAL DE POLITICA TERRITORIAL; DEPARTAMENT DE POLITICA TERRITORIAL I OBRES PUBLICUES; GENERALITAT DE CATALUNYA (1981): El Priorat. Anàlisi econòmica i possibilitats de desenvolupament. Generalitat de Catalunya, Barcelona.

DURAN, Mª Angeles (1972), El trabajo de la mujer en España. Un estudio sociológico, Tecnos, Madrid.

- (1988), "Mujeres y hombres en el campo español", a *El Campo*, núm. 107, pp.3-16.

ETXEZARRETA, M. (1985), La agricultura insuficiente y la agricultura a tiempo parcial, Madrid, Instituto de Estudios Agrarios, Pesqueros y Alimentarios.

ETXEZARRETA, Miren ; VILADOMIU, Lourdes (1988), "El impacto de la crisis en una agricultura internacionalizada", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 46.

FERNANDEZ DE ROTA Y MONTER, José Antonio (1983), "El trabajo de la mujer en un municipio rural gallego", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm. 124, pp.65-84.

FINK, D. (1986), Open country, Iowa: rural women, tradition and change, Albany, State University of New York Press.

GARCIA ALVAREZ-COQUE J.Mª ; ARNALTE ALEGRE, E, (1990), "Factores demográficos y económicos en la evolución de la población agraria durante el periodo de crisis económica", a *Agricultura y Sociedad*", núm. 54, pp. 117-154.

GARCIA BALLESTEROS, A. (1982), "El papel de la mujer en el desarrollo de la geografía", a DURAN, M.A. (Ed.) (1982), Liberación y utopía, Madrid, Akal, pp. 119-141.

GARCIA FERRANDO, Manuel (1975), "Mujer y trabajo en la sociedad rural española : estudio de casos", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm. 92, pp. 7-64.

- (1977), Mujer y sociedad rural. Un análisis sociológico sobre trabajo e ideología, Edicusa, Madrid.

GARCIA NEGRO, Mª Carmen (1988), "Primeiras aproximacions ao papel da labrega galega desde unha perspectiva economica", a IV Xornadas Agrarias Galegas, Edicions do Castro, Coruña, pp. 123-135.

GARCIA RAMON, Mª Dolors (1985), "El análisis del género y la geografía: reflexiones en torno a un libro reciente", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 6, pp. 133-143.

- (1989), "Actividad agraria y género en España: una aproximación a partir del Censo agrario de 1982", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp. 89-114.

- (1990), "La división sexual del trabajo y el enfoque de género en el estudio de la agricultura de los países desarrollados", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 55, pp. 252-280.

GARCIA RAMON, Mª Dolors ; CANOVES, Gemma (1988), "El papel de la mujer en la explotación agraria familiar en Cataluña", a *El Campo*, núm. 107, pp. 54-58.

- (1988), "The role of women on the family farm the case of Catalonia", a *Sociologia Ruralis*, vol. XXVIII, núm. 4.

GARCIA RAMON, Mª Dolors ; SOLSONA, Montserrat ; VALDOVINOS, Núria (1990), "The changing role of women in spanish agriculture: analysis from the agricultural censuses, 1969 - 1982", a *Journal of Women and Gender Studies*. National Taiwan University, Taipei, 1, pp. 135-163.

GASSON, Ruth (1968), "Part time farming and farm size", a *Sociologia Ruralis*, núm.7, pp.176-189.

- (1980), "Roles of farm women in England", a *Sociologia Ruralis*, vol.XX (4).

- (1981), "Opportunities for women in agriculture", a Department of Enviromental Studies and Countryside Planning. *Occasional Papers*, núm. 5.

- (1984), "Farm women in Europa: their need for off farm employment", a *Sociologia Ruralis*, vol.XXIV (3/4), pp. 216-228.

- (1986), "Part time farming strategy for survival ", a *Sociologia Ruralis*, núm.26, pp. 364-376.

GAVIRIA, Mario (1976), "La población activa real en España", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 1, pp.127-164.

GONZALEZ, J.J. ; DE LUCAS, A. ; ORTI, A. (1985), Sociedad rural y juventud campesina, Instituto de Estudios Agrarios, Pesqueros y Alimentarios, Madrid, 316 pp.

GONZALEZ, J.J.; GARRIDO (1990), "La estimación de la ocupación y el paro agrarios", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 54., pp. 67-115.

GRAN GEOGRAFIA COMARCAL DE CATALUNYA, Vol. 6 (1982), vol. 10 (1983) i vol. 11 (1984). Fundació Enciclopèdia Catalana.

JIMENEZ BERMEJO, María (1975), "La española de 1975 frente a su igualdad de derechos. Especial incidencia y análisis de la situación de la mujer rural", a Revista de Estudios Agro-Sociales, núm. 92, pp. 65-96.

KLEINEGGER, CH. (1987), "Out of the barns and into the kitchens: transformations in farm women's in the first half of the twentieth century", a DRYGULSKI WRIGHT, B. (Ed.), Women, work and technology, Ann Arbor, The University of Michigan Press, pp. 162-181.

LAGRAVE, Rose M^a (1984), "Pour une interrogation féministe des études rurales sur les femmes. Approches théoriques et méthodologiques" (inèdit).

LAGRAVE, R.M^a. ; ALBERT, CH. ; BERLAN, M. ; CANIOU, J. ; PERROT, M. (1987), Celles de la terre. Agricultrices: l'invention politique d'un métier, Ecole d'Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris.

LEON, Magdalena (1980), Mujer y capitalismo agrario. Estudio de cuatro regiones colombianas, Bogotá, Colombia.

- (1982), Las trabajadoras del agro, Bogotá, Colombia.

LITTLE, J. (1986), "Feminist perspectives in Rural Geography: an introduction", a Journal of Rural Studies, vol. 2 (1), pp. 1-8.

- (1988), "Women's non-agricultural employment: constraints and opportunities a rural development area", a VII Congrès Mundial de Sociologia Rural, Bolonia.

LOPEZ JIMENEZ, Mª Angeles (1988), "La mujer rural aragonesa", a El Campo, núm. 107, pp. 49-53.

LOPEZ PALOMEQUE, Francesc (1985): "La "Regió de Lleida" a tall d'exemple: una aproximació a les seves característiques socio-econòmiques i territorials", a Àrrel, octubre 1985, pp. 15 a 24.

LLEONART, Pere ; MACIES, Pere; ARDEVOL, Remei (1981): El Maresme: les claus de la seva contínua transformació. Banca Catalana, Servei d'Estudis, Barcelona.

MAJORAL, Roser (1988), "La mujer en el sector agrario", a *El Campo*, núm. 107, pp. 17-23.

MARGALEF I LLEVARIA, Joaquim ; TASIAS I VALLS, Joan (1985): El Priorat. Anàlisi d'una crisi productiva. Caixa de Catalunya, Barcelona.

MATEU I GIRAL, Jaume (198?) : "Aproximació a la progressiva pèrdua d'activitats agràries al Barcelonès, al Baix Llobregat i al Maresme", a *Quaderns Agraris*, núm. 5, pp. 17 a 45.

MENDEZ, Lourdes (1988), Cousas de mulleres : campesinas, poder y vida cotidiana (Lugo 1940-1980), Anthropos, Barcelona.

MIDDLETON, A. (1983), "Marking the boundaries: men's space and women's space in Yorkshire village", conferència presentada a Deprivation and Welfare in Rural Areas, RESSG/RGEG, Keele.

MOMSEN, Janet H. (1989), "Género y agricultura en Inglaterra", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp. 115-130.

MOMSEN, J. H. ; TOWNSEND J. (1987), Geography and Gender in the third world, Hutchinson, London.

MORELL I ROSSELL, R. ; MAUREL I CASTRO, X. ; ALDOMA I BOIXADER, I. (1980): L'economia del Segrià. Desenvolupament agrícola i desequilibris sectorials. Caixa de Catalunya, Barcelona.

MUÑIZ, R. (1987), "Estudio sobre a muller na sociedade agraria gallega", a *Cuadernos da Area de Ciencias Agrarias*, núm. monogràfic sobre "A muller na agricultura", Publicaciones do Seminario de Estudos Galegos, pp. 19-79.

NAREDO, J.M. (1971), La evolución de la agricultura en España. Desarrollo capitalista i crisis de las formas tradicionales, Ed. Laia, Barcelona.

- (1988), "Diez años de agricultura española", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 46., pp. 9-36.

NEWBY, H. (1986), "Cambio estructural en agricultura y futuro de la sociedad rural", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 38-39, pp. 171-184.

- PAINVIN, R.M. (1970), Un métier ... agricultrice, Agripoche, Paris, 190 pp.
- PAINVIN, R.M.; BERLAN, M. (1981), "Division du travail et rôle des femmes dans l'agriculture française", a MICHEL, A. (et alii), Femmes et Multinationales, A.C.C.T., Karthala, Paris, pp. 171-187.
- PEREZ DIAZ, Víctor (1983), "Los nuevos agricultores", a *Papeles de Economía*, núm. 19.
- REMY, Jacques (1987), "La crise de professionnalisation en agriculture : les enjeux de la lutte pour le contrôle du titre d'agriculteur", a *Sociologie du Travail*, núm. 4, pp. 415-441.
- RODRIGUEZ MOYA, J.M. (1988), La participación laboral de la mujer en el sector este del Area Metropolitana de Madrid: Torrejón de Ardoz, Tesis Doctoral, Departamento de Geografía Humana, Universidad Complutense, Madrid.
- ROSENFELD, R.A. (1987), Farm women work, farm and family in the United States, University of North Carolina Press, London
- ROSES, Jordi (dir) (1989): El Maresme. Diversificació econòmica i aprofitament intensiu del territori. Caixa de Catalunya, Barcelona.
- SABATE MARTINEZ, A. (1984), "La mujer en la investigación geográfica", a *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, núm.4, Madrid, pp. 275-282.
- (1989), "Geografía y Género en el medio rural: algunas líneas de análisis", a *Documents d'Anàlisis Geogràfica*, núm. 14, pp. 131-147.
- SABATE MARTINEZ, A. et alii. (1989), "Industria rural y mano de obra femenina", a XI Congreso Nacional de Geografía. Asociación de Geógrafos Españoles. Geografía y Género.
- SACHS, Carolyn E. (1983), The invisible farmers, women in agricultural production, Rowman and Allanheld, Totowa (New Jersey), 149 pp.

SANCHEZ LOPEZ, A.; GARCIA VERDUGO, F.; ORTIZ NAVAS, M.; RUIZ BARRIENTOS, M.C. (1984), "La industria de la confección en zonas rurales del sur de Córdoba", a *Estudios Territoriales*, núm.13-14, pp. 47-64.

SOLE I MASSIP, Jordi (1989): "La indústria del fred a la Regió fruitera de Lleida, 1950-1988", a *Espai/Temps*, núm. 6, Lleida.

SOLSONA, Montserrat (1989), "El problema de la medición del trabajo de la mujer", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp. 149-169.

SOLSONA, Montserrat; TREVIÑO, Rocío (1990), Estructuras familiares en España, Instituto de la Mujer, Madrid.

STEBINGS, S. (1984), "Women in the countryside: a study of women's role perceptions in the kent parishes", a BRADLEY, T.; LOWE, P. (Eds.), Locality and rurality: economics and society in rural regions, Norwich, Geobooks.

TULLA, Antoni F. (1989), "La mujer en las explotaciones agrarias del Pirineo catalán (Urgellet-Baridà)", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp. 171-201.

WHATMORE, Sara J. (1986), "Why there is more to the farmer's wife than has met the rural sociologist's eye. A faminist perspective on the family farm de bate", RESSG. Conference Paper, London (mimeo).

- (1988), "From women's role to gender relations: developing perspectives in the analysis of farm women", a *Sociologia Ruralis*, vol. XXVIII (4), pp. 239-247.

- (1988), "¿Ciclo vital o patriarcado? Cambios en las divisiones del trabajo en la explotación agraria familiar por razón de sexo", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm 147, pp.7-43.

ZAPATERO MOLINERO, Sara; JIMENEZ MEJIAS, Rafael (1980), La mujer en la explotación agraria familiar: estudio de una zona aragonesa. Instituto Regional de Investigaciones y Desarrollo Agrario del Ebro, Zaragoza.

8.2. BIBLIOGRAFIA GENERAL

La bibliografia recollida en aquest apartat ha estat ordenada alfabèticament per autors dins d'un esquema temàtic amb dos grans blocs: <Dona> i <Sector Agrari>. El primer bloc queda alhora subdividit en diversos apartats donant preferència, en el moment de classificar-los, a l'apartat de "Dona i Agricultura". L'esquema utilitzat és el següent:

1. Dona

1.1. Dona i Agricultura

1.2. Dona i Treball

1.3. Dona i Treball Domèstic

1.4. Dona General

2. Sector Agrari

8.2.1. Dona

8.2.1.1. Dona i Agricultura

ACOCK, A.C.; DESERAN, F.A. (1986), "Off-farm employment by women marital instability", a *Rural Sociology*, vol. 51 (3), pp. 42-61.

AGUACIL, P.; BORDIU, E. (1986), "Aspectos de la emigración femenina en zonas de montaña: la sierra de Ayllón", a GARCIA BALLESTEROS (Ed.), El uso del espacio cotidiano, Universidad Autónoma de Madrid, pp. 239-249.

AHMED, Iftkhar (1983), "La tecnología y la mujer rural en el Tercer Mundo", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm. 125, pp.231-232.

- (1985), "Les femmes rurales et le progrès technique: théorie, analyse empirique et projets opérationnels", a *Travail et Société*, vol. 10, núm. 3, pp. 309-328.

AJAKPO, Julie (1989), "Gender in agricultural development", a COMMONWEALTH GEOGRAPHICAL BUREAU, Workshop on Gender and Development, 16-21 abril 1989, University of Newcastle.

ALBERT, Christiani (1981), Le texte de la paysanne, (Tesi de 3er cicle), Paris VIII, Paris.

ALLAUZEN, M. (1967), La paysanne française aujourd'hui, Gonthier, Paris.

ARDAYFIO-S., E. (1989), "Rural energy supply and women's work in Ghana", a COMMONWEALTH GEOGRAPHICAL BUREAU, Workshop on Gender and Development, 16-21 abril 1989, University Newcastle.

ARGARWAL, Anil (1987), "Medio ambiente en la India (1984-1985)", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 45, pp. 317-356.

ARISTEGI CARRAÑAGA, Maite (1989), El caserío Europa y las agricultoras vascas, Emakunde.

ASOCIACION DE FAMILIAS Y MUJERES DEL MEDIO RURAL (1987), La mujer agricultora en España, AFAMMER.

ASSOCIATION DE FORMATION ET DE PERFECTIONNEMENT AGRICOLES (1974), "La situation des femmes", France.

BANCO DE BILBAO (1988), "La mujer y la agricultura", a *El Campo*, núm. 107 (monográfico).

BARBERIS, Corrado (1972), L'evolution du rôle de la femme dans l'agriculture européenne, FAO, Roma.

BARBIC, A. (1988), "Farm women in decision making processes: Yugoslav experience", a *Sociologia Ruralis*, XXVIII (4), pp. 293-299.

BARTHEZ, Alice (1981), Le rapport familial de travail dans l'agriculture, INRA, Dijon.

- (1982), Famille, travail et agriculture, Ed. Economica, Paris.

- (1982), "Femmes en agriculture : la confusion de la famille et du travail", a *Education Permanente*, núm. 64, pp.97-112.

- (1983), "Le travail familial et les rapports de domination dans l'agriculture", a *Nouvelles Questions Féministes*, núm. 5, pp. 19-46.

- (1984), "Femmes dans l'agriculture et travail familial", a *Sociologie du Travail*, núm. 3, pp. 255-266.

- (1986), "Ruptures et changements dans les familles paysannes", a *Groupe Familial*, núm. 110, La place des parents, 1986/01.

BECOARN, Marie-Catherine (1970), L'évolution du travail des femmes d'agriculteurs dans les exploitations d'élevage des Côtes du Nord, Université Paris I, Paris.

BENERIA, Lourdes (1979) "Reproduction, production and the sexual division of labor", a *Cambridge Journal of Economics*, núm. 3(3); o a *Mientras Tanto*, núm. 6, Barcelona, pp. 47-84, 1981.

- (Ed.) (1982), Women and development: the sexual division of labor in rural societies, New York, Praeger.

- (1987), "¿Patriarcado y sistema económico? Una discusión sobre dualismos metodológicos", a AMOROS et al., Mujeres: ciencia y práctica política, Debate, Madrid, pp. 39-54.

BERLAN, Martine (1984), "Mode d'organisation du travail familial en agriculture et gestion d'aléas: le rôle spécifique de la main-d'oeuvre familiale féminine", a MINISTERE DE LA RECHERCHE ET MINISTERE DES DROITS DES FEMMES, Femmes, féminisme et recherches, Actes du Colloque National, AFFER, Toulouse, pp.271-228.

- (1986), "Les problèmes de définition et d'identification liés aux catégories statistiques; le cas du travail familial féminin en agriculture", a *BIEF*, núm.17, pp. 55-71.

- (1987), "Le salaire de l'agricultirce : du vent?", a *Femmes Informations Bulletin du CODIF*, núm. 40, 1987/05, 1987/06, pp. 57-58.

- (1987), "Les manifestations de travailleuses agricoles; ambiguïtés d'une évolution culturelle", a *POUR*, núm. 108, 13 pp.

- (1988), "The division of labour and decision, marking in farming couples: power and negotiation", a *Sociologia Ruralis*, vol. XXVIII, núm. 4.

- (1989), "Conocimientos y trayectorias socio-profesionales de las agricultoras", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp. 53-71.

BERLAN, Martine; PAIVIN, Rose M^a (1980), "Conditions de vie et de travail des femmes dans les exploitations en France", a *DGRST*, núm. 77, 123 pp.

- (1983), "Approche de la place de la femme dans les exploitations agricoles par l'évaluation du temps de travail", a XIIème Congrès Européen de Sociologie Rurale, 25-30 juillet 1983, Budapest.

BES I JACQUES, E.; GOMEZ I CASALS, P.L. (1987), "La formación permanente de la mujer agrícola en Cataluña", a *El Cultivador Moderno*, núm. 810, pp. 65-66.

BLANC, M. (1985), "Les tendances de l'évolution de l'emploi agricole familial. Volume 2: l'emploi féminin", a *INRA - ESR*, BP 27, 31326 Castanet - Tolosan (FRA), 1985/08, 94 pp.

BOERAVE-DERIJCKE, Cecile (1989), "Intervención de la Sra. Boerave-Derijcke, Presidenta de la Comisión Femenina del COPA (Comité de Organizaciones Profesionales Agrícolas de la C.E.E.)", a Evaluación de la Política Comunitaria en Materia de Igualdad de Oportunidades: Perspectivas Futuras en relación con 1992. Seminario Presidencia Española, C.C.E., Instituto de la Mujer.

BOISSEAU, P. (1977), Le travail féminin en milieu rural, Guide d'Observation F.A.O., Roma.

BOKEMEIER, J.L.; TAIT, J.L. (1980), "Women as a power actors: A comparative study of rural communities", a *Rural Sociology*, vol. 45 (4), pp. 238-255.

BOKEMEIER, J.L.; PERRY, CH. (1981), "Occupational sex-stereotyping among rural young women and men", a *Rural Sociology*, vol. 46 (4), pp. 724-732.

BOKEMEIER, J.L.; SACHS, C.; KEITH, V. (1983), "Labor force participation of metropolitan, nonmetropolitan, and farm women: a comparative study", a *Rural Sociology*, vol.48 (4), pp.515-539.

BOKEMEIER, J.L.; GARKOVICH, L. (1987), "Assessing the influence of farm women's allocation and decision making", a *Rural Sociology*, vol. 52 (1), pp. 13-36.

BOSERUP, Ester (1970), La femme face au développement économique, P.U.F, Paris.

BOSSEN, L. (1979), "Plantations and labor force discrimination in Guatemala", a *Peasant Studies*, vol.8 (3), pp.32-44.

BOULDING, Elise (1980), "The labor of U.S. farm women", a *Sociology of Work and Occupations*, vol. 7, núm. 3, pp. 261-290.

BROWNE, A.; BARRET, H. (1989), "The impact of labor-saving devices on Gambian rural women", a COMMONWEALTH GEOGRAPHICAL BUREAU, Workshop on Gender and Development, 16-21 abril 1989, University of Newcastle.

BURTON, M.L.; WHITE, D.R. (1984), "Sexual division of labor in agriculture", a *American Anthropologist*, núm. 86, pp. 568-583.

BUTTEL, F.; GILLESPIE, G.W. (1984), "The sexual division of farm household labor: an exploratory study of the structure of on-farm labor allocatio", a *Rural Sociology*, vol. 49 (2), pp. 183-209.

CALATRAVA REQUENA, Javier; VERICAT NUÑEZ, Ma Rosa (1987), "Trabajo femenino y agricultura marginal: la mujer en la explotación agraria de las Alpujarras", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm. 141 , pp. 65-84.

CALMES, R.; DELMARREL, A. (1978), "Les couples et l'activité en France", a Populations et sociétés rurales dans l'Ouest et le Centre-Ouest français, pp. 415-429.

CAMARERO, L.; VICENTE-MAZARIEGOS, J.; GARCIA, B.; MONTERO, M.; CATALINA C. (1987), El sexo femenino en la otra sociedad: reproducción y trabajo de la mujer rural en España, Ministerio de Cultura, Instituto de la Mujer, Madrid (mimeografiat).

CAMARERO, L.A.; SAMPEDRO, M.R.; VICENTE-MAZARIEGOS, J. (1990), El círculo quebrado. Mujer y ruralidad en España, Instituto de la Mujer, Madrid.

CAMARERO, L.; CATALINA, C.; MONTERO, M.; SAMPEDRO, R.; VICENTE-MAZARIEGOS, J. (1988), La mujer rural en España: una identidad cambiante, Ministerio de Cultura, Instituto de la Mujer, Madrid (inèdit).

CAMBRA AGRARIA PROVINCIAL DE GIRONA (1986), "La dona i el camp gironí", a *Butlletí Informatiu*, núm. 42.

- (1988), "El reconeixement professional de les dones de pagès", a *Butlletí Informatiu*, núm. 48.

CAMPO ALANGE, María (1964), La mujer en España : cien años de su historia, Ed. Aguilar, Madrid.

CANOVES, Gemma (1989), "El trabajo de la mujer en la explotación agraria familiar: el caso de dos comarcas catalanas", a XI Congreso Nacional de Geografía de la Asociación de Geógrafos Españoles. Geografía y Género, Madrid.

- (1989), "La actividad de la mujer en la explotación agraria familiar: una primera aproximación en las comarcas de Osona y del Gironès", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp.73-88.

- (1990), Mujer, trabajo y explotación agraria familiar: un análisis desde la geografía del género, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.

CANOVES, Gemma; GARCIA RAMON, Mª Dolors; SOLSONA, Montserrat (1989), "Mujeres agricultoras, esposas agricultoras : un trabajo invisible en las explotaciones familiares", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm.147, pp. 45-76.

CARITAS. SERVICIO DE DOCUMENTACION (1988), "Sociedad rural : las mujeres", a Dossier: El mundo rural español, Cáritas Española.

CARRERA, J.M. (1973), "Análisis de la población activa femenina del sector agrario", a *Información Comercial Española*, núm. 476, pp.140-147.

CASAS I TUBERT, Doris (1984), "Agricultora: una profesión polifacética", a *El Campo*, núm.95, pp.51-53.

CAVACO, C. (1981), "A muller na agricultura portuguesa", a *Estudos de Geografia Humana e Regional*, núm. 134.

C.C.E , C.E.E., COMITE DE ORGANIZACIONES PROFESIONALES AGRICOLAS, SEC. DE LA COMISION FEMENINA (1988), "Las mujeres en la agricultura", a *Cuadernos de las Mujeres de Europa*, núm. 29.

- (1989), "La mujer agricultora en España", a *Cuadernos de las Mujeres de Europa*, núm. 29.

CENTRO DE INVESTIGACIONES Y ESTUDIOS DE LA REFORMA AGRARIA; ASOC. DE TRABAJADORES DEL CAMPO; CEN. DE ESTUDIOS DEL TRABAJO; INST. NICARAGUENSE DE LA MUJER (1987), Mujer y agroexportación en Nicaragua, Instituto Nicaragüense de la Mujer, Managua.

CERNEA, M.(1978), "Macrosocial change, feminization of agriculture and peasant women's threefold economic role", a *Sociologia Ruralis*, vol. XVIII, núm. 2-3, pp.107-272.

CLARK, Gracia (1985), Fighting the African food crisis: Women farmers and food workers, ONU, UNIFEM.

COMMONWEALTH BUREAU OF AGRICULTURAL ECONOMICS (1975), Women in rural society, an annotated bibliography.

CONGRESO INTERNACIONAL DE EDUCACION DE ADULTOS. PROGRAMA DE MUJERES (1989), La luna también tiene su propia luz. La lucha por el desarrollo de la ciencia de las mujeres entre las trabajadoras rurales nicaraquenses, Programa de Mujeres del ICAE.

COUGHENOUR-C., M.; SWANSON, L. (1983), "Work statuses and occupations of men and women in farm families and the structure of farms", a *Rural Sociology*, vol. 48 (1), pp. 23-43.

CREEVEY, L. (Ed.) (1986), Women farmers in Africa: Rural development in Mali and the Sahel, Syracuse University Press.

CHINCHETRU, Felisa; MURUA, José Ramón (1988), "La mujer en el ámbito rural vasco", a *El Campo*, núm. 107, pp.41-44.

DE FELIPE, Isabel (1975), "La mujer y la agricultura", a *Agricultura*, núm. 524, any XLIV, pp. 696-972.

DE LA FUENTE BLANCO, Gloria (1987), "Las jóvenes rurales en la encrucijada del cambio (el caso castellano)", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 42, pp. 47-72.

DE LA RIVIERE, M.T. (1961), "Enquête sur le travail des femmes d'agriculteurs dans quelques exploitations familiales françaises", a *Economie Rurale*, juill.-sept. 1961, pp. 11-27.

DE LAS HERAS, José (1987), "La mujer en el campo", a IV Jornadas de Investigación Interdisciplinaria Sobre la Mujer, Seminario de Estudios de la Mujer, Universidad Autónoma de Madrid.

DEERE, Carmen D. (1976), "Rural women's subsistence production in the capitalist periphery", a *Review of Radical Political Economics*, vol. 8 (1), pp. 9-17.

- (1978), The division of labor by sex in agriculture: peasant women's subsistence production on the minifundes, Berkeley, University of California.

- (1978), "La mujer rural y la reproducción de las subsistencias en la periferia capitalista", a LEON, M., Las trabajadoras del agro, Bogotá, Colombia.

- (1987), "The Latin American reform experience", a DEERE, Carmen D.; LEON, Magdalena (Eds.), Rural women and state policy: feminist perspectives on Latin American agriculture development, Westview Press, Boulder, pp. 165-190.

DEERE, Carmen D.; LEON, Magdalena (1979), "Measuring rural women's and class position", a *Studies in Family Planning*, vol. 10, núm. 11-12, pp. 370-373.

- (1982), "Producción campesina, proletarización y división sexual del trabajo en la zona andina", a LEON, Magdalena (Org.), Debate sobre la mujer en América Latina y el Caribe, ACEP, Bogotá.

- (1989), La mujer y la política agraria en América Latina, Asociación Colombiana para el Estudio de la Población, Siglo XXI.

- (1989), Mujer y capitalismo agrario, Asociación Colombiana para el Estudio de la Población.

DELAGRAVE-NOEL, F. (1969), "Evolution de la femme dans la famille rural française", a *Revue Recherche Social*, núm. 26, pp. 55-61.

DEL VALLE, Mª Teresa (1982), "Investigación antropológica sobre la mujer vasca", a *Lurralde*, pp. 121-126.

DELPHY, C. (1983), "Agriculture et travail domestique: la réponse de la Bergère a Engels", a *Nouvelles Questions Féministes*, núm. 5.

DIXON, R. (1982), "Women in agriculture : counting the labour force in developing countries", a *Population and Development Review*, vol. 8 (3), pp. 539-566.

- (1983), "Land, labour and sex composition of the agricultural labour force: and international comparasion", a *Development and Change*, núm. 4, pp. 347-372.

- (1985), Women's work in third world agriculture, International Labour Office, Geneve.

DUNNE, F. (1980), "Occupational sex-stereotyping among rural young women and men", a *Rural Sociology*, vol.45 (3), pp. 396-415.

DURAN, Mª Angeles (1972), El trabajo de la mujer en España. Un estudio sociológico, Tecnos, Madrid.

- (1988), "Mujeres y hombres en el campo español", a *El Campo*, núm. 107, pp.3-16.

EMBERT, C. (1983), "The relative decline in women's contribution to agriculture intensification", a *American Anthropologist*, vol. 85 (2), pp. 285-304.

ENRIQUE SALIDO, M. (1982), "La mujer en la agricultura gallega", a *El Campo*, núm. 86, pp. 56-57.

F.A.O.; COLOMBO, Daniela; LOPEZ, Gloria (1975), "No me resignaré. La mujer 1975", F.A.O., Roma.

F.A.O. (1975), "Evolution du rôle de la femme dans l'agriculture européenne", Document de la F.A.O, Roma.

FARIA, O.; NIÑO, E. (1973), "La participación de la esposa campesina en la toma de decisiones y en la producción agropecuaria", a *Agrociencia*, núm. 12, pp. 57-58 (México).

FERNANDEZ DE ROTA Y MONTER, José Antonio (1983), "El trabajo de la mujer en un municipio rural gallego", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm. 124, pp.65-84.

FERRER I BOSCH, María Antonia; MUIÑOS VILLAVARDE, María Jesús (1987), "Economía y mujer campesina en la Cataluña del siglo XIX: Lectura de los protocolos notariales", a VI Jornadas de Investigación Interdisciplinaria sobre la mujer: El trabajo de las mujeres, siglos XVI-XX, Seminario de Estudios de la Mujer, Universidad Autónoma de Madrid.

FILIPPI, Geneviève; NICOURT, Christian (1987), "Domestique-professionnel: La coherence du travail des femmes des exploitations agricoles familiales", a *Economie Rurale*, núm. 178-179.

FINK, D. (1986), Open country, Iowa: rural women, tradition and change, Albany, State University of New York Press.

FIRST-D., R. (1978), "The productive roles of farm women in Yugoslavia", a *Sociologia Ruralis*, vol. XVIII (2-3), pp. 125-139.

FORTMAN, L. (1984), "Economic status and women's participation in agriculture: a Botswana case study", a *Rural Sociology*, vol. 49 (3), pp. 452-464.

FRANK, W. (1983), "Part time farming, underemployment and double activity of farmers in the E.E.C.", a *Sociologia Ruralis*, vol. XXIII, núm. 1, pp.21-27.

F.R.C.U.M.A.-C.E.D.A.G. (1983), Journée "Agricultrices", 30 juin 1983, Ille-et-Vilaine.

FURNARI, Mena (1973), "Occupazione femminile in agricoltura e mercato del lavoro", a *Rivista di Economia Agraria*, gener-febber 1973.

GAIN, B. (1977), "Mari et femme ont-ils la même situation juridique dans l'exploitation agricole?", a *Entreprises Agricoles*, CETA, núm. 83, pp. 4-12.

GARCIA BARTOLOME, Juan Manuel (1978), "Notas sobre la estructura social de una comarca rural deprimida", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm.105, pp. 105-120.

GARCIA FERRANDO, Manuel (1975), "Mujer y trabajo en la sociedad rural española: estudio de casos", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm. 92, pp. 7-64.

- (1977), Mujer y sociedad rural. Un análisis sociológico sobre trabajo e ideología, Edicusa, Madrid.

- (1988), "El trabajo de la mujer en los sistemas agrarios españoles", a *El Campo*, núm. 107, pp. 66-72.

GARCIA NEGRO, Mª Carmen (1988), "Primeiras aproximacions ao papel da labrega galega desde unha perspectiva económica", a IV Xornadas Agrarias Galegas, Edicios do Castro, Coruña, pp. 123-135.

GARCIA RAMON, Mª Dolors (1989), "Actividad agraria y género en España: una aproximación a partir del Censo agrario de 1982", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp. 89-114.

- (1989), "Femmes et activités agricoles en Espagne", a *Espace, Populations, Sociétés*, núm. 1, pp. 77-85.

- (1990), "La división sexual del trabajo y el enfoque de género en el estudio de la agricultura de los países desarrollados", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 55 .

GARCIA RAMON, Mª Dolors; CANOVES, Gemma (1988), "El papel de la mujer en la explotación agraria familiar en Cataluña", a *El Campo* , núm. 107, pp. 54-58.

- (1988), "The role of women on the family farm the case of Catalonia", a *Sociologia Ruralis*, vol. XXVIII, núm. 4.

GARCIA RAMON, Mª Dolors; SOLSONA, Montserrat; VALDOVINOS, Núria (1989), "The changing role of women in spanish agriculture: analysis from the agricultural censuses, 1969 - 1982", a *Journal of Women and Gender Studies*. National Taiwan University.

- (1989), "Gender and agriculture in Spain 1962-1982: an evolutive anaysis from the agricultural censuses", a COMMONWEALTH GEOGRAPHICAL BUREAU, Workshop on Gender and Development, 16-21 abril 1989, University of Newcastle, (Comunicació Congrés).

GARRIDO, Mª Jesús (1962), La mujer rural, Publicaciones Españolas, Madrid.

GASSON, Ruth (1968), "Part time farming and farm size", a *Sociologia Ruralis*, núm.7, pp.176-189.

- (1980), "Roles of farm women in England", a *Sociologia Ruralis*, vol.XX (4).

- (1981), "Opportunities for women in agriculture", a Department of Enviromental Studies and Countryside Planning. *Occasional Papers*, núm 5.

- (1984), "Farm women in Europa: their need for off farm employment", a *Sociologia Ruralis*, vol.XXIV (3/4), pp. 216-228.

- (1986), "Part time farming strategy for survival", a *Sociologia Ruralis*, núm.26, pp. 364-376.

GILLESPIE, V.H. (1979), "Rural women's time use", a *Studies in Family Planning*, vol. 10, núm. 11-12, pp. 383-384.

GONZALEZ, J.J.; LUCAS, A. de; ORTI, A. (1985), Sociedad rural y juventud campesina, Instituto de Estudios Agrarios, Pesqueros y Alimentarios, Madrid, 316 pp.

GOURGEAU, Daniel; LELIEVRE, Eva (1986), "Nuptionalité et agriculture", a *Population*, núm. 2, pp. 303-326.

GRAIG, R.; LAMBERT, V. ; MOORE, K.V (1983), "Domestic labor on family farms: the sexual division of labor and reproduction", a *Rural Sociological Society*.

GRANIE, A.M.; LEGAL, C.; MASSON, F.; ROUX, P. (1984), Les agricultrices en question, Ministère d'Agriculture, Toulouse (inèdit).

GRESSIER, Regine(1981), "Notre place dans l'agriculture", C.N.J.A.

HANEY, Wava G. (1983), "Farm family and the role of women", a SUMMERS, F. (Ed.), Technology and social change in rural areas, Westview Press, Boulder, pp.179-193.

HANEY, Wava G.; KNOWLES, J.B. (Eds.) (1989), Women and farming: changing roles, changing structures, Westview Press, Boulder.

HARVOIS, Y. (1984), "La place des jeunes filles dans l'enseignement agricole", a *Pour*, núm. 97 (G.R.E.P.).

HUNT, S.A.; LACY, M.G. (1989), "The feminization of production on part-time farms in the Federal Republic of Germany", a *Rural Sociology*, vol. 54 (1), pp. 60-73.

IGLESIAS DE USSEL, Julio (1988), "La mujer en el medio rural andaluz", a *El Campo*, núm. 107, pp. 59-62.

INHETVEEN, H. (1990), "Biographical approaches to research on women farmers", a *Sociologia Ruralis*, vol. XXX (1).

INIESTA, M. (1989), La dona a l'Urgellet: el Baridà. Una aproximació quantitativa, Ministerio de Cultura, Generalitat de Catalunya, Ajuntament de la Seu d'Urgell (mecanografiat).

IRIS. RED EUROPEA DE PROGRAMAS DE FORMACION PROFESIONAL PARA MUJERES; INSTITUTO DE LA MUJER; AYUNTAMIENTO DE BARCELONA; M. DE TRABAJO Y SEGURIDAD SOCIAL; M. DE EDUCACION Y CIENCIA (1989), Dossier sobre el Seminario "Experiencias de formación profesional y empresarial de las mujeres desde la perspectiva de la integración europea", Barcelona, 26-27 de junio de 1989, Red IRIS.

JEGOUZO, Guenhaël (1977), Avec qui se marient les paysans, INRA, Rennes.

JIMENEZ BERMEJO, María (1975), "La española de 1975 frente a su igualdad de derechos. Especial incidencia y análisis de la situación de la mujer rural", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm. 92, pp. 65-96.

JOHNSTON, R.P. (1982), Women's participation in United States agricultural production: selected assesments, UMI, Dissertation Information Service, Michigan.

KAHN, S.A.; BILQUES, K. (1978), "The environment, attitudes and activities of rural women: A case study og Jhosk Sayal", a *Sociologia Ruralis*, vol. XVIII (2-3), pp. 177-196.

KANDIYOTI, Deniz (1985), "Women in rural production systems. Regional variations: selected case-studies", UNESCO, 8 pp.

- (1985), "Women in rural production systems: conceptual issues", a KANDIYOTI, D., Women in rural production systems: problems and policies, UNESCO, Paris.

- (1986), La mujer en los sistemas de producción rural: problemas y políticas, Ed. Serbal, Barcelona.

KLEINEGGER, CH. (1987), "Out of the barns and into the kitchens: transformations in farm women's in the first half of the twentieth century", a DRYGULSKI WRIGHT, B. (Ed.), Women, work and technology, Ann Arbor, The University of Michigan Press, pp. 162-181.

LAGRAVE, Rose M^a. (1984), "Pour une interrogation féministe des études rurales sur les femmes. Approches théoriques et méthodologiques" (inédit).

LAGRAVE, R.M^a.; ALBERT, CH.; BERLAN, M.; CANIOU, J.; PERROT, M. (1987), Celles de la terre. Agricultrice: l'invention politique d'un métier, Ecole d'Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris.

LANDALE, N.S. (1989), "Marriage and agriculture structure", a *Rural Sociology*, vol. 54 (3), pp. 438-455.

LEGH-PRESTON, N. (1985), "La situación de las mujeres y de las minorías en zonas no metropolitanas en EE.UU.", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 36-37, pp.145-172.

LEON, Magdalena (1980), Mujer y capitalismo agrario. Estudio de cuatro regiones colombianas, Bogotá, Colombia.

- (1982), Las trabajadoras del agro, Bogotá, Colombia.

LESACHEY, Sophie (1988), "Les femmes dans la ferme augeronne", a *Le Bulletin*, núm. 33, pp. 35-38.

LEWENHAK, Sheila (1988), "The provision of food", a The revaluation of women's work, Croom Helm.

LITTLE, J. (1986), "Feminist perspectives in Rural Geography: an introduction", a *Journal of Rural Studies*, vol. 2 (1), pp. 1-8.

- (1988), "Women's non-agricultural employment: constraints and opportunities a rural development area", a VII Congr s Mundial de Sociologia Rural, Bolonia.

LOPEZ JIMENEZ, Mª Angeles (1988), "La mujer rural aragonesa", a *El Campo*, n m. 107, pp. 49-53.

LYSON, T.A. (1981), "Sex differences in recruitment to agricultural occupations among southern college students", a *Rural Sociology*, vol. 46 (1), pp.85-89.

MAJORAL, Roser (1988), "La mujer en el sector agrario", a *El Campo*, n m. 107, pp. 17-23.

MALHEIRO, Manoel; FREITAS, Janett L.R.; ZARONI, Margarida Mª H. (1986), Moderniza o agrícola e trabalho de mulher; efeitos do salario, tecnologia e estrutura fundiaria, Com. Executiva do Plano da Lavoura Cacaueira.

MARET, E.; CHENOWETH. L. (1979), "The labour force patterns of nature rural women", a *Rural Sociology*, vol. 44 (4), pp. 736-753.

MARET, Elizabeth; COPP, James H. (1982), "Some recent findings on the economic contributions of farm women", a *Rural Sociology*, vol. 2 (2), pp. 112-115.

MARSDEN, T.K.; SYMES, D. (1983), "Complementary roles and assymmetrical lives, farmer's wives in a large farm environment", a *Sociologia Ruralis*, vol. XXII (3/4), pp. 229-241.

MASUR, Jenny (1984), "'Obligación' y 'trabajo'. Clasificación de las actividades femeninas en la Andalucía rural", a *Revista Internacional de Sociologia*, núm. 52.

MARTIN, Simone (1975), "Aujourd'hui des agricultrices", C.N.J.A.

MARTIN RUIZ, Pedro (1974), "Problem tica de la mujer en el medio rural de la comarca sevillana Sierra Norte", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, n m. 89, pp. 69-86.

MATHIEU, N.; VERARD, L. (1987), "Etre femme au milieu rural", a *Economie et Finances Agrícolas*, desembre, pp. 12-16.

MEAD, M. (1976), "A comment on the role of women in agriculture", a BRAMSEM, M. (Ed.), Women and world development, D.C., Overseas Development Council for the Advancement of Service, Washington.

MEILLASOUX, Claude (1977), Mujeres, graneros y capitales, Siglo XXI, Madrid.

MEINERS, Jane Ella (1984), Time used for household work: comparisons for farm, rural nonfarm, and urban women, Oregon State University, (tesi doctoral).

MENDEZ, Lourdes (1988), Cousas de mulleres : campesinas, poder y vida cotidiana (Lugo 1940-1980), Anthropos, Barcelona.

MIDDLETON, A. (1983), "Marking the boundaries: men's space and women's space in Yorkshire village", conferència presentada a Deprivation and Welfare in Rural Areas, RESSG/RGEG, Keele.

MINISTERE DE L'AGRICULTURE (1984), "Special Agricultrices" a *Bulletin d'Information du Ministère de l'Agriculture*, núm. 1054, Paris.

MINISTERIO DE AGRICULTURA, PESCA Y ALIMENTACION (1989), 32.000 nuevos empleos para la juventud rural 1983 / mayo 1989, M. de Agricultura, Pesca y Alimentación, Servicio de Extensión Agraria, Madrid.

MINISTERIO DE CULTURA. INSTITUTO DE LA MUJER (1985), El trabajo de las mujeres a través de la Historia, Ministerio de Cultura, Madrid.

MINISTERIO DE TRABAJO . DIRECCION GENERAL DE PROMOCION SOCIAL (1974), La mujer rural que emigra y el trabajo. Estudio en zonas suburbanas, Ministerio de Trabajo, Madrid.

MIR RAGUE, R.M. (1985), "La mujer en el campo. Por una dignificación de trabajo e imagen", a *El Cultivador Moderno*, núm. 789, pp. 35-37.

MOMSEN, Janet H. (1989), "Género y agricultura en Inglaterra", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp. 115-130.

MOMSEN, J. H.; TOWNSEND J. (1987), Geography and Gender in the third world, Hutchinson, London.

MOORE, K.M. (1989), "Agrarian or non-agrarian identities of farm spouses", a *Rural Sociology*, vol. 54 (1), pp. 74-82.

MORKEBERGE, H. (1978), "Working conditions of women married to selfemployed farmers", a *Sociologia Ruralis*, vol. XVIII (2/3), pp. 91-106.

MUKERJI, A.B. (1971), "Female participation in agricultural labour in Uthar Pradesh - spatial variation", a *National Geographer*, núm. 6, pp.13-18.

MUÑIZ, R. (Ed.) (1986), IV Xornadas Agrarias Galegas a Muller na Agricultura. Edicions Do Castro, La Coruña.

- (1987), "Estudio sobre a muller na sociedade agraria gallega", a *Cuadernos da Area de Ciencias Agrarias*, núm. monogràfic sobre "A muller na agricultura", Publicacions do Seminario de Estudos Galegos, pp. 19-79.

NACIONS UNIDES (1988), Estratègies de Nairobi orientades devers el futur per a l'avanc de la dona, Generalitat de Catalunya, Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona.

NAVARRO ALCALA-ZAMORA, Pío (1983) "El papel de la mujer en el proceso de cambio de una comunidad rural", Actas de las Primeras Jornadas de Estudios de Investigación Interdisciplinaria, Seminario de Estudios de la Mujer, Universidad Autónoma de Madrid, pp. 274-279.

NAVASA, A. (1980), "El empleo de la mujer rural en la crisis económica", Unió de Pagesos, Barcelona, (inèdit).

- (1983), "La mujer y la familia agricultora en el desarrollo rural", Unió de Pagesos, Barcelona, (inèdit).

- (1983), "Problemas de la mujer campesina en los países del área mediterránea", Unió de Pagesos, Barcelona, (inèdit).

NICOURT, Christian; FILIPPI, Geneviève (1987), "Contribution à la définition d'un métier: agricultrice", a *Sociologie du Travail*, núm. 4, pp.477-494.

OBRADORS, T. (1974), La mujer y la agricultura a tiempo parcial en la comarca de Mollerussa (Lérida), I.N.I.A. (no publicat).

OFICINA INTERNACIONAL DEL TRABAJO (O.I.T.) (1980), "El agro: mundo implacable para las mujeres", a *Información O.I.T.*, vol.16, núm. 4.

PAINVIN, R.M. (1970), Un métier ... agricultrice, Agripoche, Paris, 190 pp.

PAINVIN, R.M.; BERLAN, M. (1981), "Division du travail et rôle des femmes dans l'agriculture française", a MICHEL, A. (et alii), Femmes et Multinationales, A.C.C.T., Karthala, Paris, pp. 171-187.

PEARSON, J. (1979), "Note on female farmers", a *Rural Sociology*, vol. 44 (1), pp.189-200.

PEREZ, Paola; VEGA, Mignone; AGUIRRE, Lucia; INSTITUTO NICARAGUENSE DE LA MUJER (1988), "Mujer campesina y organización en Nicaragua: ¿participación productiva sin participación social?", a VIII Congreso Centroamericano de Sociología, 10-15 octubre 1988, Guatemala.

PEREZ VILARIÑO, J. (1988), "Condición femenina y marco institucional en la sociedad rural gallega", a *El Campo*, núm. 107, pp. 24-31.

POOLE, D.L. (1981), "Farm scale, family life, and community participation", a *Rural Sociology*, vol. 46 (1), pp. 112-127.

PORTOLES, Pilar (1988), "La mujer en la agricultura familiar", a *El Campo*, núm. 107, pp. 76-78.

PORTUGAL. COM. DA CONDIÇÃO FEMININA (1987), As mulheres agricultoras: Actas do seminário Europeu, 29-30 janeiro 1987, Caldas da Rainha, Portugal. Com. da Condição Feminina.

PURVIS, Barbara M. (1987), Information for women in agricultural extension in ACP countries, CTA, Technical Cen. for Agricultural and Rural Cooperation.

QUEIZAN, Maria Xose (1977), La muller en Galicia. A muller na sociedade galega a lingua galega e a muller (Analise estrutural de dous métodos represivos), Edicios Do Castro, La Coruña.

REBOLLEDO, Loreto; RIQUELME, Verónica; VALDES, Ximena; BERGALOSKY, Fanny; MACK, Macarena; MENDEL, Julia; OLIVOS, Soledad; OXMAN, Verónica; QUEVEDO, Virginia (1988), Notas sobre una intervención educativa (Escuela de mujeres rurales y Almacén campesino), Centro de Estudios de la Mujer. Programa de Mujeres Campesinas y Asalariadas Agrícolas de la Región Central, Chile.

REIMER, B. (1986), "Women as farm labor", a *Rural Sociology*, vol. 51 (2), pp. 143-155.

REMY, Jacques (1977), Travail, famille et développement agricole: aspects de la vulgarisation féminine, INRA, Paris.

REVELLI, Nuto (1985), L'anello forte. La donna: storie di vita contadina, Einaudi, 502 pp.

RIEV, A. (1987), Professionalisation des agricultrices, Université de Toulouse Le Mirail (mimeo).

RODRIGUEZ LANBADEIRA, José (1987) "El trabajo de la mujer en el campo a comienzos del siglo", a IV Jornadas de Investigación Interdisciplinaria sobre la Mujer, Seminario de Estudios de la Mujer, Universidad Autónoma de Madrid.

ROGERS, S.C. (1979), "Espace masculin, espace féminin", a *Etudes Rurales*, núm. 74, pp. 87-110.

ROIG, Montserrat (1981), Mujeres en busca de un nuevo humanismo, Salvat, Madrid.

- (1987) "Análisis de los significados del uso del espacio por la mujer en el medio campesino tradicional", a IV Jornadas de Investigación Interdisciplinaria sobre la Mujer, Seminario de Estudios de la Mujer, Universidad Autónoma de Madrid.

ROSENFELD, R.A. (1986), "U.S. farm women", a *Work and Occupations*, vol. 13, núm. 2, pp.179-202.

- (1987), Farm women work, farm and family in the United States, University of North Carolina Press, London.

RUIZ, Olatz (1985), "La solución de la familia: mujeres en la agricultura", a *Mujeres*, núm. 5, pp. 30-34.

- (1985) "Jornaleras andaluzas. A igual trabajo menor salario", a *Mujeres*, núm. 6, pp. 10-11.

SABATE MARTINEZ, A. (1989), "Geografía y Género en el medio rural: algunas líneas de análisis", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp. 131-147.

- (1989), "Geografía y Género en el medio rural: algunas líneas de análisis", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp. 131-147.

SABATE MARTINEZ, A. (et alii) (1989), "Industria rural y mano de obra femenina", a XI Congreso Nacional de Geografía. Asociación de Geógrafos Españoles. Geografía y Género.

SACHS, Carolyn E. (1983), The invisible farmers, women in agricultural production, Rowman and Allanheld, Totowa (New Jersey), 149 pp.

SANCHEZ LOPEZ, A.; GARCIA VERDUGO, F.; ORTIZ NAVAS, M.; RUIZ BARRIENTOS, M.C. (1984), "La industria de la confección en zonas rurales del sur de Córdoba", a *Estudios Territoriales*, núm.13-14, pp. 47-64.

SANDER, William (1985), "Farm women and marriage", a *Oxford Agrarian Studies*, vol. 14, pp. 114-127.

SANZ JARQUE, Juan José (1988), "El papel de la mujer en las relaciones económico patrimoniales de la familia rural", a *El Campo*, núm. 107, pp. 79-82.

S.E.A (1976), El papel y el futuro profesional de la mujer en la explotación agraria.

SEGALEN, Martine (1980), Mari et femme dans la société paysanne, Flammarion, Paris.

SERRANO, C. (1978), "Evolución del papel de la mujer en el medio rural", a El trabajo de la mujer con responsabilidades familiares, Ministerio de Trabajo, Madrid.

SEVERAC, Claire (1980), Travail et identité des femmes en agriculture, un exemple: le pays d'Apt en Vaucluse, CNRS, Laboratoire d'Economie et de Sociologie du Travail, Université d'Aix-Marseille II.

SILVA, Mª Regina T. de (1990), "Rural development and women's employment", a Sem. on Women and the Completion of the Internal Market, 1990, Dublin.

SOLANGE, Rattin (1987), "La place des femmes dans l'agriculture", a Economie Rurale, núm. 178-179.

SOLSONA, Montserrat; TREVIÑO, Rocío (1990), Estructuras familiares en España, Instituto de la Mujer, Madrid.

STEBINGS, S. (1984), "Women in the countryside: a study of women's role perceptions in the kent parishes", a BRADLEY, T.; LOWE, P. (Eds.), Locality and rurality: economics and society in rural regions, Norwich, Geobooks.

STOLCKE, Verena (1986), Cafecultura. Homes, mulheres e capital (1850-1980), Editora Brasiliense, Sao Paulo.

TERAN HURTADO, Rocío (1988), "Un paso adelante para la mujer agricultora. Nace en Cataluña la Asociación Femenina del Medio Rural", a El Cultivador Moderno, núm. 828, pp. 48-50.

- (1989), "La mujer y la agricultura. La mujer rural en la geografía española", a El Cultivador Moderno, núm. 832, pp. 16-18.

- (1989), "La mujer y la agricultura. La mujer en el sector rural español", a El Cultivador Moderno, núm. 834, pp. 47-48.

- (1989), "La mujer y la agricultura. Situación jurídica de la mujer agricultora", a El Cultivador Moderno, núm. 834, pp. 42-43.

- (1989), "La mujer y la agricultura. Acceso a la formación profesional de la mujer agricultora", a El Cultivador Moderno, núm. 838, pp. 64-65.

- (1989), "La mujer y la agricultura. Protección social de la mujer agricultora en el marco de la C.E.E.", a *El Cultivador Moderno*, núm. 839, pp. 64.

TIGGES, Lean; ROSENFELD, R.A. (1987), "Independent farming: correlates and consequences for women and men", a *Rural Sociology*, vol. 52, núm. 3, pp. 345-364.

TRONARD RIOLLE, Y. (1935), Les activités féminines en agriculture, Spes, Paris.

TULLA, Antoni F. (1989), "La mujer en las explotaciones agrarias del Pirineo catalán (Urgellet - Baridà)", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp. 171-201.

UNESCO (1964), Posibilidades de instrucción para la mujer en las zonas rurales. Estudio comparado, Estudios y Documentos de Educación, núm. 51, UNESCO, Paris.

UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (1980), La participación de la mujer en el desarrollo, Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo, New York.

UNWIN, T. (1985), "Farmer's perception of agrarian change in north-west Portugal", a *Journal of Rural Studies*, vol. 1 (4), pp. 339-357.

VAIL, D.J. (1982), "Women and samll farm revivial: the division of labor and decision-marking on maine's organic farm", a *The review of Radical Political Economics*, vol. 13 (4), pp. 19-33.

VARIS AUTORS (1976), "Les femmes en milieu rural: leur formation, leur avenir", a *Pour*, núm. 51.

VARIS AUTORS (1981), "Part-time farming and the rural community", a *Rural Sociology*, vol. 46 (2), pp. 245-262.

VARIS AUTORS (1984), "La mujer y la silvicultura", a *Unasyuva*, vol. 36, núm. 146.

VICENTE-MAZARIEGOS, Joséchu (1989), "Las mujeres en la agricultura europea: elementos para un estudio sociológico", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 51, pp. 205-228.

VICENTE - MAZARIEGOS, Josechu ; U.G.T. DEPARTAMENTO CONFEDERAL DE LA MUJER (1989), "La mujer y la agricultura", a Terceras Jornadas-Conferencia de la Mujer Trabajadora. Temas Sectoriales, U.G.T.

VINYOLES, Carme; TORNS, Miquel; LANAÓ, Pau (1989), "Les noves empresàries del camp", a *Revista de Girona*, núm. 135, pp. 12-19.

WALL, Karin (1988), "A divisão sexual do trabalho na agricultura: elementos para o seu estudo", a *Análise Social*, vol. XXII, núm. 92-93, pp. 661-668.

WALLACE, Ben J.; MUJID, Rosie; HUSSAIN, Huq; AHSAN, Ekramul (1987), The invisible resource: women in rural Bangladesh, Westview Press.

WHATMORE, Sara J. (1986), "Why there is more to the farmer's wife than has met the rural sociologist's eye. A feminist perspective on the family farm de bate", RESSG. Conference Paper, London (mimeo).

- (1988), "From women's role to gender relations: developing perspectives in the analysis of farm women", a *Sociologia Ruralis*, vol. XXVIII (4), pp. 239-247.

- (1988), "¿Ciclo vital o patriarcado? Cambios en las divisiones del trabajo en la explotación agraria familiar por razón de sexo", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm 147, pp.7-43.

WILSON, Fiona (1985), "Women and agricultural change in Latin America: some concepts guiding women", a *World Development*, vol. 13, núm. 9, pp. 1017-1035.

YOUNG, Kate (1977), Participación de la mujer en la economía campesina, Instituto Nacional de Estudios del Trabajo, México.

- (1978), "Changing economic role of women in two rural Mexican communities", a *Sociologia Ruralis*, vol. XVIII (2/3), pp. 197-216.

ZAPATERO MOLINERO, Sara; JIMENEZ MEJIAS, Rafael (1980), La mujer en la explotación agraria familiar: estudio de una zona aragonesa. Instituto Regional de Investigaciones y Desarrollo Agrario del Ebro, Zaragoza.

8.2.1.2. Dona i Treball

ALBERDI ALONSO, Isabel (1988), "Medidas para combatir el desempleo de las mujeres: Plan para la igualdad de oportunidades de las mujeres (1988-1990)" a *Información Comercial Española*, núm. 655, pp. 73-77.

ALBERDI, Inés (1988), "La diversificación de opciones de las mujeres", a *Información Comercial Española*, núm. 655, pp. 79-85.

ALCOBENDAS TIRADO, Mª Pilar (1984), L'emploi des femmes en Espagne, Commission des Communautés Européennes, Luxemburg.

ANTHIAS, F. (1980), "Women and the reserve army of labour: a critique of Veronica Beechey", a *Capital and Class*, núm. 10.

ASCON, R.; ALBADALEJO, G.; BASTIDA, A.; EDO, M.J.; SAEZ, A. (1989), Geografía: el mundo del trabajo, Ed. Crítica, Barcelona.

AYMERICH, M. (1966), Actividad femenina. Oficios de la mujer, Ed. Vicens Vives, Barcelona.

AZURRA, M.J. (1966), La mujer ante el trabajo, Ed. Ethos, Irún.

BAYO, E. (1970), Trabajos duros de la mujer, Ed. Plaza y Janés, Barcelona.

BENERIA, Lourdes (1981), "Reproducción, producción y división sexual del trabajo", a *Mientras Tanto*, núm. 6, pp.47-84.

BENERIA, Lourdes; SEN, Gita (1983), "Desigualdades de clase y género y el rol de la mujer en el desarrollo económico: implicaciones teóricas y prácticas", a *Mientras Tanto*, núm.15, pp. 91-113.

BENERIA, Lourdes; ROLDAN, M. (1987), "Three subcontracting links and the dynamics of women's employment", a The crossroad of class and gender.

BRADLEY, Yony (1984), "Segmentation in local labour markets", a BRADLEY and LOWE (Ed.), Locality and rurality, Norwich.

BORDERIAS, C. (1986), "Entre el trabajo asalariado y el trabajo doméstico. Actitudes de las mujeres en el trabajo y el empleo", a Primer Col.loqui d'Història de la Dona, Barcelona.

CAILLAVET, France (1987), "Trabajo u honor. El trabajo femenino en la economía contemporánea", a Revista Española de Investigaciones Sociológicas, núm. 40, pp. 113-133.

- (1988), "Problemes de mesure: Le travail féminin. Aspects théoriques et méthodologiques en économie contemporaine", a Mélanges de la Casa de Velázquez, t. XXIV, pp.411-436.

CAPEL MARTINEZ, Rosa María (1978), La mujer española en el mundo del trabajo, 1900 - 1930, Fundación Juan March, Madrid.

- (1982), El trabajo y la educación de la mujer en España (1900 - 1930), Ministerio de Cultura, Madrid.

CASARES, M. (et alii) (1987), "La conducta laboral de la mujer en la sociedad española (1985)", a Revista de Treball, núm. extra, març, pp. 49-66.

CASAS, J. Ignacio (1987), La participación laboral de la mujer en España, Ministerio de Cultura, Instituto de la Mujer, Madrid.

- (1987), "Bases teóricas para el análisis de la situación laboral de la mujer", a El trabajo de las mujeres, Instituto de la Mujer, pp.33-38.

- (1988), "Características del trabajo de la mujer: el caso español", a Sociología del Trabajo (nova època) núm. 3, pp. 17-33.

CASAS, J. Ignacio; SALLE, Mª Angeles (1985), "Dimensiones teóricas en el análisis del empleo de las mujeres y examen de las estadísticas existentes en España", (inèdit) 42 pp., Barcelona.

- (1988), "Perspectivas laborales de la mujer en España", a Papers, Revista de Sociologia, núm. 30, pp. 109-118.

CENTRE D'ESTUDIS DEMOGRAFICS (1986), Estudio socio-demográfico de la mujer en España, 5 vols., C.E.D., Barcelona.

CLAVER CORTES, Mª Carmen (1987), "La población activa femenina en el censo de 1981", a VI Jornadas de Investigación Interdisciplinaria sobre la Mujer, 2-3 abril 1987, Universidad Autónoma de Madrid, pp. 339-346.

CHICONE, N.; ROSE, D. (1989), "Restructuration economique, division sexuelle du travail et répartition spatiale de l'emploi dans la region ...", a Espaces, Population, Sociétés, núm. 1/1989, pp.53-64.

DARLING, Martha (1975), Le rôle des femmes dans l'économie. Résumé établie sur la base de dix rapports nationaux, OCDE, Paris.

DE MIGUEL, Amando (1974), Manual de estructura social de España, Ed. Tecnos, Madrid.

DE MIGUEL CASTAÑO, Carmen (1988), "La participación femenina en la actividad económica. Estructuras y tendencias", a Información Comercial Española, núm. 655, pp. 37-56.

- (1988), "La incorporación de la mujer al mercado de trabajo", a Alfoz, núm. 48-48, pp.21-33.

DESROSIERES, A.; GOY, A.; THEVENOT, T. (1986), Le partage professionnel dans l'entreprise conjugale: travail des femmes et discours juridique, Recherche sur les femmes et recherche juridique.

DIAZ MUÑOZ, A.; RODRIGUEZ MOYA, J.M. (1989), "Movilidad femenina y medio urbano", a IX Congreso Nacional de Geografía AGE, Geografía y Género, Madrid.

DURAN, Mª Angeles (1972), El trabajo de la mujer en España. Un estudio sociológico, Ed. Tecnos, Madrid.

- (Ed.) (1981), La mujer en el mundo contemporáneo, Universidad Autónoma de Madrid.

- (1986), "Reflexiones. ¿Quién mantiene a quién en España?", a Mujeres, núm. 8, pp. 29-46.

- (1987), "Notas para una relectura crítica de textos básicos de economía española", a El trabajo de las mujeres, Ministerio de Cultura, Instituto de la Mujer, Madrid.

- (1987), La jornada interminable, Icaria, Barcelona.

- (1988), "El dualismo de la economía española. Una aproximación a la economía no mercantil", a Información Comercial Española, núm. 655, pp.9-25.

ESCARIO, Pilar; ALBERDI, Inés (1986), El impacto de las nuevas tecnologías en la formación y el trabajo de las mujeres, Instituto de la Mujer, Madrid.

ESPINA MONTERO, Alvaro (1982), "La participación femenina en la actividad económica: el caso español", a CONDE, Rosa (Ed.), Familia y cambio social, Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid.

- (...), "Pasado, presente y futuro de la tasa de actividad femenina en España" a Estudios de Economía del trabajo en España I. Oferta y demanda de trabajo, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, pp. 115-142.

ESPINA MONTERO, Alvaro; DE MIGUEL CASTAÑO, Carmen (1978), "Evolución y perspectivas de las tasas de actividad en España, con especial referencia a la tasa de actividad femenina", a Seminario franco-español sobre problemas actuales de la economía del empleo, Ministerio de Economía, Madrid, pp. 63-95.

FERNANDEZ MENDEZ, Fernando (1985), La participación laboral de la mujer. Un análisis microeconómico, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Col. Tesis Doctorales, Madrid.

FERREOL, G. (1988), "Gestion de la main d'oeuvre, institution familiale et activité féminine", a Espace, Population, Sociétés, núm. 3/1988, pp. 373-386.

GARCIA CORELLA, Laura (1977), La mujer en el trabajo, FHER, Bilbao.

GENERALITAT DE CATALUNYA (1980), "La població activa a Catalunya", a Estadística i Societat, núm. 5.

INSTITUTO DE LA MUJER (1983), Situación de la mujer en España, Instituto de la Mujer, Madrid.

- (1985), Informe presentado por España a la Conferencia mundial del decenio de las Naciones Unidas para la mujer (Nairobi - Kenya, 16-26 de julio de 1985), Instituto de la Mujer, Madrid.

- (1988), Empleo y desempleo de las mujeres en los países de la OCDE, Instituto de la Mujer, Madrid.

IZQUIERDO, Mª Jesús (1981), "Feminismo no es sexismo: Algunas consideraciones sobre el trabajo asalariado y el trabajo no asalariado", a *Mientras Tanto*, núm. 7, pp. 79-87.

IZQUIERDO, Mª Jesús; DEL RIO, Olga; RODRIGUEZ, Agustín (1988), La desigualdad de las mujeres en el uso del tiempo, Ministerio de Asuntos Sociales, Instituto de la Mujer, Madrid.

JORNADAS SINDICALES NACIONALES (1975), Mujer y trabajo: Ponencias y conclusiones, Organización Sindical, Madrid.

MCDOWELL, Linda; MASSEY, Doreen (1984), "A women's place ?", a MASSEY and ALLEN (Eds.), Geography matters, pp. 128-147.

MACKINTOSH, M. (1981), "Gender and economics: the sexual division of labour and the subordination of women", a YOUNG, K. (Ed.), Of marriage and the market: women's subordination in international perspective, CSE Books, London.

M.A.P.A.; INSTITUTO DE LA MUJER (1988), "Plan de acción para la igualdad de oportunidades de las mujeres en materia de empleo y relaciones laborales", a *Revista de Treball*, núm. 6, pp. 39-61.

MARTINEZ, M.A. (1987), "Crecimiento económico y promoción socio-profesional de la mujer (1959-1985): Planteamiento general y desarrollo", a IV Jornadas de Investigación Interdisciplinaria sobre la Mujer, Seminario de Estudios de la Mujer, Universidad Autónoma de Madrid.

MARTINEZ-ALIER, Vicente (1978), "Las mujeres y el trabajo", a *Materiales*, nov.-des., pp.45-68.

MASSEY, Doreen (1984), Spatial divisions of labour. Social structures and the geography of production, Macmillan.

MICHEL, A. (Dir.) (1978), Les femmes dans la société marchande, PUF, Paris.

MIES, M. (1986), "Housewifization international: Women and the new international division of labour", a MIES, M., Patriarchy and accumulation on a world scale, London.

MINCER, J. (1981), "La participación laboral de las mujeres casadas. Un estudio de la oferta de trabajo", a Información Comercial Española, núm. 574, pp. 103-119.

MINISTERIO DEL TRABAJO, (1973), La mujer en el trabajo, Ministerio del Trabajo, Madrid.

- (1979), Población, actividad y ocupación en España, Ministerio del Trabajo, Madrid.

MINISTERIO DEL TRABAJO; COMISION NACIONAL DE TRABAJO FEMENINO (1979), Trabajo a tiempo parcial y horario flexible, Seminario de Estudios (Cuenca, 29 mayo - 2 junio 1978), Madrid.

MOLTO, Mª Luisa (1988), "Sistema de indicadores sociales sobre la mujer", a Información Comercial Española, núm. 655, pp. 27-36.

NAROTZKY, S. (1988), Trabajar en familia. Mujeres, hogares y talleres, Ed. Alfons el Magnànim, València.

NASH, Mary (1981), Mujer y movimiento obrero en España, 1931-1939, Fontana, Barcelona.

O.C.D.E. (1985), La integración de la mujer en la economía, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid.

- (1988), Empleo y desempleo de las mujeres en los países de la O.C.D.E., Instituto de la Mujer, Madrid.

OFICINA INTERNACIONAL DEL TRABAJO (1974), Igualdad de oportunidades y de trato a las trabajadoras, O.I.T., Ginebra.

OVEJERO LUCAS, F. (1985), "La economía de los otros trabajadores", a Mientras Tanto, núm. 23, pp.87-98.

PHAL, R.E. (1984), Divisions of labour, Blackwell, London.

PEREDO, J.A. (1973), "La formación profesional de la mujer. Situación real y oportunidades", a Iª Mesa Redonda sobre Promoción Profesional de la Mujer en la Nueva Sociedad, Ministerio de Trabajo.

PEREZ BOTIJA, Margarita (1961), El trabajo femenino en España, Comercial Española de Ediciones, Madrid.

PEREZ INFANTE, J. (1984), "La situación de la mujer en el mercado de trabajo", a Jornadas sobre la Mujer Trabajadora, Sevilla.

PEREZ SERRANO, Mabel (1978), Mujer y trabajo, Ed. Almena, Madrid.

QUITLLET SABATER, Rosa (1979), Recull de les Jornades del Decenni de la Dona de les NN.UU. (1975-1985), 8-10 febrer, Palau de Congressos, Barcelona.

REDCLIFT, N.; MINGIONE, E. (Eds.) (1985), Beyons employment: household, gender and subsistence, Blackwell, London.

RODRIGUEZ MARTINEZ, Ubaldo (1977), "El trabajo y la mujer sevillana", a Revista Sindical de Estadística, núm 125.

RODRIGUEZ MOYA, J.M. (1987), "Cambio de orientación metodológica para el estudio socio-profesional de las mujeres", a IV Jornadas de Investigación Interdisciplinaria sobre la Mujer, Seminario de Estudios de la Mujer, Universidad Autónoma de Madrid.

- (1988), La participación laboral de la mujer en el sector este del Area Metropolitana de Madrid: Torrejón de Ardoz, Tesis Doctoral, Departamento de Geografía Humana, Universidad Complutense, Madrid.

RUESGA, S.M. (1988), "La mujer en la economía sumergida", a Información Comercial Española, núm. 655, pp.57-72.

SABATE MARTINEZ, A. (1986), "Movilidad espacial, migraciones y desplazamientos de la mujer", a GARCIA BALLESTEROS, A. (Ed.), El uso del espacio cotidiano, Madrid, Universidad Autónoma, pp. 225-231.

SABATE MARTINEZ, A. (et alii) (1989), "Industria rural y mano de obra femenina", a IX Congreso Nacional de Geografía. Asociación de Geógrafos Españoles. Mesa Redonda: Geografía y Género, Madrid.

SAEZ, A. (1975), "La vida activa de las mujeres en los años sesenta", a Población y actividad económica en España, Siglo XXI, Madrid.

SALLAIS, Robert (1978), "Evolución de los índices de actividad femenina: algunos factores explicativos", a Seminario franco-español sobre problemas actuales de la economía del empleo, Ministerio de Economía, Madrid.

SALLE, Mª Angeles; CASA, J. Ignacio (1986), Efectos de la crisis económica sobre el trabajo de las mujeres, Instituto de la Mujer, Madrid.

SANCHEZ MORENO, M. (1987), "Mujer, trabajo de mercado y segregación ocupacional", a Revista de Treball, núm. 5, pp. 101-121.

SANCHIS, Enric (1984), El trabajo a domicilio en el País Valenciano, Minsiterio de Cultura, Instituto de la Mujer, Madrid.

- (1986), Mujer y economía sumergida, Comisiones Obreras.

SARFATI, Hedva (1985), "La promotion de l'égalité des chances et de traitement en faveur des femmes dans la vie active: quels problemes? quelles perspectives?", a Travail et Sociéte, vol. 10, núm. 3, pp. 291-308.

SEGURET, Marie Claire (1983), "¿Mejorarán algún día las condiciones de trabajo de las mujeres?", a Revista Internacional del Trabajo, vol. 102, núm. 3.

SOLSONA, Montserrat (1989), "El problema de la medición del trabajo de la mujer", a Documents d'Anàlisi Geogràfica, núm.14, pp. 149-169.

SOTO CARMONA, Alvaro (1983), "Cuantificación de la mano de obra femenina (1860-1930)", a La mujer en la historia de España, siglos XVI - XX, Universidad Autónoma de Madrid.

STOLKE, Verena (1989), "Género y clase en la flexibilización del mercado de trabajo: el trabajo industrial a domicilio en la ciudad de Méjico", a Mientras Tanto, núm.36-37, pp.219-2224.

SULLEROT, Evelyne (1968), Historia y sociología del trabajo femenino, Península, Barcelona.

SZTOKMAN, N. (1984), "Calendriers professionnels de la population féminine", a L'Information Geographique, vol. 18 (3), pp. 118-121.

TOMOLA, Shizue (1985), "La distribución del tiempo entre las distintas actividades laborales femeninas en ciertos países asiáticos", a Revista Internacional del Trabajo, núm. 4.

TORNS, T.; CARRASQUER, P. (1983), "Entorn als conceptes de dona i treball a Catalunya", a II Jornades del Patriarcat, Bellaterra.

VARIS AUTORS (1982), "Nuevas perspectivas sobre la mujer. Economía", a Actas de las I Jornadas de Investigación Interdisciplinaria sobre la Mujer, Seminario de Estudios de la Mujer, Universidad Autónoma de Madrid.

VARIS AUTORS (1984), Le sexe du travail: structures familiales et système productif, PUG, Grenoble.

VARIS AUTORS (1987), El trabajo de las mujeres, Ministerio de Cultura, Instituto de la Mujer, Madrid.

WAINERMAN, C.; LATTES, Z. (1978), "La medición del trabajo femenino", a Cuaderno del CENEP, núm. 21.

WEILER, Martine (1977), Mujeres activas. Sociología de la mujer trabajadora en España, Ed. De la Torre, Madrid.

8.2.1.3. Dona i Treball Domèstic

ADINOLFI, Giulia (1980), "Esquema sobre el trabajo doméstico", a Mientras Tanto, núm. 3, pp. 19-21.

ANDRAN, O.; RAUX, C. (1989), "Sexe et usage de l'espace. L'influence de la repartition des rôles au sein de ménage", a *Espace, Populations, Sociétés*.

CAILLAVET, France, (1988), "El trabajo gratuito de las mujeres: de la economía familiar a la economía nacional", a DURAN, Mª Angeles (Dir.), De puertas adentro, Instituto de la Mujer, Madrid.

CARRASCO, Cristina, (1988), "Notas para un tratamiento reproductivo del trabajo doméstico", a *Cuadernos de Economía*, núm. 45, pp.1-20.

- (1988), "Los análisis microeconómicos de la fecundidad y la participación laboral de la mujer: un comentario", a *Cuadernos de Economía*, núm. 47, pp. 389-404.

CARRASCO, Cristina; OVEJERO, Félix (1988), "Mujeres y economía: un balance y una propuesta. I. El balance", a *Mientras Tanto*, núm. 34, pp.55-77.

- (1988), "Mujeres y economía: un balance y una propuesta. II. La propuesta", a *Mientras Tanto*, núm. 35, pp.105-125.

CHADEAU, Ann; FOUQUET, Annie (1981), "Peut-on mesurer le travail domestique?", a *Economie et Statistique*, núm. 136.

DELPHY, CH. (1978), "Travail ménager ou travail domestique?", a MICHEL, Andrée (Dir.), Les femmes dans la société marchande, PUF, Paris.

DURAN, Mª Angeles (Dir.) (1988), De puertas adentro, Ministerio de Cultura, Instituto de la Mujer, Madrid.

EMA, C.; MARTINEZ, C.; PARAMIO, L. (1976), "Trabajo doméstico y lucha feminista", a *Zona Abierta*, num. 8, pp. 50-60.

GARCIA, Cristina (1988), "Análisis de tiempos y movimientos del trabajo doméstico en las zonas rurales y urbanas", a DURAN, Mª Angeles (Dir.), De puertas adentro, Ministerio de Cultura, Instituto de la Mujer, Madrid.

GARDINER, Jean (1975), "El papel del trabajo doméstico", a HARRISON, John; SECCOMBE, Wally; GARDINER, Jean, El ama de casa bajo el capitalismo, Cuadernos Anagrama, Barcelona.

GARDINER, Jean; HIMMELWEIT, Susan; MACKINTOSH, M. (1980), "El trabajo doméstico de la mujer", a *En Teoría*, núm 4, pp. 97-117.

HARRISON, John.; SECCOMBE, Wally; GARDINER, Jean (1975), El ama de casa bajo el capitalismo, Cuadernos Anagrama, Barcelona.

HARRISON, John (1975), "Economía política del trabajo doméstico", a HARRISON, John; SECCOMBE, Wally ; GARDINER, Jean, El ama de casa bajo el capitalismo, Cuadernos Anagrama, Barcelona.

LARGUIA, I. (1977), "Contra el trabajo invisible", a La liberación de la mujer, Año Cero, Granica Editor, Barcelona.

REMON, M.L. (1982), "Trabajo doméstico e ideología patriarcal: una constante histórica", a Nuevas perspectivas sobre la mujer, Seminario de Estudios de la Mujer, Universidad Autónoma de Madrid.

RUBIO, F. (1982), "El trabajo doméstico y sus vinculaciones con las relaciones de producción. Diez años de un debate", a CONDE, Rosa (Comp.), Familia y cambio social en España, CIS, Madrid, pp.259-281.

SECCOMBE, Wally (1975), "El trabajo doméstico en el modo de producción capitalista", a HARRISON, John; SECCOMBE, Wally; GARDINER, Jean, El ama de casa bajo el capitalismo, Cuadernos Anagrama, Barcelona.

VALLVE, Sílvia (et alii.) (1987), "Trabajo doméstico, vida doméstica. La mujer en el campo económico", a Jornades del Decenni de la Dona de les NN.UU.. (1975-1985), 8-10 febrer, Palau de Congressos, Barcelona.

VARIS AUTORS (1980), "Women's domestic labour", a MALOS, E. (Ed.), The politics of housework, Allison & Busby, London.

YEANDLE, S. (1982), "Variation and flexibility: key characteristics of female labour", a *Sociology*, vol. 16 (3), pp. 422-430.

8.2.1.4. Dona General

AMOROS, Cèlia (1985), Hacia una crítica de la razón patriarcal, Ed. Anthropos, Barcelona.

AUBET, Mª José (1981), "Feminismo y lucha política en España", a *Mientras Tanto*, núm. 9, pp.93-106.

BORDERIAS, C. (1986), "Identidad femenina y cambio social", a VILANOVA, M. (Ed.), El poder en la sociedad, Ed. Antoni Bosch, Barcelona.

BORREGUERO, Concha (et alii) (1986), La mujer española: de la tradición a la modernidad (1960-1980), Ed. Tecnos, Madrid.

BOWLBY, Sophie (1989), "Geografía feminista en Gran Bretaña: una década de cambio", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp. 15-29.

CAMPO ALANGE, María (1964), La mujer en España: cien años de su historia, Ed. Edicusa, Madrid.

CASTAÑER, M.; CENTELLES, N. (1985), "La mujer y la geografía universitaria española", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm.7, Universitat Autònoma de Barcelona, pp. 103-140.

CASTILLO DEL PINO, Carlos (1982), Cuatro ensayos sobre la mujer, Alianza Editorial, Madrid.

DE LA PEÑA, Mª Pilar (1974), La condición jurídica y social de la mujer, Ed. Edicusa, Madrid .

DEL VALLE, Teresa (1983), "La mujer vasca a través del análisis del espacio: utilización y desarrollo", a *Lurralde*, pp.251-269.

DROOGLEEVER FORTUIJN, Joos; KARSTEN, Lia (1989), "Daily activity patterns of working parents in the Netherlands", a *AREA*, vol. 21, núm. 4, pp.365-376.

FRIGOLE REIXACH, Joan (1987), "Metáforas domésticas y culinarias sobre la mujer y la reproducción en el área mediterránea: aproximación a un sistema conceptual", a *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 40, pp. 135-157.

FOOR, Jo; GREGSON, Nicky (1986), "Patriarchy: towards a reconceptualisation", a *Antipode*, pp. 186-200.

GARCIA BALLESTEROS, A. (1982), "El papel de la mujer en el desarrollo de la geografía", a DURAN, M.A. (Ed.) (1982), Liberación y utopía, Madrid, Akal, pp. 119-141.

GARCIA RAMON, Mª Dolors (1985), "El análisis de género y la geografía: reflexiones en torno a un libro reciente", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 6, pp. 133-143.

- (1989), "Género, espacio y entorno: ¿hacia una renovación conceptual de la geografía?", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp. 7-13.

- (1989), "El enfoque del Género en la Geografía internacional", a XI Congreso Nacional de Geografía. Mesa redonda sobre Geografía y Género, Asociación de Geógrafos Españoles, Madrid.

- (1989), "Geography and Gender in Spain: new lines of research and teaching", a *Journal of Geography in Higher Education*, pp. 110-112.

INSTITUTO DE LA MUJER (1988), Las mujeres en la Historia de España, siglos XIII - XX, Instituto de la Mujer, Madrid.

INTEGRAL (1987), "La mujer en el mundo", a *Integral*, núm. 95, pp. 260-267.

KARSTEN, L. (1989) "Feminist geography in the Netherlands", a *Journal of Geography in Higher Education*, vol. 13 (3), pp. 104-106.

KOFMAN, E. (1988), "Geographie et genere", a *Treball de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 15, pp. 189-193.

MARIAS, Julián (1982), La mujer en el siglo XX, Alianza Editorial, Madrid.

McDOWELL, Linda (1986), "Debates and reports. Beyond patriarchy a class-based explanation of women's subordination", a *Antipode*, pp.311-321.

MOLTO, Mª Luisa (1988), "Sistema de indicadores sociales sobre la mujer", a *Papers, Revista de Sociologia*, núm. 30, pp. 67-87.

MITCHELL, Juliet (1977), La condición de la mujer, Ed.Anagrama, Barcelona.

MONK, Janice; GARCIA RAMON, Mª Dolors (1987), "Geografía feminista: una perspectiva internacional", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 10, pp.147-157.

MONK, Janice; HANSON, Susan (1989), "Temas de geografía feminista contemporánea", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, pp. 31-51.

MOMSEN, J. (1980), "Women in Canadian Geography", a *Canadian Geographer*, núm. 24, pp.177-183.

MOSER, Caroline O.N. (1989), "Gender planning in the third world; meeting practical and strategic gender needs", a *World Development* (forthcoming).

MUKHOPADMYAY, C.; HIGGINS, P. (1987), "Anthropological studies of women's status revisited: 1977-1987", a *Review of Anthropology*, núm. 17, pp. 461-522.

NASH, Mary (1988), Més enllà del silenci: les dones a la història de Catalunya, Generalitat de Catalunya, Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona.

- (1988), "La dona moderna del segle XX: la 'nova dona' a Catalunya", a *L'Avenç*, núm. 112, pp. 7-10.

- (1988), "Conceptualización y desarrollo de los estudios en torno a las mujeres: un panorama internacional", a *Papers, Revista de Sociologia*, núm. 30, pp. 13-32.

- (1988), "Arlette Farge: cultura popular i experiència femenina", a *L'Avenç*, núm. 111, pp. 34-37.

NELKEN, Margarita (1975), La condición social de la mujer en España, C.U.S., Madrid.

NUNES DE ALMEIDA, Ana (1986), "As mulheres e as Ciências Sociais. Os sujeitos e os objetos de investigação", a *Análise Social*, vol. XXII (94), pp. 979-985.

NYDAL, A.; KLEIN, Viola (1969), La mujer y la sociedad contemporánea, Ed. Península, Madrid.

ORTIZ-OSES, A.; MAYR, F.K. (1980), El matriarcalismo vasco. Reinterpretación de la cultura vasca, Publicaciones de la Universidad de Deusto, Bilbao.

OSBORNE, Raquel (1987), "Simmel y la 'cultura femenina'. (Las múltiples lecturas de unos viejos textos)", a *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 40, pp.97-111.

PATEMAN, Carole (1988), The sexual contract, Stanford University Press.

PEAKE, Linda (Ed.) (1989), ARENA, a *Journal of Geography in higher Education*, pp. 85-121.

PALM, R.I. (1985), "Una perspectiva geográfico-temporal de los problemas de desigualdad de las mujeres", a GARCIA RAMON, Mª Dolors (Ed.), Teoría y método de la Geografía Humana Anglosajona, Ariel, Barcelona , pp. 107-131.

PERINAT, Adolfo; MARRADES, María (1979), "El cambio de imagen del rol político de la mujer a través de un siglo de prensa femenina española", a *Papers, Revista de Sociología*, núm. 11, pp. 145-167.

PINEDA, Empar (1980), "Notas acerca de los 'valores femeninos'", a *Mientras Tanto*, núm. 4 , pp.13-20.

PRED, Alan; PALM, Risa (1978), "The status of american women: a time-geographic view", a LANEGRAN, D.A. & PALM, R. (Eds.), An invitation to Geograpy, McGrawhill, New York, pp. 99-109.

QUEIZAN, Mª Xose (1977), A muller en Galicia , Ed. Do Castro, La Coruña.

SABATE MARTINEZ, Ana (1983), "Mujeres, geografía y feminismo", a *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, núm. 4, pp. 37-53.

- (1984), "La mujer en la investigación geográfica", a *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, núm.4, Madrid, pp. 275-282.

- (1989), "Geografía y Género: estado de la cuestión en España", a XI Congreso Nacional de Geografía. Mesa Redonda sobre Geografía y Género, Asociación de Geógrafos Españoles, Madrid.

SCHRISVERS, Joke (1989), "Dialectics of a dialogical ideal. Studying down, studying sideways and studying up", a *Kennis en Methode*, núm. 4, pp. 334-361.

SEN, Gita; CROWN, Caren (1985), "Alternative visions, strategies and methods", a Dawn development. Crisis and alternative visions: third world women's perspectives, New Delhi.

STEVENS, H.; JEAY, A.M. (1978), "Femines d'Afrique et des pays méditerranéens", a *Sociologia Ruralis*, vol. XVIII, núm. 4, pp.235-244.

TEXIER, Geneviève (1965), "Les enquêtes sociologiques vont-elles servir mystifier les femmes?", a *Les Temps Modernes*, núm. 235.

TILLION, Germaine (1968), La mujer en el área mediterránea, Ed. Península, Barcelona.

TORNS, T.; CARRASQUER, P. (1985), "Indicadores sociales sobre la situación de la mujer. La propuesta de la O.N.U.", a Seminario sobre Indicadores Sociales de la Situación de la Mujer, Bellaterra.

VARIS AUTORS (1978), "Mujer y Sociedad", a *Papers, Revista de Sociologia*, núm. 9 (monográfico), 331 pp.

VARIS AUTORS (1986), Mujer española: de la tradición a la modernidad (1960-1980), Ed. Tecnos, Madrid.

VARIS AUTORS (1988), "Estudis sobre la dona", a *Papers, Revista de Sociologia*, núm. 30 (monográfico), 189 pp.

VARIS AUTORS (1989), "*Sexe et espace*", a *Espace, Population, Sociétés*, núm. 1 (monogràfic).

ZETKIN, Clara (1976), La cuestión femenina y la lucha contra el reformismo, Ed. Anagrama, Barcelona.

8.2.2. Sector Agrari

ALBARRACIN, J. (1986), "La evolución del empleo y el paro en 1985", a *Moneda y Crédito*, núm. 176, pp. 97-107.

ALBENTOSA SANCHEZ, Luís M. (1981), "Proceso de desertización y desorganización social en una comarca agraria regresiva: el Priorat", a *Tarraco. Cuadernos de Geografía*, núm. 2, pp. 127-166.

ALMAS, R. (1984), "Norwegian agricultural policy and the family farm, 1945-1982", a *Sociologia Ruralis*, vol. XXIV, núm.2, pp. 120-132.

BACARIA, J. (1981), El sector agrari. Reconeixement del territori, Fundació CEP, CEOTHA, Barcelona (inèdit).

- (1981), Dinàmica de la tipologia de les explotacions agrícoles. Elements per la interpretació del cas català, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.

- (1982), El sector agrari. Reconeixement Territorial de Catalunya, Vol. 3, Estructura Econòmica II. Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Barcelona.

- (1984), "Agricultura i canvi tecnològic. Les innovacions induïdes a l'agricultura catalana (1955-1980)", a *Recerques*, núm. 16, pp. 13-30.

BANDARRA, Alvaro; JAZRA, Nelly (1979), "Transformación de las estructuras agrarias en Portugal", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 13, pp. 195-215.

BANCO DE BILBAO (1984), *El Campo. Boletín de Información Agraria*, núm. 95. Monogràfic dedicat a Catalunya.

BARBANCHO, Alfonso G. (1982), Población, empleo y paro, Ed. Pirámide, Madrid.

BARCELO I PONS, Bartomeu (1985), "La población agraria", a *El Campo*, núm. 100, pp. 43-49.

BARRERA GONZALEZ, Andrés (1990), Casa, herencia y familia en la Cataluña rural, Alianza Editorial, Madrid.

BARTHELEMY, Denis; BOINON, Jean-Pierre (1973), "Le caractère familial du développement des exploitations agricoles du Chatillonnais", a Documents de Recherches, núm. 4, INRA, Dijon.

BARTHELEMY, Denis; BARTHEZ, Alice (1984), "Patrimoine foncier et exploitation agricole", a Estatistique agricole, étude 235, SCEES, Paris, pp. 37-51.

BARTHEZ, Alice (1982), "L'agricoltura come produzione familiare", a La Questione Agraria, núm. 5, pp.91-116.

- (1986), "Du labeur paysan au métier d'agriculteur: l'élaboration statistique en agriculture", a Cahiers d'économie et sociologie rurales, núm. 3, pp. 26-72.

- (1988), "Caracteres originaux des familles agricoles en France", a Espace, Populations, Sociétés, núm. 1988/1, pp.69-78.

BEL ADELL, Carmen (1987), "Características generales de la población activa agraria", a El Campo, núm. 105 (monográfico región de Murcia).

BEL ADELL, Carmen; GOMEZ FAYREN, Josefa (1976-77), "Notas sobre la estructura de la población económicamente activa de la provincia de Murcia", a Papeles del Departamento de Geografía (Murcia), núm. 7, pp. 177-211.

BENELBAS, León (1981): Economía agrària de Catalunya. Anàlisi del canvi a l'agricultura catalana, 1960-1975, Ed. Ketres, Barcelona.

BOUQUET, M. (1982), "Production and reproduction of family farmers in south-west England", a Sociologia Ruralis, vol. XXII, núm. 3/4, pp. 227-244.

- (1984), "The differential integration of the rural family", a Sociologia Ruralis, vol. XXVI, núm. 1, pp. 65-77.

- (1986), Family, servants and visitors, Norwich, Geobooks.

BRUN, André; LAURENT, Claude (1967), Perspectives de remplacement des chefs d'exploitations agricoles, Ministère de l'Agriculture, INRA, Paris.

BRUNET, J.M.; BUSON, I.; ESTEBANELL, E.; GRATACOS, A.; SOGUES, J.; (Fundació CEP) (1980), L'agricultura catalana. Estudi econòmic, Fundació Jaume Bofill-Banca Catalana, Barcelona.

CASAS, J. (1984), "Evolución de la familia campesina", a *El Campo*, núm. 95 (monogràfic Catalunya), pp. 48-50.

BUCHANAN, W.I.; ERRINGTON, A.J.; GILES, A.K. (1882), "The farmer's wife, her role in the management of the business", a *Farm Management United University of Redding*, núm. 2.

CALATRAVA REQUENA, Javier; NAVARRO GARCIA, Lucía (1984), "Productividad y subempleo en agricultura: un intento de cuantificación", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 33, pp. 9-43.

CAMILLERI, Arturo (et alii) (1973), La explotación agraria familiar, Ministerio de Agricultura, Madrid.

CAMILLERI, Arturo (et alii) (1977), Situación y perspectivas de la agricultura familiar en España.

CAMPILLO, X.; GANYET, R.; SANCLIMENS, X. (1987), "La població: evolució recent, situació actual i prospectiva per a l'any 2.000", a *MAB-6, ALT PIRINEU*, núm. 8.

CAPELO MARTINEZ, Manuel (1963), Fundamentos del desarrollo económico de Andalucía, CSIC, Madrid.

CATALINA, C.; MONTERO, M.; VICENTE-MAZARIEGOS, J.I. (1989), "La familia monoparental en la España rural", a IGLESIAS DE USSEL, J., Actas del Ier Seminario Hispano-Francés sobre familias monoparentales, Instituto de la Mujer, Madrid.

C.E.N.E.C.A. (1968), La famille dans l'évolution de l'agriculture, Natn, Paris.

CENTRE NATIONAL POUR L'AMENAGEMENT DES ESTRUCTURES DES EXPLOITATIONS AGRICOLES (C.N.A.S.E.A.) (1980), Contribution à une nouvelle politique de l'exploitation agricole, CNASEA, Paris.

CERLOS PEREZ, Alberto (1986), "El empleo en el sector agrario", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm. 86, pp. 7-21.

C.I.D.C. (1989), Cens Agrari 1989. Manual de l'Agent Censal, C.I.D.C.

- (199.), Cens Agrari 1989. Vol. 1, Avanç de dades, C.I.D.C.

COBERTERA LAGUNA, E. (1982): "Aspectos generales de la geografía agraria de la provincia de Tarragona", a Tarraco. Cuadernos de Geografía, núm. 3, pp.59-89.

COMAS D'ARGEMIR, D. (1987), "Rural crisi and the reproduction of family systems. Celibacy as a problem in the Aragonese Pyrenees", a *Sociologia Ruralis*, vol. XXVII, núm. 4.

COMAS D'ARGEMIR, D.; CONTRERAS. J. (1990), "El proceso de cambio social", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 55.

CONTRERAS HERNANDEZ, Jesús (1982), "Algunos aspectos de la crisis de las explotaciones campesinas en Cataluña", a *Quaderns Agraris*, núm. 2, pp.19-30.

CORDONNIER, P.; CARLES, R.; MARSAL, P. (1970), Economie de l'entreprise agricole, Cujas, Paris.

CRUZ, J.; OJEDA, J.F.; ZOIDO, F. (1980), "Explotación familiar y estrategias campesinas en los nuevos regadíos béticos", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 17, pp. 11-67.

CHECCHI I LANG, Alexandre (1983), "El sector agrari a Catalunya. Un intent de síntesi a la llum de la recerca més recent", a L'economia de Catalunya d'avui i de demà, Banco de Bilbao, pp. 149-190.

- (1984), El producte agrari a Catalunya. Reflexions entorn de la demanda i la producció agrària (1964-1979), Banca Catalana, Barcelona.

CHECCHI, A.; PEIX, J. (1979), L'explotació pagesa a Catalunya. Anàlisi d'explotacions agràries a zones d'influència urbana, Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Barcelona, Ed. Vicens Vives, Barcelona.

CHOMBARD DE LAUWE, J.; POITEVIN, J.; TIREL, C. (1969), Nouvelle gestion des exploitations agricoles, Dunod, Paris.

DE MIGUEL, Jesús M^a (1970), Notas sobre la estructura social del campo español, CSIC, Madrid.

DESERAN, F. (et alii) (1984), "Determinant of earning of farms families in the U.S.A.", a *Rural Sociology*, vol. 49 (2), pp. 210-229.

DEVILLARD, Mª José (1989), "Parentesco y estrategias de reproducción social", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 52, pp. 143-206.

DIRECCIO GENERAL DE POLITICA TERRITORIAL; DEPARTAMENT DE POLITICA TERRITORIAL I OBRES PUBLIQUES; GENERALITAT DE CATALUNYA (1981): El Priorat. Anàlisi econòmica i possibilitats de desenvolupament, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

ESCUADERO ZAMORA, Gabino (1985), "Actividad, ocupación y productividad agraria", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm. 137, pp. 379-418.

- (1983), "Política de empleo agrario en España", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm. 125.

- (1977), "La evolución de la agricultura campesina", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 5, pp. 51-143.

- (1979), La evolución del campesinado. La agricultura en el desarrollo capitalista, Ministerio de Agricultura, Madrid.

- (1985), La agricultura insuficiente y la agricultura a tiempo parcial, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid.

ETXEZARRETA, Miren; VILADOMIU, Lourdes (1988), "El impacto de la crisis en una agricultura internacionalizada", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 46.

FERRERO HORMIGO, Luis (1983), "La explotación familiar agraria en la Ley 24-XII-81", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm. 123, pp. 7-41.

FLORES, Xavier (1967), Estructura socioeconómica de la agricultura española, Ed. Península, Barcelona.

FOESSA (1970), Informe sobre la situación social de España, 1970, Madrid.

- (1975), Informe sobre la situación social de España, 1975, Madrid.

FONELLEDA, Jaume (1975), "El camp català entre l'ordenació del territori i l'agricultura moderna", a Catalunya cap a l'any 2.000, Publicacions de la Fundació Bofill, pp.37-60.

FRIEDMANN, H. (1978), "World market, state and family farms: social bases of household production in the era of wage labor", a *Comparative Studies in Society and History*, núm. 20, pp. 545-586.

- (1978), "Simple commodity production and wage labour in the american plain", a *The Journal of Peasant Studies*, núm. 6, pp. 71-100.

- (1980), "Household production and the national economy: concepts for the analysis of agrarian formation", a *The Journal of Peasant Studies*, núm. 7, pp. 158-184.

FRIGOLE REIXAC, J. (1977), "`Ser cacique' y `ser hombre' o la negación de las relaciones de patronazgo en un pueblo de la Vega Alta del Segura", a *Agricultura y Sociedad*, núm.5, pp. 143-174.

GARCIA ALVAREZ-COQUE, J.M^a; ARNALTE ALEGRE, E. (1990), "Factores demográficos y económicos en la evolución de la población agraria durante el período de crisis económica", a *Agricultura y Sociedad*", núm. 54, pp. 117-154.

GARCIA DE BLAS, Antonio (1981), "Empleo agrario y crisis económica", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 19, pp. 165-181.

- (1983), "Empleo y rentas en el sector agrario", a *Papeles de Economía Española*, núm. 16.

GARCIA FERRANDO, Manuel (1972), La integración con el trabajo agrícola y la formación profesional, Tesi Doctoral, Madrid.

GARRIDO, L.J.; GONZALEZ, J.J. (1990), "La estimación de la ocupación y el paro agrarios", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 54., pp. 67-115.

GAVIRIA, Mario (1976), "La población activa real en España", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 1, pp.127-164.

GEISLER, C.C.; WATERS, W.F.; EADIE, K.L. (1985), "The changing structures of female agricultural land ownership, 1946 and 1978", a *Rural Sociology*, vol. 50 (1), pp. 74-87.

GENERALITAT DE CATALUNYA (1981), "La població activa a les comarques i municipis grans de Catalunya", a *Estadística i Societat*, núm. 8/9.

GENERALITAT DE CATALUNYA; DEPARTAMENT D'AGRICULTURA, RAMADERIA I PESCA (1981), Agricultura i medi rural al Pirineu Català, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

GRAN GEOGRAFIA COMARCAL DE CATALUNYA, Vol. 6 (1982), vol. 10 (1983) i vol. 11 (1984). Fundació Enciclopèdia Catalana.

GRILICHES, Zvi (1963), "The source of measured productivity growth: United States agriculture, 1940-1960", a *Journal of Political Economy*, núm. 71, pp. 331-346.

HART, John Fraser (1987), "The persistence of family farming areas", a *Journal of Geography*, vol. 86, núm. 5, pp. 198-203.

I.N.E. (1984), Censo agrario de España 1982. Tomo III: Resultados Provinciales. Gerona, Madrid.

- (1984), Censo agrario de España 1982. Tomo IV: Resultados Comarcales y Municipales. Gerona, Madrid.

- (1987) Encuesta sobre la estructura de las explotaciones agrícolas 1987. Manual para el Inspector de entrevistadores, I.N.E., Madrid.

JUAN I FENOLLAR, Rafael (1978), "La teoría de la agroindustrialización y la estabilidad del campesinado", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 9, pp.165-186.

KAUTSKY, Karl (1974), La cuestión agraria, Ed. Laia, Barcelona.

LACROIX, A. (1981), Transformations du procès de travail agricole. Incedences de l'industrialisation sur les conditions de travail paysanne, INRA-IREP, Grenoble.

LAMARCHE, Hugues (1984), "La pluriactivité agricole: une solution pour les agriculteurs marginalisés ?", a La pluriactivité dans les familles agricoles, Ed. Arf, pp. 195-202.

- (1987), "Crises et permanence de l'exploitation familiale en France", a Sociologie du travail, núm. 1987/4, pp. 443-458.

LANGREO, Alicia (1978), "Análisis de la integración vertical en España", a Agricultura y Sociedad, núm. 9, pp. 187-205.

LASSIBILLE, Gérard (1986), "El papel del capital humano en la agricultura española", a Agricultura y Sociedad, núm. 40, pp. 37-66.

LEAL, José Luis (et alii) (1975), La agricultura en el desarrollo capitalista español (1940 -1970), Ed. Siglo XXI, Madrid.

LEGUINA, J.; NAREDO, J.M. (1973), La agricultura como fuente de mano de obra, ICE, Madrid.

LOPEZ PALOMEQUE, Francesc (1985): "La "Regió de Lleida" a tall d'exemple: una aproximació a les seves característiques socio-econòmiques i territorials", a Arrel, octubre 1985, pp. 15 a 24.

LLEONART, Pere; MACIES, Pere; ARDEVOL, Remei (1981): El Maresme: les claus de la seva continua transformació. Banca Catalana, Serveis d'Estudis, Barcelona.

MAJORAL, Roser (1984), "Características de la población y de la población activa agraria", a El Campo, núm. 95. Monogràfic Catalunya, pp. 29-35.

MAJORAL, Roser; LOPEZ PALOMEQUE, Francesc (1983), Anàlisi de l'agricultura a la Vall d'Aran, Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, Barcelona.

MARCOUX, Alain (1985), Planification agricole, population et société, FAO, Roma.

MARGALEF I LLAVARIA, Joaquim; TASIAS I VALLS, Joan (1985): El Priorat. Anàlisi d'una crisi productiva. Caixa de Catalunya, Barcelona.

MARSDEN, T. (1984), "Capitalist farming and the farm family: a case study", a *Sociology*, vol. 18 (2), pp. 205-227.

MARTIN, D. (1974), L'entreprise agricole dans les régimes matrimoniaux, Librairie Générale du Droit et de la Jurisprudence, Paris.

MAULEON GOMEZ, José Ramon (1989), "Los cambios de la explotación familiar según el tipo de familia: Explotaciones de leche en el País Vasco", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 52.

MIGNON, Christian (1980), "A propósito de la agricultura familiar en la Andalucía mediterránea. Del sistema tradicional a la explotación campesina modernizada", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 17, pp. 181-202.

MINISTERIO DE AGRICULTURA, SECRETARIA GENERAL TECNICA (1977), La explotación agraria familiar, M.A.P.A, Madrid.

MINISTERIO DE TRABAJO Y SEGURIDAD SOCIAL (1985), Mercado de trabajo en España durante 1984, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid.

- (1987), Mercado de trabajo en España durante 1986, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid.

MORELL I ROSSELL, R.; MAUREL I CASTRO, X.; ALDOMA I BOIXADER, I. (1980): L'economia del Segrià. Desenvolupament agrícola i desequilibris sectorials. Caixa de Catalunya, Barcelona.

MULLER, Pierre (1987), "Un métier né de la crise: exploitant rural", a *Sociologie du Travail*, núm. 1987/4, pp. 459-475.

NAREDO, José Manuel (1971), La evolución de la agricultura en España. Desarrollo capitalista y crisis de las formas tradicionales, Ed. Laia, Barcelona.

- (1988), "Diez años de agricultura española", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 46, pp. 9-36.

NEWBY, H. (1986), "Cambio estructural en agricultura y futuro de la sociedad rural", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 38-39, pp.171-184.

O.C.D.E. (1983), Estatistiques de la population active 1970-1981, O.C.D.E., Paris.

PAPA, Cristina (1981), "Il ciclo della vita familiare mezzadrile in un comune umbro", a *La Questione Agraria*, núm. 3, pp.181-207.

PAPELES DE ECONOMIA ESPAÑOLA (1983), "La nueva agricultura española", *Papeles de Economía Española*, núm. 16 (monográfico).

PEIX MASSIP, Andreu (1981), "L'agricultura catalana segons les directrius i l'esquema del Pla Territorial de Catalunya", a *Quaderns Agraris*, núm. 1-a, pp. 11-25.

- (1982), "La crisi de l'explotació familiar agrària a Catalunya", a *Quaderns Agraris*, núm.2, pp. 7-17.

PEREZ DIAZ, Víctor (1966), Estructura social del campo y éxodo rural: estudio de un pueblo de Castilla, Ed. Tecnos, Madrid.

- (1974), Pueblos y clases sociales en el campo español, Ed. Siglo XXI, Madrid.

- (1983), "Los nuevos agricultores", a *Papeles de Economía*, núm. 19.

PEREZ YRUELA, Manuel; SANCHEZ LOPEZ, Antonio (1984), "Aproximación al estudio del trabajo agrícola: La recogida de aceituna al 'Buen Común'", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 30, pp. 37-64.

PES GUIXA, Angel (1982), "El comportamiento de la 'agricultura familiar' en Catalunya a partir de 1960", a *Investigaciones Económicas*, núm. 19, pp. 73-83.

PRAT, J. (1973), "Estructura y conflicto en la familia pairal", a *Etnica*, núm. 6, pp. 133-180.

RAMBAUD, Placide (1966), "Le travail agraire et l'évolution de la société rurale", a *Etudes Rurales*, núm. juliol-set. 1966, pp. 135-173.

REQUERA RODRIGUEZ, Antonio (1986), Transformación del espacio y política de colonización. El Bajo Guadalquivir, Diputación Provincial de León.

REMY, Jacques (1981-1982), Le métier de l'agriculteur, (3 ts.) INRA, Paris.

- (1985), "Les habits neufs de la profession", a *POUR*, núm. 102.

- (1986), Profession: agriculteur, INRA, Paris.

- (1987), "La crise de professionnalisation en agriculture: les enjeux de la lutte pour le contrôle du titre d'agriculteur", a *Sociologie du Travail*, núm. 4, pp. 415-441.

REYNIER, Claude (1988), "Développement coopératif et transformations agraires. Le cas des zones de Huelva et d'Almería", a *Mélanges de la Casa de Velázquez*, tom. XXIV, pp. 377-400.

RODRIGUEZ ZUÑIGA, Manuel; SORIA GUTIERREZ, Rosa (1983), "Situazione attuale dell'agricoltura familiare in Spagna", a *La Questione Agraria*, núm. 10, pp. 17-39.

- (Coord.) (1985), Lecturas sobre agricultura familiar, Instituto de Estudios Agrarios, Pesqueros y Alimentarios, Madrid.

ROIGE I VENTURA, Xavier (1988): "El Priorat: conreu de la vinya, tècniques vinícoles i organització social", a *L'Avenç*, núm. 111, pp.16-21.

ROQUER, Santiago (1980), "Aproximación al estudio de la población activa de Catalunya en 1970. Distribución sectorial y contrastes comarcales", a *Tarraco: Cuadernos de Geografía*, núm. I.

- (1984), "Los movimientos de retorno a los núcleos rurales. Un estudio en las comarcas de Tarragona", a *Tarraco. Cuadernos de Geografía*, núm. 4-5, pp. 57 a 74.

ROSES, Jordi (dir.) (1989): El Maresme. Diversificació econòmica i aprofitament intensiu del territori. Caixa de Catalunya, Barcelona.

RUESCA BENITO, Santos (1983), "La situación de la agricultura familiar", a *Papeles de Economía Española*, núm. 16.

RUIZ-MAYA, Luis (1988), "El trabajo en las explotaciones agrarias", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm. 146, pp. 137-179.

SABATE MARTINEZ, A. (1987), "Geografía social y renovación conceptual en el análisis del medio rural", a *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, núm. 7.

SAMBERG, Ake E. (1979), "Nuevo empleo rural: una visión y sus posibilidades", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 13, pp. 179-194.

SAN JUAN MESONADA, Carlos (1989), "El futuro de la explotación familiar en Europa ante la evolución de la P.A.C.", a *Revista de Estudios Agro-Sociales*, núm.148, pp. 99-117.

SANCHEZ, José (1978), "Aspectos sobre la población activa agraria en la provincia de Albacete", a *Papeles del Departamento de Geografía (Murcia)*, núm. 8, pp. 129-147.

SANCHEZ JIMENEZ, José (1975), La vida rural en la España del siglo XX, Ed. Planeta, Barcelona.

SANCHEZ SANCHEZ, José (1986), "Dinámica demográfica y desarrollo rural", a *El Campo*, núm. 102, pp. 22-30.

SANDER, W. (1983), "Off-farm employment and income of farmers", a *Oxford Agrarian Studies*, núm. XII.

SANTILLANA, F. (1981), "Paro y estructura ocupacional de la población activa", a *Papeles de Economía Española*, núm. 8, pp. 176-200.

SAWER, B.J. (1973), "Predictors of the farm wife's involvement in general management and adoption decisions", a *Rural Sociology*, vol. 38 (4), pp. 412-426.

SEVILLA GUZMAN, E. (1970), La evolución del campesinado en España, Ed. Península, Barcelona.

SEVILLA GUZMAN, E.; PEREZ YRUELA, M. (1976), "Para una definición sociológica del campesinado", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 1, pp. 15-40.

SOLE I MASSIP, Jordi (1989): "Ensayo de representación fisiográfica de los regadíos leridanos", a Homenatge a Jordi Solé i Massip (1963-1989). Departament de Geografia Humana, Universitat de Barcelona.

- (1989): "La indústria del fred a la Regió frutera de Lleida, 1950-1988", a Espai/Temps, núm. 6, Lleida.

STRAUS, M.A. (1960), "Family role differentiation and technological change in farming", a Rural Sociology, núm.25 (2), pp. 219-228.

SWEET, James A. (1972), "The employment of rural farm wives", a Rural Sociology, vol. 37 (4), pp. 553-577.

TERRADES, Ignasi (1971), Antropologia del campesino catalán, (2 vols.), Ed. A. Redondo, Barcelona.

VAIL, D.J. (1982), "Family farms in the web of community: exploring the rural political economy of the United States", a Antipode, vol. 14 (3), pp. 26-38.

VARIS AUTORS (1974), Jornades Agràries de les Comarques de Ponent, Lleida, Obra Agrícola de la Caixa de Pensions.

VARIS AUTORS (1981), "Familism in rural and urban America: Critique and reconceptualization of a construct", a Rural Sociology, vol. 46 (3), pp. 446-464.

VIALON, J.B. (1981), "Les exploitations agricoles familiales, sont-elles des entreprises ?", a Documents de Recherche, núm. 277.

VISOCCHI, Vizenzo (1965), La empresa agrícola de dimensiones familiares, C.S.I.C.-Instituto "Balnes" de Sociología, Madrid.

WINTER, M. (1984), "Agrarian class structure and family farming", a BRADLEY & LOWE, (Ed.), Locality and rurality, Norwich.

INDEX.

<u>ANNEX. ENTREVISTES EN PROFUNDITAT</u>	pp.
1. BAIX PRIORAT	4
2. MARESME - NORD SELVA	171
3. PLA DE LLEIDA	296
<u>ANNEX. MODEL D'ENQUESTA</u>	481

ANNEX. ENTREVISTES EN PROFUNDITAT¹

80/7

¹ Les entrevistes en profunditat formen part del Projecte del CICYT, en el qual es treballa també en col.laboració amb investigadors d'altres dues zones de l'Estat: Andalusia i Galícia; per aquesta raó, la transcripció de les entrevistes ha estat feta al castellà i no al català.

1. BAIX PRIORAT

FICHA

Nº DE ENCUESTA: 3 ;
EDAD: 60 años ; ESTADO CIVIL: Casada ; Nº DE HIJOS: Un chico de 28 años y dos chicas de 25 y 13 años ; ACTIVIDAD: Ama de casa y propietaria bar; TIPO DE DEDICACION: Puntual; NIVEL DE ESTUDIOS: Primarios; ACTIVIDAD DEL MARIDO: "Pagès"; SUPERFICIE DE LA EXPLOTACION: 10 Ha. ; TIPO DE CULTIVOS O DE GANADERIA: almendros, avellanos ; REGIMEN DE TENENCIA: Propiedad y uso del común;
FECHA DE LA ENTREVISTA: 7 de diciembre de 1990; LUGAR: Capçanes.

E. ... Antes iba bastante, ahora no voy... bueno, en la vendimia... no me encuentro lo bastante bien para ir, pero tengo que ir a la fuerza porque no hay brazos... no hay brazos, porque para la vendimia encontrabas gente que venía a ayudar, jubilada, gente mayor, que si no te encontrabas bien, pues... una obligación... si es una fuerza mayor y no puedes ir... ahora ha sido la aceituna... no ha habido aceitunas este año... mi marido se encuentra solo, tampoco se encuentra muy bien, claro, tienes que ir a ayudarlo... no hay brazos, necesitas trabajadores y aunque quieras pagar no encuentras a nadie... es que no encuentras a nadie... es como ahora con la faena de espolear que decimos nosotros, con la vifa, menos mal que tenemos dos chicas hace 2 o 3 años y vienen unos cuantos días si las necesitamos, pero si no, no encuentras personal. Y este año no ha venido nadie a la vendimia.

E. No hay gente que quiera...

E1. No hay personal. Encontré a alguien y le dije: -¿Qué? ¿vienes?- -Mira, dije que no vendría nunca más... Gente soltera, mayor y jubilada... pero piensas: pagando hago un favor muy grande y mucha gente que viene así, jubilados, pero vienen por hacerte un favor... ellos también se encuentran con algo más, pero es un favor que te hacen... si viene el tío o la tía o si viene la suegra o todos... todos personas mayores.

E1. ¿La juventud no va al campo?

E. No van porque uno está en la Falva(?), otros con los paletas, el otro trabaja, pues, en Morapiel... No hay personal, porque nosotros, en casa, hay dos que podrían ir, mi hija mayor trabaja en la Falver, el mes que viene hará 8 años, mi hijo trabaja... bueno, ahora ha salido de la mili, y trabaja en unas calles que se están haciendo y trabaja... pues, trabaja allí, esperando que lo vuelvan a llamar de Morapiel, por eso te digo, mi marido está solo y no hay... entonces, no sé... este año no hubo avellana, casi no hubo almendras... cuando vas a cobrarlas no valen nada... este año, dicen que la aceituna va muy cara, pero este año aquí, en general, a parte de una casa o dos no ha habido

aceitunas... no ha habido aceitunas... no ha habido por lo que sea... además este año ha sido un año muy malo, porque empezó con frío, empezó con granizo... ha sido un año muy malo... malísimo. Pero unas pocas casas hemos tenido suerte, porque aquella semana algo que... no había pasado nunca... nos dijeron si nos queríamos asegurar y lo aseguramos... hoy lo aseguramos y a la mañana siguiente o a la otra llegó el frío y el granizo,... con eso no cubrimos porque nos ha llegado el aviso... casi, casi, casi salimos de ésta, hemos tenido mucha suerte con eso, pero ya te digo, no...

E1. ¿Usted era hija de aquí, de Capçanes?

E. Sí, sí.

E1. ¿Sus padres eran "pagesos"?

E. Sí, sí.

E1. ¿Antes se trabajaba más en el campo? ¿La mujer trabajaba más?

E. Antes sólo lo oía decir, porque yo he ido de mayor. Aquí en casa, claro, la tierra era la misma que tenemos ahora pero ellos tenían más jornaleros... no sé, se llevaba de otra manera, ahora con menos jornaleros, mi marido solo con el tractor recolecta mucho más ahora que antes en un día... y con menos gente, porque, claro, antes lo hacían todo con mano de obra y ahora se hace con los tractores y todo, pues,...

E1. Está todo mecanizado.

E. Sí, todo pasa... porque antes vendimiabas 15 días y con menos entradas y ahora en 15 días has vendimiado medio término, porque con poca gente y con los tractores es muy distinto de antes con los animales que entraban muy poca carga cada vez, lo que se entraba en un día lo haces hoy con el tractor en un viaje, cambia mucho. Pero el nivel de vida... eso no lo sé, claro, porque entonces con lo que cobraban vivían, quizás, mejor que ahora... eso no lo puedo... no lo puedo... Con el nivel de vida actual y lo que cobra el "pagès" es muy difícil... es muy difícil porque mi marido, o se escapa por aquí o se escapa por allí o se va... trabaja un trozo a medias... con lo que tienes tú no puedes... Si un chico se fuera a trabajar al campo un año o dos no... no puedes... si un chico quiere un capricho o... no, no... no se puede vivir.

E1. ¿Y esto hace muchos años que pasa? ¿Cuanto hace que los jóvenes se buscan trabajos fuera del campo?

E. Cuando nos casamos, claro, nosotros lo teníamos todo... éramos mi padre y yo y lo teníamos todo a medias, pero mi marido tenía que ir a jornal a la fuerza.

E1. ¿Usted era la mayorazga?

E. Sí, bueno, se marchó mi... mi hermano vivía aquí y se marchó a Barcelona y entonces nos quedamos mi padre y yo solos y, claro, entonces mi padre era... ya era mayor y lo pusimos todo a medias, entonces fue cuando me casé y al tenerlo a medias mi marido tuvo que ir a jornal a la fuerza porque no teníamos bastante, pero de eso ya hace bastantes años, porque mi hermano ya hace, quizás, 35 años que se marchó, y ya no... en casa no iban a jornal, pero para vivir la familia de mi hermano y nosotros ya... había trabajo.

E1. ¿Y usted ha trabajado alguna vez fuera de casa, de la explotación?

E. No, no, yo siempre he estado en casa.

E1. Cuando su marido no puede ir al campo, ¿va usted? ¿Quién va al campo normalmente?

E. Mi marido, pero cuando es tiempo de avellana, almendra o aceituna. A espolear, a vendimiar, a podar, entonces vamos todos a ayudarlo, cuando digo todos, tienes que buscar a alguien porque a lo mejor no encuentras a nadie.

E1. ¿Esos trabajos un hombre solo no los podría hacer?

E. No, no, si tu trozo es pequeño sí, pero es que eso no es como ir a vendimiar, cuando vas a vendimiar vas muy rápido, pero hay otros trabajos para... 15 días los pasas con 5 o 6 personas, en menos de 15 días no lo haces... una persona sola es imposible porque eso pide rapidez, claro, lo tienes que hacer antes, sino se te acaba el tiempo. Es distinto de la avellana o de la almendra que puedes decir: -lo haré en un mes-, eso no, eso lo tienes que hacer a tiempo, tienes que encontrar gente.

E1. Cuando su marido está trabajando fuera ¿quién va al campo?

E. No, no, mi marido, o trabaja aquí o va al otro... al campo, también o... en cosas así. No se marcha del pueblo, va a podar para otro o... ahora no tanto, desde hace 1 o 2 años, pero antes... ha hecho jornales en otros lugares, ahora no va tanto porque lleva una finca y con aquella finca, el jornal que gana, y la nuestra no tenemos que... Pero ha tenido que coger..

E1. Otra cosa para poder...

E. Todo es lo mismo... es tierra, pero... para un jornal.

E1. ¿A usted le gustaría que alguno de sus hijos continuase con la explotación?

E. No lo sé, yo ya me quedé y no me gusta, mi hermano me hizo la... de marcharse (risas) yo era muy joven cuando se marchó y él era el que tenía que quedarse y, claro, cuando hacía unos 5 años que estaban casados se fue a Barcelona y siempre le digo que me hizo la santísima... yo no sé (risas).

E1. ¿A usted nunca le ha gustado?

E. No, no, yo a veces digo: -Cual de los tres será el desgraciado que se quedará, a veces... no lo he dicho nunca a nadie, ahora lo digo pero yo... El chico no quiere, el chico se quiere ir.

E1. ¿Por qué? ¿Es un trabajo duro? ¿A usted por qué no le ha gustado?

E. No lo sé, es que la tierra no me gusta, mira, no me gusta ir al campo, es una cosa muy... no te lo pagan, y otra cosa, tienes que ir al campo y estar en casa y son dos faenas y si vas durante 15 días al campo tienes que dejar media casa, y cuando llegas tienes que hacer la comida... tienes que hacer la cena, tienes que poner la mesa, lavar los platos y no puedes hacer nada más en la casa y eso me parece... no sé. A lo mejor es que no me encuentro muy bien y hay personas que lo hacen sin más... porque hay vecinas de aquí que lo hacen... quizás sí, no lo discutiré... no me gusta.

E1. ¿Y a los hijos por qué no les gustá?

E. Porque veo que no les gusta... el mayor veo que tiene ganas de marcharse, la segunda dice:... no, no, no quiero decir la palabra que dice porque es muy fea pero dice que es un desastre y no le gusta, y la pequeña, pues... claro, es muy joven, tiene 13 años y cuando le pides que venga al campo, pues, también despista. En cambio, el chico ahora trabaja y hoy también han hecho puente y le he dicho: -tendríamos que ir a buscar leña- y sí, sí, se ha levantado... quiero decir..., pero veo que busca..., no trabajar.

E1. Busca excusas para no hacerlo.

E. Bueno, excusas... cuando su padre le dice: -¿y si hacemos esto o aquello?- pues, se lo notas. Y a veces... él no lo dice pero la pequeña viene y me dice: -Jaume me ha dicho que este trozo me lo quede yo, que este trozo sea para mí...- quiero decir, que él se quita ... (risas) -este trozo me lo da a mí- quiere decir que él ya... ¿me entiendes?

E1. No le interesa, no le gusta.

E1. Ahora llevábamos dos fincas que mi marido siempre llamaba el monte, porque estaban arriba en la montaña y este año ha sido el último que hemos ido a vendimiar... lo dejamos.

E1. ¿A su marido le gusta hacer de "pagès"?

E. Sí, y es muy buen "pagès", no es por decirlo, pero es un buen "pagès" y eso es un gran mal... es demasiado trabajador (risas) sí, sí... no, no, es verdad, es verdad porque él no, no está nunca... él decir... muchos madrugarán y a la 1h. cuando hace mucha calor se retirarán, él no, él madrugará igual pero no, hasta las 2h. no nos iremos, él no gana nada con madrugar... quiero decir que no... no... no se sabe... no le viene de una hora... no lo sé, quizás es demasiado trabajador pero no lo sé...

E. No, no, yo a veces digo: -Cual de los tres será el desgraciado que se quedará, a veces... no lo he dicho nunca a nadie, ahora lo digo pero yo... El chico no quiere, el chico se quiere ir.

E1. ¿Por qué? ¿Es un trabajo duro? ¿A usted por qué no le ha gustado?

E. No lo sé, es que la tierra no me gusta, mira, no me gusta ir al campo, es una cosa muy... no te lo pagan, y otra cosa, tienes que ir al campo y estar en casa y son dos faenas y si vas durante 15 días al campo tienes que dejar media casa, y cuando llegas tienes que hacer la comida... tienes que hacer la cena, tienes que poner la mesa, lavar los platos y no puedes hacer nada más en la casa y eso me parece... no sé. A lo mejor es que no me encuentro muy bien y hay personas que lo hacen sin más... porque hay vecinas de aquí que lo hacen... quizás sí, no lo discutiré... no me gusta.

E1. ¿Y a los hijos por qué no les gustá?

E. Porque veo que no les gusta... el mayor veo que tiene ganas de marcharse, la segunda dice:... no, no, no quiero decir la palabra que dice porque es muy fea pero dice que es un desastre y no le gusta, y la pequeña, pues... claro, es muy joven, tiene 13 años y cuando le pides que venga al campo, pues, también despista. En cambio, el chico ahora trabaja y hoy también han hecho puente y le he dicho: -tendríamos que ir a buscar leña- y sí, sí, se ha levantado... quiero decir..., pero veo que busca..., no trabajar.

E1. Busca excusas para no hacerlo.

E. Bueno, excusas... cuando su padre le dice: -¿y si hacemos esto o aquello?- pues, se lo notas. Y a veces... él no lo dice pero la pequeña viene y me dice: -Jaume me ha dicho que este trozo me lo quede yo, que este trozo sea para mí...- quiero decir, que él se quita ... (risas) -este trozo me lo da a mí- quiere decir que él ya... ¿me entiendes?

E1. No le interesa, no le gusta.

E1. Ahora llevábamos dos fincas que mi marido siempre llamaba el monte, porque estaban arriba en la montaña y este año ha sido el último que hemos ido a vendimiar... lo dejamos.

E1. ¿A su marido le gusta hacer de "pagès"?

E. Sí, y es muy buen "pagès", no es por decirlo, pero es un buen "pagès" y eso es un gran mal... es demasiado trabajador (risas) sí, sí... no, no, es verdad, es verdad porque él no, no está nunca... él decir... muchos madrugarán y a la 1h. cuando hace mucha calor se retirarán, él no, él madrugará igual pero no, hasta las 2h. no nos iremos, él no gana nada con madrugar... quiero decir que no... no... no se sabe... no le viene de una hora... no lo sé, quizás es demasiado trabajador pero no lo sé...

seguro que es eso pero... él es... nunca tiene un segundo, va a todos los sitios siempre... nunca dice: -hoy descanso-... -me voy, voy a regar el otro huerto-, -me voy...-... decir: -a las 6h. estoy en casa-, no, siempre llega cuando está oscuro... quiero decir que no tiene... le gusta mucho y... También ve que hay momentos en que... claro, está muy abandonado, se tiene que trabajar mucho y trabajando mucho no ganas lo que deberías ganar, porque el "pagès"... son muchas horas porque..., ahora no porque el día es corto pero en verano no tiene hora de retirarse, el "pagès" no tiene hora, porque a lo mejor se ha marchado a las 6h. o a las 5h. de la madrugada y llega a la 1h o a la 1h.30m. y se marcha otra vez a las 4h. y a lo mejor son las 9h.30m. cuando vuelve, a esa hora aún hay luz. El "pagès" no tiene hora, no tiene hora. Quizás, ahora, algún joven de esos de 40 años o así que va al campo, a lo mejor se retira más... quizás a las 7h. o a las 8h., va al bar y ya lo tiene... pero los que tienen 50 años no, no tienen hora, en general, trabajan más.

E1. ¿A usted le hubiera gustado tener un trabajo fuera de la explotación?

E. Si se hubiera hecho como ahora se hace, pues, sí. Si se hubiese hecho como ahora, pues, claro,... a nuestra edad ya no... hay muchas de mi edad que aún trabajan, pero en general la mayoría aún tienen a la madre o a alguien en casa que les cuida los hijos, eso hace cambiar mucho las cosas. Hay alguna que aún va a coser, no de mi edad, dos años menos, pero es igual ¿no? y de mi edad también.

E1. ¿Y a usted le hubiese gustado salir a trabajar fuera?

E. Sí, porque ves que... no sé, tener un dinero tuyo es bonito, aunque todo sea... sea de casa es bonito. Porque yo veo..., no sé, en la temporada, como ya he dicho este año es muy malo, vendes mucho aceite, vendes patatas,... pues todo eso es dinero y como lo has hecho tú..., claro, también me hubiera hecho ilusión ir a la fábrica que es lo que... no sé..., es dinero que... aunque sea de todos, pues, es tuyo y si tienes un capricho

lo haces. En el campo es lo mismo, si sacas algo de lo que vendes en casa o... no sé, ves un dinero que es tuyo, no sé... o lo haces... aunque sea el mismo, no es lo mismo.

E1. ¿Ve alguna diferencia entre las mujeres que trabajan en la fábrica y las que van al campo... en la manera de entender la vida o de arreglarse o en el optimismo?

E. No sé, la mayoría de las chicas que van... unas cuantas van a coser a Falset, estas chicas dicen que lo que cobran, es lo que estaba diciendo, es para sus caprichos, si quieren comprar algo saben que tienen aquello. Hay alguna que también va mal, porque tiene hijos y se tiene que espabilar, pero hay muchas de esas que de casadas no habían trabajado y han vuelto a trabajar, claro, estaban acostumbradas a ir a coser, acostumbradas a ganar y lo han echado en falta y de estas hay... no muchas, pero unas cuantas sí hay, y, no sé, no les hace ninguna falta y además muchas, pues, son muchos en casa, o sea, tienen a la suegra o a

alargaría muchos meses... este año no, pero otros que hemos pasado... duró un mes y durante una semana éramos 6-7 personas cada día... una persona o dos no se puede... este año porque no ha habido, en un día y medio hemos recolectado las olivas, este año no ha habido nada, y el año pasado... no puedo decirlo en quilos pero hicimos 7 pies, en cada pie se ponen más o menos 10... 9 o 10 cuarteras, no sé, los quilos no los sé... siento no acordarme, pero quiero decir que tardamos muchos días para recogerlo, entonces, si no tienes personal, no lo puedes hacer. Mi marido, en este momento, está recogiendo las aceitunas, después tendrá que podar, entonces yo iré a recoger las ramas, espulgar, y hay mucha... El hombre no para: arar, ahora no se ara tanto porque se tiene el herbicida pero también se... da igual siempre hay... el hombre siempre... siempre tiene mucho trabajo.

E1. Aunque no se encuentren brazos, tampoco podéis pagar grandes salarios ¿no?

E. No, pero aunque pudieras pagarlos, no encuentras a nadie, no hay gente, no hay personal porque la gente... muchos ya son mayores y el que no es mayor está... claro, la poca gente que hay está empleada en su sitio... no hay gente... juventud en casa ¿qué juventud hay?, no, no hay, y si hay alguno trabaja para lo suyos, diríamos, y nosotros los tenemos a todos empleados en Falvar, en Falset, donde sea y claro, no hay juventud.

E2. No hay "pagesos" jóvenes.

E. No, y los pocos que hay, van a lo suyo, trabajan para ellos mismos, no se puede contar con ellos. Y porque muchos tienen tierras, las mejores, que con un tractor y un hombre o dos de la misma casa lo hacen todo. Hay uno aquí, que lo llamamos... el vecino de delante... Cisco, un chico que tiene mucha tierra pero tiene mucha maquinaria y lo hace todo... la mujer... durante la temporada también cogen a otra gente pero lo hace todo con mucha maquinaria, sino no podría hacerlo porque tiene mucha tierra, y, claro, tampoco tiene gente... sea porque sale caro, sea porque... pero las explotaciones más grandes tampoco tienen gente. Aquí, ahora, creo que se está cobrando (pausa) a 400 pesetas la hora.

E1. La hora de un jornal.

E. Sí, creo que es eso, alguno cobra 450, pero no... a 400 se está pagando la hora. Además, pues claro, en nuestros días tampoco puedes tener a una persona con lo que se está ganando, pero, es que no hay tal persona, aunque igual te lo tengas que gastar todo no... es que no la encuentras... es que no la encuentras. Mi marido no encuentra y a veces dice: -si nosotros no podemos coger a alguien- es que tiene trabajo para emplear para la vendimia y el espolear de la finca... y es que no encuentra a nadie, vienen las dos chicas y es... es tener dos..., muchas chicas que antes cosían y ahora no cosen, entonces, las temporadas van a jornal y van... pero son muy pocas.

E1. Entre todo esto y la bajada de los precios de los productos que cultiváis..., parece que se trata de una agricultura con tendencia a desaparecer ¿no?

E. Sí, porque aquí tenemos bastante suerte, en Capçanes, porque Torras nos viene a buscar la vendimia, pero donde solo se vive de la avellana, que es muy barata... aquí hacemos avellana y almendra, pero lo que más hacemos es vino, tenemos suerte de eso de Torras porque dice que este año ha dado 3 millones por el granizo a los que cada año les...

E1. Les llevábais el vino

E. Sí, bueno, este año más o menos les hemos llevado vino pero en un porcentaje más bajo de lo que llevamos cada año... bueno, a repartir 3 millones entre los que les llevamos...

E1 ¿Os lo ha pagado Torras?

E. Sí, aun no lo hemos repartido, mi marido dice que no querría estar en el lugar del repartidor (risas) porque estas cosas por muy bien que vayan... A repartir, por el granizo, pero para los que cada año le llevan uvas, no para aquel que nunca le lleva,... por el granizo, para los que cada año le llevan uvas. Dice que ha repartido... aquí nos ha dado 3 millones, en Capçanes, lo que pasa es que todavía no lo han arreglado, pero ya ha dado 3 millones, dentro de todo es una ayuda, y además, todos los que lo teníamos asegurado... solo hay uno que lo tenía asegurado que no le ha tocado, a los demás que lo aseguramos nos a tocado... menos a uno. Pero, hay varios que no quisieron asegurarse y no les ha tocado, el alcalde es el único al que no le ha tocado, porque, claro, tiene la tierra en la parte alta y el granizo dió en está parte de aquí.

E2. El tiene la cosecha.

E. Sí, claro,... él es el único al que no le ha tocado, de los que hemos pagado ¿eh?. Ha habido muchos que... pues, que... el lunes fueron a apuntarse y tuvieron la mala pata de que se lo negaron y aquella noche...

E1. Granizó.

E. No, hizo frío.

E1. El frío, una helada.

E. Y no se lo admitieron... es natural... pero es que un año como este... es que no sé... es que no se puede explicar. Nunca nadie te había dicho si te querías asegurar, te aseguras, luego que no, ¡otro pago!, cuando se lo dijo al chico él dijo: -Papa, yo sí- y asegurado y al cabo de 3 o 4 días o 6 llegar el frío, el granizo y todo... eso... quiero decir, que no lo había visto nunca nadie y puede que nadie lo vea nunca más y tener la suerte de poder... de estar asegurados, si nos hubieran dicho después que nos podíamos asegurar, pero, es que...por una parte... no sé, fue una cosa... decir: -¿os queréis asegurar?-. ... pasar en dos meses las

dos cosas no se había visto nunca... no se había visto, pero el frío que hizo este año tampoco lo había visto nunca nadie... nadie, ni el granizo, tantos quilómetros con granizo, no.

E1. Porque aquí no es zona de...

E. No, no, pero es que fue... fue... fue una... una franja, dice, que venía de abajo de, Miravet y llegó hasta Marçà y Falset, quilómetros y quilómetros, una cosa que no se había visto nunca...

E2. Solo dejó los sarmientos. Huvo muchas fincas que después los podaron ¿no?

E. Sí, sí.

E1. Estropeó todos los cogollos.

E. Sí, sí, nosotros no, pero, entonces... entonces tuvo que... tuvimos mucho trabajo para arreglar lo que hay y ahora habrá mucho trabajo para podar. Nuestra parte no tanto pero la parte que está al lado de la carretera del... de la carretera principal, allí quedó, no el sarmiento, ceparro auténtico, era horroroso, nosotros pasamos por allí y aquello te hacía estremecer... que una hora antes hubiera un "papo"(?) y un cepo así y al cabo de una hora quedase como en enero o febrero cuando se poda... estaba igual.

E2. Claro, es que no era la cosecha de este año que estaba perdida, era salvar a la planta para los otros años.

E. ¡Oh! y ya veremos lo que hacemos para podar, lo que tendremos que dejar. Porque... es que además, en general, donde tocó el granizo es donde ya había tocado el frío, claro, y aquella viña ya estaba... porque mi marido dijo: -yo no creo...- contaba con media cosecha porque después se repuso, porque, antes, cuando pasaron los péritos nos dijeron el 100% en un lugar y en el otro el 80%, entonces nos tocó el granizo y ya no recolectamos nada... es que no quedó nada... lo raro era que tú mirabas la finca de lejos y la veías toda verde... mi marido llega un día y me dice: -tú que te quejas tanto y ¡qué viña tienes!-, -¡Oye! yo no he pasado nunca de los "pampols", yo he vivido siempre de la uva- y estaba todo verde... ¿Puede ser que esté tan bonito?... ibas allí y no había nada. Vino un chico de aquí Capçanes que vive en Falset a ayudarnos, que tiene 78 años, me parece, y dijo: -Jaume, casi me voy de este mundo y no lo había visto nunca- y era... ha estado siempre en Falset, -No he visto nunca... nunca lo de este año... no ha quedado ninguna uva y todo era verde- y luego me ha dicho: -El trabajo que vamos a tener ahora, porque no sabrás que rama dejar ni que... ni si estará bien... ni si el ceparro está dañado- . Además llovió sobre mojado, fueron dos cosas y, claro,... no sé lo que pasará este año... puede que sí... pero él dijo que se quería borrar y ahora no se quiere borrar de... de... al menos pasaremos otro año con seguro. Quizás hasta de aquí a 100 años no volverá a suceder,

pero este año, teniendo la viña de esta manera solo nos faltaría que viniera la "pitita" y ya estaríamos otra vez... porque la viña está muy estropeada.

E1. ¿Pueden volver a asegurarla este año?

E. Ahora ya está asegurada, solo tienes que decir... pues, tienes que pagar y ya está. Si ahora tú no les dices: -borradme- pues, sigues... bueno sigues... como en todo. De la Caja Madrid el otro día nos llegó... para los sembrados y para las viñas... por si te querías asegurar... nos llegó otro. Nosotros nos aseguramos por el sindicato, por la Radis creo que es, pero los péritos y todos los que venían no eran de la Radis eran...

E1. Eran de ... (?), de Madrid.

E. De otro lugar porque tenían... quiero decir, que no tenían nada que ver ellos con... decir: -¡Oh!...- eran otros péritos, de otro lugar... pero la casa aseguradora es la Radis porque nosotros dijimos: -¡Ah! la Radis- y no, resulta que los péritos que vinieron eran de otra... y habrán venido 3 veces.

E1. Claro, quedó todo tan arrasado que no tendrían tiempo de verlo todo en una sola vez.

E. Y el último día pesaban con una báscula ... y mi marido dijo: -Ahora me pediréis algún cepo...

E2. ¿Qué es lo que pesaban? ¿Si había quedado alguna uva?

E. Claro, lo pesaban para evaluar lo que... e incluso pesaron la planta. ¡Por el amor de Dios!, un cepo puede tener, pero el otro no tiene y el otro no tiene y el otro no tiene... Entonces fue cuando vimos que sí, que se pusieron un poco a favor del "pagès"... no a favor, a la verdad...

(pausa, cambio de cara)

...El año pasado no fue bueno para aquella uva y este año habiendo más, pero es que allí no nos tocó ni el granizo ni el frío... es una franja... así... y hacia arriba no tocó... y él les dijo: -en esta parte hay más de media cosecha, creo que sacaremos más de lo que nos pone aquí- y hubo más. Pero, es que hacia abajo con... porque... no sé, supongamos... porque si hacemos unas 40 cargas, no lo sé con exactitud y si me lo han dicho no lo recuerdo... en este trozo... en este trozo de aquí hicieron 5 cargas... ya lo digo, quizás salgan 40, quizás 50, pero... sólo te puedo decir que del año pasado a este han hecho 1.100 grados menos, eso si te lo puedo decir.

E1. 1.100 grados menos de...

E. Menos.

E1. ¿Grados de producción... grados de vino?

E. Lo cuento por los grados, porque cobramos por los grados, pues, este año hemos hecho 1.100 grados menos que el año pasado, eso sí lo sé, en cargas no lo recuerdo, a lo mejor son 100 cargas lo que hemos hecho. Claro, yo no lo sé porque, claro, lo que cuentan más son los grados, si se paga a tanto el grado, también te ponen los agrazones y, claro, este año hicimos muchos agrazones porque, claro, como era..., hizo..., como si vendimiásemos, hicimos 2 o 3 viajes de tractor cada día... hacíamos... íbamos 3 o 4 al agrazón... esto te lo pagan al mismo precio y ponen, por ejemplo, tantos grados de agrazón, tantos grados, de "caranyena", tantos de "garnatxa", porque la "caranyena" la pagan un poco más barata, el "garnatxa" y "l'ull de llebre"... bueno, "l'ull de llebre" te lo pagan un poco más caro, entonces, ellos lo presan y tanto, tanto, tanto...

E1. El precio ¿lo fijan ellos o se negocia?

E. No, es lo que la Torras paga, pero, no todo el mundo lo lleva a la Torras, pero al repartir... al ser un sindicato nos lo repartimos, hacen uno general y ...

E1. Es decir, ustedes lo llevan directamente al sindicato y este lo vende.

E. Sí, lo llevamos a la cooperativa... la cooperativa unos días antes hace una llamada y dice: -¿Tú quieres venderlo a Torras? ¿Cuánto tienes más o menos?- , tú dices: -tanto y tanto...- -Pues, tal día tienes que hacer tantas cajas, tal día tantas cajas y...-, así lo hacen. Entonces, tienes que llenar las cajas, más o menos, porque vienen unos camiones y, claro, tienes que hacerte responsable porque vienen los camiones llenos a recogerlo. Así lo están haciendo, y a nosotros nos va muy bien que venga el Torras. Pero, claro, reclamó porque llenar una caja cuesta más que sacar los barreños y llenarlos, pierdes más tiempo, y el sindicato paga... en... de todos... bueno, paga del nuestro... bueno, pagan 6 pesetas por quilo de las cajas que consigues, de esta manera, si haces unas pocas cajas y alquilas estas pocas cajas te dan un dinero, que es de todos, pero, bueno, esto ya te cubre casi los gastos de la vendimia, las cajas... porque esto no te lo pagan hasta principio de febrero.

E1. ¿Qué hacen los otros? ¿Lo tiran directamente en un bocoy?

E. Son unos barreños, unos cubos anchos, a los que llamamos cubos de vendimiar... aquello lo llenas y... el tractor va avanzando y tú lo echas dentro o te lo cogen y...

E1. ¿Por qué la Torras lo quiere en cajas?

E. Pues, porque, claro, sino llegaría muy estropeado.

E2. Porque al transportarlo no se estropee mucho, después no lo podrían fermentar o algo así.

E. Es que tú no... si no cabe en el tractor pasa eso: lo aprietan y hacen vino, pero ellos no quieren vino, ellos lo quieren entero y tú tienes que llenar la caja sin apretarla...

E2. Es como si arreglases fruta.

E. Sí, sí. Entonces las cajas, claro, en un tractor no... en las cajas no hay la cantidad que se saca en un tractor lleno de vendimia... pierdes tiempo y pierdes, pues... fruto de... de entrar un día en casa, diríamos. Entonces, ellos, cuando reclamaron... el primer año se pagó a 3 pesetas, pero ahora lo pusieron a 6 pesetas y hace 2 o 3 años que se cobra a 6 pesetas el quilo. Así, tantas cajas con tantos quilos que llevas, el sindicato te paga a 6 pesetas el quilo y eso ya te cubre casi los salarios. Porque, claro, no es que no vayas deprisa, es que tardas.

E1. Claro, tienes que ir con cuidado.

E. Tienes que colocarlo en cajas y tienen que estar dos, de la otra forma, uno vierte y el otro va avanzando y con un sueldo hay bastante, y es muy distinto. Los primeros años muchas casas... nosotros no, no lo hemos hecho nunca... le decían que querían más cajas planas y mi marido dijo: -no, yo no, nosotros repart... repartimos las cajas, tú lo viertes en el cubo con cuidado y tampoco se chafa- Porque entonces, repartiendo cajas tenían que ser dos otra vez para repartir las cajas. Porque la gente... y como una persona no puede levantar una caja para avanzar de un cepo a otro, bueno, imposible. Nosotros lo hacemos igual, lo hacemos... tenemos las cajas al lado, llenas el cubo y lo tiras dentro, entonces, lo colocas bien y no se estropea. Ahora, en general, lo hace más gente, pero en un principio toda la gente que lo hacía así lo quería... pero mi marido ya dijo: -yo no, el que quiera que lo haga así, bueno, pero yo no- y le dijeron: -¡Hombre!...- -No, porque es lo mismo, si tú no aprietas el cubo y lo echas dentro es lo mismo, ¿a una mujer mayor de 80 años o 70 años como quieres darle una caja para que la cargue?-

E2. Una caja se tiene que llevar entre dos personas.

E. Es imposible, y, con dos personas no puede ser, tardas mucho. Ahora lo hacemos así, vas más deprisa y no te dicen nada.

E1. ¿Las acitunas y las avellanas son para el autoconsumo o las comercializáis en el sindicato?

E. No, no... bueno, ahora sí, ahora se hace... me parece que la comarcal es quien compra la avellana, pero ya... no sé como lo hacen, es muy distinto. Antes la vendías donde querías, si encontrabas comprador la vendías, ahora también hay gente que la saca fuera, pero tú, ahora ya has... tienes que comprometerte... bueno, ahora estamos comprometidos por no sé cuantos años entre la avellana y la almendra, más o menos, las cantidades ya... tienes que decirles más o menos... entonces, te avisan... la avellana aún la tenemos en casa, la almendra también, sólo se han llevado la "molla"... te dicen: -Tal día ven a traérnoslo-, entonces, lo hacen a partir del rendimiento y poco a poco te van pagando. Antes, tenías almendras y ¡bum!, un talón... ahora no, ahora hacen como con la uva, ingresan en la libreta... lo... lo... te dan... bueno, casi te pagan...

E1. Es como si pagasen un salario.

E. Sí... fruta seca, tanto, cada... dos o tres, veces te lo pagan así, no te lo pagan al momento, lo hacen de esta forma. Con la avellana, también les dices más o menos la que tendrás, tanta avellana, tanta almendra fuerte, tanta común, tanta larga, les dices más o menos y un día vienen y dicen: -hoy trae la común, hoy la larga...- De hecho este año solo se han llevado la "molla", después la avellana y lo hacen por rendimiento, nosotros no lo hacemos por eso.

E2. ¿Como funciona lo de los precios?

E. (Pausa) ¿Qué quieres decir?... Cuando ellos... lo cogen todo y luego reparten... me parece que es así. Antes ibas y decías: -quiero vender, ¿a qué precio está?... no vendo-. No, no, cuando te comprometes... cuando te dicen: -hoy viene el camión- tienes que cargar.

E2. ¿Y no sabes al precio que lo cobrarás?

E. No, luego reparten, claro, no lo sabes. Había veces que la libreta decía: -13.000 pesetas-, y yo: -¿Qué es eso?- -fruta seca- -avellana o almendra-. El otro mes decía 16.000, el otro 20.000, quiero decir que no lo entiendes.

E1. ¿Y no se fija un precio al principio?

E. Ahora creo que no, ahora no.

E2. Eso es muy lastimoso.

E. Hace 1 año o 2, me parece que hace... es el segundo año que vendemos así. Recuerdo que mi marido me decía: -ves a la cooperativa y pregunta a que precio está la almendra-, -mira, a subido... a bajado- -pues, ya puedes ir a venderla porque ya estoy harto-. Ahora no, ahora vienen... tú te has comprometido... ya la tienes vendida, tú ya lo tienes vendido, te has comprometido tantos años y ahora vienen y te dicen: -hoy di a tú marido que tiene que sacar la almendra fuerte o la larga o..., la lleváis al sindicato- Entonces, ellos miran rendimiento y tú o sabes ni el precio ni nada y cuando reparten los papeles... si vas a arreglar la libreta sale: fruta seca, es lo que has cobrado... y cobrarás 2 o 3 pagas, pero, pagas muy bajas. Claro, hace 2 años que no hay avellana.

E1. Eso debe desanimarles mucho ¿no?

E. Claro. Aquí lo único... que tenemos es que los pueblos vecinos están... hay muchos que sólo tienen una cosecha y del vino del año pasado...

E1. ¿Del qué?

E. Del vino del año pasado, no del que se ha recogido ahora sino el anterior. Aquí, dentro de lo que cabe somos..., nos ha salido el sueldo sin tenerlo... con la Torras.

E1. ¿Es el único pueblo que ha cobrado?

E. No, no, ahora se ha alargado, en la sierra hay algún particular. Ahora aquí hay dos o tres que han salido de la cooperativa y lo hacen como particulares, claro, estos cobran mucho más, porque, claro, de repartir a quedártelo todo para tí, cambia mucho.

E2. ¿Han salido de la cooperativa y venden directamente a la Torras? ¿Y si la Torras un día dice: -No me interesa-? Entonces, hazte tú el vino.

E1. Deben ser fincas grandes.

E. No muy grandes. Uno de estos tenía toda la última cosecha para cobrar y creo que no ha ido a cobrar y no le han dado, porque, claro, debían... dos años y... si no había salido... él debía los gastos de todo el año del sindicato que es lo... el que tiene... el Bautista, no sé si lo conoces, que estaba... que tiene un... una autoescuela...

E2. Sí.

E. Pues, este, ha salido, así... casi de malas formas, claro, ahora tiene toda la cosecha del año pasado y la otra allí y creo que no ha ido a cobrar, porque un día le explicó Francisco a Jaume, dijo: -que no venga-, porque lo está debiendo todo o... se lo han quedado.

E1. Claro, porque es el que compra el que negocia el precio, los otros...

E. Siempre ha sido así, porque cuando había compradores te pagaban a un precio, pues, claro... te pagaban a un precio, pero cuando llegaba la... al punto más alto iba al doble de lo que tú habías cobrado. Es con todo, es con todo... Ahora la Torras no te paga hasta enero o febrero, pero te lo paga todo junto. Tú no lo cobras hasta e enero o febrero, las cajas...todo, todo.

E1. ¿De la comercialización siempre se ha encargado su marido o usted también ha participado?

E. No, siempre lo ha hecho él. Nosotros siempre habíamos vendido al mismo porque era un cuñado mío que compraba y siempre le vendíamos a él, no mirábamos al precio que iba... una peseta más o menos... pero siempre ha sido mi marido. Pero decirme: -¿Qué te parece si vendemos?- y yo, claro : -mira, vendamos, haz lo que quieras-, claro, tú no lo sabes, es él el que... Antes lo preguntaba, ahora no me lo puede preguntar porque todo ya está... antes era, quiero decir que a veces te decía: -ves allí y pregunta a cuanto va la avellana o la almendra, porque ¿qué

tienen que hacer en casa?-, ibas allí y te decían: -mira, ahora ha bajado-, porque decirte: -ahora ha subido- casi... durante 3 o 4 años, las 4 veces que te decían que subía era porque subía en aquel momento en que ibas a recolectar y cuando las tenías ya habían bajado. Ahora no, ya lo tienes... yo no sé como lo hacen, ellos lo deben ver o a lo mejor allí nos dicen que baja tan deprisa porque, claro, es un convenio que hay, no se como... no sé, eso sí que no lo sé... no sé como funciona.

E1. Cuando los niños eran pequeños y usted iba al campo ¿dónde los dejaba? ¿Se los llevaba al campo?

E. Si no había colegio sí, porque para la vendimia no hay colegio. Sino se iban a la escuela.

E1. Sino se los llevaba al campo.

E. Sí, cuando eran mayores, y cuando eran pequeños yo no iba porque no tenía a nadie en casa.

E1. Entonces usted se quedaba aquí.

E. Sí, cuando eran más pequeños yo me quedaba aquí en casa, pero, después ya no, eran mayores y por la noche los avisabas: -mañana iré al campo- y ellos se arreglaban, iban al colegio y si vendimiábamos venían al campo. En general, todo... la avellana, la almendra y todo esto se hace cuando ya no hay colegio, entonces ellos venían, sino se iban al colegio. Pero cuando eran más pequeños yo no iba, y cuando eran más mayores tenía a mi padre que era muy mayor y también se quedaba y yo me iba al campo a ayudar a mi marido, pero, entonces, tenía... si nos íbamos al campo yo sabía que estaba mi padre que les pondría la mesa y ya se arreglarían.

E1. Pero usted les hacía la comida ¿no?

E. O bien la dejaba hecha o bien mi padre tenía que terminar algo, como cuando... no sé, estaba embarazada y para poderlo hacer... a él le gustaba y lo hacía, a lo mejor entonces... antes lo hacía, ahora no, pero antes siempre comíamos en el campo, porque claro, ibas en un carro con mula y era muy difícil...

E1. ¿El campo estaba muy lejos?

E. No, no está lejos, no está lejos, pero ahora ha cambiado mucho y ahora con el tractor... no... ahora con el coche..., porque si se vendimia ya... ya... pero ahora ya nadie come en el campo porque el tractor va lleno y hay un coche o dos vienes a comer a casa. Antes, claro, no podíamos porque el que llevaba los carros si venía a comer a casa no dejaba descansar al animal, y si se comía en el campo el animal podía descansar un poco, ahora es muy distinto. No, porque en general, las fincas que hay aquí están todas cerca. Están muy cerca.

E1. ¿Los jornaleros vienen a comer aquí o cada cual en su casa?

E. Cada cual en su casa. Años atrás sí, años atrás... es que no sé... yo no lo sé explicar, pero ahora se recolecta mucho más, es más..., pero antes, venía mucha gente a vendimiar de los pueblos vecinos... venía gente que se tenía que quedar a dormir y les tenían que hacer la comida. Ahora, no, ahora ya... se recolecta mucho más con menos gente, es muy distinto.

E1. Está mucho más mecanizado, está mucho más...

E. Claro, antes para llenar dos portaderas, dos viajes, necesitabas 4 o 5, ahora llevas muchas con 4 o 5 personas... en la viña si hay vendimia, llenas el tractor como si nada, cuando te das cuenta el tractor vuelve a su sitio y ahora que, en general, todos los caminos están bien, todo pasa mucho más deprisa. No es como... no sé, decir... hay malos caminos, entonces ya..., pero ahora, con los caminos, en general, lo malo está empedrado y los tractores pasan muy... van más deprisa y con los coches también se puede pasar, porque quien no tiene un coche, tiene dos... si tienen bonito también tienen una carraca para ir al campo, y así va muy bien.

E1. ¿Su marido reconoce el trabajo que usted hace en el campo y en la casa?

E. Sí, sí, porque cuando no... supongamos... a veces, cuando no vas al campo y llega y la mesa no está puesta y: -¿Qué hacéis?-, pero si vas al campo, no... ahora cuando vendimiamos me ayudaba y ponía la mesa, el mantel... te ayuda y... te ayuda en lo que sea, si se tienen que pelar patatas, las pela... no sé,... eso si voy al campo ¿se entiende?, si te quedas en casa no, pero si vas al campo... Y en el trabajo... hacer la cama y eso, dice: -No te agobies, si no se puede no se hace- y lo de levantarse por la mañana y hacer la cama entre los dos, pues, sí, te ayuda... cuando te levantas y no puedes hacer la cama y arreglarlo un poco... no hace falta que se lo pida, no te dirá: -Ya te lo harás-... lo reconoce.

E1. A veces estás haciendo varios trabajos y no te lo reconocen.

E. No, porque llegabas, poníamos la mesa entre todos y te decía: -los platos no los laves, ya los lavarás por la noche, ves a descansar-, y nos íbamos todos a descansar. Además... antes iba más, pero ahora me he acostumbrado a no ir,... tengo mucha artrosis y no estoy...

E1. ¿Es del trabajo?

E. No lo sé, dicen que es por falta de calcio. No lo sé... No, no es del trabajo. Yo creo que no, Pero puede que de hacer algunas cosas... puede que sí, pero no cuenta porque hay personas que han ido mucho menos y tienen artrosis.

FICHA

Nº DE ENCUESTA: 8 ;
EDAD: 47 años; ESTADO CIVIL: Casada; Nº DE HIJOS: Un hijo de 19 años; ACTIVIDAD: "Pagesa" ; TIPO DE DEDICACION: A tiempo completo ; NIVEL DE ESTUDIOS: Primarios ; ACTIVIDAD DEL MARIDO : "Pagès" ; SUPERFICIE DE LA EXPLOTACION: 12,5 Ha. ; TIPO DE CULTIVOS O DE GANADERIA: Frutales (nogales, avellanos y almendros) y averío. REGIMEN DE TENENCIA: Propiedad ;
FECHA DE LA ENTREVISTA : 8 de diciembre de 1990; LUGAR: Falset.

E1. Querría que me explicases... ¿Eres hija de "pagesos"?

E. Sí, soy hija de "pagesos", soy hija de Masroig.

E1. De Masroig.

E. De Masroig, sí, hija de "pagesos" y los 4 hermanos somos todos "pagesos". Antes, mi padre y mi madre tenían una carnicería y tierra y la verdad es que no pudieron darnos estudios, a ninguno de los hermanos... no fuimos nosotros solos, porque en aquella época había pocos que pudieran estudiar. Nosotros, en la época del franquismo como dicen... ¿eh? no tuvimos estudios. Estuvimos todos muy bien, trabajamos a partir de los 11 años, yo recuerdo que incluso, teniendo tierra como teníamos... incluso algún día se iba a jornal, con mujeres mayores.

E1. ¿A los 11 años?

E. A los 11 años, y la verdad es que no me dejaron nunca atrás ¿eh? En nuestra casa los domingos no se había trabajado nunca, era un día que se hacía fiesta, pero aquello que los amigos: -Hoy vamos a jornal a...- , -pues, yo también... decir: -yo también vengo-, pero eso no lo hacía mucho... no mucho... Y ahora tengo que trabajar en Navidad... no los domingos, en Navidad, Fin de Año, Reyes y todas las fiesta que haya... quiero decir que antes había un día de respeto y ahora no lo tenemos. Nos duchamos y nos cambiamos para ir el domingo a misa, sino... si no fuéramos a misa llevaríamos la misma ropa de la mañana a la noche. A cambiado mucho... mucho. Yo estoy... dicen de antes , pero yo... lo que son los "pagesos" creo al 100% que estaban mejor antes que ahora. Antes, al menos, si uno hacía 50 cargas de uva y sólo tenía 25 quarteres de olivos o almendras y sembraban y... todo... aquella familia podía vivir... vivía, sí, y bien... era una casa que se podía considerar, lo que se decía: "casa media" o "casa bien" o... no sé como se llamaba. En cambio ahora, con 300 sacos de avellanas, con más de 100 de almendras, con una granja, con... todo... no podemos vivir... ahora, te digo que no podemos vivir.

E1. ¿Esta situación ha empeorado en estos últimos años o hace años que está mal?

E. Yo... mira... no hace muchos años ¿eh?... no hace muchos años porque... los precios es una cosa, los precios de la avellana... quizás hace unos 4, 5 años que un saco de avellanas se pagaba a 14.000 pesetas... 4 o 5... 5 años creo, sin embargo ahora no llega a las 6.000. Todo ha subido... bueno... un disparate... ya... ya no sabes que decir, un disparate, los salarios no han subido porque hoy, uno que haga un jornal en el campo... 3.000 pesetas, no tiene para nada si tiene que mantener a una familia y quien tiene que pagar no las puede pagar... es que no las puede dar. Lo que ha subido son los herbicidas, los abonos... bueno, todo... todo... y no compensa. Y nosotros, la verdad, te puedo decir... hoy te puedo decir que en Falset somos los únicos "pagesos" que quedan... como "pagès", "pagès," que vivimos de... somos los únicos en todo el pueblo, porque hay casas en que son "pagesos" pero uno se ha dedicado a... a la... a hacer de peón, el otro, pues, la mujer ha trabajado y... en nuestra casa, no entra ni un jornal... sí, tenemos un poco de granja, pero es una miseria porque años atrás teníamos 8.000 gallinas y podía tener una mujer para coger y arreglar los huevos, le podía dar un salario y mi marido un hombre en el campo y le podíamos dar un jornal... ahora tenemos 1.500 gallinas... lo hago sola porque, claro, es una miseria y sólo son gallinas que puedo vender los huevos aquí en Falset y en Marçà. Si tuviésemos que llevar los huevos a Reus, no tendríamos ni una... no tendríamos ni una porque... lo que decimos, años atrás sólo clasificar... sale el precio de los huevos ¿no?, cada lunes sale el precio de los huevos a las 7h. de la tarde, el martes por teléfono nos enteramos del precio... antes venían a buscarnos los huevos a la granja con un camión y nos daban 2,50... 2,50 por clasificarlos sobre el precio de recogida... ahora, resulta que si tenemos que bajar algún huevo, lo tenemos que bajar nosotros... tienes que pagar el cartón... antes te traían cartón y caja... ahora te hacen pagar el cartón... si rompes una caja no la quieren y te la hacen pagar muy cara.. cuando bajamos los huevos, por ejemplo, si el precio de recogida sale a 120... a 120... ¡escucha el disparate que voy a contarte!: ellos nos pagan por debajo del precio de recogida 25 y 26 pesetas menos por debajo del precio de recogida. Fijate bien el gran cambio que ha habido, antes nos daban 2,50 por clasificar sobre el precio de recogida, los venían a buscar a la granja, te daban el cartón, la caja y contentos y... y ahora tienes que darles las gracias porque te los cojan.

E2. ¿Hay excedentes?

E. No lo sé chica, yo... mira... hay cooperativas, porque hay la comarcal ¿no? y todo eso... nosotros los llevamos a un particular que también es... es como una cooperativa diríamos, lo que pasa es que no lo es y tienes que darle las gracias de que te los coja... Lo de cobrar es otra cosa, antes cobrábamos semana sí, semana no, de una semana para otra, te cogían los huevos, allí mismo te hacían el talón y te pagaba los huevos anteriores, de forma que siempre quedaba una semana, y ahora cobramos al mes y medio o a los dos meses... ¿eh? ... y nosotros, el pienso, lo tenemos que pagar a los 8 días porque sino... No sé puede aguantar y si nosotros lo aguantamos... somos 3 en la familia...

tenemos un chico que tiene 19 años, ahora está haciendo la mili... voluntario... y ha estudiado 4 años aquí en el "Mas Bobé", todo sobre agricultura.

E1. A estudiado agricultura.

E. Sí, sí, 4 años, y ha acabado... ahora lo llaman capataz agrícola, antes tenía otro nombre y ahora lo llaman: capataz agrícola. De la manera que está todo, nosotros... no se lo hemos vuelto a decir porque parece que lo queramos echar de casa ¿no? pero... lo que le decimos es: -chico, vete...vete con tus estudios-, porque nos han dicho que puede salir adelante con lo que él quiera y... -que no, que no, que quiero ser "pagès"... que quiero ser "pagès"- . Entonces, lo que hicimos fue poner las fincas... electra... hacer pozos, buscar agua... todo, todo en regadío... hoy hay una plantación nueva... totalmente nueva...pedimos préstamos y ¡gracias a Dios! los pudimos devolver todos, porque si hoy debiéramos alguno tendríamos que vender las fincas para poderlo pagar. Hoy, nosotros aguantamos porque... no por nada, pero nos encontramos que no debemos nada... no hay nada atrasado... tenemos todas las fincas con una producción máxima...

E1. Sí, modernizada.

E. Sí, habrá algunas cosas, pero... bien... bien... todo lo hacemos nosotros tres, nosotros recolectamos la fruta y... ya... ya tenemos el huerto totalmente arreglado para poder pelar las avellanas... cuando lo llevamos ... no necesitamos pagar ningún jornal, todo es para tí... sino no aguantaríamos... y gracias a eso y gracias a la gente que me compra los huevos y... vamos tirando.

E1. ¿Y el chico está animado a hacer de "pagès"?

E. El chico quiere ser "pagès" en todo y para todo, quiere ser "pagès". Incluso te diré que, aquí abajo en el huerto, tengo una plantación de almendros... el huerto es la granja, nosotros lo llamamos el huerto y... hemos arrancado un bancal de almendros porque se quiere dedicar, cuando vuelva, a la huerta, además... se quiere dedicar a la huerta y tenemos... no compradas, pero sí encargadas... porque todo esto lo haremos cuando venga él, mimarido no se ha encontrado muy bien estos días... hace tiempo y ahora lo estamos esperando a él, le faltan 4 meses... hemos comprado 200 conejas, también... haremos en la granja que tenemos,... un tabique en medio, ahora tenemos menos gallinas y la mitad será para gallinero... por eso el tabique, no puede haber gallinas y conejos juntos... pasando por la otra puerta estarán las 200 conejas para tener un poco de explotación y hacer lo que podamos... ¡ayudar con lo que podamos!, si tenemos salud, con lo que sea. Pero es lo que yo digo, hoy un "pagès" no puede irse, si vas recto no puedes desviarte... porque al chico, a veces se lo digo: -Javier me das lástima... me das lástima porque no queda nada- , porque cualquier amigo suyo no tiene el patrimonio que tenemos nosotros en esta casa ¿eh? y lo ves con una moto grande o con un coche grande y nosotros parecemos unos miserables teniendo todo lo que tenemos. Esto es muy pesado y muy triste... muy pesado y muy triste, que veas que... Sí, te dicen:

-¡Oh! una manifestación- yo no creo en las manifestaciones... no he creído nunca, no ahora... nunca. Yo he ido a las manifestaciones porque me ha interesado, hemos defendido lo nuestro, pero para Sant Jordi que nos hacían ir a posta, yo no creí nunca en esas manifestaciones y ahora tampoco, no tenemos que ir con violencia... yo creo que los que van delante tienen una capacidad tremenda... lo que decíamos, tienen unos estudios, ¡gracias a Dios! pudieron estudiar todos ¿eh? y nosotros íbamos a trabajar y... ellos ven que nosotros nos estamos... vamos a morirnos de hambre... ellos lo ven... yo creo que si pudieran, nos ayudarían, pero todos se hacen los sordos. Gente que ha estado en la tierra... gente que lo ha visto de sus padres... lo han vivido ¿eh? y que íbamos... íbamos a defender cosas en un momento que ¡gracias a Dios! podíamos vivir... es que podíamos vivir, porque si pudimos comprar el tractor fue años atrás, si pudimos hacer plantaciones fue años atrás, lo de la granja, años atrás... y ahora ¿quién puede hacer nada?. Nosotros la bailamos así... la bailamos así y es una lástima. Entonces viene lo de: -¡Oh! los "pagesos" son ésto... son aquello-. Vino el President de la Generalitat y nosotros no fuimos a tirarle las avellanas a, sólo fuimos a manifestarnos, a decirles: -Aquí también estamos nosotros-, no fuimos a...pero claro, también hay gente que se lo toman como quieren ¿no?... Pero es una lástima, es una lástima que... si lo piensas te entristeces mucho... mucho porque créeme que.. ya te digo, no te mueres...

E2. Trabajas mucho.

E. Des de las 6h. de la mañana que aún es de noche... cuando llegas a las 11h. de la noche no te sostienes. Hay veces que me han dicho: -porque no vienes a...-, pero no tienes ganas de ir a ningún sitio y si vas, vas triste... vas triste... pero mira, tenemos que ir tirando y... ahora, cuando el chico venga de la mili, pues, ya os lo he dicho... volveremos a tener un empuje... su ayuda es mucha porque... es mucho y... ¡Adelante! Lo probaremos., que va bien... perfecto, que no va bien pues..., es un chico joven y siempre se puede espabilar.

E1. Realmente es una lástima que hayáis estado trabajando tanto y que se acabe de esta forma.

E. Es una lástima. Además, yo misma... lo que dices de la explotación, nosotros también tenemos eso de la explotación, somos de la Empresa Familiar Agraria ¿eh? pero, eso... diría que... mi marido y el chico lo podrían llevar, pero creo que la mujer también es una ayuda muy grande, tanto en el trabajo como moralmente como en todo.

E1. ¿Pero ahora que el chico no está tu marido solo hubiera podido?

E. Los dos, mi marido y yo.

E1. Por lo tanto sin tu ayuda tu marido no hubiera podido llevar la explotación ¿no?

E. ¿El solo?

E1. Sí.

E. Siempre se puede hacer, pero yo creo que... no sé, no sé... ¿qué quieres que te diga? porque...

E1. ¿Tú has ido siempre al campo?

E. Yo siempre... yo siempre, siempre, siempre he ido al campo. Yo nunca he trabajado... mentira... decir: -he ido a una fábrica a trabajar... asegurada y todo eso-, yo eso no sé que es. Lo que sí que he tenido que hacer ha sido... la verdad es que no es ninguna cosa del otro mundo... aquí en casa corto hilos.

E1. ¿Actualmente?

E. Actualmente, hace un año, año y medio. también estuve una temporada que no me encontré muy bien y fui aquí arriba al mismo taller y mira... para pasar el rato, no fue por decir: -estás asegurada-, no no, yo un seguro así no lo he tenido nunca. Y aquí en casa, todo el mundo sabe que es una miseria, porque para sacar... para sacar... nada, nada... tienes que sacar horas de... de... tienes que sacar horas de ...todo. Y si ahora hacemos todo lo que tenemos intención de hacer, pues... lo dejaré.

E1. Es un gran esfuerzo.

E. Todo eso es fuera de las horas que trabajo, es... es un extra, diríamos.

E1. Un extra para el cual ya no quedan horas en el día, porque al campo... a la granja con las gallinas vas cada día ¿no?

E. Voy cada día.

E1. ¿Las gallinas las cuidas tú?

E. Las gallinas... mira, hoy vamos los dos, el chico está aquí y... estamos cortamos almendros y hoy ha ido a ayudar a su padre porque... hace unos 15 días, este lunes lo operamos y ya trabaja. Y otra cosa, lo que pasa es que no tienes... sí tienes el seguro, pero a los "pagesos" no los apoya nadie... al "pagès" por el hecho de tener una propiedad no lo apoya nadie, tienes que tener un seguro aparte... un seguro aparte que también te cuesta un disparate, pero ahora cuando mi marido todos estos días no... a mí no me darán nada... nada, los medicamentos sí porque nosotros también tenemos la clínica, la Mo...(?), porque al estar los dos solos dijimos: -está más cerca de casa y para subir y bajar...- por la granja, yo cada día he subido a dar de comer a las gallinas... en lo demás me han ayudado, pero darles de comer lo he tenido que hacer yo y en el seguro han entrado los medicamentos, la operación, todo ha entrado en el seguro, pero lo demás nada.

E1. No pueden estar de baja.

E. Nada, nada, no tiene ni baja ni alta... quiero decir que si hubiera tenido la baja, hoy no trabajaría... es lo que te digo, estamos totalmente desamparados, y lo más grave es que ahora ya pagamos, de la Seguridad Social, 10.000 y pico de pesetas... a mi hijo lo hemos tenido que asegurar porque, claro,...

E1. ¿Como autónomo?

E. ¡Claro!. Si ahora hacemos todo eso de los conejos lo pondremos a su nombre y no lo podíamos poner a su nombre si él no estaba en la Seguridad Social y es una cadena muy bonita. Además resulta que el día de mañana, cualquier "pagès"... es una vergüenza tremenda que sólo pueda cobrar 25 y 26.000 pesetas ¿eh? Es que... es que estamos del todo abandonados. Ves un peón... no es para criticar a nadie... ves a cualquiera, esos ya... bueno, un funcionario... tienen unos sueldos con unas pagas dobles y... y... bueno... Nosotros no sabemos lo que son las vacaciones...

E1. ¿Nunca habéis hecho?

E. Hemos hecho alguna vez... sí, una vez nos fuimos un fin de semana... un fin de semana, parece que no, pero la granja te ata mucho... tener animales te ata, pero tampoco podríamos ir... tampoco podríamos ir.

E1. No hay vacaciones, no hay nada. ¿Tú también pagas a la Seguridad Social?

E. No, yo todavía no pago... me faltan unos años y viendo lo que veo... no pago. Pere y yo nos hemos hecho un seguro particular y según lo que veamos pagaremos y sino, ya tengo el otro. Aquello sí es una cosa segura, lo otro...

E1. ¿Y siempre has hecho de "pagesa"?

E. Siempre de "pagesa", pero siempre hemos trabajado para casa... siempre.

E1. ¿Cuándo trabajas más, en verano o en invierno o es un ritmo continuado?

E. En verano, al hacerse de día más temprano... trabajas antes... en invierno también trabajas porque si me levanto a las 6h... de 6h. a 8h. corto hilos... son dos horas.

E1. ¿Por la mañana?

E. Por la mañana. Yo tengo las horas distribuidas así, a las 8h. u 8h.15m. dejo los hilos, los pongo en la caja, lo arreglo, hago el desayuno para mi marido... él se levanta, le hago el desayuno... antes de que se marche cojo el coche y voy a llevar el trabajo hecho, me dan más... llego a casa, él ya ha desayunado... hago las camas, arreglo... a las 9h., 9h.30m. voy a comprar y pongo la comida en marcha... lavo la ropa, la voy a tender... comemos, lavo los platos... voy a la granja, cojo los huevos, los arreglo, voy a repartirlos a las tiendas, a Marçà y a algunos particulares y a partir de las 6h. de la tarde, 6h.30m.

de la tarde vienen aquí... voy preparandó la cena y cortando hilos... pero cuando llegan las 11h... te diré la verdad: tengo que hacer grandes esfuerzos para limpiar los últimos platos del día, por la mañana soy una mujer valiente, pero por la noche no sirvo para nada. Tengo todos los horarios...

E1. Programados.

E. No puedo ir mucho por la calle... sí me ven por la calle, pero no puedo ir mucho por la calle... pero, también tenemos tiempo para hacer la alfombra de Corpus... ¿Eh, chica?...

E2. Claro que sí.

E. También tenemos tiempo de hacer eso.

E1. Animados lo sois mucho en este pueblo, veo que hacéis grupos y os reunís.

E. Sí, sí, estamos muy bien.

E1. Hay mucha solidaridad... hacéis cenas y comidas.

E. Sí, sí, el otro día vinieron todos a ayudarnos a hacer los olivos...

E2. Somos poca gente y no hay mucha cosa, de manera que lo tenemos que hacer todo nosotros...

E1. Y está solidaridad solo se encuentra en estos pueblos así ¿no?

E. Sí, sí, sí... pero se va perdiendo, piensa que esto es muy bonito. Cuando viene la gente de la capital y te dicen: -¡Oh! aquí en el pueblo hacen esto... hacen aquello-, pero no se dan cuenta de que se está perdiendo... y se está perdiendo porque aquel chico o aquella chica joven que va a la fábrica tiene unos horarios y pasa por la calle... pasa por la calle y ni te ven... es una pena, pero no te ven... Los niños de 7, 8 años... tantos estudios y tantos... de todo... no puedo decir que sean unos mal educados porque, pobrecillos, crecen de una forma que... que les dan tantos deberes y que si uno va a música, que si el otro va a ballet, que si va... llevan la cabeza... que no te ven. En cambio nosotros, los de 40 y pico años, todavía vemos cuando pasa un crío... todavía nos hace gracia... todavía... todavía estamos así... incluso llevando... que nos hacen apresurar la vida ¿eh?... nos hacen apresurar la vida. Todo es la misma cadena y te diré que dentro de unos años Falset será una cosa que... la gente a trabajar como si fueran robots o algo así.

E1. Lo que veo es que para la mujer sí hay trabajos como el de la fábrica o así, aunque los salarios no sean muy buenos, pero para el hombre ¿hay algún trabajo fuera de la agricultura?

E. También se va arreglando lo del hombre... veo que se va arreglando.

E1. De todas formas es una lástima ¿no?

E. Es una lástima, sí, y muy grande. Hay días que vas al campo y es una cosa que... de pequeño ya ibas y te gusta, lo amas... amas la tierra... es una cosa que... que... no hay palabras, se siente, es una cosa... bueno... y piensa que te entristece... si te diera un dolor de cabeza o un dolor de estómago no tendrías el auxilio de nadie... cuando ves que estás en un trozo allí y ves que a tu lado las tierras están casi perdidas... no casi, perdidas del todo... y tú estás allí trabajando solo... antes... antes... oías que uno llevaba la mula para labrar y al vecino del lado cantando y... era una cosa más bonita y se vivía feliz... ahora no... ahora con todo lo que se quiere tener y todo el desespero... ahora todos vivimos de una forma que... que... no sé... quizás sólo lo vea yo así.

E1. No, no, yo creo que es así. En la ciudad ya es así y aquí en el campo se ha acelerado todo un... que la gente no... A pesar de todo... del bajo precio de la avellana y... ustedes hicieron unas grandes inversiones hace poco ¿no?

E. Bueno... ¡Muy grandes...!

E1. Importantes ¿no?

E. Hace tiempo hicimos unas de 3 y 4 millones... las tierras ya eran nuestras... eran nuestras, pero...

E1 Pusieron regadio y...

E. Todo regadio... antes todo era de secano, excepto el trozo del huerto que todo el mundo tenía en la casa, que lo regabas así...

E1. A pie.

E. Sí... y ahora, pues, no... buscamos más agua, cuando tuvimos más agua pusimos la electra... que es un disparate, esto de la electra... es un disparate...

E1. ¿Qué es eso de la electra?... ¿La electricidad?

E2. Los motores del agua.

E. Sí, a las afueras no había... pasaban unos palos, pero no había para poder regar. Pero quiero decir, que es un disparate poner la electra en una finca que es pequeña, debe tener unos 3 jornales, nos costó casi medio millón de pesetas... y no ahora, 8 o 9 años atrás. Si vas contando todo lo que has hecho... no lo tocamos... no lo tocamos... y es una lástima, yo no sé porque hacen eso... tendría que poderse decir: -¿Tú quieres ser paleta? gánate la vida haciendo de paleta-, un carpintero que pudiera ganarse la vida haciendo de carpintero y si uno quiere ser "pagès"... nos están discriminando... un "pagès" es como si vieras a un gitano... nos tienen como a algo así, porque un "pagès", actualmente, ya no es nada... no somos nada y cuando le dices a la gente: -mi hijo quiere ser "pagès"- se quedan

boquiabiertos y dicen: -¿"pagès"? (con desprecio)-... pues no, si alguien quiere ser "pagès"... que se pueda comprobar que quiere ser "pagès"... que le dejen vivir... que lo dejen vivir.

E1. Realmente la situación es...

E. La situación es grave... es grave y yo creo que la gente mayor... a la gente mayor les debe dar mucha lástima... a nosotros nos da, pero a la gente mayor mucho más... de ver... como ahora, ves que hay una casa y una calle y dicen: -esto es de antes, no lo toquemos que es de antes y se tiene que conservar- y que luego veas estas cosas como se van perdiendo y que nadie les hace caso... no sé... vas por el interior del Priorat y al final ya dices: -vayamos a ver lo que era el Priorat- porque... ¡chica! si váis a dar una vuelta ya me explicaréis como está todo. Y antes, aquella gente vivían allí, con los mismos problemas y todo igual... pero vivían. Nosotros, los "pagesos"... no es por nada... bueno "pagesos"... los pocos que quedamos... a nosotros lo mismo nos da que mande uno o que mande el otro... lo mismo nos da y que no vengan a predicar: -yo haré esto... yo haré aquello-, son todos unos embusteros... todos, empezando por el de arriba hasta el de abajo...

E1. ¿Tú habías hecho los cursos para la mujer del campo?

E. Sí, el curso de mujeres.

E1. ¿Os fue bien?, ¿lo pudisteis aprovechar para la explotación?

E. Mira, tal y como he dicho antes... no tengo estudios y cuando vi que... cuando oí por la radio que hacían este cursillo me animé... lo pregunté al de la Agraria y me dijo: -Sí, sí... fui a Móra y, claro, entonces me quedé un poco... porque dije: -¡Carai!, con la edad que tengo, según lo que sea el cursillo haré el ridículo-, porque la poca contabilidad que sabes la has aprendido tu sola como has podido... pero en el cursillo aprendí una cosa muy buena... una de las cosas buenas que aprendí fue la contabilidad de... de la casa y de la explotación... eso es muy interesante y me fue muy bien. Y otra cosa que aprendimos es que cuando vas a una reunión tienes que pedir la palabra en un momento eficaz... y poder, pues, entenderte con la gente... No se tiene que decir: -Yo no tengo estudios, por lo tanto...- y estar allí acojonado... no, no, no... es una de las cosas que me ha dado más ánimo... mucho... y después, lo de poder... los frutales... nos han enseñado el avellano... es uno de los procesos más bonitos del árbol... el almendro... quiero decir que fue una de las cosas más interesantes que hice... sí... y hoy no me haría nada volver porque más o menos todas las que estábamos allí... un poco más una, un poco menos la otra... cuando una cosa no la entendías nos ayudábamos... fue una familia muy bonita. Ahora hace mucho tiempo que no nos vemos, pero hace unos 6, 7 meses nos volvieron a llamar porque hacen otro cursillo... las otras... nos volvieron a llamar y nos encontramos todas, pero no... ahora no...

E1. No os véis demasiado.

E. No, no.

E1. ¿Crees que fue positivo?

E. Mucho... para mí sí... y hoy, si hay alguna mujer que quisiera ir... que no sea ir directamente a la tierra... pero si hay una mujer en casa que puede ir, que vaya porque igual... como puedes ir a comprar... nosotras vamos a comprar y nunca preguntas precios, ni miras fechas... los congelados... hacer la comida... la casa... como hacer pesebres y adornos... cosas muy bonitas.

E1. Además de la explotación.

E. Sí, sí. Allí cada día venían... religión.. también venía un cura, después venía otro a hacernos contabilidad, otro... los insecticidas, los herbicidas, los tratamientos para los árboles... había también informática, quiero decir que... que... era una cosa muy bonita... mucho... mucho... y siempre aprendes algo nuevo. Poder estar con la gente de distintos pueblos, de la Torre de l'Espanyol, de Garcia, de Vinebre, de Miravet, de Benissanet, ... del Priorat solo fui yo, había también una de Figuera... ella terminó antes porque tiene el albergue... allí arriba en Figuera...

E2. No sé...

E. Sí, van los jóvenes y...

E2. ¿El albergue?... sí, sí, sí.

E. Quiero decir que fue muy bonito, fue una cosa que gusta... gusta.

E1. ¿Quién lleva la contabilidad de la explotación?

E. Mira, la contabilidad... al final vimos que... se puede llevar, pero no se puede llevar... puedes tener una idea, quizás... pero es lo que decimos... La contabilidad la lleva él... la lleva él y yo llevo lo casa, como por ejemplo, el día de Fin de Año nos juntamos los tres... el mismo día de Fin de Año... y decimos: -Bueno, a ver, más o menos... para tener una idea... en la casa ¿qué gastos hay?- lo mismo de barbería, que de peluquería, como en zapatos, como en vestir... para tener una idea... pero no se puede hacer, y no se puede hacer de la manera que... cuando tú tienes la fruta, tampoco la cobras al momento... Vendimos la fruta... y lo cobramos ahora, el octubre pasado... el octubre pasado cobramos la fruta... te lo dan en tres pagos, pero, claro, que te pasa con la contabilidad... si tienes que ir a comprar unos zapatos, un vestido, un abrigo... lo que sea... necesitas ese dinero... no puedes calcular nada. Si tú, por ejemplo, tienes 2 millones que mueves al año, y gastas 1,5... tú lo sabrás, pero no puedes llevar una contabilidad, porque los herbicidas los tienes que pagar al contado... todo lo tienes que pagar al contado, sin embargo tú no tienes tu dinero. Para llevar una contabilidad así tiene que ser una familia que pueda tener un fondo, que no necesite de aquella cosecha... es lo que decíamos, esa cosecha se guarda y la que viene, pues, como siempre...

entonces sí que puedes llevar una contabilidad bonita. La contabilidad que llevamos nosotros es, pues,... las parcelas que tenemos como la de la avellana y los nogales y... nosotros hacemos unas cuentas donde calculamos los jornales que hemos tenido, los frutos que ha habido y vamos llevando la contabilidad de esa manera, cada tres meses,... y con los huevos lo mismo... él y yo lo hacemos, Pere y yo... lo hacemos así.

E1. ¿En que consiste ese sistema que utilizáis para las avellanas?

E. Es que... por ejemplo, sale el precio y durante un año ese precio puede subir o bajar. Tú vas a venderlas, no te dicen si... si van a 100 pesetas, tú no las vendes a 100 pesetas, tú les llevas las avellanas del día, entonces ellos te hacen 2 o 3 pagos, por ejemplo, a los dos meses de entregar las avellanas te dan, por ejemplo, un 30% de la cosecha que les has vendido, al cabo de 3 meses te dan un 30% más y al final de todo... si han subido las avellanas, hacen un cálculo y dicen: -te han salido a este precio-, pero... pero... vas a por todas, porque lo mismo pueden subir que bajar ¿lo entiendes?

E2. Al final sale al precio medio que ha habido durante el año ¿no?

E. Eso mismo.

E1. ¿Siempre se ha hecho así?

E. No, no... cada día cosas nuevas, años atrás, cuando llegaba la Navidad, si uno no tenía dinero, podía vender dos sacos de avellanas a quien le diese la gana y se cobraba al día... ahora no... ahora tienes que llevarlo todo donde te dicen y pagan cuando ellos quieren. Es muy distinto.

E1. ¿Habías sido del grupo de mujeres de FAMER?... No... Del grupo de mujeres que hay de la Generalitat... bueno, no de la Generalitat, de Joves Agricultors...

E. No.

E1. No. ¿Sólo has hecho el cursillo?

E. Sólo he hecho el cursillo, entonces, en este cursillo cuando se ha hecho alguna cosa en el pueblo como...

M. ¿Qué tal?

E1. Muy bien.

(Pausa, entra el marido)

E. Este año hemos tenido heladas... 2 heladas y además granizo... y ha venido el "conseller de la Generalitat", habló con el alcalde y habló con el presidente del Consell Comarcal y se interesó,... por nosotros directamente no, pero se interesó por los "pagesos". Dijeron que nos llamarían para una reunión... no

hemos sido llamados para ninguna reunión, ni por un lado ni por el otro. Luego dijeron que las familias afectadas por el frío y por el granizo... cuando saliera algún trabajo, por ejemplo: -ahora necesito una mujer a horas para hacer faenas... necesito un hombre porque se tiene que hacer un viaje para el ayuntamiento o...-, dijeron que primero serían estas familias que las otras... esto no ha llegado... no ha llegado, ni nos han llamado, ni... nada de nada. Por un lado te dicen una cosa y por el otro no se cumple. Yo no diré que... este señor a lo mejor no sabe nada porque si le dice al pueblo: -haced esto-, pero no lo hacen, la culpa es de los que estamos en el pueblo. Pero del dinero y de todo lo otro, no.

E1. Has trabajado mucho ¿no?

E. Bastantes horas... bastantes horas.

E1. Lo que es una lástima es que te guste, que quieras trabajar en esto y que no puedas. ¿Cuándo llegaste a la explotación estaban tus suegros?

E. Sí.

E1. ¿Ellos trabajaban también en el campo?

E. No, no, la suegra nunca había ido. Cuando llegué aquí, mis suegros eran muy mayores, porque cuando se casaron... se casaron durante la guerra... el suegro tenía 50 años cuando conocí a mi marido y ella 43... Y lo que decimos... porque el suegro tenía tierra...

Hijo. ¡Mamá!

(Pausa: interrupción del hijo)

E. Resultó que... como antes pasaba a mucha gente, si tenías la tierra y la casa a tu nombre, aunque quisieras pagar la Seguridad Social, para cobrar en un futuro, no te lo dejaban hacer... para cotizar ya no... no, porque eras el propietario...

E2. Tenías patrimonio y...

E. Por el patrimonio y... nada... no entrabas en nada. Y el suegro aquí... en casa, era una casa como ahora... tenían avellanas, era una casa de las buenas y la casa del suegro igual y cuando nos casamos, al ponernos juntos, nosotros tampoco entrábamos en la Seguridad Social porque vivíamos con los suegros, el hombre ya tenía 70 años cuando me casé... 70 años tenía el suegro... 70 y algo y, claro, cuando tenías que ir a comprar un medicamento tenías que pagarlo todo... tenías que ir a otro lugar... lo tenías que pagar todo... el suegro no cobró nunca nada y nosotros... 20 años atrás ¿no? intentamos arreglarlo, fuimos a Tarragona y nos dijeron que no y la culpa fue de los del pueblo, porque si estos señores hubiesen querido ¿eh?, al menos nosotros habiéramos podido entrar en alguna cosa y nunca... Hubo uno de los trabajadores... en aquel momento había la sindical... uno de los trabajadores dijo: -¡Carai! sois los

únicos del pueblo que...-. Porque en todos los sitios siempre ha habido... había familias que estaban con los suegros y cobraban y nosotros nada de nada... y dijo: -Mirad,...- vino a casa y él mismo nos llenó los papeles, y desde aquel día tuvimos...

E1. Cotizaron.

E. Nosotros tuvimos... Pero el suegro nunca cobró y si no hubiera sido porque el chico se casó... y nosotros estábamos con ellos se hubieran muerto de... de sentimiento, porque a los 70 años aquel hombre no podía trabajar... sin nada, ¿quien lo tenía que querer?...

E1. Creen que los que tienen patrimonio són ricos.

E. ¡Sí señor! Ahora esto ya está arreglado... aquí... es una de las cosas buenas que hay ¿eh? Pero antes pasaba eso.

E1. Como si la tierra por ella sola ya diese beneficio. ¿Cuando el niño era pequeño ibas a trabajar al campo?

E. El chico... al mes... antes del mes... nació el 24 de enero y los días que hacía frío me lo guardaban unos vecinos, pero sino envuelto, dentro de una caja de huevos... en una carretilla que teníamos... dentro de una caja de huevos ¡es muy serio!... y entraba a la granja, ¡al mes!, a encajar huevos conmigo... y él durmiendo con un chupete en la boca... el durmiendo, mi hijo, y los huevos encima. El estaba en la otra plata... teníamos una carretilla, abajo era de madera y la otra... Y ¡chica! eso hacía. Una vez, era pequeño, tuvimos un susto muy grande, empezaba a andar por allí abajo... encontró un paquete de... de veneno... de ese para las ratas y se lo puso en la boca y... le estábamos dando la merienda y dije: -¡Carai! ¿qué come?-, tenía aquello nos asustamos y corriendo al médico... entonces estaba el señor Sabaté... hizo que nos fuéramos y le hicieron 3 lavados de estómago... tuvimos un susto muy grande... muy grande... no son sitios para ir con los críos. Se enteró "mossen" Jaume Ciurana y... y... -¿A dónde váis con este niño? ¿qué le ha pasado?- Se lo explicamos, se lo sentó en las rodillas y lo cogió de pequeño, todavía llevaba pañales... era muy pequeño... lo cogió y lo llevó al colegio y desde aquel día siempre fue al mismo colegio, y... muy contentos. Lo que decimos: una mujer sola, con los suegros mayores...

E1. ¿Llevas el tractor o alguna de las máquinas?

E. No. Algún día he llevado el tractor, pero sólo he llevado el tractor.., lo de arar y... Lo del huerto sí, cavar en el huerto y... ¿qué te digo?, si un día ha sido necesario: -tengo que hacer ésto-... Podar tampoco, pero si se ha necesitado lo he hecho ¿eh? Rastrillar avellanos... porque yo barro toda la avellana... el chico, cuando está en casa, me ayuda, lo hacemos entre los dos y Pere recoge uno y entre los tres lo hacemos... pero, yo las máquinas no... yo llevo el coche, voy a repartir... eso sí... mucho peso, siempre he cogido mucho peso, una caja de huevos pesa bastante y siempre... ha veces me dicen: -Me la tienes que subir aquí arriba-

E1. Y tú se la tienes que subir.

E. Sí. Me sabe mal hablar de estas cosas.

E1. Yo también creo que es muy triste. Y la gente te lo dice: -Es que la tierra te engancha-.

E. La tierra si la tienes... si la sientes... es muy bonita, no tienes pereza, es igual que una granja, si te gustan los animales, lo haces... yo creo que todas las cosas que se hacen a gusto no cansan... porque hoy mismo, es fiesta, es la Purísima, pues si Dios quiere, por la noche iremos a misa, porque ahora con la granja... arreglarlo todo... El día de Navidad no nos hemos sentado nunca a la mesa sin tener la granja arreglada, entonces dices: -Bueno, ahora me siento- y son las 4h. de la tarde, por ejemplo, pero ya no volvemos a la granja, ¿me entiendes? Es la obliación, pero al hacerlo a gusto... no... lo haces sin... no te quejas... no es aquello de decir cuando tienes que hacer algo -¡Ahora tengo que hacer eso!...- no, no... lo haces con el ritmo que llevas... es lo tuyo.

E1. Es un no parar.

E. Sí, sí.

E1. Si alguna vez te hubiesen ofrecido trabajo en la fábrica, ¿habrías ido?

E. ¡Mujer!... yo creo que no... yo... el día que me vean en una fábrica será una cosa muy seria... será una cosa muy seria. No digo que no vaya nunca, pero esperaré hasta el último momento.

E1. El trabajo de "pagès" te da una cierta libertad ¿no?

E. Sí, el trabajo de "pagès" es muy bonito, es muy bonito... por ejemplo, hoy hace un día frío... a mí me gusta, sales y fuera no tienes frío... no tienes... yo no tengo nunca frío, me asusta más el verano... sudo mucho y... trabajas, pero ya no trabajas a gusto, estás más cansada... ahora no, yo... aunque nieve, ahora no nieva mucho, pero ha habido años que ha nevado... en 20 años que hace que estoy aquí... estas heladas, pues te tapas y bajas y... estás bien... estás bien... y es muy bonito estar fuera... Cuando caen estas heladas tan bonitas subes a Sant Gregori... cuando está helado y empieza a salir un poco el sol... ¡es tan bonito! ¡es que hay unas cosas tan bonitas! y todo... todo es de la tierra... todo está en la tierra. Puedes tener un piso muy bonito, te encierras dentro y ¿qué haces dentro?... ¿qué haces dentro?.

(Pausa, parece que la entrevista ha terminado)

E1. Explica... explica.

E. En la radio hablaron y lo que se decía... empezaron diciendo: -¿El "pagès" puede vivir en el Priorat?- y yo dije que sí... yo dije que sí, que tenía esperanza, pero si ahora volviesen a preguntármelo: un NO de los más grandes.

E1. De esto hace 2 años.

E. Hace 2 años...menos de 2 años. Había un señor que hoy está... en el poder, como digo yo, que también dijo que sí... con esperanza y lo dijo claro, incluso dijo que Falset sería de los pueblos donde se viviría mejor... la "pagesia"... se trataba de la fruta seca... Todo lo que dijo fue una mentira ¡tan grande!, porque ahora le pedimos que vuelva, que nos lo explique y no lo encontramos en ningún sitio.

E1. Con el tema de la fruta seca creo que se engañó mucho al "pagès".

E. ¿Engañar?... ¡Mira! un... un... la avellana, por ejemplo, no sé si va a 200... bueno, no, a 100 y pico, por ejemplo... Vas a Móra y el quilo de avellanas lo hacen pagar a 7 y 800 pesetas... ¿cómo puede ser eso?... aquí también tendrían que meter mano, aquí tendrían que meter mano. Hay lugares donde no conocen la avellana, si quisieran no tendrías ni... ni para tí, te las cogerían de las manos, pero no les interesa hacer propaganda de la fruta seca... igual la almendra que la avellana... ahora la gran manía del pistacho... muy bien, el pistacho muy bien, pero dentro de dos días tampoco lo querrán.

FICHA

Nº DE ENCUESTA : 9 ;
EDAD: 36 años ; ESTADO CIVIL: Casada ; Nº DE HIJOS: dos hijos de 9 y 11 años; ACTIVIDAD: Asalariada industria y "pagesa" ; TIPO DE DEDICACION: A tiempo parcial ; NIVEL DE ESTUDIOS: Bachillerato; ACTIVIDAD DEL MARIDO: "Pagès"; SUPERFICIE DE LA EXPLOTACION: 14 Ha; TIPO DE CULTIVOS O DE GANADERIA: Avellanos, almendros y viñedos ; REGIMEN DE TENENCIA: Propiedad ;
FECHA DE LA ENTREVISTA: 8 de diciembre de 1990; LUGAR: Falset.

E1. ¿Es usted hija de "pagesos"?

E. Sí.

E1. ¿Esta es la casa de sus padres o de sus suegros? ¿Cambió de casa?

E. Sí, cambié de casa, pero venía de una casa que... era como esta. Mis padres eran "pagesos"... eran "pagesos" pero tenían un trozo de tierra muy pequeño y la casa también era pequeña... no podíamos vivir... éramos 4 hermanos, todos se hicieron "pagesos" pero tuvieron que irse de casa, entonces quedamos... porque fui la última en marcharme y yo iba con mi padre al campo cada sábado y domingo... Al venir aquí, mi marido era "pagès" y hacía la misma vida... cambié de casa pero no de vida. También trabajé en la "Falvar", aquí para ganarte la vida sino te ibas del pueblo era estar en la fábrica. Continué trabajando hasta que tuve el primer hijo, después lo dejé y ahora trabajo en el campo en la viña... En la casa estaban los abuelos... porque a él le pasó lo de la herencia, era el mayor y se tenía que quedar en casa para conservar las tierras... hacía de "pagès" y los abuelos... vinimos aquí y en un principio queríamos estar solos pero los abuelos, al ser tan mayores, dijimos: -nos quedamos- y nos quedamos, pensando que la cosa duraría cuatro días y... hasta ahora. En casa, mis padres también se quedaron solos y vinieron a vivir aquí...

E1. ¿No eres de Falset?

E. Yo soy de aquí.

E1. ¿De Falset?

E. Sí, sí, yo soy de aquí... y todos a vivir aquí... éramos bastante gente. Después... Xavier continuó de "pagès" y hace 2 años tuve que cambiar de trabajo, pasar a una empresa para poder ganarnos un poco mejor la vida porque estos últimos años hemos ido perdiendo, perdiendo... lo que teníamos al principio aquí... bueno, sabemos que contamos con esto pero con los años...

E1. O sea que cuando tú viniste aquí dejaste de trabajar en la fábrica y...

E. La fábrica la dejé cuando tuve a mi primer hijo... inmediatamente no... porque si durante unos años podía acumular algo, entonces iríamos mejor pero, ¡qué va!

E1. ¿Quién te guardaba el niño mientras estabas en la fábrica?

E. No, aún no lo tenía, era antes de que naciera. Después iba al campo y dejaba a los críos aquí con las abuelas... abuelas siembre ha habido muchas. (risas)

E1. ¿Tus padres vinieron a vivir con vosotros?

E. Sí.

E1. Cuanta gente ¿no?

E. Ocho.

E1. Después tú ayudabas en el campo, ¿podíais vivir de la agricultura?

E. No, vivíamos de la pensión de mi madre, de la pensión de mi padre y de la pensión de la abuela... las cosas claras, no... y de la tierra cada año ganábamos menos... Teníamos jornaleros y claro, ganabamos menos, al final quedaba lo justo para pagar a los jornaleros.

E1. Es decir, volviste a la fábrica por necesidad.

E. Por necesidad, por gusto no... es que no creo que haya nadie con vocación para el trabajo de fábrica (risas). Para otros trabajos quizás, pero para trabajar en una fábrica... no es por vocación, es por necesidad.

(pausa teléfono)

E1. Además tienes...

E. Son niños, ¡pobrecillos! que... nosotros estamos mal pero ellos están peor. Son del Tribunal Tutelar de Menores y... no sé, es un poco de conciencia... Fue de casualidad, estábamos de colonias con ellos... estaban allí... los de la Vanesa y Fernando y son críos que... sus padres no quieren saber nada de ellos y tienen unos 10 niños y mira, les dije: -si un día tenéis que ir a algún sitio...-, a las monjas, - los traéis que yo os los guardaré-, -no, no es necesario...-, y otro día los encontré y : -¿queréis venir?- y han venido 2 o 3 veces... mira, les gusta venir y hoy son 8 pero... aquí en casa... tampoco todos... vendrán 5 y el próximo sábado vendrán los otros... vienen una vez al mes...

E1. Se tiene que tener una buena conciencia para hacer esto. ¿Qué es más gratificante para tí, trabajar en la fábrica o en el campo?

E. Si pudiera sí.

E1. ¿...trabajar en el campo?

E. Me gusta... lo que pasa es que ahora... ahora estoy desanimada... si tuviera que volver a trabajar en el campo volvería a trabajar pero... tendrían que cambiar mucho las cosas, porque ahora querría ir a trabajar... tendrían que cambiar mucho, porque no sabes que plantar, no sabes como irán las cosas... trabajas con una poca ... y todo esto ¿para qué?... si para poderlo conservar tienes que buscar el dinero en otros trabajos... para conservar esta tierra, mira, es un capricho un poco caro. Ayer estuve en el huerto y mi marido me dijo: -¿Qué plantamos aquí?- -Planta lo que quieras, porque yo ya...- he perdido las ganas de... quiere poner melocotoneros o... hay un trozo donde, creo, vamos a poner viña, pero no lo sabemos... no sé al final que pondremos, a lo mejor no pondremos nada, porque si tenemos que buscar el dinero fuera... ¿Como lo devolveremos? y nosotros no tenemos...

E1. ¿Tenéis jornaleros?

E. Sí.

E1. ¿Es gente mayor o gente joven?

E. Mayor.

E1. ¿Jubilada?

E. De 50 años para arriba. Vienen 2 o 3 días a la semana, depende de la época del año, porque cada día tampoco... Antes los tenía cada día hasta que le dije: -¡Chico!- Pero él no quiere dejar tierra... no quiere dejar tierra...

E1. ¿Tú vas a ratos al campo o ahora ya no vas?

E. Sí, yo voy cuando tengo vacaciones y en la época de la avellana algunos sábados, pero ahora tampoco voy mucho, porque tenía a la abuela y no podía marcharme... ahora nos lo organizaremos de otra forma... el verano que viene... las vacaciones... no sé. Pero lo que hacía antes de -vengo y te ayudo- ya no... he perdido las ganas. Para ir a pasarlo bien, sí, pero tampoco puedes tenerlo arreglado como... la casita aquella de Juan... nosotros tenemos una casita y pusimos una cocina pequeña y un lavabo y... nada más... y paseas por los campos y ves unas casitas que...

E2. Pero no son de "pagesos".

E. No son "pagesos" porque las casitas de los "pagesos" están igual que estaban hace 50 años atrás... no... no hay manera...

E1. ¿Cuántos hijos tienes?

E. Dos, uno de 9 años y uno de 11.

E1. Son pequeños. Si quisieran ser "pagesos" ¿qué les dirías?

E. (risas) Que conserven la tierra si pueden, pero que no sean "pagesos".

E1. Que no sean "pagesos"

E. Que no sean... es que no lo pueden ser... si quieren comer no pueden ser "pagesos", es un oficio muy bonito pero no te da para comer y al final tienes que llenar el plato.

E1. Pero antes no era así ¿no?

E. Es lo que se cree, que antes no era así, pero yo recuerdo que cuando era pequeña, en casa, también íbamos muy mal porque no... no llegábamos... no llegábamos... y antes no había tantos medios como ahora, las mujeres no podían trabajar... mi madre, pobre, lo pasó como pudo... muy mal... y yo siempre les decía: -no me casaré nunca con un "pagès", con lo mal que lo he pasado- (risas) mi padre me lo recuerda muchas veces -¡Ah! no querías y mira ahora-.

E1. ¿Qué cultiváis?

E. Avellana y vino... y almendra... alguna.

E1. ¿Lo comercializáis en la cooperativa?

E. Sí, mi marido es de la cooperativa.

E1. ¿Todo esto lo hace tu marido?

E. Sí.

E1. ¿Todo lo referente a la explotación lo lleva él o tú le ayudas en alguna cosa?

E. Ahora lo lleva él... tenemos conejos... durante 2 o 3 años hemos tenido conejos... 15 conejas y 2 machos para... sacábamos algunos y ahora los queremos quitar, sólo quedan... nada, unos cuatro, porque han cogido... triquinosis y... tienes que ir sacándolos y desinfectando. Estuvimos a punto de poner una granja de conejos pero fue en la época en que enfermaron y pensamos que era mejor no arriesgarse... teníamos que hacer una nueva nave y... vale una fortuna... pero no la habíamos empezado y nos dió miedo porque acababan de enfermar... de eso hace unos 2 años.

E2. Sí, porque nosotros aún no estábamos aquí y había unos viejos en el Perelló que tenían conejos y estaban muy preocupados: -a los conejos no les pasa nada pero...-

E. Sí, hubo un bum de que no eran buenos y cayeron en picado.

E1. Así pues, nos encontramos en una situación de tanteo a ver que es lo que...

E. Sí.

E1. Porque si quieres continuar lo tienes que hacer así. ¿Tú marido no se ha planteado dejar la agricultura y buscar otra cosa?

E. El no quiere irse del campo..., mira... tampoco puedo forzarlo, yo se lo he dicho: -planteatelo, piensa que tienes una familia y que...-, pero dice: -mientras podamos ir tirando...-, que no sé como tiramos, pero tiramos.

E1. Tiráis porque tú trabajas fuera y...

E. Está el salario de mi padre, quiero decir la pensión, la de la abuela y... mira, así vamos...

E1. ¿A qué hora empiezas a trabajar? ¿Cual es tu horario?

E. Empezamos a las 8h. hasta la 1h. y de 2h. 30m. hasta las 6h. 30m. y por la mañana y por la noche arreglo la casa.

E1. ¿Los niños vienen a comer a casa?

E. Sí, sí, vienen a comer a casa porque comer en el colegio... primero que no les gusta y segundo que tampoco... tienen que comer 3 y, claro, da igual...

E2. Los que sean.

E. La comida se hace por la noche, después la caliento y... ya está.

E1. ¿La comida la haces tú?

E. Sí, sí, no hay ningún voluntario (risas).

E1. ¿Tú madre ya no vive aquí?

E. No... vivió aquí pero es la primera que se murió, también se murió la otra abuela... ¿Cuánto hace que murió la otra abuela?

Hijo1. Hará 2 años, para el santo... o cumpleaños del padrino.

E. En el tuyo se quedó en cama y a la semana siguiente se murió.

E1. Y ahora vive tu padre y...

E. Mi padre.

E1. Tu padre.

E. Sólo mi padre.

E1. ¿Cuando los niños salen de la escuela está tu padre? ¿Quién los guarda?

E. Está mi padre y si no ellos... aquí no hay problema, quiero decir que no es ningún problema pero, normalmente está mi padre... sí, ¿Verdad chico?

E1. ¿Tu padre no va al campo?

E. No, desde que vino aquí no ha vuelto a ir, primero porque cuidaba a mi madre y segundo porque es un hombre que tiene asma y... ya no. A pasear sí, pero a trabajar no.

E1. En vuestro caso ¿la mujer que papel juega en la explotación? ¿De animadora del marido?

E. No sé hasta que punto animamos al marido, si lo quisiera animar le diría: -basta, pon los pies en el suelo-.

E1. A tí te parece que ahora es...

E. Ahora es "o faixa o caixa". Yo no le veo ninguna solución... no lo sé... a lo mejor es que tengo poca imaginación porque a veces también... cuanta... sí, porque plantas... es que a mí se me cierran todas las puertas y no veo ninguna solución... lo digo en serio... porque la fruta... es muy difícil trabajar la fruta... aquí nos dan fruta cuando hay en todos los sitios, en la ribera, en Reus... la verdura igual, para hacer invernaderos hace demasiado frío... la fruta seca, bueno, ya sabemos como va... los pistachos, intentamos poner pistachos y necesitas 20 años para que crezcan... son muchas cosas que no... no funcionan.

(Entra el marido)

Marido. Hola.

E1. Hola, buenos días.

E2. Hola, buenos días.

E1. Estamos hablando con su mujer (risas). ¿Tenéis huerto para el autoconsumo?

E. ¿Huerto?, sí.

E1. ¿Quién lo trabaja?

E. E1.

E1. ¿Tú no participas?

E. No, no. Lo único que hago es ir a recoger, cuando salgo del trabajo y aún no es de noche, entonces, voy con el coche, con mi padre y recojo... alcachofas, tomates,... pero sólo hago eso.

E1. ¿Haces conservas?

E. Sí, de tomate y manzana básicamente... congelador, no... no teníamos y por ahora... se tienen que hacer muchas verduras para congelarlas y también un jornal, porque sin jornal no hay, de

manera que pasamos con las del tiempo... ahora comeremos col, ahora comeremos brécol, después comeremos... lo que venga, a mí me da igual comer habas ahora que de aquí 3 o 4 meses cuando haya... será verdura del tiempo...

E1. Eso sí lo hacéis, os lo hacéis vosotros.

E. Sí... la verdura tiene que ser del tiempo, quiero decir... no... conservar una cosa y que... después: -no he plantado esto porque tenemos del año pasado-.

E2. Es mejor comérselo fresco.

E1. Esto debe ser un ahorro bastante importante ¿no?

E. No sé hasta que punto es un ahorro... si comes la verdura del tiempo... la otra es un capricho... toda la vida lo hemos hecho así, en mi casa también, íbamos comiendo verdura pero, la del tiempo y no guardábamos nada, pero la tierra tampoco la regala...

E1. No, no.

E. Y para la comida congelada... tampoco estamos en un rincón del mundo donde no nos llegue nada. En principio lo vemos así. ¿Verdad? Ahora, no lo sé. Cambiaría mucho si ahora dijera: -mira, veo que de la otra forma me irá mejor-.

E1. Eso de que quieras estar en el campo, quieras conservar las tierras, y quieras... y no puedas vivir de ello, es una lástima ¿no?

E. Sabe mal y... él se enfada, coge mal humor y eso repercute en todo, dentro de la familia, fuera de la familia y en las ganas de trabajar.

E1. Pero sois muy jóvenes para estar tan desanimados... es muy extraño encontrar gente joven que trabaje en las explotaciones agrícolas.

E. Sí, a parte de nosotros ya no queda nadie... ¿No?

M. Muy pocos...

E1. ¿Muy pocos?

M. Muy pocos.

E. Sí, porque los demás tienen granjas o... es otra cosa...

M. Pero no están atados a la tierra, nosotros...

E. Hay muchos "pagesos" que tienen granja, nosotros no tenemos nada (pausa), tenemos abuelos (risas)...

E2. ¡Oh! Aquí en el Priorat se vive gracias a los abuelos ¿Eh?

E1. Sí, por lo que decías, por las jubilaciones y por las pensiones...

M. En otros pueblos es distinto porque hay más cosas de servicios y industria, pero en el Priorat entra más dinero de las jubilaciones que de la cosecha.

E1. Y si vosotros estáis así, las generaciones futuras... imposible.

E. Es imposible que puedan salir adelante... podrán tener el capricho de decir: -mira, tenemos una finca que...- y si tienen ganas de trabajar los sábados y los domingos... que no es nada seguro... Yo no les impondré... -¡Chicos! tenéis que conservar esto y... mira... fiesta que tenéis, fiesta que tenéis que trabajar- tampoco es plan... Pero tendrán un lugar para ir y para estar... pueden arreglar la casa para estar... para pasárselo bien... Tiene que cambiar mucho la agricultura para que les diga: -mira, cultivad esto y podréis vivir-.

E1. El problema es que no hay alternativas.

E. No, ninguna... ninguna... Yo creo que actualmente ha habido la reconversión más barata que se ha hecho... la gente lo ha aburrido y se ha ido... No se gana nada, la gente lo aburre y se marcha, además no reclamamos nada y si lo hacemos... ¡Leña!"... no vale la pena que nos manifestemos y...

E1. Actualmente, ¿la mayoría de las mujeres de "pagès" trabajan fuera o...? ¿Tienen que buscarse otro trabajo?

E. Sí, sí, la mayoría.

E1. Parejas que vivan sólo de la agricultura deben haber muy pocas.

E. Ninguna... no hay ninguna... Sólo hay una, los dos son...

M. Tienen ganado...

E. Y tienen los huevos y...

M. Tienen la viña y la casa y... construcción...

E1. Pero una pareja puede... no puede... una familia no puede.

E. No, no, de ninguna manera.

E1. La verdad es que es una pena.

E. Sí, yo creo que lo han dejado perder... saben muy bien todo esto, porque no creo que les sea desconocido... que no lo sepan... somos nosotros los que no sabemos las perspectivas que tienen... no nos las dirán, no lo sabremos pero ellos lo saben muy bien, lo tienen entre manos y... ya lo creo. Nos pueden dar caramelos y lo que quieran... por las avellanas, prometer pero... yo no veo ninguna solución.

E1. Y todo a empeorado en los últimos años.

E. Hace 12 años que estamos casados... no te diré que no nos sobra nada, pero lo gastamos en comida y ropa, pero... ha bajado, bajado, bajado... el nivel de vida ha subido, subido, subido y el resultado es una diferencia ¡tan grande! que no sacas nada. Quiere decir, o bien que estamos ofuscados y no tenemos imaginación, o bien que, realmente, no hay solución.

E1. ¿No se habla en el pueblo de todo esto?

E. No.

E1. Es decir, todo el mundo sabe que existe este problema pero no...

E. Sí, existe este problema y si no te vas es porque eres burro... porque no quieres. El hecho de quedarte no quiere decir que ames la tierra o que te guste trabajar en ella...: -Trabajar de "pagès"... ¡va!... ¡eres tonto!-. Sí, se ve como una falta de coraje... como una falta de... de ganas de hacer otra cosa. Y para ir a trabajar a una fábrica no hace falta coraje ni vocación. Si tú realmente estás disfrutando de la tierra y estás disfrutando con lo que haces... irás allí porque tienes que llenar el plato y no tienes nada más, pero no porque tenga... porque ese trabajo me encante.

E1. Sí, porque es realmente pesado estar en una fábrica.

E. Habrá algún trabajo que sí que te gustará, quiero decir... pero normalmente, los trabajos que hay por aquí, a parte de las fábricas... la fábrica y nada más.

E2. Siempre es lo mismo... no puedes cambiar ¿no?

E. Es una máquina...

M. Para ser "pagès" tienes que trabajar para tí... eres autónomo y... si quieres puedes trabajar toda la noche y al día siguiente no ir.

E1. Tienes una libertad de horario.

M. Si no puedo ir un día, pues, me lo combino...

E1. Tú tienes el seguro de la fábrica, ¿no has pagado nunca como "pagesa"?

E. No, no.

M. No, porque ya trabajaba en la fábrica de soltera y al casarnos lo dejé... durante 4 años, 5 o 6...

E. ¿Cuándo?

M. Cuando lo dejaste.

E. Todos los años que he estado con los niños...

M. Cuando nació lo dejaste hasta que Marc ha sido mayor... sí.

E. 2 años... unos 10 años, y después volví a empezar.

E1. ¿Cuándo lo dejaste pensabas volver?

E. No, no quería volver nunca más (risas), no quería volver a aquella casa... Lo que me costó ir al principio... no me alegraba volver, lo que pasa es que era bueno para el final de mes.

E1. Lo que veo es que aquí hay trabajos para las mujeres, porque en la fábrica sois sólo mujeres ¿no?

E. Sí.

E1. Hay 2 o 3 fábricas... ¿Los hombre, si quieren dejar la agricultura dónde pueden ir a trabajar?

E. Tienen que ir a Móra o a Reus.

E1. ¿Tienen que irse?

M. En la fábrica trabajan unos pocos, después tienen que trabajar en la construcción o en... Muchos de los que han dejado la tierra han entrado en el mundo de la construcción... ahí en la costa.

E1. Tienes que marcharte del pueblo.

M. Sí...

E1. No puedes vivir aquí... Ahora llegan los niños... Lo que yo veo es eso... hay trabajo para la mujer pero para el hombre... tiene que irse.

Padre. ¡Hola! Pasad.

E. ¡Pasad chatos!

M. Pasad, pasad.

E. ¡Chicos!

E2. Hola Xavier.

E. Hola Joaquím... Núria.

E1. ¿Son todos hermanos?

E. A medias, esos dos son hermanos... dos y dos.

(Pausa, están los niños)

M. ... De todas formas... diversiones y cosas...

E. Sí... mira, para la gente joven las discotecas y para nosotros, mira, conservamos lo que... un poco... valoras las cosas de otra forma... según el nivel de valores de cada cual... no sé... hay gente que..., que valora de una forma y otra de otra... no sé... Y para muchos tener el género encerrado y estar allí arriba toda la vida... pues, eso... es perfecto.

E1. ¿Qué quieres decir? ¿Un chalet en... la finca?

E2. Hay una urbanización.

E1. ¡Ah! una urbanización.

M. Hay una urbanización sobre el pueblo.

E. Hay una urbanización allí arriba... el hecho de ser solitario, de lo que hablabas... que no... pues, mira, hay quien se encierra en casa... tienen su casa y ya está... hay quien no... hay gente que... vas y vienes y... no sé. Depende de si te cierras o no te cierras... Si quieres quedarte en casa nadie te dirá nada, pero si tienes ganas de salir, pues... intentas buscar a la gente que más o menos puede... A lo mejor va a épocas...

E2. Va por épocas. Ya sea por los abuelos o por... lo que sea estás más atado que otros.

E. Sí, claro, entonces no puedes...

E1. Volvamos a lo que hablábamos antes, si el hombre quiere dejar la agricultura o se marcha o...

M. Si lo deja tiene que marcharse del pueblo, quiero decir que...

E. Ahora se está haciendo otra fábrica...

M. Sí, una fábrica que está... están construyendo una fábrica en la que tienen que trabajar de 15 a 20 hombres... dicen..., bueno... aún la están construyendo. Pero los trabajos de los hombres del pueblo... cuatro paletas, cuatro carpinteros, cuatro mecánicos y pintores... pronto están ocupados porque este pueblo tampoco da tanto trabajo... la mayoría han tenido que irse de Falset... en la construcción... Con la nuclear también se marcharon muchos... cuando se construyó... quedaron algunos... en la nuclear ha trabajado mucha gente... pero han tenido que marcharse.

E1. Por el contrario, para la mujer... parece que esté hecho adrede: -Ya que no funcionan las explotaciones facilitamos trabajos a las mujeres-.

M. Sí, pero los que tienen estudios... ¿Qué tienen que hacer aquí? han estado en otros lugares y ya no vuelven.

E1. Es decir, que además de perderse la agricultura puede haber un despoblamiento bastante progresivo.

E. Sí.

M. Aquí aún mantenemos la población porque representa que estamos a media hora de Reus y hay gente que trabaja en Reus pero vive aquí, y eso mantiene a la población, porque sólo es media hora... cuando voy a Reus es el tiempo que tardo... y viven aquí, eso es lo que mantiene a la población... aquí, pero los pueblos del interior del Priorat... dentro de 10 años... si hay pueblos que... ni la carretera está arreglada... servirán para ir los fines de semana, pero para vivir entre semana... y en invierno aún menos.

E1. ¿En estos pueblos pequeños no se hace nada para el turismo?

M. Hay proyectos y todo eso... lo quieren intentar pero...

E1. ¿Es difícil?

M. Tampoco hay tanta cosa para... para ver.

E. Sí, porque aquí tenemos molinos y cosas así que dan algún sentido pero... ¡Hombre! sí se podría hacer pero, para montar una cosa así necesitas mucho...

M. Sí, pero... quiero decir... aquí no tenemos playa y tampoco estamos en la montaña para poner pistas de esquí...

E1. No...

E. Pero es montaña de...

M. Es montaña para hacer excursiones...

E1. Para hacer excursiones.

M. Tampoco hay tantas cosas que ver.

E. Todo es promocionarlo... no hay mucho que ver pero si quisiesen lo podrían hacer.

E1. Lo que pasa es que la promoción es cara.

E. La promoción viene de arriba y la gente de abajo dice: -bueno...-

E1. Lo que tú decías: aquí les sale barato el cambio porque...

E. Y eso del trabajo de la mujer... la fábrica esta... está la industria legal y la industria que no es tan legal...

E1. La sumergida.

E. La sumergida, y la que está a la vista parece muy buena pero, a la hora de la verdad no... Podríamos decir que la legal es la "Falvar" en la que cobras cada 15 días o cada mes y es seguro que cobras, pero en las otras, les deben horas, les deben vacaciones... no hacen vacaciones, pagan cuando quieren, les prometen el loro y el moro, pero a la hora de la verdad nada...

Ahora despidieron a algunas... tenían papeles firmados y estaban aseguradas y no les ha servido para nada. Y nos dicen: -que suerte tenéis las que estáis allí-, nosotras lo creemos pero es...

M. El otro día fui al taller y... vacaciones... -os doy vacaciones porque no hay trabajo-... vacaciones de un día, de una semana... eso no son vacaciones las vacaciones tienen que ser, como mínimo, de 10 días seguidos...

E. Antes, aquí en casa, habíamos cortado hilos y nos daban 100 pesetas por el hilo... hay gente que lo hace...

E1. La Virginia nos ha dicho que ella hacía eso de cortar hilos. Pero, claro, tienes que hacer muchas horas para... ¿Cómo te pagan?, ¿a tanto la pieza?

E. A 4 pesetas la pieza... lo hicimos una temporada, hasta que vimos lo que ganábamos en pesetas la hora.

E2. Yo alguna vez he cosido en casa y dije: -Para ganar esto... me voy a pasear con estos zapatos- quiero decir... voy... porque te pones nerviosa porque si haces más...

E. Yo lo hice y decidí dejarlo y hacer de mujer de la limpieza y unos días a la semana iba a limpiar otras casas, ¡para estar aquí! hacía el mismo trabajo que en casa... y me fui dos días a la semana a limpiar otras casas... tenía que trabajar dos horas pero, ganaba mucho más que yendo cada tarde a cortar hilos.

M. Te hacen ir de un lugar a otro para... y siempre hay...

E2. Con prisas, achuchando...

M. Con exigencias de que se tiene que terminar... de que se tiene que terminar.

E1. Es que aquí los salarios son muy bajos.

E. Aquí, el salario de un hombre es el salario de una mujer en Barcelona, por eso... Además te tienen... no eres nada -¿Quién crees que eres? Tienes que darnos las gracias por haberte dado trabajo- Van con este plan.

E1. Aquí, aunque la mujer quisiera no puede ayudar en la explotación.

E. ¿Qué es lo que puede hacer? Hay mucho trabajo en la tierra pero no da beneficios. Se puede perder un salario pero dos...

E1. Es muy triste porque...

E. No creo que la agricultura se vuelva a levantar.

E1. Porque se ha invertido... mejorar la avellana... y todo esto se ha perdido.

E. Yo creo que nos han engañado vilmente...

M. Aquí debe haber alguna cosa...

E. Yo creo que sí... ellos lo sabían y no es que ahora quieran...

M. Se fomentó la inversión... se ha hecho pero no tanto como antes... se va pocas horas al campo... se ha hecho pero...

(cambio de cara de la cinta)

E. ...cada año que pasa pierdes más...

M. ...bueno, no se ha hecho mucho por el campo...

E. ... cuantos más salarios tienes, más pierdes...

M. ...la administración tendría que decir: -Haced ésto y tendréis para vivir-, porque hece 4 años que no sabes lo que ganarás y... no puede ser...

E1. Es que éste es un sector... ya se sabía que la avellana tenía pocas posibilidades... eso se sabía hace mucho tiempo porque... porque ese tratado con Turquía es de antes de...

M. Estaba ya hecho, pero aquí...

E1. Hace 7 o 8 años... no, del 70 y algo... por lo tanto ya se sabía que... en cambio fue...

M. Es que... es que se han vendido la casa exterior... quiero decir que, si la mitad de la producción de la avellana se llevaba al exterior porque aquí no se consume... otros años iba a los países del Este y la compraban los rusos... si no cada año, cada dos años... compraban las avellanas y nosotros tranquilos, al entrar en la Comunidad Económica Europea, ésta tenía el contrato con Turquía y... al final resulta que ni a unos ni a los otros...

E. Pero aquí, con lo que hemos hecho de avellana... si aquí no hay bastante para todo...

M. No, si las importan de fuera...

E. Pues, ya está... ya decía que... una cosa que hay poca....

(Suena el timbre de la puerta)

M. No hay poca, la que hay en España o en Cataluña...

E1. Lo que no hay son consumidores.

M. La mitad se consume aquí y la otra mitad sobra, tiene que salir, pero, bueno...

E1. En el Mercado Común es deficitaria lo que pasa es... que no hay...

M. Llega de Turquía.

E1. ¿A la URSS vendíais directamente?

M. Sí, bueno, los comerciantes enviaban muchas allí. Pero desde que hubo lo de Chernobil y todo esto, tuvieron que compensar los posibles defectos que pudiera haber con la... y además de comprarlas aquí las compran allí porque... bueno, aquí hace 5 años la avellana subió mucho, llegó a 570 pesetas el quilo... hace 5 años y ahora te lo pagan a 250, 260... claro, entonces subieron mucho y es que el año de Turquía no las podíamos vender porque estaban... decían que estaban malas, después las ventilamos y otra vez fueron buenas... y a partir de aquí el año... las vendimos a 600 pesetas el quilo y ahora no llegan ni a la mitad con 5 años de aumento del nivel de vida...

E1. ¿Y el vino?

M. El vino va a temporadas, ahora vuelve a bajar... ha pasado una temporada de 5, 6 años... o quizás 10... que ha ido bien, este año vuelve a...

E1. No va bien...

M. No tiene precio... tiene un precio muy bajo... no saben que hacer con el excedente... siempre hay excedentes de vino, sobra vino malo, pero bueno, además se han hecho plantaciones, se han hecho inversiones en nuevas explotaciones y se han gastado mucho dinero, ayer, por ejemplo, estuvimos por allí abajo y aquello vale, como mínimo, 1 millón de pesetas por hectárea... los Güells...

E2. Sí, los "Güells"...

M. Nuevas parras, nuevas instalaciones,... eso requiere una gran inversión y un gran trabajo... y, bueno, ahora...

E2. Ahora, ha bajado el vino ¿no?

E. Cuanto más haya, más barato irá, porque no... si es zona de vino, es zona de vino...

M. Es que nos encontramos en una zona que... vale que hay... a parte que hay mucho trozo de... a parte de eso, es muy limitado, ya sea por... o por el frío o por el calor o... quiero decir que... vas al campo y es otra cosa...

E1. Es muy suave ¿no?

M. Es muy suave, si vas a la ribera también, pero aquí hay mucha humedad. Sí, se han hecho pruebas, pero podrían decirte: -¿Por qué no plantáis esto?- , porque realmente, no sabes que hacer.

E2. Dicen lo de los pistachos, pero si te tienes que esperar 20 años a que... son muchos años.

E. Manzanos... Yo recuerdo que en casa también pusieron, en la época de los manzanos... arrancaron unos cuantos avellanos y plantaron manzanos y no funcionó de ninguna forma. Además, los que te animaron fueron los funcionarios y eran los que entendían de eso y claro, si ellos se ponen delante, ya lo tenemos solucionado, pero a la hora de la verdad dijeron: -Aquí te quedas tú y tus manzanos y arréglate como puedas-

M. Ellos lo que querían era comercializarlo.

E. Ellos querían comercializarlo, pero hicieron daño... aquellos árboles... otro tipo de árboles... de otra forma... porque una cosa es que hagan las pruebas en sus fincas pero si lo hacen hacer en las...

M. No tienen fincas.

E. ¿Qué no tienen las... las escuelas aquellas de...

M. Las pruebas tienes que hacerlas tú.

E. Pues, bueno, si tenemos que ir haciendo pruebas y más pruebas...

E1. Claro, es un gasto más...

M. ¡Hombre! Las escuelas... las escuelas no sirven para nada, hay diferencia entre Reus y aquí, es lo que estamos diciendo, lo que se puede plantar allí, aquí no... no sirve para nada... aquí las pruebas las tienes que hacer tú.

E1. Claro, los experimentos se hacen en un suelo y... ¿qué?...

M. Porque no harán un centro experimental de la comarca ... otras cosas sí que las hacen pero...

E. Aquí... ya verás que mal acaba todo este asunto.

M. Necesitan un lugar para ponerlo... necesitan un lugar...

E2. Un centro radioactivo.

E. ¿Cuántos quedamos en el Priorat? ¿Y cuántas fábricas hay?

M. Tienen 4 nucleares y alguna está parada, pero, bueno...

E. En cualquier lugar donde haya menos población y la gente sea mayor... en 15, 16 años aquí...

M. ... no pueden ponerlas en la ciudad... esta y la otra, la industrial,... necesitan un lugar donde haya menos gente... menos peso... menos gente para protestar y menos gente... si se tiene que indemnizar.. si se tuviese que indemnizar, menos gente que pagar... es un rincón del mundo.

E2. Es lo que ha dicho ella, una reconversión no les ha hecho falta, se han ido solos ¿no?

- E. Sí... por facilidades y aburrimiento... para ganarse la vida, por eso se marchan.
- E2. Eso quiere decir que es una zona que no es buena, en la que se puede dejar la basura.
- E. -Pongamos esto y sólo gritarán los pueblos más grandes...-
- M. Hay poca gente...
- E1. Sí, 4 vecinos...
- E. Sí, y de aquí 15 años...
- M. Voy a explicales una anécdota... no sé que pueblo era... uno de por aquí, fue... fue un alcalde de los cuatro ayuntamiento con un orden judicial a pedir una subvención y... bueno, él... le dijeron: -¿Cuánta gente son en el pueblo?-, -Unos 150- -pues, mira, en esta casa hay más gente-... así mismo... -en esta casa, aquí, hay más gente que en vuestro pueblo ¿qué quieren que les hagamos?-
- E1. Claro.
- E2. Claro. ¿Cuántos sois en el Priorat? ¿10.000 personas?
- M. 10.000... creo que no llegamos.
- E1. Creo que no llegáis... creo que no llegáis.
- M. Eramos 10.000... pero ahora ya no llegamos.
- E2. Pues, ¡imagínate! una comarca de 24 pueblos que no llega a las 10.000 personas... no tiene ningún derecho.
- M. La capital de la comarca 2.400, 2.500... bueno, y el segundo pueblo debe ser como Alella de 1.200 o 2.500 como máximo... no debe llegar... pongamos 1.200... y los demás pueblos ninguno llega a los 1.000 y muchos ni a los 500.
- E2. Además la población es mayor, quiero decir, vieja.
- E1. Es realmente... yo he estado estos días en el Segrià y los "pagesos" te comentaban... pero aquí ves, realmente, que... aquí... ¡Madre mía!... Lo que pasa es que allí están acostumbrados a ganar mucho dinero..., allí las familias viven bien con la agricultura. Si los escuchas al principio piensas: -¡Pobres!-... Una señora me decía: -años atrás girábamos 20 millones y ahora sólo giramos 14- y decía...
- E. (riendo) Dichosa ella... dichosa.
- E1. Y ellos se sentían realmente engañados. Dejaron ganar demasiado dinero en unos sitios y en otros...

E. La gente de aquí... y la gente mayor, nunca... nunca han ido desahogados, siempre hemos ido justos y los que quedan... por ejemplo, para la feria vas a Móra... y son 4 quilómetros de nada de diferencia y las ferias que montan allí... la gente allí tiene gastos generales, en cambio aquí... o es que en este pueblo no... es que claro, como no se gana tampoco se gasta, lo que cuesta de ganar cuesta de gastar y los que ganan fácilmente, gastan... es una rueda.

E1. ¿En Mora de que viven? ¿De la nuclear?

E. Sí, tienen trabajo, tienen fruta, tienen...

M. Tienen un salario, es una comarca que está aquí mismo, son más gente, esatá la... en agricultura tienen fruta, tienen más industria y más comercio y más servicios y la nuclear y... muchas más cosas.

E2. Y el terreno es más llano, más fácil de cultivar y es de regadío.

M. Sí, sí, tienen el río y... sí, hay años que les va mal por el frío o por lo que sea... por los precios... pero va a años, no como aquí. Hay más comercio, más industria... más cosas.

FICHA

Nº DE ENCUESTA: 10

EDAT: 60 años ; ESTADO CIVIL: Viuda ; Nº DE HIJOS: Cuatro hijos de 36, 32, 27 y 19 años; ACTIVIDAD: "pagesa", alguacil y dueña de un bar; TIPO DE DEDICACION: A tiempo parcial; NIVEL DE ESTUDIOS: Primarios ; ACTIVIDAD DEL MARIDO: -; SUPERFICIE DE LA EXPLOTACION: 9 Ha.; TIPO DE CULTIVOS O DE GANADERIA: Avellanos, almendros ; REGIMEN DE TENENCIA: Propiedad; FECHA DE LA ENTREVISTA: 7 de diciembre de 1990; LUGAR: Pradell.

E1. Nos gustaría que nos explicara como llegó a la explotación, si ya vivía en el campo o no.

E. Yo era de Tarragona, hija de una familia media, mi hermano se casó con una hija de esta casa y yo me enamoré de mi marido, yo no había visto nunca un árbol plantado, pensaba que venir aquí, oír a los pajaros que cantaban... era el paraíso... y lo que me encontré fue lo contrario. O sea, una vida muy dura, siempre sin una perra ... una cosecha iba bien, otra no... cuatro hijos... he tenido que trabajar como una negra y es ahora que estoy jubilada cuando me veo un poco bien , ahora que tengo la invalidez, mira, hace dos meses que me la han aprobado y ahora cobro de invalidez. Ahora es cuando me veo un poco bien, pero hasta ahora... trabajando 14 y 18 horas diarias... para poder vivir, gracias a Dios he podido dar estudios a los chicos, han ido todos a Sant Pau... pero, yo a despedrar, a recoger hierba, a coger huevos y... Lo que fuera para poder... cuando llegaba final de mes poder pagar la... la... lo que me tocaba. El chico grande, gracias a Dios, trabaja en la Petrol, después tengo una chica que es peluquera, está en Tarragona y después tengo otro... tengo otro que vive en Marçà, y el pequeño, porque ahora yo soy viuda... y el pequeño ahora ha empezado a trabajar, también estuvo en Sant Pau, ha hecho esto de... de... de la FPPI... no sé como lo llaman...

E1. ¿Formación Profesional?

E. Sí. El hecho es que... bueno, ha acabado la carrera y ¿sabes dónde tiene que ir? a trabajar de camarero, porque no hay trabajo... no hay trabajo. El otro día hizo 19 años. He tenido que hacer, menos de bailarina, de todo, pero, ya te digo, gracias a Dios, hoy, mira, ahora trabaja en el Bar Manyé en Falset... y yo cobro de viuda, lo que me dan de invalidez... vamos viviendo, o sea... pero la seguridad la tengo ahora, ahora, que cuando me levanto por la mañana... el día 1 ya cobro, pero hasta hoy me he encontrado muchos días sin saber que poner a mis hijos para que comieran... y eso, siendo propietarios, teniendo fincas y todo pero, tenemos que añadir dinero porque a mí de lo que me ha quedado de mi marido... tengo cuatro hijos y se han repartido las tierras ¿no?, yo conservo lo que me ha quedado porque tengo un

espíritu de: -Mira, tal día plantastes aquel árbol, tal día plantastes aquel otro- pero cada año tengo que añadir dinero. Ahora nos han dado una subvención... una subvención de 47.000 pesetas por Ha., el caso es que ahora nos han dado la subvención, pero hemos ido al banco y no podemos tocar ni cinco porque no hay ni una gorda, o sea, tú tienes que ir al banco, el banco pone ese ingreso en una libreta, pero ese dinero no ha llegado, el caso es que tú no lo puedes tocar, si lo tocas y a finales de enero, creo que me han dicho, ese dinero no ha llegado tienes que devolverlo, más el rédito, o sea que... (risas).

E1. Pero usted lo pidió para mejorar la explotación y... ¡Caramba!

E. No he ido a buscarlo, no he ido a buscarlo porque no me interesa... no me interesa porque... claro... me ha tocado 80.000 pesetas más o menos. Te piden el papel de la contribución, pero esas pesetas no las puedes tocar por... porque si no llega el dinero del gobierno... Es el banco el que ha adelantado el dinero... esa Caja, pero si tú sacas el dinero, por ejemplo, que lo necesites, y a finales de enero no llega, lo tienes que devolver y además con el rédito ¿eh?. Pues, como a mí... 80.000 pesetas no me hacen ir peor de lo que voy, no las toco, a ver que pasa. Pero yo sé de gente que lo han hecho y ahora está ese dinero ahí pero no se puede tocar porque no sabes si los tocas si te la vas a cargar, o sea, la agricultura está así. Dos años... porque esta ayuda ya lleva dos años de retraso y ahora te lo dan de esta forma, sólo nos han dado este papel, pero no sirve para nada si vas al banco, sí, te abrirán una libreta, pero lo primero que te dirán es: -oiga, este dinero no lo toque, si lo toca, ya sabe que si no llega el dinero, después lo tendrá que devolver-, o sea que...

E1. Muy mal. Así, usted llegó aquí porque su marido era "pagès" y se puso a trabajar de "pagès".

E. Mi marido era "pagès", yo era modista, y yo... mi oficio era tejedora, llegué aquí y... ya lo he dicho, llegué aquí y me pareció que llegaba a las amélicas (risas). Sí, eso de llegar al campo y oír los cantos y oír... y eso del aire libre... todo esto me pareció... yo estaba acostumbrada... o sea, yo me había hecho mayor dentro de una fábrica, de un taller y ésto ¡Oh! me pareció... pero, cuando vino la cosecha y vi que no quedaba nada y teníamos que ir de fiados durante todo el año... hubiera vuelto a pie... pero tengo cuatro hijos y no he querido que ninguno se hiciera "pagès", ni uno.

E1. Usted no les ha dejado.

E. No, no, no, no, no porque yo... yo les he dicho siempre: -yo, yo nunca he tenido un duro- pues, ¡fuera!, ¡fuera!. Tuve que sacar a los niños del pueblo, como quien dice, pequeños... yo tenía a mis padres en Tarragona y se fueron con mis padres, se hicieron mayores y se pudieron colocar, al menos pudieron acabar los estudios y pudieron... menos el pequeño que lo ha acabado aquí, porque yo... oiga, yo... que mis hijos tuvieran que pasar

lo que he pasado yo... Porque, mira, te voy a explicar un ejemplo, yo iba a un "Mas" llamado Sant Rafael que está al lado de la estación, ganaba 45 pesetas...

E1. Al... ¿Cuándo?

E. Al día. Trabajaba de las seis de la mañana hasta las siete de la tarde, de sol a sol, acababa... yo tenía a los críos pequeños... venía, les preparaba la cena, les daba la cena, los metía en la cama y me iba a una granja de aquí, de la carretera de Duesaigües, a recoger huevos hasta la una de la noche, me daban 40 pesetas más y dos docenas de huevos. Así es que de las seis de la mañana a las dos de la madrugada. Cuando llegaba aquí, como me habían dado aquellas dos docenas de huevos les hacía un flan o un... me iba a dormir a las cinco de la mañana y a las seis me tenía que levantar porque a las siete, ocho y media, empezaba a trabajar. Y eso... empezábamos a trabajar en el "Mas d'en Rafael", aquí en Sant Rafael, después íbamos a Marçà, de Marçà al "Mas d'en Rafael", porque hacíamos... espolear... se empieza a primeros de mayo y no se acaba hasta julio... después de una finca a otra... o sea que, en Marçà es más temprano que aquí, primero hacíamos Marçà y después aquí, después aquí, después Marçà, tres meses así, cuando no espedrabas, recogías hierba, cuando no... Una persona que está... en mi casa no es que fuéramos ricos, pero yo era la hija pequeña y siempre me trataron como a un ramo de flores y haber vivido como he vivido... pero, la persona que... ya te digo, la persona que es hija de un pueblo, que ha vivido sólo éso, que está adaptada a éso, no le cuesta tanto, pero la persona que viene de una capital como yo... yo lo he pasado muy mal.

E1. ¿Estaban los suegros con ustedes?

E. Estaba mi suegro que era un señor muy... una bella persona, pero un inculto (pausa) que tenía a las mujeres como quien tiene un burro de carga, todos los hombres del pueblo, de la generación de mi marido hacía atrás, todos eran así. Las mujeres en casa, las mujeres sólo son... sólo son para la procreación y los hombres llegan a casa, se van al café y las mujeres no se pueden mover... un estilo... un estilo de moro, ¿sabes? de musulmán, así ha sido en los pueblos hasta ahora ¿eh?, la mujer sólo servía para criar, para criar y subir a los hijos, y para que cuando ellos llegaran a casa... tenías que ir con ellos al campo... entonces el hombre al café y la mujer en casa. Así ha sido en el pueblo hasta hoy, ahora va cambiando... a veces yo les digo a los jóvenes : -¡Caña! chicas, ¡Caña! (risas). Manteneros fuertes... no eso no... si vosotras váis al campo igual que el hombre, el trabajo de la casa se tiene que compartir- yo lo digo, tengo nueras y yernos y les digo: -Nada, vosotros aquí-, yo ya tengo 60 años pero tengo la mentalidad de los jóvenes de ahora y veo que van bien, los jóvenes van bien, los que no hemos ido bien hemos sido nosotros. Las mujeres hemos tenido siempre... y más en los pueblos, en las capitales no tanto, pero en los pueblos, ya te digo: como burros de carga. Eso es... ahora va cambiando... ahora va cambiando porque las mujeres se espabilan y van a

trabajar fuera, oyen otras opiniones y..., la mujer ya se ha espabilado un poco, pero antes, antiguamente, en el año 52 cuando me casé, ésto era peor que con los árabes.

E1. Así, ¿usted cree que hay alguna ventaja en el trabajo de "pagès"?

E. Ni una, ni una...

E1. Para usted es ser toda la vida un esclavo.

E. Ni una, mira, te voy a poner un ejemplo, ahora hace tres semanas hice dos bancales de unos 300 metros, uno de 200 metros y otro de 100 metros, de habas, esas habas me darán dentro de cinco... seis meses, me darán habas para comer... te pongo un ejemplo... esas habas, me voy un día a Reus compro un saco, me doy un hartón y ya estoy lista. He estado tres días para hacerlas, tendré que ir a cabarlas, a recogerlas, a... y esas habas a mí ¿a cuánto me salen?

E1. Si cuenta los jornales...

E. No hay ninguna ventaja, no hay ninguna ventaja, porque tú coges las habas cuando estén en plena producción, que habrá en todos lados, y te costarán a... a 60 pesetas el quilo, ¿no lo entiendes?

E1. Sí, sí.

E. O sea, que ahora el "pagès" que no sea... el "pagès" de secano se entiende, el "pagès" de regadío ya es otra cosa porque cada día va a la plaza y cada día gana algún dinero, pero el "pagès" de secano no tiene nada que hacer.

E1. ¿Siempre ha sido así o ha empeorado?

E. Siempre ha sido así, siempre ha sido así, pero, mira, voy a ponerte un ejemplo, en el año 84 vendí las avellanas a 14.600 pesetas, tengo papeles y te lo puedo enseñar... 14.600... 8 años después las estoy vendiendo a 5.300... Los abonos, los herbicidas, los salarios de la gente,... han subido un 100%, porque una botella de herbicida de 5 litros vale 14.000 pesetas, o sea, que la mercadería ha bajado un 50%, más... pon un 60%, y el producto que tú tienes que gastar a subido un 100%, ¿cómo puede ir bien?

E1. Claro... no... imposible. No salen las cuentas.

E. Mire, yo tengo dos fincas que... hicimos la repartición y me tocaron dos fincas. Esas dos fincas las llevo porque tengo el amor propio de decir: -Lo compramos con mi marido y lo hemos hecho y lo hemos conservado-, pero a mí, el año pasado me quedaron 1.000 pesetas, con 1.000 pesetas tuve que trabajar todo el año, pero dije: -bueno si llega esa subvención de 80.000 y algo de pesetas...- representa que 1.000 y 80.000 son 81.000... pero esa subvención, ya ves como está el plan, el plan está ruinoso, pues... Y muchas fincas que... si váis por las

carreteras con los coches ya lo véis, está todo perdido..., está todo perdido porque los jóvenes se han tenido que marchar y la persona que no se ha podido marchar a trabajar fuera, como yo, estamos en invalidez o son personas mayores, es lo único que queda en el pueblo, pero los demás, los demás, todos los que pueden se van, se van porque... y es una lástima porque Catalunya... en Catalunya tenemos unos pueblos y unos rincones que son muy bonitos y se va a perder todo.

E1. Además no hay alternativa, porque ¿qué pueden hacer...

E. No, no hay alternativa... no hay ni una alternativa, porque si dices: -bueno, pasas una mala temporada-, esa mala temporada durará 10 años y dices: -bueno, te aprietas el cinturón- como dice González, bueno nos apretamos el cinturón, pero es que te lo vas a tener que apretar toda la vida porque yo me lo he apretado durante toda mi vida. Mira, he tenido cuatro hijos, a mi primer hijo que nació el año 1954, no le pude comprar ropa, ni cesto, ni nada. Cuando llegué de la clínica mi suegra tenía la camita del niño preparada en una caja de tabaco, una caja de madera de tabaco, mi primer hijo,... era para echar a correr. Al poco tiempo fui a Tarragona y una vecina de la casa de mis padres me dió un cesto, un cesto en el que tuve que poner tres o cuatro sacos doblados y coserlo porque estaba todo agujereado, ésta es la primera cama que tuve para mi primer hijo. Con esto te lo explico todo. En el año 54. Y si te explico sucesivamente hasta hoy... cuanta más edad, menos. O sea que... oye, yo lo encuentro... ya te digo: es una verdadera lástima, es una verdadera lástima que la agricultura catalana se pierda, porque si se pierde... oye... al menos es bonito ir a un pueblo y ver que... las fincas, que las veas trabajadas y bien ¿no?, y a ésto le doy... le doy de tiempo como máximo 5, 6 años como mucho... todo será un bosque, los pinos llegarán a los pueblos, no hay otra alternativa.

E1. Las fincas que se repartieron con sus hijos ¿las trabajan?

E. Mira, mi hijo trabaja... trabaja aquí en la... en Petrol y como tiene cada tres... cada semana... cada siete días tiene un día... una semana, un día, una semana, dos y una semana, tres, pues viene aquí y las trabaja, las trabaja porque tiene... también tiene ese amor propio, al ser hijos de aquí y yo les inculco eso, mira, de la forma que pueden lo van haciendo, pero el chico dice: -Madre, me has liado-, sí, porque dice: -Antes tenía dinero y tenía tiempo, ahora no tengo dinero ni tiempo- porque sube aquí, de Reus aquí... vive en Reus... de Reus aquí ya le cuesta sus pesetas... ahora se ha hecho... tenía como una "barraca" y se ha hecho un poco más de chaletito, pero, nada, es un esclavo.

E1. Pero ésto engancha, ésto de "pagès" engancha, todo el mundo... te coge...

E. Es una cosa... es una cosa que es... no sé... mira, te voy a poner un ejemplo, tú plantas un árbol y plantas un árbol... yo misma desde que soy viuda he plantado muchos árboles porque tengo muchas nietas pequeñas y pienso: bueno, al menos cuando sean

mayores... la fruta para los niños y piensas: -este árbol grande lo planté el año pasado y ¿ves ahora que bonito?-, y ese árbol te engancha ¿eh?, ese árbol te engancha. A veces digo: -echaré un bidón de gasolina para que se quemé todo y cuando no quede nada me iré-. Porque yo tengo un piso en Tarragona... tengo un piso en Tarragona, me voy a Tarragona y vivo como una señora y a vivir, pero ya lo ves, mira ¿eh?, jersey agujereado por todos lados. Es eso, es que te atrapa de tal forma... y yo soy una desgraciada, y no solamente yo, porque enganchó a mis hijos y ellos a veces me dicen: -Bueno mamá, ya te arreglarás-. El mayor que ya tiene 36 años, casi 37, me dice: -Mamá, el día que quieras tomates ya te traeré una caja de tomates de Reus y te hartas, a mí no me vengas con que tengo que ir a regar porque ahora no puedo ir-.

E1. ¿Tiene un huerto?

E. Sí, tengo un huerto, y aún conservo lo de ir plantando media docena de tomateras, media docena de pimientos..., pero luego tengo que decir: -chicos id a regarme aquello- y -No te preocupes madre, ya te subiremos una caja y nos dejáis tranquilos-, porque para no decirme que no los amargo... los amargo, hay veces que digo: -callaré y no diré nada y que hagan lo suyo-. A veces dicen: -lo venderemos todo- y yo me callo, sería la cosa que me dolería más, porque a su padre y a mí lo que tenemos nos supuso mucho sacrificio, pero si dijese: -No, lo queremos vender, no lo queremos llevar más porque no queremos ser más esclavos- diría: -hijos, haced lo que queráis-.

E1. Pero es una lástima.

E. Pero es una esclavitud, una esclavitud sin recompensa. Una recompensa, mira, la satisfacción que tienes de ir al campo y recolectar una cesta de habas, unas habas que te han costado 1.000 pesetas. Pero tienes aquella satisfacción de ir y recogerlas sin que nadie te diga nada, es lo único que hay. Pero por lo demás... ahora mismo los avellanos, la avellana tiene que recogerse de una en una, y que tú recojas un saco de 58 kilos de avellanas y que te den 5.000 pesetas... a 5.400 yo los he vendido este año... de 5.400 a 18.000 pesetas que se vendían hace 8 años, oye, esto es... y ¿aquí no puede tomar partido el gobierno... un gobierno u otro?, sí pero no hace nada, sólo... uno le pasa la pelota al otro... uno le pasa la pelota al otro... y eso no puede ser, no puede ser... estamos matando la agricultura y yo pienso: -Bueno, cuando la agricultura muera ¿qué pasará aquí?-

E1. Sí, porque no es sólo la agricultura, la población deja de...

E. En este momento, un pueblo en el que somos 380 habitantes, esto será un pueblo de viejos... viejos y niños, y no sólo este pueblo, este pueblo y el otro, y el otro... es toda la comarca y luego será Barcelona, será Gerona, será... será en todos lados... en todos los sitios tienen los mismos problemas. Pero a todo esto no se puede meter un poco de mano... porque no se si... yo no se si vosotras habéis visto que Pujol ha ido... ha querido ir a...

lo han atropellado como quien dice, y es que la gente... la gente... hemos llegado al extremo que estamos... sabes como... como cuando los "pagesos" iban con la hoz en la mano, pues, ya... es que la cosa está tan madura, tan madura, tan madura que a mí no me extrañaría que un día venga un presidente o que venga un diputado o un... y le hagan el... es que no...

E1. La gente está realmente muy dolida.

E. La gente está quemada, y sino, mira, una solución... yo no le veo ninguna salida. Se tendría... se tendría que pagar para que viviéramos en los pueblos. Ahora mismo, si no fuera por los cuatro viejos que cobramos un poco de jubilación... tú imagínate, mira, yo he estado..., 18 años he sido alguacil del ayuntamiento... 18 años... con papeles ¡eh!... 18 años... me hicieron un contrato y pasé 18 años... ahora, cuando he querido que me aseguraran porque no quería trabajar más de aquella manera me han hecho un contrato de un año, sin anular el viejo, y me han echado. El médico me dió la baja laboral y a los 8 meses de tener el contrato de un año me dieron de baja, faltaban 4 meses para acabar el contrato y me echan. Ahora lo he llevado a Inspección del Trabajo... no quise cobrar eso que llaman finiquito... lo llevo a Inspección del Trabajo, viene el inspector al ayuntamiento, les hace depositar el dinero del finiquito en el banco... pero de los 17 años que yo tengo atrás... nada, pues, si las cosas de... si las cosas del gobierno... las dependencias del gobierno hacen esto, ¿qué harán los otros? Un amo que tenga un trabajador y no lo asegure lo meten en la cárcel, y a esta gente ¿por qué no les hacen pagarlo todo?. Yo, si he cobrado de invalidez... hace solo dos meses... me he tenido que pagar el autónomo de "pagés"... oye,... esto en una dependencia del gobierno... sea de la Generalitat, sea del gobierno central, de quien sea, pero tengo papeles que... yo las palabras que digo las puedo demostrar todas con papeles, ¿qué pasa aquí? O sea, que he estado 17 años haciendo de alguacil... desde el año 73...

E1. Y en un pueblo ya se sabe quien es el alguacil...

E. ¡Eh! y tengo contrato firmado... contrato del alcalde... y el día que le dije: -si no me aseguras lo dejo porque no quiero trabajar más de esta manera-, me dijeron que sí, que me aseguraban, me hicieron un nuevo contrato de un año, yo lo firmo, a los 8 meses me dan de baja laboral porque no puedo trabajar y a los 8 meses me echan a la calle y me dan el finiquito... me dan 80.000 pesetas.

E2. Claro, los meses que usted había cotizado.

E. ¿Es justo?

E1. No.

E2. No.

E. ¿Y a dónde tienes que ir a reclamar? Hago una denuncia a la Inspección del Trabajo, viene el inspector aquí, le enseñan eso, pero de lo de antes nada, pues, ¿A dónde...? ¿Qué tengo que hacer?

E1. Sí, nada, no puede gastarse el dinero en abogados porque tampoco sabe si ganaría.

E. Ahora tengo que coger todos estos papeles y enviarlos al ministro de Seguridad Social. Si lo consigo, no lo sé, pero no estoy conforme que haya trabajado 17 años... que el trabajo de alguacil es ser el criado de todo el pueblo, y que a mí no me quede ni una peseta del ayuntamiento. Pero lo que me enfurece... el otro día me cogió una especie de rabia y de impotencia, porque recibo el papel del ministro del Ministerio del Trabajo y me dice que vaya a tal banco que me depositará... pero si eso ya lo sabía yo que me lo tenían que dar, fui yo la que no lo quise cobrar, no necesitaba que viniese una inspección. Yo quería que viniese una inspección para que se inspeccionasen todos los libros, desde el día en que yo entré a trabajar... del año 73.

E1. ¿Y no la llamaron a usted para ir?

E. No, no, a mí me enviaron un papel que me habían ingresado el dinero, esas 83.000 pesetas, en el banco, en la caja... en la Caja de Barcelona... fui a cobrar y se acabó. Eso no es lógico... eso no es lógico. Yo no sé, si a una persona que está de baja se la puede echar...

E1. Creo que no... en un principio me parece que no.

E. Y yo no sé, si una persona tiene un contrato firmado de 17 años atrás... le hacen uno nuevo y el viejo no lo anulan... ¿el que sirve es el primero o el segundo?, o sea, el lío padre.

E1. El caso es que usted es la que sale perdiendo.

E. Y a mí no me extraña que en Euskadi pase lo que pasa. Aquí, porque no tenemos sangre, porque yo tengo sangre y voy y los mato a todos, ¡oye!, porque si yo... yo después de trabajar toda la vida..., si yo no me hubiera cotizado por la agraria, ahora con la invalidez no cobraría... y he trabajado 17 años en una dependencia oficial, pues, si en las dependencias oficiales lo llevan así, ¿qué tienen que hacer los demás?. Yo tengo la declaración de renta nula y continuamente me llegan papeles que me piden que haga la declaración de renta, y la tengo nula, porque tienen que devolverme dinero cada año, y en cambio, aquí, a estos no les dicen nada... ¿por qué? Yo creo que esto está muy mal... está mal... está mal arreglado, de una forma u otra... a ver que pasa aquí.

E1. Eso debe querer decir que antes, a usted, tampoco la debían declarar.

E. No, no, es que yo no he estado nunca asegurada, pero cuando yo... cuando el médico me dió... invalidez...

E1. Le hubiesen podido reconocer todos estos años de trabajo.

E. Yo le dije: -Oiga, mire,...- fui con el alcalde y le dije: -Oiga, mire, si no me pueden asegurar...-, porque yo he ido (?) y me han dicho: -aquí no estás declarada, porque no te han pagado nunca...-, -si no me pagáis la seguridad social, yo me marchó... me marchó, no quiero trabajar más-. Entonces, para que no me fuera me hacen un contrato de un año, a los 8 meses tengo que dejarlo por baja laboral... y lo más bonito de todo es... es que... no tengo muchos papeles (busca entre los papeles)... mira, todos los partes del médico, la baja,... todos los partes del médico y tengo otro fajo y los que tiene el abogado... y no me han pagado ni una sola semana... no me han pagado ni una sola mensualidad.

E1. ¿No?

E. No, ya te lo decía yo. Cuando una persona está de baja y presenta cada semana la baja en la empresa, la empresa le tiene que pagar.

E1. Claro.

E. A mí no me han pagado nunca. Tengo los que tiene el abogado y los que tengo por aquí, no creas que tengo pocos .

E1. Pues eso sí que...

E. ¡Ah! pues eso sí, pues eso no (con rabia), no hija, mira, mira si tengo (los papeles)... eso sí, pues eso no... mira si tengo hojas salariales...

E1. Y el...

E. Y no he cobrado... y no he cobrado nada, lo tengo en manos del abogado y me dice que... mira...

E1. Y el abogado ¿qué le dice? ¿qué no va a cobrar?

E. Que no cobraré, que no. Y cada semana he ido a llevar... a entregar la baja a la empresa y aquí tengo el que... entrego el de la empresa y me quedo el que dice: trabajador. ¿Qué pasa aquí? ¿Cómo estamos? ¡Quemados! (mala grabación) Igual que en el oeste. Es que... no es que digas: bueno una persona es mala, es violenta... te lo hacen ser. Porque yo ya te digo, después de trabajar 17 años, si no hubiese pagado la agraria... habiendo pagado 19 años la agraria...

E1. ¿Cuando su marido vivía ya pagaba la agraria?

E. Sí, sí, sí, empecé pagando 100 pesetas de la agraria y he acabado pagando 11.000... si no hubiese pagado... no hubiese pagado después de trabajar... yo no cobraría. ¿Y no hay ninguna ley?... ¿No hay ninguna ley que pueda ir en contra de esta gente?

E1. Lo que pasa es que se necesitan muchas artimañas para...

E. ¡Ah!, pero es que necesitas ser abogado para conocer esas artimañas.

E1. Sí, casi. Es muy difícil que la gente normal pueda...

E. Yo, de todas las cosas que... veo que la evolución de la vida... la evolución... sea por la Generalitat, sea... no tengo nada que... no tengo nada para agradecer ni para no agradecer, ni a la Generalitat ni al gobierno central, porque nadie me ha dado nunca nada. Pero, reconozco que la Generalitat, ahora,... no es que quiera "poner moños"... yo he tenido un padre de 90 años, se hacía las necesidades encima, llamé a la asistenta social y le dije: -Necesito una silla de ruedas- -¡Oh!, se la tiene que comprar-, -¿Cómo quiere que yo compre una silla de ruedas de 80.000 pesetas si no las tengo?- -¡Oh!, usted la tiene que pagar primero, después, al cabo de 5, 6 meses le enviarán el dinero, porque esto va muy...- -Pero, escuche chica, yo necesito una silla de ruedas porque no puedo mover a mi padre - -Bueno, mire, ya la buscaremos... allí en el hospital, ja la buscaremos...-. Una chica muy atenta, me consiguió una silla de ruedas y mi padre tuvo la silla de ruedas. Quiero decir, que en estas cosas... tengo a mi hermana, que tiene 70 años, subnormal y hasta ahora ha estado cobrando 20.000 pesetas de la Generalitat, y ahora, al pasar a cobrar la orfandad del padre, cobra 39.000... Hay cosas que sí van bien... hay cosas que funcionan, pero vamos 25 años atrasados... vamos 25 años atrasados y los que ya tenemos 60 años ya no estamos a tiempo de pillaros, ¿lo entiendes? Pero, yo veo que las cosas tal y como las lleva la Generalitat... ya te digo, no tengo nada en contra de uno ni en contra del otro... ni a favor ni en contra. Veo que van orientados un poco bien, pero cuando necesitas un papel necesitas 50 burocracias y... bueno...

E1. Te pierdes...

E. Mira, ahora me he encontrado en un caso: mi hijo, mi hijo pequeño tiene 19 años, los hizo el otro día, y es hijo de viuda, por lo tanto no tiene que hacer el servicio... bueno, el secretario del ayuntamiento dijo: -Podría hacer prórroga de estudios-, bueno, pues hicimos prórroga de estudios... ahora resulta que siendo hijo de viuda tenía que hacer los expedientes por hijo de viuda y no prórroga de estudios, porque con la prórroga de estudios se hacen 5, 6 años de prórroga para que cuando se acabe la carrera se haga el servicio... ¿Qué tengo que hacerle yo a este hombre?

E1. Pero es un poco burro porque si era hijo de viuda...

E. ¿Qué tengo que hacerle a este hombre? ¿Qué le tengo que hacer? Si mi hijo va al servicio yo le lío una cuerda al cuello y le... se acabó, ¡Oye!. Para que vaya mi hijo al servicio dejándome inválida y...

E2. Bastante tonto ¿no? el secretario.

E1. ¿Cómo la asesoró?

E. Yo me he tenido que colgar, porque tengo muchas amistades... yo tengo mucha amistad con el señor Gomis de la Generalitat, tengo... tengo amistad... porque el señor Gomis vino cuando inauguramos la Llar Social de aquí, y me dijo: -Cuando necesites alguna cosa búscame-...

(cambio de cara de la cinta)

... al Ministerio de Defensa, envié todos los papeles que tengo de invalidez, de mi hermana, de mi padre... lo envié y dije: -Mire, mi hijo ahora está haciendo estos papeles...-, pero los papeles que se hacen cuando uno hace el servicio, sólo te piden los ingresos que tienes en casa, pero de la situación dentro de casa no se entera nadie, pues, mira, -yo no quiero que me hagáis ningún favor... no quiero que me hagáis ningún favor, pero quiero que sean justos, si mi hijo tiene que ir al servicio, que vaya, yo callaré y se acabó, pero si no tiene que ir, analizad bien- Muy atento, el señor Serra... me atendió, muy atento, que estudiarían mi caso, que... Me pongo a hacer los expedientes y vamos al cuartel y aquel señor, creo que es un Teniente Coronel, me dice que de ninguna manera, que mi hijo tiene que hacer el servicio... porque sabía... cuando se ha empezado a hacer una prórroga de una manera no se puede hacer de otra, se tenía que hacer de aquella... Pues, mire, ha sido de esta manera y ahora, al ver que este señor, este secretario nos ha engañado, pues, ya no he querido ir con él, he venido directamente a hacerlo aquí. El señor Serra me envió los papeles y me dijo: -Pide la prórroga de este artículo...-, cuando vino mi hijo y me dijo: -Mira, madre, se tienen que presentar todos estos papeles... Yo no me he visto capaz de rellenar estos papeles, los he tenido que llevar a un gestor, han necesitado un papel de la Generalitat de sueldo y pensión de la madre y he estado 29 días... tuve que telefonar a la Generalitat... tuve que telefonar a la Generalitat: -¡Oiga! ¿Y aquel papel?- -¡Oh! aún no ha salido- -¡Por el amor de Dios! es para un chico que le están arreglando los papeles, se le está acabando el plazo que le han dado...- -Mañana se lo enviamos- -Aunque le tenga que hacer un giro, enviémelo urgente- Bueno, pues, de Barcelona aquí ha tardado 7 días. Ahora los papeles están todos enviados, pero a mí me ha costado 11.000 pesetas todos estos papeles porque yo no me he visto capaz de hacerlos, es que ¿para saber lo que piden!... tienes que pensar que el sueldo y pensión de la madre: 4 veces, de la Generalitat, del Monte de Piedad, de... de hacienda... ¿Por qué?

E1. Si lo tienen todo ellos, computado y calculado, además, si cobra pensión...

E. Si una... si una delegación ya... la... la delegación de seguridad social ya justifica que aquella persona cobra tal pensión... el... el... ¿por qué necesitan... por qué necesitan 4 de eso más?. O sea... Es mi hija pequeña (presenta a la persona que acaba de entrar). Yo no veo que esto funcione de ninguna forma. Bueno, pero, ¿Por qué no funciona? Hay mucha gente parada, pero los que están trabajando no son activos... ¿A dónde tenemos

que ir a reclamar?, porque a mí me parece que para que te hagan un papel, la Generalitat... un papel que diga: sueldo y pensión de la madre, tengan que echar un mes...

E1. Es que pagando al estado, ya saben lo que pagas...

H. Voy a buscar el pan, ¿qué tengo que traer?

E. Dos barras de quilo y un cuarto de "carquinyolis"... Pues, ¿a dónde tienes que ir a reclamar esto? Y te encuentras en unas situaciones de impotencia y una cosa... no es que la gente... no es que la gente seamos rabiosos o malos, te convierte la misma... el mismo entorno que tenemos, porque dices: -Bueno, a ver a dónde tengo que ir... ¿a dónde tengo que ir a solucionar esto?-. Te encuentras con unos problemas que no sabes como solucionarlos. Hay mucha gente que están cobrando... que están cobrando unos salarios y que no sirven para nada... porque el otro día me encontré en hacienda, había una señorita: -¡Oiga! es que tenemos mucho trabajo-, -señorita, usted está cobrando, y usted está cobrando de los impuestos que pago, por lo tanto usted... ahora me toca a mí y me tiene que atender-, estaban con lo del NIF y yo necesitaba un papel que me había llegado del... la telefoné i le dije si tenía ese papel... yo tenía un taxi en la puerta que me estaba esperando y ella sólo me tenía que dar el papel... yo ya la había llamado el día antes que iría... y me dice que me espere con una cola de 300 personas... y el contador iba corriendo... Y no puedes ir a reclamar a ningún sitio.

E1. Es una suerte que tenga usted tanta energía, sino...

E. Yo creo que tendría que haber menos trabajadores y más inspectores... sí... eso es verdad, eso sí que es verdad, porque las personas nos encontramos impotentes... impotentes porque no sabes a donde tienes que dirigirte... no sabes a donde tienes que dirigirte... yo ahora me encuentro con este problema y ¿a dónde tengo que ir?... Mira, el otro día... mi hermana está cobrando de invalidez... bueno, de orfandad y mi padre era bombero del ayuntamiento de Tarragona y nos dijeron que arregláramos unos papeles que podría ser que cobrase algo de eso... Una persona que tiene 70 años, es débil mental de nacimiento, les presenté todos los papeles que... te lo voy a explicar para que veas que nadie sabe por donde camina... y me envían un papel donde dice que necesito un certificado del ICASO de la evaluación de la subnormalidad que tiene y, entonces, otro papel del... del G... no sé que más... GA creo, para... para que diga los años que hace que tiene esta enfermedad y la evolución que ha tenido. Me hicieron ir... me hicieron entregar un papel de un psiquiatra de Reus, del señor Buragues, que decía como iba la evolución de la enfermedad, desde cuando la tenía y que es lo que... que no tenía solución, que una persona a los 70 años ya no se puede sanar. Pues tuve que ir a aquel señor para que me hiciera otro papel: como iba la evolución y cuanto tiempo... no me digas tú... en Catalunya lo llamamos "tocar els pebrots" (risas). Después, ICASO, de la dependencia ICASO, voy al médico de cabecera, llamo, y digo: -¡Oiga! Doctor me han enviado este papel... este doctor nos hizo los papeles que le correspondieron... -me envían este papel- - ¿Qué es esta organización... ¿Qué es este... ¿Por qué

esta organización...? Tiene que ser una organización de subnormales- ¿Dónde está?- dice: -Ni idea-. Entonces, este señor hacía vacaciones y el médico de cabecera era un médico de Reus, voy el día de la visita con este médico de Reus y le digo: -¿Usted sabe donde está esto?- -Ni idea-, ¿A dónde tengo que ir?, al Colegio de Médicos, llamo al Colegio de Médicos: -Me han enviado esto, estoy haciendo este documento y me han enviado este papel con eso de ICASO, ¿qué es eso?- -Ni idea- en un Colegio de Médicos ¿no tendrían que saberlo?

E1. Sí, sí.

E. Pues estaba en la Avenida de Andorra de Tarragona que es un... de bienestar social... ICA... ICAS...

E1. Claro, el ICAS de la Generalitat.

E. ICAS de la Generalitat, pero de ICAS a ICASO... Tengo un amigo que trabaja en la Generalitat y le dije: -A ver si me dices que es esto-, dice: -Vale, te lo miraré en el listín de teléfonos que a veces viene... hay una página de toda la Generalitat y a ver si lo encuentro- y me dijo: -En tal página, ocho tiras... antes de llegar al final dice: Avinguda de Andorra, nº 9... eso del bienestar social... ICAS-. Fui allí y me lo hicieron inmediatamente, pero ¿tú sabes lo que me costó?... en un centro de médicos no saber lo que era... Pues, así vamos los catalanes y los españoles y los que no... y los que son moros... como vamos si no sabes... si tú llamas... porque a mí me parece que en un Colegio de Médicos lo tienen que saber... pues, no me lo pudieron decir. La Generalitat lo hace bien, pero el que no lo sabe, es porque no lo ve. Pero, si los médicos no lo sabían y en el Colegio Oficial de Médicos tampoco, ¿A dónde tengo que ir?, ¿a dónde tengo que ir para que me lo expliquen?, si yo no llego a tener un amigo que trabaje en la Generalitat... y tuve que decirle... Creo que es un fracaso rotundo... yo no sé de quien es la culpa... ¿De quién es la culpa? no lo sé.

E1. Es una suerte que sea usted tan "echada para adelante" y espabilada, porque otra ya...

E. Yo, yo soy una persona que... me he encontrado con muchas dificultades en la vida y no me he parado nunca para nada.

E2. No, si ya se ve.

E. Cuando tengo una dificultad intento superar esa dificultad, pero hay gente que se queda acobardada... y no se mueven. Oye, no todo el mundo... no todo el mundo tiene esta energía para poder solucionar los problemas. Hay mucha gente que se queda quieta, cuando tienen un problema se quedan... aplacadas y bajas de... de tensión y no saben hacia donde tienen que girar, pues, ¿a dónde tiene que ir esta pobre gente?

E1. Sí, sí.

E. A mí me parece que hay poca competencia y pocas ganas de trabajar. Porque, que no me digan... a mí que no me digan que el Colegio de Medicos no lo sabía... a mí que no me digan que no lo sabían..., ¡Oye! estos señores están cobrando un sueldo... estos señores están cobrando un sueldo para atender a las personas, no para hacer el animal.

E1. ¿Cuando su marido vivía, su hermana vivía con ustedes?

E. No, no.

E1. Ella vivía en Tarragona.

E. Mi padre... mi padre y mi hermana vivían en Tarragona, mi padre... mi madre... mi padre tenía de demencia sibil o sebil o no sé como se llamaba...

E1. Senil.

E. O senil, y se trastocó un poco... se trastocó... no se trastocó, tenía eso que no le funcionaba y veía fantasmas y veía brujas y veía cosas... y molestaba a los vecinos, y aquí no quería venir porque decía que aquí lo matarían.

E1. ¡Ay, pobrecillo!

E. Y una vez me llamó la asistente social y me dijo: -Tal día tiene un juicio- porque, bueno, incluso un día le pegó un garrotazo a un vecino... y entonces el juez envió a buscarme y me dijo: -Lo encerramos en el Pere Mates- -¡Ay pobre de mí!, en el Pere Mates, ¿qué vamos a hacer?... y entonces yo tuve que buscar a las personas que tengo... y lo encerraron hoy, era sabado y el domingo... el lunes ya lo saqué, tuve que hacerme tutora de los dos, mi padre con 90 años y mi hermana con 70, deficiente mental ¿eh? O sea que...

E1. Todo esto y además trabajando, haciendo de alguacil...

E. Además haciendo de alguacil y trabajando en el Café... he estado 4 años llevando el Café del pueblo.

E1. ¿Lo llevaba usted, también?

E. Lo llevaba yo. Y llevaba las tierras, por eso te digo que he trabajado... si el día tiene 24 horas, yo he trabajado 29.

E1. ¿A qué hora abría el Café?

E. El Café lo abríamos a las 8h. de la noche, de las 8h. de la noche hasta la 1h.... mi hijo y yo, entonces cerrábamos... cerrábamos a la 1h., íbamos a dormir y a las 7h. me levantaba porque a las 7h. 30m. mi hijo tenía... tenía que ir al colegio a Falset, pasaba el coche de la Generalitat por aquí. Entonces yo iba al campo para trabajar las dos fincas que tengo... primero hacía lo que tenía que hacer como alguacil y entonces, si podía ir dos horas, pues iba dos horas. Y que después de trabajar tantísimas horas y tantísimo, trabajar tantísimo... porque ser

alguacil de un pueblo es ser, ya te lo he dicho... hacer todo el trabajo de todo, lo mismo del cementerio... si se ha enterrado a un muerto lo he vestido, lo he desnudado, le he... A mí me ha tocado hacer de todo, mientras vivió mi marido lo hizo mi marido, pero cuando mi marido murió lo tuve que hacer yo, porque yo no podía dejar... no podía dejar de ser alguacil porque las 14.000 pesetas que cobrábamos las necesitábamos. Así que... ¿Quieres que te explique más, hija mía?

E1. No, creo que hay bastante. No, no.

E. Y hoy, si yo puedo irme a dormir tranquila es porque sé que he cobrado. Pero porque me lo he pagado yo... me lo he pagado, además de trabajar, porque en los sitios donde he trabajado, o sea, en el ayuntamiento, en todos los sitios donde he trabajado no han pagado nada.

E1. ¿Sigue trabajando las fincas?

E. Sí, sí. Yo tengo un multicultor que es mi cochecito... el otro día me viste.

E2. Sí, sí.

E. Ahora porque lo tiene... cojo el multicultor, lo pongo en marcha, mira, como si fuera un cochecito (risas), luego, lo dejo aparcado en la carretera, hago mi trabajo y... puede que cada día esté 4 horas y trabaje media... porque... como es mi casa y hago lo que quiero, si trabajo media hora y me tengo que sentar, me siento.

E1. Ahora se distrae, ahora la tierra la distrae.

E. Exacto. Hay veces que digo: -es que necesito ir... necesito ir para quitarme...

E1. Las preocupaciones.

E2. Las preocupaciones.

E. Las preocupaciones... ¡Ojo!, estar todo el día con una persona de 70 años deficiente mental, que no le puedes decir nada... no cuadra una palabra con otra, ella no entiende... y si te has lavado, y si te has cambiado y si te has vestido y... es una niña de 3 años, y ahora se ha ensuciado, y ahora se ha orinado y ahora... Otra diría: -pues bueno, yo a mi hermana la meto en un sitio y el trabajo para los demás- No, a mi hermana, mientras yo pueda la tendré yo. ¿Lo entiendes? Además, yo soy tonta.

E1. No, tonta no... buena persona.

E. Pues, yo no soy tonta, me encontré con mi padre de 90 años que se ensuciaba constantemente, mi hermana, el Café, el ayuntamiento... Y a veces, yo estaba en el Café y subiendo mi hermana: -Corre que papa está en el water que se ha ensucido todo...- y dejar, si había alguien de confianza, decirle: -mira, chico, quédate un poco aquí que voy con mi padre a lavarlo y

vestirlo y devolverlo a la cama-. Y hay personas que, mira, hacen una instancia, los colocan en una institución de la Generalitat y se acabó... y ya está. Pues yo no, es mi padre y es mi padre y mi padre hizo mucho por mí y yo he hecho lo que he podido por él. Y ahora, tengo a mi hermana y es exactamente lo mismo. ¿Voy bien?, no lo sé, ¿voy mal?, tampoco lo sé. Porque no sé si vale la pena pasar tanto...

E2. Le parece que es lo correcto y lo que usted tiene que hacer.

E. Es lo correcto pero no sé si vale la pena. A mí me parece que es lo correcto...

E1. Sí, sí, así es.

E. Pero... no sé si vale la pena hacerlo.

E1. Porque estas cosas no se saben, no tienen medida...

E. Hay veces que dices: -¡Mi madre!- Es que hay veces que estás tan apurada, hay momentos que... No he deseado nunca la muerte pero no encontrar un camino para salir... una salida... lo he sentido muchas veces.

E1. Pero se la vé muy optimista y con una fuerza que...

E. Yo no me acobardo para nada. A mí me da igual...

E1. Porque para adaptarse como lo ha hecho usted... se necesita ser muy valiente... muy valiente.

E. Durante 9 años tuve una peluquería, he hecho de peluquera, he hecho de modista, he hecho de pintora, he ido a pintar por las casas para ganarme una peseta... todo menos bailarina.

E1. ¿Ya casada?.

E. Ya casada y cuando viuda. Ahora ya no puedo hacer nada, ahora ya no sirvo para nada, porque no puedo ni poner una botella de butano... ahora no sirvo para nada pero,... y piensas: -¿ha valido la pena todo lo que he hecho para... y encontrarme ahora de esta manera?-. Nosotros arriba teníamos granja,... arriba en el desván tenemos baterías, teníamos granja de gallinas cuando se pusieron en todos los pueblos y era una salida ... pues, esto... esto es un accidente laboral, me lo casqué subiendo sacos de 50 quilos, de abajo a arriba, de rancho... y entonces pienso: ¿Qué saqué de todo eso? Hay veces que analizo y ¿qué he sacado? si sólo he cenado una vez y he comido una vez ¿de qué ha servido hacer tanto el burro? Lo que yo he hecho no es de persona.

E1. Pero todo esto ha servido para sus hijos, les ha podido dar estudios.

E. Sí, mis hijos tienen estudios, al menos los dos mayores y las chicas hasta que quisieron, pero los chicos fueron al Sant Pau y aprendieron un oficio, porque el mayor es electricista-electrónico y el pequeño también es electricista-electrónico, tienen la carrera acabada.

E1. Pero usted no lo ha disfrutado.

E. Pero yo digo: -¿Vale la pena?- Porque yo ahora estoy completamente cascada... completamente cascada, yo no sirvo para nada, me pongo en la cocina... mira, ahora tengo estos parientes y... y yo me pongo en la cocina media hora de pie y tengo... tengo que tener una silla y hacer la comida sentada en una silla porque no puedo... no puedo estar media hora de pie. Pues pienso: -¿vale la pena? Todo lo que he pasado ¿vale la pena?...- No encuentro un... no tengo un... ahora... ahora en la vida no tengo una recompensa. Me dan de jubilación 25.000 pesetas, que si no cobrase las 25.000 de viuda... ya me dirás tú... y si yo no me hubiera cotizado, con 25.000 pesetas... ¡hambre! , porque yo, ahora, no puedo ir a trabajar, ¿vale la pena todo lo que he hecho?

E1. Lo que pasa es que mientras lo estás haciendo no te lo planteas, lo haces porque crees que lo tienes que hacer y que... y que, bueno, tienes 4 hijos y lo haces todo por ellos, y tú vida pasa a un segundo lugar.

E. Sí,, pasa lo que tú dices, que mientras lo haces no te das cuenta, es como un engranaje, una cosa te lleva a otra, una cosa te lleva a otra.

E1. Te olvidas de tí misma.

E2. Y cuando se te terminan las pilas, las energías, es cuando dices...

E. Exacto, ahora se han terminado las pilas y al terminarse las pilas piensas: -De todo lo que he hecho ¿yo qué he sacado de provecho? Porque los hijos se han casado, tienen un buen estado en su casa y..., pero yo... No lo puedo negar, tengo 4 hijos como 4 soles y está sobre todo su madre, quiero decir que no tengo que... pero... puede que sea porque no los he necesitado, a lo mejor si les hubiera tenido que decir: -Hijos dejadme 1.000 pesetas para poder pasar porque no puedo...- a lo mejor, entonces, ya no hubieran sido como son ahora, pero no los he necesitado nunca... no los he molestado y son bellas personas. No puedo decir nada malo, tengo 4 hijos y no tengo ningún drogado, no tengo ningún ladrón, no tengo ningún bandido, no tengo ningún... es mi satisfacción, quiero decir, que tengo 4 hijos que son 4 ejemplos. No deseo nada más en la vida, pero pienso esto y muchas veces. Ahora mismo que estoy despierta hasta tarde... hasta que el chico no llega, porque viene con la moto de Falset... y hasta que no llega no me voy a dormir, entonces pienso: ¿vale la pena todo lo que has hecho y todo lo que has pasado y todo lo que...?

E1. Seguro que sí, en aquel momento fue... pero seguro que...

E. No lo sé, puede que si yo no hubiera hecho tanto el imbécil... no sé si es la palabra adecuada... yo no estaría tal y como estoy hoy. Porque yo he dado de mi vida todo y más de lo que he podido dar... más de lo que he podido dar y ahora a los 60 años estoy totalmente... totalmente que no sirvo para nada, solo para hacer bulto... porque de bulto hago mucho... bulto pero nada más. ¿Lo entiendes?... Y eso es la vida... mi vida, bueno,... de personas como yo, puede que en un pueblo... encontrarás una en cada pueblo... puede que tampoco, habrá pueblos en que no encontrarás a ninguna. Pero a estas mujeres que no son como yo, puede que yo las alabe.

E1. Es diferente, es otra...

E. Yo las alabo, porque yo he hecho cosas que no eran de mi naturaleza y de mi obligación, ¿me entiendes?

E1. Sí, porque ir al campo y... ¿las otras mujeres lo hacían?

E. La mujer... la mujer del año 52, cuando yo vine a este pueblo, sí.

E1. ¿Y la mujer de hoy?

E. La mujer, hoy, no. Por eso cuando yo tenía el Café y venía la juventud yo les decía: -¡Caña! Dadles caña, eso no lo hagáis-. Y después... después de hacer tanto, cuando ha llegado la hora de comer no has podido comer lo que has querido ¿eh?. Ahora, hoy, ¡gracias a Dios! cuando quieres comer un trozo de jamón te lo puedes comer, eso lo puede hacer todo el mundo, pero antes yo no sabía ni el gusto que tenía, porque si había un trozo era para los hijos y para el marido... la mujer... la mujer, ya te lo he dicho, solo servía para la cama y para nada más... Pues, un poco de aliciente... ¿Sois de capital, vosotras?

E1. De pueblo, bueno, de capital pequeña.

E. Pero no pueblos así de pequeños.

E1. No, no, tan pequeño no.

E. El pueblo pequeño era muy malo, ahora las chicas han espabilado un poco, muchas salen a trabajar fuera, cobran un salario... una mensualidad, son independientes del marido, si ha sido necesario gritar han gritado... si les conviene gritar, gritan.

E1. Pero usted también trabajaba mucho, lo que pasa es que no...

E. Yo no tenía... no tenía...

E1. No tenía el dinero.

E. Sí... no tenía... sí, yo si trabajaba era porque si el día 1

me llegaba el recibo de los colegios de los chicos los pudiera pagar, es decir, que yo de aquel dinero no sacaba nada. Ahora mis hijos tienen un porvenir pero yo no he tenido nada.

E2. Ha sacrificado su vida y su trabajo para sus hijos.

E. ¿Lo entiendes? Yo he dado mi vida, he dado mi salud para que mis hijos tuvieran un bienestar, ya lo he dicho: tengo unos hijos de los que no me puedo quejar, porque yo estoy segurísima de que si necesitara algo sólo tengo que abrir la boca, pero quiero decir que el bienestar lo he tenido... lo he hecho por ellos, yo nunca he tenido nada. Cuando llegaba al día 20, 25 y tenía el dinero para cuando llegara el final de mes... yo era una mujer feliz, ¿lo entiendes? Hoy no, hoy se van al trabajo y si sale un modelo para vestir se lo compran, yo no, yo un delantal, unas alpargatas y una bata. Yo no sé lo que es estrenar un vestido, yo no he estrenado nunca un vestido, nunca, nunca... cosas que me han dado las he arreglado, cosas que... y mis hijos, de pequeños, tampoco estrenaron nunca nada... tengo dos nietas en Tarragona, y sus padres trabajaban los dos y sus padres... mi hermano estaba... era encargado de paleta y ganaba mucho... y dejaban toda la ropa nueva y toda la ropa era... mis hijos fueron siempre igual que reyes pero nunca estrenaron nada. Hoy no, hoy no porque los matrimonios jóvenes, los hombres trabajan fuera, lleban un salario, 100.000 pesetas, 150.000, la mujer también trabaja, o sea que...

E1. Pero tienen que buscar trabajo fuera, porque aquí...

E. Bueno, pero también es una conciencia y es un... de que vayas al campo y veas que aquello es un bosque. Representa que es un patrimonio que tienes, que te lo has ganado y ahora ves que se va perdiendo... y se pierde... ya te digo yo: 5 años o 6, si la Generalitat o el gobierno central no echan una mano... los pinos llegarán a la puerta de la iglesia. Y la persona que puede irse, se va.

E1. ¿Aquí no vive ninguno de sus hijos?

E. Sólo el pequeño, y tengo a la chica que ha venido que vive en Marçá, trabajaba en Falset, también tiene... es modista de confección y trabaja... trabajó hace unos años en una casa de confección y ahora es... ahora al tener la niña trabaja en casa, se gana la vida en casa cosiendo, pero también a base de trabajar mucho. Esta también es bastante burra, como yo (risas). La otra... la otra mayor trabaja en una fábrica de... de... es fotograbadora y trabaja debajo de su casa... trabaja, pues... representa que es... mira fotograbadora, una cosa muy limpieta y muy de señorita. Se gana muy bien la vida, su marido también trabaja en la Petrol que ganan también mucho y están bien. Pero es a base de trabajar mucho y a base de... pero esta es más... también, si es necesario se pinta, si es necesario... ¿Me entiendes? pero, yo, claro, incluso he hecho de electricista para la gente, a mi se me podría llamar "la mujer de los cien oficios" (risas) De paleta, he hecho de peón de albañil... tirar de la poles, sí, sí... a jornal, no para mí, no, a jornal.

E1. ¡A jornal!

E. Sí, sí, lo que sea, ya te digo, menos de bailarina lo que sea. No todo el mundo se adapta... yo lo que no he querido nunca... lo que nunca he querido ha sido que mis hijos encontrasen el plato vacío en casa; lujo, en nuestra casa, nunca ha habido, pero el plato lleno, siempre. Pero, gracias a todo lo que yo he tenido que hacer, pero el plato no ha faltado nunca en nuestra casa, pero lujos, zapatos nuevos... de eso nada.

E1. Lo ha tenido que sudar mucho.

E. Sudar es lo de menos... sudar es lo de menos, es ahora, cuando se te han acabado las pilas, como tú dices, ¡madre mía! Eso es lo... eso es lo peor.

E1. ¿Su marido murió cuando los niños eran pequeños?

E. Mi marido murió hace 9 años. El pequeño... los... dos ya estaban casados, la pequeña se casó 3 meses después de la muerte de su padre y el chico pequeño tenía 10 años, o sea que... hace 10 años... hace 9 años que soy viuda. El niño tenía 10 años, me quedé con una pensión de viuda y... ¡espabila! Una pensión de viuda y otra de orfandad, se tiene que decir todo. Antes cuando una persona se quedaba viuda... yo, ¡Gracias a Dios! 25.000 mías y 10 de la chica eran 35.000 y con 35.000 pesetas podíamos pagar, quiero decir, 25.000 de colegios... pero, menos es nada. Quiero decir que las cosas las voy solucionando, pero vamos 25 años atrasados, vamos muy atrasados, yo creo que la mujer... no sé... principalmente la mujer agricultora, del mundo rural, tendría que tener una jubilación a los 60 años, porque la mujer a los 60 años está cascada completamente, entre hijos y trabajo en el campo... mira, una señorita que esté en unas oficinas, que trabaje hasta los 70, aquella persona no está cascada, pero una persona que trabaja duro, a los 60 años debería estar jubilada, porque la jubilan a los 65 y ¿qué? si ya no sirve para nada... ya no sirve ni a los 60, si es una persona que haya llevado una vida activa como la he llevado yo... hay alguna, no es un 50%, quizás es un 10% de las personas agricultoras, yo...

E1. Usted por todos los trabajos que ha hecho de más, porque el campo, por si solo, quizás no la hubiese cascado tanto ¿no?

E. ¡Oh! pero el campo no me daba lo suficiente para poder cubrir los gastos que tenía en casa, por eso tenía que engancharme donde podía. Yo he tenido, aquí en casa, a treinta hombres para comer... yo he hecho comida... yo he hecho... en la Fiesta Mayor tenía a todos los músicos... o sea, que he sabido cogerme a todo. A mis hijos nunca les ha faltado nada, me falta a mí, pero a mis hijos no, pero, ¡ojo!... ¡ojo! lo que he tenido que pasar. Y de esto encontrarás... Mira, yo ahora llevo esa máquina, el multicultor y estoy segura, segurísima, que en toda la provincia de Tarragona no hay otra mujer que lleve un multicultor, no hay... no hay, porque es... es una herramienta muy fuerte, para ponerla en marcha tienes que hacer mucha fuerza... es una herramienta muy fuerte, pero me quedé viuda con un niño de 10 años y si yo no cogía el multicultor, estaba perdida.

E1. ¿Nunca lo había utilizado antes?

E. Nunca. La primera vez, le puse un molinillo... un disparador que lo ponía en marcha con un molinillo que me costó 40.000 pesetas, pero un día se me rompió y no podía pagar 40.000 pesetas más y a base de lloros y a base de caídas y a base de... aprendí a ponerlo en marcha. Por... en Falset para Sant Andreu querían hacer un concurso de mujeres...

FICHA

Nº DE ENCUESTA: 15 ;
EDAD: 34 años ; ESTADO CIVIL: Casada ; Nº DE HIJOS: Un hijo de 12 años y una hija de 10 años ; ACTIVIDAD : "Pagesa" ; TIPO DE DEDICACION: A tiempo parcial ; NIVEL DE ESTUDIOS: Primarios ; ACTIVIDAD DEL MARIDO: "Pagès" ; SUPERFICIE DE LA EXPLOTACION : 6Ha. ; TIPO DE CULTIVOS O DE GANADERIA : Olivos, viñedos, avellanos, melocotoneros y animal porcino; REGIMEN DE TENENCIA: Propiedad ;
FECHA DE LA ENTREVISTA: 8 de diciembre de 1990; LUGAR: Falset.

E1. Nos gustaría que nos explicases como llegaste a la explotación. ¿Eres hija de "pagesos"?

E. Bueno... no, en mi casa no se dedicaban al campo, tenían una granja, pero... Primero tuvieron camiones y después se compraron una granja, pero... para decir: -mira, tenemos algo más- pero yo no...

E1. Tú nunca habías...

E. Yo nunca había ido al campo... yo, esporádicamente, había recogido avellanas o ... no sé... no.

E1. ¿Tu marido si lo era?

E. Sí.

E1. ¿Y cuando te casaste, inmediatamente te pusiste a trabajar en el campo?

E. Sí...

E1. ¿Sí?

E. A ayudarlo.

E1. ¿Tenéis hijos?

E. Sí.

E1. ¿Cuántos tenéis?

E. Dos.

E1. ¿Y cuando eran pequeños qué hacías?

E. Se los quedaba mi madre o... según... o iban a la escuela y nosotros...

E1. O sea, el hecho de tener los niños pequeños no te impedía ir a trabajar al campo.

E. No, no porque los podíamos dejar, quizás cuando eran muy pequeños, muy pequeños yo me quedaba en casa, pero no... relativamente no.

E1. ¿Cuáles son los trabajos de una mujer en el campo?

E. Espolear, podar, recoger aceitunas... no sé... recoger ramas, pero eso lo hacen cuando podan los avellanos y...¿qué más hay?... vendimiar... recoger avellanas...

E1. ¿Todo ésto cuánto tiempo representa? ¿Váis cada día al campo?

E. No... diariamente no voy, pero bastante a menudo sí. Y ahora a lo mejor me tocará ir más, porque con los melocotones... aclarar melocotones y... todo eso, porque, claro, ahora, aquí, se tiene que cambiar un poco todo esto... el cultivo que tienes... porque las avellanas no se pagan y ya que tienes el regadío instalado y... todo eso, pues intentas cambiar a otra cosa que... que te dé más...

E1. ¿Hace poco o mucho que habéis hecho el cambio?

E. No, no, hace poco... hace 3 años que es cuando bajó el precio de la avellana. Al comprar otra finca decidimos que teníamos que cambiar, porque ya que hacíamos una gran inversión comprando la finca, teníamos que cambiar porque con aquello no podíamos...

E1. ¿Y éste es un buen lugar para el cultivo de los melocotones?

E. Son melocotones tardíos... bueno, tardíos... vienen de agosto hasta octubre.

E1. ¿Dónde los comercializaréis? ¿Por aquí?

E. Este año hemos empezado, pero... no... seguramente que irán hacia... hacia la ribera porque allí hay compradores. Aquí no, porque aquí no hay gente...

E1. ¿Los comercializáis vosotros mismos?

E. Este año sí porque relativamente había muy pocos.

E1. ¿Desde que te casaste no habíais hecho ningún otro cambio en el cultivo?

E. Ahora, estos últimos años.

E1. Antes siempre habíais hecho lo mismo.

E. Sí, avellanas y viña. Antes, primero se arrancaba la viña y se plantaban avellanos porque el vino no se pagaba, pero ahora pasa lo contrario... o sea, teníamos una finca con avellanos y la hemos arrancado toda y vuelve a tener viña.

- E1. Pero todo eso son inversiones muy grandes ¿no?
- E. Son inversiones muy grandes.
- E1. ¿Un cepo cuánto tarda en dar fruto?
- E. Supongo que... ¿tres años?
- Marido. Tres años.
- E1. Tres años.
- E. Tres años. Pero es que son inversiones muy grandes porque, por ejemplo, una finca como la que compramos... era un bosque... prepararlo para el cultivo... muchísimo... muchísimo...
- M. Porque nos cogió en un momento en que la avellana iba cara y nos entusiasmó.
- E. Pero luego bajó en picado y...
- M. Es lo que digo, en el momento de decir: -compramos-...
- E1. Bajó el precio. De manera que se tiene que ir tanteando a ver que...
- E. Pero te tiene que gustar mucho la tierra, quiero decir... porque si... él se podría dedicar a otra cosa, pero a él le gusta ser "pagès".
- E1. Es hijo de "pagesos" y le gusta ser "pagès". ¿Ha hecho algún curso de "pagès"?
- E. Sí... bueno, aprendió en su casa y... sí... a algún cursillo sí que ha ido.
- E1. ¿Y tú has hecho algún cursillo?
- E. No, solo he hecho un cursillo de contabilidad.
- E1. ¿Aquel cursillo para las mujeres del campo?
- E. No, no... Era un cursillo que hicimos en la "Extensió Agrària... se hizo en el colegio y era de contabilidad... era, más o menos, la contabilidad que hacemos nosotros.
- E1. ¿Llevas la contabilidad de la explotación?
- E. No, la lleva él.
- E1. ¿La lleva él?
- E. Pero dice que me la pasará a mí. (risas)
- M. A partir del año que viene la llevará ella. (risas)
- E1. ¿Haces alguna otra cosa a parte de trabajar en el campo?

E. Sí... no, no... trabajo en otro lugar.

E1. O sea, aquí te tienes que buscar la vida trabajando en más de un sitio.

E. Es eso... es la gran inversión que tienes que hacer para poner una finca en funcionamiento. Además tienes que cambiar de cultivo... ahora con las avellanas no se puede vivir... por muchas hectáreas que tengas de avellanos, no se puede vivir... y ¿qué tienes que hacer?... cambiar... y ese cambio vale mucho dinero.

M. O dejarlo.

E1. Dejarlo es lo más difícil ¿no?

E. Sí, (risas). A nosotros no nos sería muy difícil dejarlo.

M. No, pero te gusta...

E. Te gusta... es por eso...

E1. Lo que decíamos, es una cosa que engancha, no sabes que es pero te engancha.

M. Además he encontrado un suplemento.

E1. ¿Cómo lo combina? ¿Medio día en el campo y medio día en el trabajo?

E. No (risas)

M. Bueno, lo que hago te da mucha libertad... enseño música. Ahora se ha creado una escuela de música y... hago muchas horas... eso nos ha ayudado a conseguir dinero.

E1. ¿Lo que ganáis fuera lo invertís en la explotación?

E. Sí, en la finca.

E1. ¡Caramba! ¿no?

E. Sí, porque llega un momento que dices: -¡Basta!- a ver sí... si no tuviera esto podría vivir mucho mejor que ahora... ¿eh?...

E1. Es la ilusión de conservarlo, de mantenerlo...

M. A lo mejor es que somos tontos (risas).

E. Es como aquel que tiene una empresa y a veces, pues, no gana nada y para sacarla de su situación tiene que invertir muchísimo. A lo mejor llegará un momento que dirá: -Bueno... basta-. Si ahora vuelve a bajar el vino... ahora que lo hemos plantado... entonces diremos: -Bueno... basta-.

E1. ¿Desde que os casasteis ha cambiado mucho la situación? ¿Siempre se ha vivido con esta angustia o es desde hace pocos años?

E. No, quizás hace unos años... bueno... siempre.

M. No... los primeros años...

E. Pero no hacíamos las inversiones que hacemos ahora.

M. Bueno, porque vivíamos demasiado bien, en cierto modo... bueno, demasiado bien... ibas bien y no pensabas en invertir más, ya tenías bastante.

E1. Y es ahora cuando...

E. Sí, es que se ha complicado para todo el mundo ¿no?, o sea que... cada día queremos más... cada día...

E1. ¿Tú crees que la causa es el desfase de lo que quieres de fuera y la agricultura no te da o es que la agricultura está mal?

E. Bueno... supongo... está mal, quiero decir, aquí la gente ahora tiene que trabajar mucho más de lo que trabajaba antes ¿no? en todos los sentidos. Supongo que en una fábrica te exigen mucho más ahora que hace 10 años... un trabajador normal... como todo el mundo, tenemos que trabajar mucho más para poder continuar, no para llegar a un nivel de vida mejor... para las necesidades.

E1. ¿Tú vas cada día a trabajar fuera de la explotación?

E. A trabajar fuera sí.

E1. ¿Cuándo vas al campo? ¿Cómo te lo combinas?

E. Hago de 1h. a 5h. Doy de comer a los críos del colegio, luego estoy con ellos en el patio y ayudo a limpiar el comedor. Puedo ir por la mañana y además tengo vacaciones... no es una cosa de cada día... ahora en Navidad tendré vacaciones... en Semana Santa tendré vacaciones y todo el verano tendré vacaciones. Y si el año que viene tenemos muchos melocotones, quizás lo tenga que dejar. Estamos esperando lo de los melocotones a ver como va.

E1. Es una cosa muy reciente ¿no?

E. Sí.

E1. ¿Te gustaría que tus hijos fueran "pagesos" de mayores?

E. No lo sé... según... quiero decir, según, en el sentido de que sí a ellos les gusta o no... si les gusta mucho sí, sino no.

E1. ¿Dejarás que decidan ellos?

E. Sí, sí, que ellos decidan... sí, porque yo no puedo obligar a mi hijo a que continúe en el campo si a él no le gusta... eso es una tontería... como el que quiere que sea médico y no le gusta... quiero decir que lo tienen que decidir ellos.

E1. Tú no les insinuas nada.

E. No, no, yo no les pregunto nada ... él va... con él más que nada porque... no sé... la chica es diferente ¿no?

E1. ¿La niña es la mayor?

E. La pequeña. Ellos van estudiando, les gusta mucho estudiar... siempre podrá decidir lo que quiera ser.

E1. Y si a la niña le gustara el campo ¿a tí te daría lo mismo que fuera ella o él?

E. Aquí, el trabajo del campo es más para los hombres que para las mujeres. No es por una discriminación... es muy distinto de otro campo... no sé... de plantación, por ejemplo, de fresas u otra cosa... eso puede ser más...

E1. ¿Es más dura la agricultura de aquí?

E. Sí,, sí... es más dura aquí.

E1. ¿Si tú no trabajases en la explotación, crees que tu marido podría llevarla solo?

E. No... (risas) creo que no... no lo ha oído...

M. ¿Qué?

E. Algunas cosas no, me necesita... o necesita que otro vaya...

E1. Tendría que tener un jornalero.

E. Sí, sí, ¿no?. La jornada que hago yo... necesitarías otra persona.

E1. El jornal que hace ella en el campo ¿podrías hacerlo tú solo si ella no fuera?

M. ¡Hombre!... sí porque... o lo haces tú o pido a mi padre que venga a ayudarme. Todavía tengo a mi padre que puede hacer mucha cosa... recoger leña y cosas así... puede hacerlo él... porque sino yo no podría con todo.

E1. Solo no podría con todo.

E. No, no.

E1. Un hombre solo no puede llevarlo, aunque sea un trabajo, como tú dices, muy de hombre, porque es muy duro, una mujer...

E. Lo que yo digo es que si la niña... si su marido no fuera... o no se casase... ella sola... es muy duro llevar la explotación.

E1. Es duro.

E. Para una mujer sí. Las faenas fuertes las hacen los hombres y lo otro nosotras.

E1. Hacéis aquel trabajo que se tiene que hacer en poco tiempo, rápido. Por ejemplo, ir a recoger la aceituna, si no lo haces en el tiempo que toca... tampoco puedes esperar a que...

E. Sí, pero mira, el tiempo... ahora ya... si no nieva... cada año hace más frío.

E1. ¿Podéis hacer vacaciones?

E. Ahora podríamos ir, pero también tenemos una granja de cerdos y... claro... es bastante difícil.

E1. Con el ganado es muy difícil.

E. Pero no criamos cerdos, nosotros solo los engordamos... los que los crían no pueden marcharse.

E1. Pero si los engordáis tienen que comer diariamente ¿no?

E. Pero... a parte de eso... durante un tiempo la granja se queda vacía... por ejemplo, ahora está vacía.

E1. ¿Podríais marcharos unos 15 días?

E. 15 días a lo mejor no, pero...

M. Sí, sí.

E1. ¿Y si sólo vivieseis del campo?

M. Entonces, no... por tiempo sí, pero por dinero no.

E. Por dinero no, por tiempo sí. (risas)

E1. Os sobraría el tiempo (risas)

M. Pocos días a lo mejor sí, pero... tanto margen... es que ahora lo estamos empezando todo... empezando... partimos de cero.

E1. ¿Sois optimistas? ¿Creéis que eso os saldrá bien?

E. No lo sé.

M. No mucho.

E1. Es que he visto que la gente está bastante desanimada en esta zona.

M. Lo ha provocado todas esas negociaciones de... todo eso... quieren sacar las subvenciones... los americanos la quieren retirar, pero es que la agricultura americana es la más subvencionada por el estado... ésto no liga.

E2. Que quiten las tuyas ¿no?

E1. ¿Desde la entrada en el Mercado Común habéis notado si las cosas han ido empeorando?

E. Bueno, según que cosas... el vino ha subido... no sé por qué ha subido.

M. Bueno... puede ser accidental, porque aquí sobra viña... sobra viña, ¿por qué?... La administración también se ha portado muy mal... tanto una como la otra... en el caso del vino... Aquí en Falset y en otros pueblos nos daban subvenciones para mejorar la bodega... para hacer mejor calidad. Al mismo tiempo daban subvenciones para arreglar la viña... yo escribí una carta al concejal y le dije: -aclaraos ¿eh?, dadnos dinero para una cosa o para la otra, pero no para las dos cosas a la vez-. Me contestó que éramos lo bastante mayores como para elegir, que había libertad de... de hacer... que eligiéramos nosotros. Pero si hay administración es para algo ¿no?

E1. Es lo mismo que les pasó a los de la leche. Daban subvenciones a la vez para mejorar las estructuras y para la jubilación anticipada.

M. Es lo que pensé: -digámosles, que nos marquen el camino- y me dijo que... -haced lo que queráis, sois libres para escoger-.

E. Bueno, es que nos han hecho una estructura de lo que se necesita, o sea, tú plantas esto porque crees que irá bien, pero no sabes si dentro de 4, 5 años sobrará este producto, ¿qué harán entonces? No se ha hecho una estructura agraria... ni aquí, ni en Europa, ni en ningún sitio, porque el día que... cuando vienen heladas fuertes... este año el melocotón se ha pagado bien porque ha habido unas fuertes heladas ¿eh? y no había... quiero decir... y vendrá el año que viene, se hará mucho y sobrará ¿eh? O sea que...yo creo que, cuando pasa, tendrían que subvencionar el quilo de melocotón, y no dejar que fuera tan caro, porque los precios se disparan ¿no?... la comercialización, las tiendas quieren ganar muchísimo... quiero decir, una serie de cosas que es lo que... No funciona, porque desde que pagan al "pagès" hasta que llega al comerciante... a la tienda, a la gente que lo compra... hay un desnivel enorme.

E2. Al "pagès" le pagan poco y el consumidor lo tiene que pagar muy caro.

M. Y las manos del medio siempre tienen el mismo margen.

E. Es decir, hay quien siempre tiene el mismo margen y los otros no.

E1. ¿La avellana y el vino lo lleváis al sindicato?

E. Sí,

E1. ¿Lo único que vendéis directamente es la fruta?

E. Bueno... sí... hemos empezado este año.

E1. ¿Os resulta llevarlo al sindicato? ¿o es la única forma que tenéis para comercializar?

E. ¿El vino?... sí... aquí sí.

E1. ¿Es la única manera?

E. Sí, porque... bueno... nosotros tenemos una finca en Capçanes, allí lo llevamos al Torras... o sea, la misma cooperativa ya lo lleva a un comerciante... y aquí en Falset también, porque lo venden al ...(?).

M. Es que tanto en la agricultura, como en la ganadería, como en... todo lo acabará dominando cuatro multinacionales. Y las casas a la larga también... no, las casas no lo serán... pero la producción también... te dirán: -las tienes que llevar a tanto- y punto. Y aquí, en las tres comarcas, había esa agrupación de... defensa sanitaria... de los cerdos... nosotros estamos en ella y... bueno, antes todos los ganaderos eran... tenían su círculo cerrado propio... ellos tenían sus madres... los engordaban... pero todo... no queda nadie... aquí en Falset sí, queda Peret...

E. Sólo Peret.

M. Pere Ruí...

E2. Sí, sí.

M. Sólo queda él, como persona única. De las tres comarcas sólo queda él, todos los demás... todos los grandes ganaderos... todos pertenecen a casas comerciales... Ellos ponen el trabajo, la finca, pero no son los dueños del ganado... cobramos tanto por ganado y punto. Y trabajabas como un jabalí porque la explotación familiar tenía que funcionar cada vez más y ha sido al revés.

E1. Pero el trabajo sí es familiar.

E. Sí.

E1. El trabajo sí, por eso no se calcula el trabajo y el esfuerzo.

M. Ahí está el negocio.

E1. Tenéis la finca, lleváis los cerdos, trabajáis fuera y además llevas la casa, es mucho trabajo ¿no?

E. Bueno... pero en la finca... sí... a veces sí... cuando tienes que ir muchos días seguidos, sí que... tienes que recoger avellanas, vendimiar,... todo eso... sí se hace pesado, pero los otros días, no.

E1. ¿Cuidas a los cerdos?

E. No, yo no, sólo cuando él no se encuentra bien... el año pasado se rompió un brazo y me tocó a mí.

E1. La mujer es un poco el comodín, a disposición de lo que pase en la finca.

E. Sí, porque sino hubiéramos tenido que coger algún jornalero.

E1. ¿Reconoce tu trabajo, tu marido? (risas)

E. (Riendo) A veces sí y a veces no.

M. ¡No digo nada!

E. A veces sí y a veces no... según ¿no?... como todo.

E1. Es lo que decíamos, si tú no fueras tendría que tener un jornalero, por lo tanto... y eso es... a veces parece que nadie haga nada ¿eh?

E. Sí, como con la faena de casa que parece que no... que nadie haga nada, pues...

E1. Sí, eso... eso ya queda para la mujer... para ella.

E. Sí, sí... (risas)

E1. ¿Tu marido te ayuda en las faenas de la casa?

E. No, no... ¿Verdad que no? (risas) No, porque... siempre me quejo de eso...

E1. Es que es trabajo de mujeres.

M. No es por eso... a veces...

E. No... (risas) no te gusta ¿no?

M. Bueno... ahora por la noche tampoco estoy nunca...

E. Y cuando está dice: -Bueno me voy a la escuela de música así estaré más tranquilo...-

E1. La mujer tiene mucha carga.

E. Sí, la mujer que trabaja creo que... ha querido la libertad, pero ahora está más esclava que nunca. Porque antes tenía el trabajo de casa... sí, quizás tenga una ayuda... quizás alguien

te ayude, pero creo que la carga de todo... te cae encima. Tienes que pensar en la comida y todo... aunque no vayas a comprar tú, tienes que hacer la lista y es... es una carga.

E1. Seguro... tienes que estar en todo, con la lavadora, en... eso nos pasa a todas. ¿Tenéis huerto?

E. Sí, pero lo trabaja mi suegro... el día que falte el suegro creo que no...

E1. Terminaréis con el huerto. Esto es una cosa que se está perdiendo. ¿Representa mucho trabajo?

E. Representa mucho trabajo... es muy distinto al que tiene una gran plantación de... espinacas o... lo que sea, que sólo sea una cosa, pero un huerto en el que haya mucha cosa pide mucho trabajo y... no... no porque la electra vale mucho dinero, regar vale dinero... para cuatro lechugas tienes que montar un tubo para que se riegue solo... quiero decir, hay mucho trabajo. Pero sirve para que el suegro se divierta... si le quitaras esto diría: -¡Vaya!-.

E1. ¿Tenéis ganado pequeño?

E. No.

E1. Ese sería un trabajo para las mujeres ¿no?

E. Sí, pero a mí no me gustan mucho... primero, ya no sabría como matarlos (risas) y para tener cosas así...

(interrupción del hijo)

E1. ¿Perteneceís a alguna agrupación cultural? Bueno, tú enseñas música y perteneces a... ¿Es una coral del pueblo? ¿Y tú haces algo?

E. Bueno, con uno ya hay bastante ¿eh?

M. Hazlo, a lo mejor después me apaño...

E. Entonces yo digo: los críos siempre están en la calle porque nunca hay nadie en casa... es muy elástico decir: -Venga, vespero, luego, parecen unos críos perdidos que... que están siempre en la calle. El es el director de la banda, ensayan dos días... tres días a música y por las noches ¿quién se queda en casa? Sólo faltaría que me fuera yo a cantar... la Roser no querría quedarse porque tiene miedo... (riendo) piensa... dice que son los vampiros... me dijo el otro día.

M. Guifré... veo que va muy bien.

E2. Sí, me dijo: -quiero ir a cantar- digo: - si quieres ir, veson cosas que...

Hijo. ¡Mamá se me ha roto el paraguas!

E2. Bueno, ya lo pegaremos.

M. Le corregí el trabajo que hizo sobre Mozart... y no está... no está en las nuves, no... quiero decir...

E. Sí, porque a veces piensas: -son unos despistados o...- y sí, están atentos.

M. Pero les queda... les queda.

E2. -¡Oh! tengo que ir a la biblioteca a ver lo de Mozart-... no sé que dijeron...

M. ¡Me presentaron un trabajo! No me lo esperaba. Pensé: -les explicaré todo esto y no servirá de nada - y... sí.

E1. ¿Cuando eras pequeño habías hecho música o a prendiste por afición?

M. Mira... aquí había una banda y me enseñaron música, pero... sólo la base . Entonces se fue complicando, me hicieron director y entonces, salió lo de crear la escuela y enseñar música en EGB... instrumentos y... bueno.

E1. ¿Y puedes combinar todo lo que haces?

E. Sí... bueno, porque es muy activo.

E1. Es que si los "pagesos" no fueran activos ya no habría ninguno (risas).

M. A la fuerza.

E1. ¿La gente joven puede aguantar esta actividad?

E. No. Es que... estos días Albert ha venido a recoger aceitunas, pero hoy le he dicho: -deja que se quede-, porque parece que los otros puedan ir a todos los sitios y él no.

E2. ¿Su hijo tiene 12 años?

E. Sí.

E2. Es como el nuestro, deben hacer el mismo curso.

E. Y claro, luego piensas: los críos lo llegan a odiar.

M. Ve como los otros se quedan y él cada domingo, cada domingo, cada domingo...

E. Yo creo que Albert no será "pagès"... a lo mejor sí, a lo mejor me equivoco... ¿no?... bueno...

E1 Porque ven eso, tienes que estar diariamente, los fines de semana, los domingos.

E. Quizás me equivoco ¿no?, pero... no sé... yo creo que él quiere una vida más tranquila... no sé si es que ve que nosotros siempre hemos ido... él quiere una vida más tranquila. ¡Vaya! también puedo equivocarme y que sea "pagès".

E1. Antes, vuestros padres no necesitaban hacer tantas cosas ¿Podían vivir sólo de la agricultura?

M. Sí... ya lo creo... tampoco llevaban este ritmo, pero podían vivir.

E1. Podían vivir de la agricultura.

E. Es que ahora un simple empleado de una fábrica puede vivir mejor que nosotros.

M. Sin tener que invertir en nada.

E. Sin tener que invertir en nada.

M. Nosotros hemos invertido en 3, 4 años... casi 3 millones de pesetas... no sé de donde han salido... no gastando. Y todavía no hemos terminado... tenemos que continuar invirtiendo, arrancando, haciendo y... bombas y... cosas.

E. Eso se lo dices a una persona que trabaje en la fábrica y se asusta -¿Por qué? ¿Por qué lo hacéis?-.

E1. Al final debes preguntártelo tú mismo: -¿por qué lo hacemos?- y no sabes contestar. Supongo que tenéis la esperanza de que algún día podréis vivir de ello ¿no?

E. Claro... claro... sino... Y siempre te dices: -Bueno, siempre podré cambiar de trabajo-.

E1. ¿Alguna vez has dicho -Basta, lo dejamos-?

E. No, por ahora todavía no... Bueno, alguna vez sí, cuando te llega una factura, por ejemplo, de la máquina de cavar... ¡La odio! ¿no? y dices: -bueno, basta- por una simple máquina de cavar te viene una factura de casi 100.000 pesetas ¿no? dices: -bueno, en la fábrica estaríamos mejor, no tendríamos que pagar tantas cosas-... bueno, quien dice una máquina de cavar... una factura de arreglar el pozo u otra cosa porque, claro, todo se dispara.

E1. ¿Tú llevas las máquinas?

E. No. Yo no tengo ni el carnet de conducir.

M. No tenemos tractor. Hasta hace poco lo hacíamos... íbamos a ayudar a un tío que no tiene hijos y... bueno, él venía con el tractor, pero ahora él se ha hecho mayor y se ha estropeado y... ahora sí... hemos mirado alguno, pero no sé si lo compraremos o no lo compraremos, eso sí que...

E1. ¿Y tú no tienes carnet de conducir? Es raro ¿no? (risas)

E. Porque lo que no conviene... no conviene. (risas)

E1. No conviene porque luego... más trabajo.

E. Luego, quizás, ni podría hacer los pasteles que hago. (risas). No es por eso, es que no me gusta, pero supongo que al final lo haré.

E1. Al final te lo sacarás.

E. Sí.

E1. Yo creo que el hecho de poder conducir te da una cierta libertad ¿no?

E. Sí, pero... mira... no me gusta. Y mi padre era chófer, es decir, desde muy pequeño llevaba... quiero decir, los camiones y... en casa siempre había habido y... tendría que aprender, no es para decir... pero yo no... eso no. ¡Fíjate! un tractor sí me atrevería a llevarlo ¿eh?

E1. ¿Sí?

E. Porque no corre mucho. (risas)

E2. A veces mi hermano: -me estoy durmiendo, lleva tú la máquina de las avellanas- digo: -muy bien- pero cuando se tiene que girar, ver el camino allí abajo... no me hace mucha gracia ¿eh?

M. Pero un tractor seguro que lo llevas, porque no tienes que rociar tanto... o las mangueras o lo que sea... porque no.

E. Sí... un tractor creo que sí.

M. Y un coche también.

E1. ¿Rociar también lo hace él?

E. Sí, yo le ayudo a aguantar las mangueras.

E1. ¿Pero tú directamente no rocías?

E. Sí.

M. También, con una pistola... también.

E. Con pistolas sí.

E1. Pero hay muy pocas mujeres que lo hagan.

E2. Es el tractor y detrás llevas el depósito y... claro, hay dos mangueras, y claro, el que lleva el tractor no lo puede hacer todo.

E1. Pero hay pocas mujeres que rocíen.

M. Pues no es tan difícil. Pones la pistola y cuando la tienes a punto... es una faena como otra.

E. Lo que pasa es que muchos ya llevan allí el tractor... puede que por eso...

M. Bueno... sí... quien tiene grandes plantaciones tiene instalados grandes dispersores y... quiero decir...

E2. Ahora mi hermano quiere comprarse unas cosas para aplicar a las ruedas... porque claro, sino tiene que ir mi hermano con el tractor y la manguera y mi padre detrás o mi madre o... alguien.

M. Por eso las mujeres no rocían porque se lleva el tractor detrás, se gastan algo más, pero... bueno, se ahorran dos jornales.

E1. ¿Los trabajos que hace la mujer son difíciles de mecanizar?

E. Sí, todas... sí, porque... ¿quién era? ¿Pere Blanc? no... no... ¿Cómo se dice?... podar no sé puede mecanizar, pero espolear... hay una persona que tiene muchas fincas... bueno, tiene muchas hectáreas de viña y tira un producto y la espuela queda así pequeña y lo quitan. Pero, claro, tienes que tener mucho atino porque si tiras demasiado o no tiras bastante... pero yo he visto que... en aquel cursillo que... no, en otro cursillo, sí, el que hice sobre la viña... aquel día no me acordé... fuimos a esa finca y lo vimos y queda una espuela así y se queda... no se queda duro, o sea, siempre que quieres puedes quitarlo.

E1. Debe neutralizar esa parte.

E. No lo sé.

M. Para la vegetación

E1. ¿Por qué hiciste ese cursillo?

E. Lo hice para sustituir a él, porque iba a clases de música y no podía ir.

E1. Hiciste de sustituta.

E. Sí, pero luego él también vino.

E1. ¿Crees que sería bueno que la mujer "pagesa" hiciera cursillos de estos?

E. Sí...

E1. Crees que sí.

E. Sí, sería bueno.

E1. Pero no se hacen ¿no?

E. Sí... en Móra hicieron cursillos de estos... hicieron uno en Móra ,hace 2 años, y enseñaban de todo... la Virginia fue... la Virginia fue... era el jueves y estaban todo el día, tenían que ir todo el día.

E2. De aquí sólo fueron dos personas.

E. A lo mejor porque no estábamos mentalizadas que... al ser fuera de casa y... a veces... además duraba dos años y pico y claro, dos años y pico cada jueves...

(Pausa, cambio de cara de la cinta)

E2. ... por ejemplo la Virginia nos explicaba que en el cursillo, bueno, hicieron un poco de economía doméstica o hacer conservas o comprar... yo no soy "pagesa" pero son cosas que... hacer conservas o congelados y cosas de estas que te interesarían como economía doméstica.

E. Pero lo bueno de los cursillos es que duran poco... yo me asusté, dos años y medio cada jueves...

E1. Y en el cursillo de la viña, ¿qué os enseñaban?

E. Nos enseñaron como se... como se podan ¿no?... como se podaba, cuales eran las variedades necesarias... y todo eso... como estaba el Mercado Europeo, después... si era necesario o no el emparrado... visitamos unas viñas en Vilafranca, visitamos las de por aquí... duró unas semanas y era cada día por la tarde y eso ya no lo ves tan grande.

E1. Además debe ser muy interesante ¿no?

E. Sí, sí, porque comprendí que... por ejemplo, al plantar en la finca, yo propuse la variedad y... sí, era esa variedad porque cuando le preguntamos a los técnicos... más o menos tú ya sabes lo que hacen porque has ido al cursillo... sabes la producción, el clima, más o menos el agua que necesita... ¿Verdad que lo adiviné?... El cursillo me sirvió para algo.

E2. Veo que estás satisfecha.

E. Sí, sí. Como lo de emparrar o no emparrar, luego tú puedes dar tu opinión de si es necesario emparrar o no es necesario.

E1. Pero la formación de la mujer del campo se valora poco ¿no?

E. No.

M. Sí, no porque tenga que aplicar lo que le enseñan sino para que sepa que es lo que estás haciendo y entienda mejor lo que estás haciendo, sólo para eso ya...

E1. Pero la mujer siempre dice: -No, no, eso es cosa de hombres-.

M. Sí, es la dichosa manía que tienen y... ¡no señor! también tienen que conocerlo.

E. Sí. No, ... es interesante, si hicieran más, supongo que... si fueran cortos... pero aquí no hacen. Hicieron este de contabilidad de la Agraria y también fue muy bien, porque como mínimo salimos... sólo éramos 2, 3 chicas y los demás eran todo chicos.

E1. ¿Os enseñaron contabilidad para llevar la explotación?

E. Sí, para saber más o menos los beneficios y... empecé a hacerlo, pero entonces compramos la finca y dije: -no, no la llevo porque me moriré- (risas) es mejor no saber... es mejor ignorar las cosas... fue por eso, sino la hubiera llevado para saber... y lo dejé por eso... ahora no... ahora que volvemos a atrás... ahora no.

E1. De todas formas estáis bastante animados porque eso de cambiar de variedades y mejorar la explotación...

M. Sí, sí...

E. Animados sí, hace algunos domingos fuimos a cortar muchos avellanos, sino ya no lo hubiéramos hecho.

M. Porque no hemos parado, el día que me pare será porque tengo otro empleo... a saber por qué...

E. ... Por qué lo habremos dejado.

M. Mientras estemos aquí no pararemos.

E1. Esta mañana hemos hablado con la Virginia y parecía más desanimada... quizás porque ella tenía muchas avellanas.

M. Ellos han centrado toda su producción en la avellana y eso ha sido lo malo.

E2. Es lo que te decía, muchos "pagesos" de aquí tienen un poco de cada cosa y si un año te falla algo tienes lo otro que te lo va solucionando, pero si sólo tienes un cultivo... si te va bien, perfecto, pero cuando...

E1. Es necesario diversificar la producción.

E2. Y aquí, claro, es zona de... el vino no va bien, pero es zona de vino, si tienes un vino de calidad, aquí... según las zonas... no sé...

M. Y hay quien se centra en la fruta y este año... no hemos recolectado nada... pero si haces fruta, haces avellana y haces vino... bueno...

E1. La diversificación de la producción diversifica los riesgos, pero el trabajo se complica ¿no?

M. Claro, claro, mucho más.

E. Bueno, es que la avellana es un cultivo muy bonito... bueno, muy bonito porque la gente... no es una faena en la que digas: -podar-, tienes todo el invierno para podar, en cambio, la viña, cuando empieza a germinar tienes que espollar y espolear... en cambio si un año no podas porque no puedes, pues no podarás el avellano... caen... si que es conveniente, sobretodo este año porque ha llovido, pero si no llueve tienes dos meses para recoger las avellanas, en cambio, para vendimiar te dicen... por ejemplo el Torras te dice: -hierve 12 grados y empieza hoy-, y venga, a vendimiar, tienes que dejarlo todo y a vendimiar. El avellano es un cultivo muy bueno. Y el que tenía... quiero decir, que podía regar bien y era... puede llegar a llenar muchos sacos sin mucha gente, o sea, pocos salarios... eso es estupendo. Por eso ellos lo hicieron... ellos solos llevaban muchísimas hectáreas, pero, ¿qué pasa? que la avellana ha bajado... o sea, lo que le pasa a ella... si nosotros no hubiésemos plantado melocotones y hubiésemos plantado avellanos estaríamos igual ¿no?.

M. Y los teníamos... teníamos los ojos hechos, arreglados y todo a punto para plantar... y un día le dije: -¿qué hacemos?-. ...

E. Pero yo también te hostigué bastante para que fueran melocotoneros. (risas)

M. Claro, claro por eso te pregunté, fue una decisión compartida. Pero no estaba muy convencido... no.

E. La que estaba más convencida era yo.

E1. ¿De qué? de...

E. De que se tenía que cambiar.

E1. ¿Y del melocotonero no sabíais nada? ¿Os arriesgásteis?

E. No...

M. No, nos asesoraron.

E. Fuimos a Margalef que es un lugar donde también hace frío y allí todos tenían melocotoneros. Al ser montañoso todo el lado del río Montsant, todo está lleno de melocotoneros.

E1. ¿Cuál es la variedad de melocotón que se hace aquí?

E1. Nosotros tenemos de roca...

M. "Vermell terrà".

E. "Vermell terrà". Y allí, a aquella gente de Berguedà les va muy bien ¿no? Todos estaban muy contentos y... este año... dicen que cuando heló no les quedó ningún melocotón, pero todos han recolectado... y han recolectado bastantes... y los han pagado a muy buen precio, o sea que... la cosa compensa.

M. Y sino, haces un seguro y también cobras.

E1. Si haces el seguro.

E. Lo que pasa es que aquí no estamos muy... Como el granizo... hay mucha gente ¿no? de Capçanes que lo tenía asegurado y eso también...es una cosa en la que también tenemos que ir entrando poco a poco.

E2. Esto no se había hecho nunca... no había costumbre de asegurar las cosechas.

M. Aquí no... hablabas de esas cosas y te trataban de loco.

E1. Y es una cosa que yo creo que es buena.

M. Es un gasto más para el agricultor.

E1. Sí, pero si este año lo hubieséis tenido asegurado...

E. Bueno, en la finca que tenemos en Capçanes cayó el granizo... primero la helada, después el granizo... todo fue en el mismo sitio, en el mismo sitio donde heló, después cayó el granizo... ¡Qué cosas más raras tiene la naturaleza! ¿no? Pero es una viña bastante vieja y no valía la pena asegurarla... cuando es joven y... porque esa viña, el año que viene, seguro que la arrancamos para plantar otra.

E1. ¿Qué quiere decir eso de vender a grados? No lo entiendo.

E2. Compran a quilos ¿no?

M. Bueno, lo de los grados es una graduación alcohólica. Cuantos más grados tiene... es la fama de los vinos del Priorat, tienen un fuerte grado... pero el público actualmente no lo quiere así.

E1. Sí, pero el otro día una señora nos dijo: -vendí 1.100 y pico de grados- ¿Qué quiere decir eso?

M. Bueno... sí, es la relación grado-peso...

E. Por cada 100 quilos... por ejemplo, si hace 10... ¿No es eso?... son 10 grados, o sea, los 100 quilos son 10 grados y entonces tiene... o sea, si esta señora...

E2. Nos dijo: -este año hemos hecho 1.100 grados más- ¡Qué pasada!

M. Mutiplicado por 100 podéis calcular los quilos que hay. Es grado-carga y esa carga son 100 quilos.

E. Eso lo hacían antes porque, antes, el vino del Priorat cuanto más graduación tenía más se pagaba... a parte de los quilos se pagaba por graduación, pero ahora eso está desapareciendo. Por ejemplo, el Torras lo quiere de 12 grados ¿eh?, de 14 o más ya no

querría, entonces él paga a la cooperativa... paga a tanto el quilo, lo que pasa es que es muy difícil ¿no? cambiar una cosa... ¿eh? po eso se continua pagando por grados.

E1. Lo hace a efectos del "pagès" ¿no?.

E. A efectos del "pagès", porque antes cuanto más grado mejor, pero ahora no, porque ahora vendimian el mes de agosto... en esa finca de Capçanes donde antes se vendimiaba el mes de setiembre y llegaba a los 16, 17 grados, pues ahora esa graduación no la quieren.

E1. Por eso, a mí me extrañaba, porque precisamente el Mercado Común pide un grado bajo y no lo entendía.

E. Y ahora esa señora decimos menos grados, pero llegará un momento en que no te lo pagarán por grados... pagarán tanto el quilo y basta.

M. Y variedad.

E1. Y variedad.

E. Lo que pasa es que la variedad... sí... la pagan porque el "cadernet" te dicen tanto el quilo en Capçanes y ya está... ha desaparecido. Al ser un cultivo nuevo, entonces te lo pagan por quilos y desaparece lo otro, pero si a los mayores les dijese: -ahora pagamos tanto por quilo-... no sé... supongo que costaría un poco.

E1. No lo entendía.

E. Por cada 100 quilos si... o sea,...

E2. Un tractor cargado son 100 quilos y darán 12 grados...

E. Sí... sí... y si llevas 300 quilos, pues, son tres cargas que darán 12 grados, entonces mutiplicas 12 por 3... 3 por 2, 6... 36 grados.

M. Los divides por 100 y tienes lo que dan.

E. Y entonces, te pagan a tanto el grado... pero a tanto el grado de los 100 quilos. Por ejemplo, te dicen: -la carga la pagamos a 3.000 pesetas el grado... ¿No es así?... a 3.000...

M. Es que antes, también, el vino de poca graduación era muy difícil de mantener... de conservarlo y el vino es un elemento vivo... cuando lo hierves es... es un... es un elemento vivo, diríamos, que está en continua transformación... con el vino de alta graduación no era necesario sufrir... ni en la elaboración ni en nada... a trinchar, a la tina y... se aguantaba. En cambio el vino de poca graduación no, lo tenías que tratar, le tenías que poner esto y lo otro y muchas veces con miedo a estropearlo.

E. Ahora es distinto, hay muchas... no sé...

M. Para embotellarlo no hay ningún problema, es todo el proceso anterior.

E. Por ejemplo, te dicen: -pagamos a 300 el grado-, entonces, según el grado que hace la carga cobras más o menos. o sea... por eso la gente antes decían: -¡Oh! este vino hace tantos grados y este otro hace muchos menos- y era porque, entonces, los 100 quilos valían mucho más que los otros que tenían poco grado.

M. Y eso tiene relación con el cuidado de la viña, porque si la tienes llena de cepos el grado será bajísimo... claro, podrás hacer muchos quilos, alguno dirá: -la cuestión es hacer quilos- tampoco, tiene que haber una... una relación... el grado a veces también se hace en relación con la calidad.

E1. ¿El precio lo fija el Torras?

E. El Torras.

M. Todos los productos agrarios, a ninguno ponemos precio nosotros. Se ha acabado eso de... ni la fruta, ni... nada... -Aquí lo tenéis, dadme lo que queráis-.

E1. ¿Con los melocotones también os pasa eso?

E. Sí, según el precio del mercado... según la demanda del mercado. Este año ha sido caro porque no había... supongo.

M. Si cada año fuera a ese precio nos haríamos de oro, pero... no sé...

E. Al menos estamos contentos de que este año que los hemos plantado, hemos tenido... porque... bueno... porque dices, bueno, más o menos esta variedad va bien aquí... porque un año tan malo como este... piensas: bueno... al menos no se ha muerto... otros sí, los primeros de abajo...

M. Aquellos los tendremos que asegurar cada año.

E. Aquellos, piensas: -estos los aseguro y los otros no es necesario porque cada año...-, este año heló muy tarde y mató muchos, no quedó ninguno para comer... solo comimos de los que plantamos.

E1. Bueno, al menos hemos encontrado a alguien con ganas de continuar (risas). Es que todo el mundo está muy desanimado.

M. No te digo que si me saliese un buen empleo ... a mí no me gusta eso... soy muy libre, no me gusta el trabajo de la fábrica... todas aquellas horas... no puedes superar mucho... quiero decir, que tienes una... No sé si lo podría aguantar... cada día la misma rutina: a fichar, a hacer... lo de las maquinitas... no sé si lo aguantaría.

E. Pero, bueno, ... no, tampoco... a veces te planteas dejar lo de la escuela porque a tí lo que te gusta es lo otro.

M. Sí, pero también me gusta... si lo hice es porque era una cosa que me ...

E. Bueno, pero a veces dices: -esto lo hago ahora, pero después, cuando mejore lo otro estaré para lo otro-

M. Porque aquello es más libre... me gusta más...

E. Pero supongo que si te gustase tanto elegirías otra cosa.

M. Sí.

E. Ya está. Lo dejarías.

E1. ¿Quieres decir que dejaría el campo?

E. Claro... pero no, él continua y él... estas grandes inversiones y todo eso, si tuviera otra cosa no serían necesarias. Es porque te gusta.

M. Si pudiera sacarme la carrera de música ya sé lo que haría, pero ahora... no (risas).

E. También la puedes hacer ahora. Si tanto... tanto... tanto... quiero decir, no veo que las cosas sean tan difíciles si te gusta una cosa.

M. Sí no tuviera que trabajar tanto sí... porque la carrera de música es una de las más difíciles que hay... y para ser profesor de música es de las más... es muy fuerte ¿eh? y... tienes que dedicarte mucho y no puede ser, trabajar tanto y estudiar tanto...

E1. Pero yo creo que el trabajo del "pagès", si va bien, tiene muchas compensaciones ¿no?

E. No... no... es una cosa que ata ¿no?, porque hoy inviertes aquí y : -después haré esto... haré aquello- o sea... en parte es eso...

E2. Como lo de los melocotones, has acertado y te sientes satisfecho.

E. Sí...

M. Sí... como esta finca que no nos ha dado casi nada, pero de ver como estaba a como está, ya tienes una satisfacción... no sé... otros tendrán una satisfacción yendo a comer a cualquier restaurante... como hacen muchos.

E. Antes decían: -este no sirve para estudiar, ¡al campo!-, eso ha sido lo peor, porque una persona que no puede salir adelante, que la pongan en una fábrica... delante de una máquina y allí que le enseñen a hacer lo de la máquina... porque si no es una persona creativa... eso no puede ser.

E1. Eso es verdad, antes se pensaba que hacer de "pagès" era no saber nada.

M. Si vales haces carrera, sino, al campo... al campo. Esto ha hecho mucho daño. Tienes que luchar contra una mentalidad... tienes que luchar contra unas ideas... tienes que luchar... (risas)

E. Sí, vas a la cooperativa y tienes que luchar con gente que no... que no puede tirar adelante. Para poner máquinas en la cooperativa o para... tienes que... bueno, hay gente que...

E2. Gente de mentalidad muy cerrada...

E. Muy cerradas... y todo eso porque... bueno, ellos con dos hectáreas no han hecho nada... o sea, a lo mejor han plantado avellanos... y mira... no sé... si no pueden comer no deben comer, pero no...

E2. Deben tener alguna otra cosa.

E. ¿Qué?

E2. Deben tener alguna otra cosa.

E. Es que sino... no...

E2. Es que para vivir de la tierra tienes que buscar alternativas y si el producto no da, tienes que buscar otro a la fuerza.

M. Y hazlo hoy, no esperes mañana porque los años pasan y... Y aquí en Falset hay gente muy cerrada... pueblos de la comarca han sido más abiertos, pero Falset...

E1. Quizás porque durante unos años la gente pudo vivir de la avellana.

M. Habían otras maneras, la construcción y... al haber otras cosas...

E. Es que aquí en Falset pasa que... por ejemplo, un trabajo en la "Falvar" y una hectárea de avellanos o dos, se puede tener y se puede llevar bien... porque... es eso, no han tenido ningún problema.

E1. Lo que tú dices: no es necesario estar siempre en el campo.

E. En cambio los melocotoneros... ahora vendrá el tiempo... ¿no?... de... bueno, en primavera tendras que aclararlos, pues... es mucho trabajo y los tienes que aclarar en aquel momento, más tarde no puede ser... el día que se tengan que recolectar se tendrán que recolectar... no puedes decir: -bueno, el sábado lo acabaré-... se tienen que rociar cada semana ¿no?... pues eso... en cambio los avellanos se rocían una vez y ya está. Lo mismo pasa con la viña.

E2. Es más puntual.

E. ¿Se plantarán muchos?. No creo, con el trabajo que conlleva... tiene que ser uno que quiera dedicarse de lleno. Como la Virginia, si ahora plantasen viña o melocotoneros necesitarían muchas semanas ¿eh?, porque nosotros solos no podremos recolectar los melocotones.

M. Tampoco son explotaciones que necesiten 40 o 50 personas ¿eh?... Y hay, hay... allí en la ribera o en el Alt Camp, hay...

E1. Sí, sí, yo estos días he estado en el Segrià y allí tienen 20 y 30 jornaleros durante las temporadas de recolecta... muchos.

M. Es otro mundo.

E1. Sí, sí, es otro mundo, pero si se van buscando y probando productos a lo mejor mejora, lo que pasa es que la gente no ha tenido iniciativa. Sois los únicos, con los que he hablado, que estáis animados y tenéis esperanza.

M. Sí... a lo mejor dentro de un año hemos cambiado, pero de momento...

FICHA

Nº DE ENCUESTA: 20;
EDAD: 56 años ; ESTADO CIVIL: Casada ; Nº DE HIJOS: Cinco hijos de 31, 29, 28, 19 y 16 años ; ACTIVIDAD: Ama de casa y "pagesa" ; TIPO DE DEDICACION: Puntual ; NIVEL DE ESTUDIOS: Primarios ; ACTIVIDAD DEL MARIDO: "Pagès" ; SUPERFICIE DE LA EXPLOTACION: 14,5 Ha. ; TIPO DE CULTIVOS O DE GANADERIA: Olivos y frutales: almendros, avellanos y cerezos ; REGIMEN DE TENENCIA: Propiedad ;
FECHA DE LA ENTREVISTA: 6 de diciembre de 1990; LUGAR: Capçanes.

E1. Me gustaría que me explicara como llegó a esta explotación. ¿Usted ya vivía en el campo? ¿Era hija de "pagesos"?

E. Sí, sí, yo era... bueno, en la casa en que vivía estaba... bueno, yo hacía de "pagesa" y también... bueno, trabajaba en casa, yo era la... mis padres murieron en la guerra y yo... me recogieron mis abuelos, eran "pagesos" y yo, si era necesario ir al campo, pues, claro... en la casa... el trabajo de la casa... porque era una casa grande, limpiaba y... y entonces, si era necesario durante las temporadas también iba.

E1. Es decir, sabía como funcionaba el mundo del "pagès".

E. Sí, sí...

E1. Cuando se casó ya...

E. Efectivamente... sí, efectivamente... es que... creo que... no sé... en las casas de los "pagesos" las mujeres..., ahora sí que se ha ido abandonando... se ha ido abandonando porque... es que no da... no da ni para los hombres. Pero, el hecho es que el oficio de "pa... la mujer... fuera... si puede estar fuera todo el día y no necesita pensar en la casa, ; el trabajo en el campo es tranquilo!, yo lo encuentro muy tranquilo, no es tan excitante como lo de casa... es muy... no sé... no puedes ir arreglado, ni puedes ir... ¡Claro! es una cosa... es duro, es... no sé... pero si estás tranquilo todo el día y de noche puedo hacer la comida y arreglar un poco la casa... no sé... A mi marido y a mí nos gusta, lo que pasa es que tienes unos hijos y a ellos esto no les va, además, bueno, si los tienes que... bueno, muchas veces, tienes que estar para ellos y tienes que hacer doble vida... tienes que hacer vida en casa y en el campo, entonces, no... no puede ser.

E2. Es pesado.

E. Es pesado.

E1. Pero debe ser gratificante ¿no?

E. Sí, es un poco pesado, pero, quizás es pesado porque nosotros siempre vamos con prisas, no sé... si lo podemos hacer en dos días no lo hacemos en tres... pero si pudieras ir a un ritmo... una cosa normal, no sería tan pesado, pero, claro, aquí la tierra no da para lo que... tal y como va la vida ahora. Es que ahora la vida se ha complicado mucho, todo el mundo quiere tele, todo el mundo quiere... antes no era así... todos necesitan el coche, todos necesitan... es muy complicado ¿eh?, quiero decir que es muy difícil...

E1. Desde que se casó, ¿siempre ha trabajado en el campo con su marido?

E. Sí, sí. A mis hijos cuando eran pequeños los dejábamos con mi suegra y... pero antes, a lo mejor, era más... no sé... ahora cada día hay menos gente que vaya al campo. Ahora la gente va a coser, busca otras cosas que, quizás, den más y son más limpias y no piden tanto esfuerzo... no sé. De hecho, ahora, yo ya... y mi marido también, empezamos a sentirnos mayores porque... cuando te haces mayor... Y ahora... no sé... dicen que habrá eso de que si uno quiere darse de...

E1. De baja, la jubilación anticipada...

E. Eso. Yo se lo digo a mi marido: -pruévalo, porque a los chicos si les pides que hagan de "pagès" te dirán que no-.

E1. ¿Cuántos hijos tiene?

E. Bueno, hay 2 que... no, ahora sólo tengo el pequeño y la niña, pero he tenido 5, los otros 3 ya están casados.

E1. Se han marchado.

E. Sí, sí. Pero ninguno quiere ser "pagès", todos han querido estudiar, menos uno que hace de... hizo de peón pero ahora es paleta. No les gusta el oficio de "pagès".

E1 Pero ¿cuando los necesitaban venían a ayudar?

E. Bueno... sí... alguna ayuda. Ahora con las aceitunas vinieron a ayudar un día... siempre que pueden escaparse vienen a ayudarnos.

E1. Pero con ustedes se acabará.

E. Claro, claro.

E1. Es una lástima ¿no?

E. Sí... si al niño le gustase... al pequeño, pero al pequeño es al que menos le gusta. Ahora con la aceituna se portó bien, quiero decir que... no sé... a veces, quizás sea porque siente este ambiente y parece que... no da... el hecho es que no da, pero hay muchas cosas que ahora van... más difíciles...

E1. ¿Sus hijos mayores han estudiado?

E. Sí, sí. Hemos procurado que estudiaran... hemos hecho un gran esfuerzo.

E1. Sí, porque para estudiar han tenido que irse a Barcelona o Tarragona...

E. Hemos hecho un gran esfuerzo y por eso, ahora nos sentimos cansados... nos sentimos cansados, ¡Claro!, ¡es normal! Y ahora si decimos: -¡Oh! Si vamos a recoger almendras y tenemos que ser tú y yo... pues, mira, lo que haremos...- a lo mejor sí, cogeremos la jubilación anticipada y... no sé, no se puede decir porque le quedan 2 o 3 años...

E1. Ya veo que han trabajado mucho.

E. Sí, cuando uno ve que ha trabajado, ha trabajado, a trabajado... al final... bueno, ya no puedes tanto porque vas haciéndote mayor.

E1. ¿Su marido siempre ha trabajado en el campo? ¿No ha trabajado fuera?

E. Bueno... sí... cuando puede también busca algún salario porque sino no...

E1. ¿De agricultor?

E. Sí, sí. Si puede coger algún jornal, lo coge porque... seapodar, sea recortar márgenes... cosas así, porque... primero, le dan mejor jornal o la tierra hace... con herbicida...un poco de...sin arar ni... porque hace mucho tiempo que cultiva así y arando no... no cultiva.

E1. Porque...

E. Sí, tenemos una tierra muy arcillosa, una tierra muy dura, es difícil trabajarla y de esta manera, pues... parece que con los herbicidas va mejor. En fin, mejor... pues... no sé... la ves limpia y sin tener que cultivarla, pues, va produciendo. Pero, lo que dices a veces, no hay avellanas por el frío... tenemos pocas por el frío... ahora también van muy baratas. Hemos tenido un poco de suerte porque plantamos unos pocos cerezos... empezamos con lo de las cerezas y tuvimos este empuje de los cerezos que han ido muy bien de precio... hemos tenido un poco de suerte con eso... que sino... no sé... a veces se lo digo: -No sé que hubiéramos hecho sin las cerezas- (risas).

E1. Es mejor la diversificación.

E. Tocamos un poco de dinero gracias a eso... gracias a las cerezas.

E2. Acertaron la producción en su punto.

E. Sí, la acertamos, porque ahora mucha gente pone y... ¡Verás lo que pasará!

E1. Sí, después irá mal, cuando hay mucha competencia... ¿Usted va al campo cada día?

E. No, sólo durante las temporadas.

E1. Sólo las temporadas. ¿Ahora que temporada hay?

E. El olivo... unos días... ¡Oh! depende...

E1. ¿Cuándo empieza? ¿Usted qué hace: podar...? Hoy me decían: -Resulta que no hacen nada, pero ¡la temporada es tan larga!-

E. Sí, casi siempre lo digo ... sí, sí, si pudieras tendrías que ir casi siempre, porque, ahora mismo hay ramas... ves toda la finca sucia...

(Se oye el lloriqueo de un bebé)

E. Mira, debe ser la niña de Josep... ¡Ah! no vienen nunca... bueno... el otro día vinieron y yo no estaba, estaba fuera. Pues, sí... arreglar la finca, recoger las ramas... Nos falta todo eso... nos falta, tendríamos que ir más.

(Pausa, llegan los familiares)

E1. ¿Su marido podría llevar estas tierras sin su ayuda?

E. ¡Ay! El solo no... es eso... hemos hecho mucho, hemos hecho mucho y estamos muy contentos porque hemos hecho mucho... hemos podido dar estudios, hemos podido hacer... durante las temporadas han venido... nos hemos apañado como hemos podido, pero... sí, ha sido duro. ¡Si no hubiese sido así!... ¡Si hubiésemos tenido que asalarinar! ¡Ay, Dios mío!

E1. Es decir que sin una mujer...

E. Sin la mujer y todos...

E1. Y todos.

E. Todos los de casa. Durante la temporada si ha sido necesario ir a espolear o... también han venido.

E1. También han venido.

E. Claro, claro... además... cuando llega junio, entonces, todos... cuando lo necesitas viene uno, cuando lo necesitas viene otro... lo que sea... no... no se ha quedado ninguno, aquello de decir: -pues, te quedas tú-... si han tenido exámenes o algo importante... pero cuando han tenido que ayudar, han ayudado.

E1. Y cuando eran pequeños tenía a su suegra ¿no?

E. Sí, tenía a mi suegra que me los guardaba.

E1. No podía dejar el campo, tenía que seguir yendo.

E. Bueno... sí, porque por poco que fuera... quizás el primer año... los primeros meses... claro, pero tenía que dejarlos a ella, quiero decir, la suegra estaba muy hecha, pero, mira... eran tres los que se quedaban... aquellos tres eran pequeños... vosotros tres... y los otros dos...

E1. ¿Trabaja más ahora o cuando los niños eran pequeños o en otro tiempo?

E. No sé... siempre he trabajado bastante (risas). Ahora me parece extraño estar quieto y... sí, sí... quiero decir que ya no puedo estar... casi no puedo estar quieto... llevas ya 10 minutos, como mínimo... después de tantos años.

Nuera. Dile adiós a la abuela.

E. ¡Qué guapa que está la Clara! (risas)

E1. ¿Quién comercializa la producción?

E. Por el sindicato.

E1. ¿Por el sindicato?

E. Sí, ahora sí, las cerezas las llevamos directamente al comprador, a Reus... generalmente a Reus, hemos probado en Guiamets, pero... generalmente a Reus. Pero... sí... claro... bueno, las almendras, las avellanas y todo eso... todo al sindicato.

E1. Lo lleváis al sindicato directamente.

E. Sí, es poco... los compradores ya van directamente al sindicato.

E1. Aquí, más o menos, todo el mundo es del sindicato ¿no?

E. Sí. Bueno, hay algunos... muy pocos.

E1. Pero es más seguro.

E. Sí... es más seguro, sí... las aceitunas también, el aceite también por el sindicato. Nosotros tenemos la suerte de tener de todo y tienes mucha cosa... pasas con lo que tienes en casa y eso... pero, se tiene que trabajar la tierra... si mi marido no hubiese sido un hombre trabajador y que... nos a empujado a todos y todos hemos tenido ganas de movernos... sino no puede ser.

E1. ¿Tienen huerto?

E. Sí, también.

E1. ¿Quién lo trabaja?

E. El, también, sí.

E1. ¿Usted no va al huerto?

E. No, casi nunca... casi nunca voy al huerto... lo trabaja él y... Ahora... bueno, tenemos un trozo que no es nuestro del todo, es del yerno, pero siempre es bueno porque tienes comida de casa.

E1. Es un ahorro, te ayuda.

E. Sí... en parte sí.

E1. Bueno, lo dejamos aquí.

FICHA

Nº DE ENCUESTA: 24 ;
EDAD: 37 años ; ESTADO CIVIL: Casada ; Nº DE HIJOS: una hija de 13 años y un hijo de 7 años ; ACTIVIDAD: Ama de casa y "pagesa";
TIPO DE DEDICACION: Puntual ; NIVEL DE ESTUDIOS: Primarios ;
ACTIVIDAD DEL MARIDO: "Pagès" ; SUPERFICIE DE LA EXPLOTACION: 3,5 Ha.;
TIPO DE CULTIVOS O DE GANADERIA: Viñedos, olivos, avellanos y almendros ;
REGIMEN DE TENENCIA: Propiedad;
FECHA DE LA ENTREVISTA: 6 de diciembre de 1990; LUGAR: Marçà.

E1. ¿Antes de casarte eras "pagesa"?

E. Sí, yo cuando nací, en mi casa eran "pagesos" y continuaron siendo "pagesos".

E1. De toda la vida. ¿Y tú fuiste a casa de tu marido o tu marido vino a la tuya?

E. No... no... yo vine aquí.

E1. Tu viniste aquí. ¿De dónde eres?

E. De Marçà.

E1. Ya eras de aquí.

E. Sí, sí.

E1. Y ya sabías como funcionaba el trabajo en el campo.

E. Sí, más o menos ya sabía como funcionaba.

E1. ¿Ayudabas a tus padres?

E. En mi casa no iba porque, claro, iba al colegio y cuando salí del colegio me puse a trabajar en la fábrica, hasta que me casé.

E1. ¿Cuando te casaste dejaste la fábrica?

E. Sí.

E1. ¿Por qué? ¿Por los niños?

E. No, no... es que yo en la fábrica siempre estaba muy nerviosa y siempre tenía mucho dolor de cabeza y... el médico cada vez que iba me decía: -Lo mejor que podrías hacer es dejar eso e ir... pues, no sé... que trabajaras para tí-.

E1. Te agobiaba... te angustiaba estar encerrada.

E. Sí, me ponía nerviosa porque trabajaba fuera toda la mañana y después tenía que ayudar a mi padre, cuando llegaba a casa a las 8h. estaba cansada y toda la casa estaba... y cogía dolor de cabeza porque me ponía nerviosa.

E1. Los nervios te probocaban el dolor de cabeza.

E. Siempre me probocan dolor de cabeza.

E1. ¿Cuándo te casaste, inmediatamente empezaste a trabajar en el campo?

E. Sí, sí... vendimiar, espolear,... lo que sea.

E1. ¿Aún vas?

E. Aún voy... y lo que me queda (risas).

E1. ¿Vivís solos o con los suegros?

E. El año pasado vivíamos con los suegros, estaban aquí, pero este año no, este año están con una hija y...

E1. ¿Habían vivido siempre con vosotros?

E. No. Primero vivieron con una hija, pero se puso enferma y vinieron a vivir con nosotros y ahora... van y viene

E1. ¿Cuántos hijos tienes?

E. Dos

E1. ¿Dos niños?

E. Sí, pero cuando ellos eran pequeños yo no... no...

E1. ¿No podías ir al campo?

E. No.

E1. ¿Y no ibas nunca?

E. No iba, no. Luego se los quedaba mi madre... o se los quedaba mi suegra... o...

E1. O no ibas al campo.

E. O no iba.

E1. Ahora vas más que antes ¿no?

E. Sí, sí, voy más.

E1. ¿Qué tipo de trabajo haces en el campo?

E. Voy a espolear , voy a vendimiar o voy a la aceituna o a las avellanas... eso.

- E1. ¿Cuánto tiempo dura todo eso?
- E. (risas) Des del mayo hasta ahora pero... no es seguido, son meses.
- E1. ¿A tí te gusta ir al campo?
- E. Sí. Yo estoy bien en el campo.
- E1. Estás bien.
- E. Estoy mejor que en la fábrica.
- E1. Es más relajado, es un trabajo que no...
- E. No es un trabajo rutinario como el de la casa.
- E1. ¿Tu marido sólo trabaja en la explotación, no hace ningún jornal?
- E. Bueno... va a jornal, pero quema mucho.
- E1. ¿A jornal en la agricultura?
- E. Sí, sí... cosas de fábrica... tampoco... No somos de fábrica (risas).
- E1. Pero mejor que podáis...
- E. Sí, podríamos trabajar, pero...
- E1. No, quiero decir que... yo no creo que tenga muchas ventajas trabajar en la fábrica, lo mejor es poder trabajar para tí ¿no?.
- E. Sí, lo que pasa es que está hecho de tal forma que no puedes.
- E1. ¿Está muy mal el campo ahora?
- E. Sí. Y este año que ha granizado nos ha dejado a cero... yo no lo había visto nunca...
- E2 ¿Os ha afectado?
- E. A la aceituna, a la avellana, a la viña, a la almendra...
- E1. Todo estropeado.
- E. Todas las ganancias del año pasado al agua.
- E1. ¿Y tu marido ha ido a jornal?
- E. A jornal, al "Mas d'en (?)".
- E1. ¿No ha ido a la fábrica o a hacer de peón o...?
- E. A él no le vengas con esos trabajos.

E1. A él lo que le gusta es hacer de "pagès".

E. El siempre ha hecho de "pagès" y... y hace de "pagès".

E1. Le gusta hacer de "pagès". ¿Te gustaría que tus hijos fueran "pagesos"?

E. ¡Ah! no, "pagesos", no. (risas)

Mujer. No lo has pensado mucho.

E. No, nada (risas)

E1. ¿Qué les dirías?

E. La niña quiere ser peluquera y sólo tiene 7 años y es muy joven.

E1. Pero si fuera por tí...

E. Por mí no.

E1. Que hagan un oficio.

E. Que hagan un oficio, que estudien, que hagan lo que quieran...

E1. Pero, ¿por qué no?

E. Porque trabajas mucho y está muy mal pagado... creo yo.

E1. ¿Y no te sabe mal que la tierra se pierda?

E. Sí, sí que me sabe mal... sí que me sabe mal... si quieren continuar, quiero decir, llevando la tierra, sí, pero que tengan un salario seguro.

E1. Está muy mal

E. Está fatal... está fatal.

E1. ¿Tu marido podría llevar las tierras sin tu ayuda?

E. ¿Qué quieres que te diga? En algunas cosas necesita mi ayuda.

E1. Sí, porque cuando hay que vendimiar...

E. Cuando hay que vendimiar y todo eso, sí.

E1. Si tú no fueras tendría que tener un jornalero.

E. Tendría que...

E1. Es decir, lo que haces en la explotación es importante.

E. Claro, claro. Lo que puede hacer él lo hace él, pero hay cosas en las que necesita ayuda.

E1. ¿Y él reconoce tu trabajo?

E. Sí. El sí que lo reconoce... reconoce que es pesado que llegas a casa cansada y tienes que hacer la faena de casa... y es pesado. Pero cuando salen las de la fábrica también lo tienen que hacer, pues, yo también lo hago.

E1. Y no sé que es más pesado.

E. Sí, porque si yo estoy trabajando en el campo y me canso, me siento y si van a la fábrica hay una obligación, si estás cansada te tienes que aguantar. Al menos cuando yo iba era así, yo no sé ahora...

E1. ¿Quién lleva la contabilidad de la explotación?

E. El, él. Todo lo de la tierra lo lleva él... yo nada, no lo llevaría bien (risas).

E1. ¿Si se quieren hacer reformas en la casa quien lo decide?

E. Eso, lo hablamos entre los dos... -deberíamos hacer eso... tendríamos que hacer lo otro-.

E1. Y si se tiene que comprar un tractor lo decide él.

E. ¡Claro! ¡Yo!... (risas)

E1. Pero también vas al campo ¿no?

E. Sí, pero... no. ¡Claro! él sabe si necesita un tractor u otra cosa...

E1. ¿Pagas seguridad social?

E. No, no... todavía no toca... (risas) ya llegaremos.

E1. ¿Cuántos años se tienen que pagar?

E. 15 años, creo... creo que que tienes que empezar a los 50 años.

E1. Tu marido sí ¿no?

E. Claro. Si fueran 15 años ya cobraría (risas).

E1. ¿Dónde vendéis los productos?

E. En la cooperativa de aquí de Marçà.

E1. ¿Lo lleváis todo a la cooperativa?

E. Todo a la cooperativa y la cooperativa lo vende.

E1. ¿El precio lo pone la cooperativa?

E. El precio lo ponen ellos... te dicen lo que vale y...

E1. ¿Tenéis huerto?

E. Sí, sí que tenemos... tenemos un huerto pequeñito.

E1. ¿Y gallinas?

E. ¡No! (risas)

E1. Pero huerto sí.

E. Sí.

E1. ¿Quién lo trabaja?

E. El... él.

E1. El también.

E. Todo lo hace él. Si necesita que lo ayude con algo, entonces voy y lo ayudo.

E1. ¿Crees que el trabajo en el campo ha ido empeorando o siempre ha estado igual de mal?

E. Yo siempre lo he visto mal, pero este año... este año ha sido terrible, pero a parte de este año... normal.

E1. ¿Ahora está igual que cuando te casaste?

E. Creo que cuando nos casamos las cosas estaban mejor.

E1. Estaban mejor.

E. Ahora han ido un poco... un poco mal. Peor como este año... este año ha sido una cosa que no se puede explicar...

E1. Ha sido un año excepcional. Esto debe desanimar mucho ¿no?

E. ¡Oh!... que llegues al campo y no veas nada... todo el trabajo de espólear y... es terrible.

E1. ¿Y no se declaró zona catastrófica?

E. Sí, pero no nos han dado nada... ¡Ya llegará! dicen que ya llegará.

E1. Pero, claro, mientras esperáis también tenéis que comer ¿no?

E. Sí, sí, tanto nosotros como los niños.

E1. ¿Dónde van a la escuela los niños?

E. La niña va a Falset y el niño aquí.

E1. ¿Cómo va a Falset?